

**DE REGERING VAN SUNAN MANGKU-RAT I
TEGAL-WANGI, VORST VAN MATARAM**

1646—1677

II

VERHANDELINGEN

VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

DEEL 39

DE REGERING VAN SUNAN MANGKU-RAT I TEGAL-WANGI, VORST VAN MATARAM

1646 – 1677

DOOR

Dr. H. J. DE GRAAF

II

OPSTAND EN ONDERGANG

INLEIDING.

Met dit deel wordt de reeks der Javaanse vorstenbiografieën voorlopig besloten. Wellicht dat er nog gelegenheid zal bestaan, er een beschouwing over het rijk van Demak aan te laten vooraf gaan. Hierin zullen dan mede enige onjuistheden, die in de levensbeschrijvingen van Sénapati en Sultan Agung binnengeslopen zijn, kunnen worden verbeterd.

Terwijl het eerste deel van Amangku-Rat's biografie behalve diens eerste regeringsjaren vooral de aandacht richt op de verhouding van deze Vorst tot zijn naburen, onder welken de Nederlandse V.O.C. de grootste rol speelt, bevat dit deel voornamelijk de binnenlandse gebeurtenissen in het Mataramse rijk. Deze hebben op onverwacht snelle wijze ten slotte geleid tot zijn ondergang door binnenlands verzet en buitenlands geweld. Daarbij werd de Oost-Indische Compagnie van tegenstander tot beschermer der dynastie, zodat aan het slot van dit verhaal de zoon van de uit zijn Kraton verdreven Vorst zich ten einde raad in de armen van Batavia werpt. Hiermede was aan de Mataramse politiek voor eeuwen een richtlijn gegeven. Dit leek mij daarom een geschikt punt om af te breken.

Voor de beschikbare, bijna uitsluitend Nederlandse bronnen, en het benutten daarvan worde naar de inleiding bij het eerste deel dezer levensbeschrijving verwezen.

Bij de samenstelling van dit deel werd hulp ondervonden van Dr. Th. Pigeaud, die de tekst, evenals die van het eerste deel, nog eens nauwkeurig doornam en van behartingswaardige aantekeningen voorzag.

Dr. J. Noorduynd bood zich aan als gids in de mij weinig vertrouwde doolhof der Makassaarse genealogieën en voorkwam meer dan één misverstand.

Aan beiden mijn welgemeende dank!

INHOUD.

I. <i>De jeugd van de kroonprins.</i>	
Jeugdijaren van de kroonprins, tot 1659	1
De dood van pg. Pekik. Voorjaar 1659	4
II. <i>De samenspanning met pg. Purbaja.</i>	
Het verbond van de kroonprins, pg. Adipati Anom en pg. Purbaja. 1660—70	10
„Geestelijk” verzet. 1663—1664	13
De Tapa-Sana’s	13
De ratu Malang	15
De schaking ener maagd en de bestraffing. 1668—70 . .	22
Andere moeilijkheden. 1666—69	24
De Nederlanders zien de twist tussen vader en zoon. 1667—68	25
De dood van Wira-Menggala. 1670	26
De dood van pg. Silarong. 1669	27
III. <i>De ongenade van de kroonprins. 1670—72.</i>	
Pg. Singa-Sari	31
De ratu Blitar	33
Pg. Adipati Anom zoekt contact met Batavia. 1667—75	35
IV. <i>De kroonprins zoekt steun bij rd. Kadjoran. 1670.</i>	
De toenadering tot Kadjoran	38
Rd. Kadjoran Ambalik	39
De stamboom van Kadjoran	39
De Purbaja’s	42
De plaats Kadjoran	43
V. <i>Het verbond met rd. Truna-Djaja. 1670.</i>	
De voorstelling van rd. Truna-Djaja bij de kroonprins .	46
De afstamming van rd. Truna-Djaja	47
Rd. Truna-Djaja’s jeugd	49
Rd. Truna-Djaja’s bij rd. Kadjoran	51
Het verbond tussen rd. Truna-Djaja en de kroonprins	51
VI. <i>Radèn Truna-Djaja vestigt zich op Madura. 1670—71.</i>	
Rd. Truna-Djaja op Madura	54
De grondlegging van rd. Truna-Djaja’s macht	56
VII. <i>De zwervende Makassaren. 1670—74.</i>	
De westelijke Makassaren	62
De breuk tussen Bantam en Bonto-Marannu	66
Makassarse wandaden. 1674	68
Vestiging der westelijke Makassaren in Demung. oct. 1674	69
De oostelijke Makassaren	70

VIII.	<i>De Makassaren opgejaagd.</i> 1674—75.	
	Optreden der Compagnie tegen de oostelijke Makassaren. 1674	73
	Daèng Manggappa naar Bantam. Najaar 1674	75
	De hongersnood. 1674—76	77
	De toestand aan het hof. 1674—75	79
IX.	<i>Het eerste Makassaarse optreden tegen Java.</i> 1674—76.	
	De eerste aanval der Makassaren. 1674—75	81
	Binnenlandse gevolgen van de eerste Makassaarse aanval. 1675	83
	Verdedigingsmaatregelen. 1675	83
	De tweede aanval der Makassaren. 1675—76	84
	Verbond tussen Galésong en Truna-Djaja. 1675	86
	Derde komst van ng. Wangsa-Dipa in Japara. 3 jan. 1676	90
	Wangsa-Dipa's kanonnen	90
X.	<i>Javanen en Nederlanders tegen de Makassaren.</i> april—sept. 1676.	
	Bedreiging met opbreking der loge. mrt.—apr. 1676	92
	De uitzending van Jan Franszen Holsteyn. febr. 1676	95
	Oorzaken van het wantrouwen der Javanen	98
	De tocht van Pandji Karsula. mrt.—juni 1676	99
	De zeegevechten. april—aug. 1676	102
	Jan Franszen's vloot na Prawira-Taruna's dood. mei—juni 1676	107
	De laatste verrichtingen der Javaanse vloot. aug.—oct. 1676	108
	Kr. Galésong vlucht naar Madura. begin juli 1676	109
	Rd. Truna-Djaja's titelverhoging. aug. 1676?	110
	Poleman's expeditie. aug.—sept. 1676	112
XI.	<i>Verraad en nederlaag van de kroonprins.</i> juli—oct. 1676.	
	De uitzending van pg. Adipati Anom c.s.	115
	De rebellen steken naar Java over. sept. 1676	118
	De slag bij Gegodog. 13 oct. 1676	119
	De tijding der nederlaag	123
	De twee verslagen	124
	De aftocht van pg. Adipati Anom. oct.—dec. 1676	126
	De positie van ng. Wangsa-Dipa. nov.—dec. 1676	127
XII.	<i>De zege der Madurezen.</i> oct.—dec. 1676.	
	De Madurese opmars. oct.—nov. 1676	129
	De Madurezen nemen alle havens tot Tjerebon. dec. 1676—jan. 1677	133
	Madurezen contra Makassaren	134
XIII.	<i>Afval en afweer van radèn Kadjoran.</i> eind 1676.	
	Kadjoran's afval. eind 1676	138
	Het afweren van Kadjoran. nov.—dec. 1676	139

VIII

	Rd. Kadjoran's optreden in Pana-Raga. febr. 1677	142
	De tocht van pg. Marta-Sana. jan.—febr. 1677	143
XIV.	<i>Speelman in Japara.</i> jan.—mrt. 1677.	
	Speelman's uitzending. nov. 1676	146
	Speelman te Japara. 15 jan.—25 mrt. 1677	147
	Het bezoek van de Moor Piroe aan rd. Truna-Djaja. 27 jan.—10 febr. 1677	149
	Speelman weifelt	151
	Speelman's vier boodschappen naar Mataram. jan.—april 1677	152
	Het tweede gezantschap van Djaga-Pati	154
	Couper's gezantschap. 5—25 mrt. 1677	156
	Het vierde gezantschap. half mrt.—begin juni 1677	161
XV.	<i>Speelman in Sura-Baja.</i> april—juli 1677.	
	Besprekingen met rd. Truna-Djaja. april 1677	162
	Sura-Baja's verdedigingswerken	166
	De bezetting van Ampèl. 4—5 mei 1677	167
	Laatste onderhandelingen met Truna-Djaja. mei 1677	168
	De bestorming van Sura-Baja. 13 mei 1677	170
	De voorpost in Terung. juni 1677	172
	Aanraking met de Makassaren gezocht	173
	Speelman zoekt contact met Madura. mei 1677	174
	Mislukte restauratie van rd. Marta-Pati. 2 mei—2 juni 1677	175
	Speelman's laatste dagen in Oost-Java. juni—aug. 1677	178
	Mataramse plannen	179
XVI.	<i>De grote aanval op Mataram.</i>	
	De rol van rd. Kadjoran. april 1677	181
	De aanval op de Kraton	182
	Het verraad der groten	187
XVII.	<i>Vlucht en dood van Tegal-Wangi.</i> juni—juli 1677.	
	Datum van Plèrèd's val. 28 juni 1677	188
	Vlucht en dood van de Sunan. 28 juni—10 juli 1677	192
	<i>Bibliografie</i>	195
	<i>Woordverklaring</i>	197
	<i>Alphabetisch register</i>	199

AFKORTINGEN.

a.	arja	ng.	ngabéhi
ad.	adipati	nj.	njai
dip.	dipati	pan.	panembahan
G.G.	Gouverneur-Generaal	pg.	pangéran
kdj.	kangdjeng	rd.	radèn
kj.	kjai	rg.	rangga
kr.	karaëng	tg.	tumenggung
m.	mas		

I.

DE JEUGD VAN DE KROONPRINS.

Jeugdijaren van de kroonprins,

tot 1659.

De moeder van de kroonprins, de latere Mangku-Rat II, was een dochter van pg. *Pekik* van Sura-Baja. Zij staat bekend als kdj. ratu *Pangajun*, later als ratu *Kulon*, eindelijk, wel na haar dood, als ratu *Ageng*. Zij stierf kort na 's prinsen geboorte (Sadjarah Dalem gen. 135, I), toen deze nog maar 40 dagen oud was (d. J. VII, 190). Daar bij haar overlijden de vorstelijke begraafplaats nog onvoltooid was, werd zij te Giri-Laja ter aarde besteld. Gelijk bekend (Sultan Agung 221) was deze kroonprins haar derde kind.

De jonge prins droeg als eerste naam radèn mas *Rahmat*. Werd hij genoemd naar de Sura-Bajase heilige radèn *Rahmat* van *Ngampèl-Denta*, voor wie de familie zijner moeder zulk een eerbied koesterde? Zijn *paparab* luidde rd. mas *Kuning*.

In de gelijktijdige Nederlandse bronnen treft men verschillende andere vormen aan, b.v. pangéran Mas, of „prince des Rijcx” (Van Goens 122, 153; D. 4 april 1661); in 1659 wordt hij „pangoran *Anom*” genoemd (D. 12 juli 1659), twee jaar later „pangoran de Paty” (D. 12 sept. 1661).

Destijds was het gebruikelijk, dat jonge prinsen na 40 dagen uit de Kraton verwijderd werden, om afzonderlijk te worden opgevoed (Verslag Verspreef K. A. 1158 p. 1441). Er bestaat aanleiding om aan te nemen, dat zijn opvoeders familieleden zijner overleden moeder geweest zijn.

In 1652, toen de kroonprins de huwbare leeftijd moet hebben bereikt, werd het plan beraamd, hem met een dochter van de sultan van Bantam te laten trouwen. Hierin zou de destijds nagestreefde samenwerking tussen beide Moslimse staten haar bezegeling vinden. Een ernstig bezwaar was evenwel Mataram's eis, dat „de Banthammer een van syn kinderen ofte naeste bloetverwanten . . . aldaer ten hove senden sal”.

Iets dergelijks had de Matarammer reeds van Tjerebon gevorderd en verkregen. De Tjerebonse heersers moesten in de hofstad vertoeven, ten teken, dat zij waarlijk „dependenten van 't Rijck waren” (v. Goens 122). Nooit heeft zich echter een Bantamse vorstentelg in Mataram willen vestigen, zodat het beraamde huwelijk niet door ging. Het volgende jaar kwam een Tjerebons huwelijksplan ter sprake.

Vóór 2 april 1653 vernam de resident Barent Volsch, dat de „Sousouhounangh vast besich was, om syn soon aen de dochter van den Coninck van *Cerebon* ten houwelyck te geven” (D. 13 april 1653). Volsch vreesde voor onkosten, „daer (hij) mede te bruijlofte soude genoodicht worden”. Tegen het einde van die maand was de zaak nog niet in kannen en kruiken, zodat de partijen vermoedelijk „onverrichter saecken van malckanderen mochten scheyden” (D. 6 mei 1653). Toch gingen de besprekingen voort. „De dochter van den Sousouhounangh soude oock binnen 12 dagen met de soon van den Cerabonsen Coninck trouwen, daer dan mede groote preparatien toe bestelt wierden”, wordt vier maanden later uit Bantam gemeld, waar men de zaken blijkbaar heeft omgedraaid (D. 8 sept. 1653). Toch kwam er niets van. Op 6 oct. 1653 meldt de gezant Van Goens het opgeven der huwelijksplannen (v. Goens 153). Als reden gold, dat „de pangeran Cherebons dochter te viel ende geringh van afkomst was”, een oordeel, dat t.o.v. een afstamminge van een vermaard *wali* verbazing wekt. De overlevering geeft van deze mislukking een veel eenvoudiger voorstelling (Babad B. P. X, 18—19; Babad Meinsma 156; S. K. 979—91).

Daarin wordt verhaald, hoe de Vorst zijn zoon pg. Adipati Anom ontbiedt en naar de dalem van de adipati van Tjerebon zendt; deze heeft een knappe dochter, alleszins geschikt om 's Vorsten schoondochter te worden. Het beste is, haar eens te gaan zien (Javaans: nontoni). Als zij bevalt, zal de Vorst haar in de Kraton opnemen.

De kroonprins begeeft zich dus naar de dalem van de Tjerebonner, die dadelijk 's prinsen bedoeling doorziet. Daarom laat hij zijn dochter srih aanbieden. Inderdaad vindt de jonge man haar buitengewoon mooi, doch ook wat driftig; hij vreest, dat zij wel eens brutaal zou kunnen wezen. „Hoe langer het duurde, hoe minder hij ervoor voelde naar het meisje te kijken”. Hij keert daarom op zijn schreden terug en zegt eenvoudig tegen zijn vader, dat hij haar niet wenst.

Het is natuurlijk zeer wel mogelijk, dat, gelijk de overlevering het ziet, 's prinsen afkeer de doorslag heeft gegeven.

Opnieuw werd dus aan een Bantamse echtverbintenis gedacht, b.v. met een zusters- of broedersdochter van de Sultan, daar de dochter

ondertussen al met een ander getrouwd was. Te voren was zij reeds aangeboden, doch geweigerd, „dat men zich nu beclaeght”.

Pas in 1656 vernam men, dat ook de tweede poging om zich met het Bantamse vorstenhuis te verbinden, op niets was uitgelopen (D. 7 dec. 1656). Thans werden overal schone vrouwen gezocht, volgens tg. Paṭi slechts 100, volgens de geruchten wel 2000. De Sunan begeerde n.l. een schoondochter uit eigen onderzaten. Wie tenslotte de gelukkigen geworden zijn bleef onbekend, daar de Sadjarah Dalem ons hier wel opzettelijk in de steek laat en de overlevering evenmin veel licht verspreidt.

Het huwelijk zal begin 1657 gesloten zijn, waarvoor ook het volgende pleit. Zowel de Babad Sengkala als de Babad Momana geven voor het apocriefe huwelijk van de kroonprins met de dochter van *Mangun-Djaja*, rara Oji, resp. de Javaanse jaren 1579 en 1578, beginnende op 9 oct. 1657 en 20 oct. 1656. Kan het zijn, dat een goed jaartal bij een onjuist feit is terecht gekomen en dat omstreeks 1657 niet het huwelijk over de puthaak met rara Oji, maar wel de wettige echtverbinenis met een helaas onbekende schone gesloten werd?

Is uit dit huwelijk het zoontje geboren, dat in 1668 groot genoeg was, om door de Nederlandse gezant Verspreet met een afzonderlijk geschenk bedacht te worden? Dit kind kan niet de latere *Mangku-Rat Mas*, alias *pun Kentjèt* zijn, daar Valentijn diens geboortejaar omstreeks 1670 stelt (IV, 146).

In 1678 (23 mrt.) bezat sunan Mangku-Rat II slechts één zoon en één dochter, beiden van één vrouw. Het zoontje, *radèn Mas*, telde maar 4 of 5 jaren en was „veel en meest continueel siek” (Speelman a/d H. R. in d. J. VII, 185 & vlg., aangevuld uit R. A.). Dit kind kàn natuurlijk de door Valentijn vermelde Mangku-Rat Mas zijn. Het meisje, *ratu Wôh*, overleed tijdens de veldtocht van 1678 omstreeks half september (d. J. VII, 222). De moeder overleefde zelfs haar echtgenoot. Het door Verspreet begiftigde kind moet daarom vóór 1678 overleden zijn, wellicht reeds vóór de val van de Kraton.

Voorts is meermalen sprake van de *amoereuze neigingen* van de kroonprins. In 1670 werd hem geweten, dat hij alle nachten „vagabondeerde en alsdan de vrouwen en jonge dochters onteerde” (d. J. VI, 185).

Ruim drie jaar later stelt Jacob Couper hem tegenover zijn broeder pg. *Singa-Sari*, „besonderlijcken wesende een prins bij alle de Javaense natie bemint”. Daarentegen had pg. Adipati Anom door zijn „*luxieusheijt* hem een jammerlijcke haet van groot en cleijn op de hals . . .

gehaelt, want zelfs de grooten van het hoff moogen geen moije wijff hebben, off hij neem(t) se voor vijf ofte ses dagen tot sijn devotie en sent se weer haer man thuys” (Japara 21 sept. 1673 K. A. 1185).

Niettegenstaande de Vorst uit de ondergang van de Kraton nog twee gemalinnen en zes bijwijven had weten te redden (d. J. VII, 145), waren de vrouwen en kinderen zijner onderdanen voor hem niet veilig, zelfs geen mooie dochters van Chinezen, hetgeen hem in zijn wijkplaats Japara impopulair maakte. Speelman, ofschoon 's Vorsten pleitbezorger bij de Hoge Regering, achtte hem „aen sijn wellust overgegeven” en vreesde, dat hij na zijn herstel op de troon, „daeromtrent nog toemeloser en licentieuser wesen zou als te vooren, wanneer hij door het ontsag van den vader nog eenigsints terughouden werde”. Tot voldoening zijner gunstelingen nam Speelman daarom de Vorst onderhanden, zowel binnenskamers als in het openbaar. Dit laatste is bij een Javaan niet zonder bedenken (Instructie voor Saint Martin dd. 23 mrt. 1677 Ms. R. A.).

De dood van pg. Pekik. Voorjaar 1659.

Uit de Nederlandse bronnen blijkt onweersprekelijk, dat de Sunan Mangku-Rat I zijn schoonvader, pg. Pekik, in het voorjaar van 1659 met velen zijner familieleden heeft laten terecht stellen.

Op 7 mrt. 1659 (D.) meldden Javanen van een vaartuig, door de Japarase gouverneur naar Batavia gezonden, dat de Sunan „den pangoran Sura-Baja, zynde de oudste soon van syn oom ende de naeste persoon in 't ryck, oock desselfs schoonvader ende swager, also met hem pangorans suster ende dochter getrouwt is, in de Mattaram heeft laten ter doot crissen, nevens seven syner sonen”.

Volgens de overlevering was de ter dood gebrachte pg. Pekik van Sura-Baja inderdaad de schoonvader van Mangku-Rat I Tegal-Wangi, terwijl hij, door zijn huwelijk met de zuster van sultan Agung, diens zwager en de behuwd-oom van zijn zoon en opvolger was. Men ziet, dat er in de Nederlandse omschrijving der dubbele familiebetrekking van pg. Pekik tot het Mataramse huis verwarring ontstaan is.

Over de reden van de moord wist men niets zekers te zeggen, daar . . . , hier ontbreekt een tekstgedeelte, waarna volgt, „maer veele van haer noch medeslepen soude”. Vermoedelijk worden hier de noodlottige gevolgen van de moord bedoeld.

Na de misdaad was aan drie der vier strandheren door de Sunan gelast naar Sura-Baja te reizen, zich van alle verdere familieleden

van de ongelukkige pangéran te verzekeren, hun bezittingen op te schrijven en hen daarop naar Mataram te brengen. De moord was blijkbaar in hun tegenwoordigheid of nabijheid gepleegd. Dat een der vier niet uitgezonden werd, was volgens gebruik (vgl. dl. I, 112). Duide-lijk blijkt, dat 's Vorsten wraaklust niet spoedig verzadigd is.

Uit een brief van de resident Evert Michielsens dd. 13 apr. 1659 vernemen wij nadere bijzonderheden (D. 26 apr. 1659). De moord had op 21 febr. 1659 plaats gevonden. Behalve de pangéran waren twee zijner broeders, een zoon, twee neven en bovendien 60 van zijn voor- naamste bevelhebbers omgebracht. „De oorsaecke . . . wert gerucht, omdat naer 't leven van de Sousouhounangh stongh ende een seker persoon met beloften van staet ende gelt te vereeren soude gekocht hebben om denselven te vermoorden ende dat hem tot dien eynde met een cleet ende cris soude begifticht hebben, waerdoor het soude uyt- gecomen zyn”.

Inderdaad is de oude pangéran van een ernstige misdaad beticht: een moordaanslag op het leven van de regerende vorst, in overleg met een ander beraamd, die daartoe geschenken zou ontvangen hebben. Gelijk wij zien zullen, worden in de overlevering inderdaad sporen van zulk een plan aangetroffen.

Met wel 600 (?) vaartuigen waren de strandheren naar Sura-Baja gezeild, doch terwijl ze nog onderweg waren, zond de Sunan snel over land vergiffenis: het was voldoende, als ze die mensen maar ongewapend naar Mataram opzonden. De strandheren waren na het opnemen der goederen naar hun standplaatsen teruggekeerd, waar ze bevel vonden om dadelijk naar boven te komen, zodat ze rechtstreeks naar de hof- stad doorreisden. Over het verdere lot der Sura-Bajanen wordt niets meer vernomen (D. 26 apr. 1659).

Zelfs al neemt men de eigenaardige geestesgesteldheid van de Sunan in aanmerking, dan wijst de grote omvang van 's Vorsten onderdrukkings- maatregelen toch wel in de richting van een krachtig verzet, dat ten slotte nog meeviel. Gezien de wijze, waarop pas na lange, bittere strijd Sura-Baja bij het rijk gekomen was, en het feit, dat daar ginds in het oosten het eerst de opstand van Truna-Djaja zal uitbarsten, ligt het vermoeden voor de hand, dat deze geschiedenis niet zulk een idyllisch en beperkt karakter draagt als de overlevering wil.

Een zeer bijzondere lezing van het drama vindt men in een hand- schrift, eigendom van het Kon. Instituut (H 73), getiteld: Notitiën rakende Java's Oostcust. Dit is zeer waarschijnlijk omstreeks 1700 opge- steld door de G. G. Jan van Hoorn. Voor de dood van pg. Pekik zal

hij het overzicht der Javaanse historie benut hebben, dat op verzoek van admiraal C. Speelman eertijds opgesteld was door de secretaris van staat der beide Mangku-Rat's, *Sura-Wikrama*, „onder de Javanen beroemt voor een der voornaemste vernuftelingen en kenners hunner oudheden” (p. 7). Ook Valentijn gebruikt deze Javaanse geschiedschrijver, al zijn zijn ontleningen wat korter. Van Hoorn's uittreksel verdient daarom de voorkeur (p. 194—99).

Pg. Giri van Gresik was wel een neef van de pangéran van Sura-Baja, doch haatte deze reeds lang, evenwel zo verborgen, dat de Sura-Bajaan er pas erg in had, toen het te laat was. Na rijp overleg begaf hij zich ten hove, stelde zich aan als overstelpt door droefheid, en wierp zich voor Mangku-Rat I neer, hem kussende. Na lang noden bekende hij ten slotte al bevende, gekomen te zijn om liever eerlijk te sterven, dan als een schelm te leven. Onder doodsbedreiging zou men hem aangezocht hebben naar het leven van de Sunan te staan. De toornige Vorst vroeg naar de schuldige en de Giriër noemde pg. Sura-Baja met zijn drie zonen. Zonder nader onderzoek zond de Sunan enige hofgroten naar het huis van de Sura-Bajase pangéran, die zij met zijn zonen moesten doden. De afgehouden hoofden dienden ze mee te brengen.

Bij de pangéran komende, „veijnsden sij . . . gesonden te wesen, om met den Pangeran over eenige zaken van gewigt te handelen”, doch tijdens de eerste bijeenkomst doodden zij de Sura-Bajaan met zijn vier zonen (of de vierde zou zijn beulen ontkomen zijn). De hoofden werden voor de Sunan gebracht. Ter beloning kreeg de pangéran van Giri een „moij wijf, waarmede hij naer Giri trok”. Sedertdien leidde hij een volstrekt geestelijk leven, zodat hij al spoedig voor een heilige doorging.

Destijds was volgens de Notitiën de latere Mangku-Rat II pas 11 jaar, besefte het gewicht van de misdaad nog nauwelijks, doch zijn vrienden lichtten hem wel in en stookten hem tegen de Giriër op. Zo lang zijn vader leefde, was voorzichtigheid geboden, maar geduldig wachtte hij op de tijd, dat hij zich zou kunnen wreken.

Dit verhaal beoogt blijkbaar, des Sunans latere haat tegen de panembahan van Giri te verklaren en te rechtvaardigen. Inderdaad was in 1680 's Vorsten drift om deze heilige man te gronde te richten opvallend. Zij leidde hem tot een zelfde ongewone activiteit, als op te merken viel bij zijn streven om zijn vroegere bondgenoot rd. Truna-Djaja te vernietigen (H. J. de Graaf, *Gevangenneming en dood van Raden Truna-Djaja*, T. B. G. LXXXV 1952 p. 273—309).

Hij heeft dus wel een bijzondere haat tegen deze grijsaard gekoesterd. Diens medeplichtigheid aan de dood van zijn beminde grootvader en

ooms zou deze haat zeer wel kunnen verklaren. Panembahan Giri's vijandschap tegen zijn Sura-Bajase buurman was een historische erfenis. Reeds tijdens Sura-Baja's onafhankelijkheid was de verhouding niet al te best. In 1635, nadat Sura-Baja zich met Mataram verzoend had, werkte het mee aan de verovering van Giri en de wegvoering van de prietervorst naar de hofstad.

Daarentegen is de komst van de panembahan in Mataram ongewoon, terwijl het onjuist is, dat de kroonprins slechts 11 jaren telde, toen de moord plaats vond. Moet men voor 11 jaren 21 lezen?

Toch is het moeilijk Giri's kwade rol in deze moordzaak geheel ter zijde te schuiven. Sura-Wikrama kàn het verhaal met een persoonlijke ontmoeting tussen de Sunan en Giriër hebben opgesierd. In de latere Javaanse overlevering ontbreekt deze boze rol van Giri.

Pekik's droevig einde wordt in de overlevering met twee feiten in verbinding gebracht (Babad B. P. XI, 1—27; Babad Meinsma 152—59; S. K. 967—86):

1e. *De aanbieding van een boshoen, een bakisar*, dat eerst een hen was, doch later bleek te kunnen kraaien. Pg. Pekik wilde zulk een merkwaardigheid zijn schoonzoon aanbieden, in overeenstemming met de gewoonte, dat vorsten wel eens meer wonderlijke dieren aan hun hof verzamelen. Doch de Sunan ontstak in hevige toorn, aangezien hij er een politieke toespeling achter zocht. Slechts door *pépé*-zitten ont kwam pg. Pekik aan 's Vorsten ongenade.

2e. *De schaking van rara Oji*, de voor de Sunan bestemde bruid. Pekik's kleinzoon, de kroonprins, was n.l. op dit beeldschone meisje verliefd geworden en daarom rustten zijn teerhartige grootouders niet, eer zij de met het toezicht op deze maagd belaste ng. Wira-Redja en zijn vrouw hadden omgekocht en de kroonprins met zijn aangebedene hadden verenigd. Voor deze onvergefelijke misdaad moesten pg. Pekik en zijn vrouw, zomede andere verwanten en medeplichtigen met het leven boeten. Ng. Wira-Redja werd eerst met vrouw en kinderen naar Prana-Raga verbannen en vervolgens gedood.

Het eerste verhaal kàn met pg. Pekik iets te maken hebben gehad en een omsluerde voorstelling zijn van een door deze beraamde samenzwering tegen zijn schoonzoon, de Susuhunan, zoals de Nederlandse bronnen melden.

Het tweede verhaal evenwel behoort niet bij deze pg. Sura-Baja thuis, doch dient veeleer in verband met pg. Purbaja gebracht te worden en zal ook in verbinding met deze pangéran besproken worden (p. 22—24). Het is overigens jammer, dat wij dit roerende verhaal van pg. Pekik

en zijn echtgenote moeten losmaken, want de blinde liefde der grootouders voor hun half verweesd kleinkind, die hen tot een gevaarlijke dwaasheid brengt, wordt er met aandoenlijke bijzonderheden in geschilderd. Wij zullen deze helaas als litteratuur dienen te beschouwen.

Over de terechtstelling zelf deelt de overlevering weinig mede, de Serat Kanda (p. 986—87) nog het meest. De Vorst werd zo toornig, dat hij de gerechtsdienaren beval om zijn schoonvader en tante-schoonmoeder, benevens al hun onschuldige kinderen dadelijk om het leven te brengen. Pg. Pekik en zijn vrouw werden toen met een streng katoenen garen gewurgd. De Babad B. P. (XI, 27) en de Babad Meinsma (p. 159) geven het aantal gedode verwanten op als 40. Wurging is een gebruikelijke wijze van executie voor hooggeplaatsten (zie echter p. 4).

Volgens de Babad Momana werd pg. Pekik met zijn vrouw(en) begraven in *Banju- of Toja-Sumurup* (A. J. 1578; begin: 31 oct. 1655), hetgeen de volksoverlevering (Adam 151) bevestigt. Geen priaji mag dit sombere kerkhofje in de buurt van Ima-Giri betreden. Ook anderen, die iets tegen de Vorst misdreven hebben, worden daar ter aarde besteld (Babad Alit no. 19 p. 34).

Met de dood van pg. Pekik en de zijnen staat die van nog enige andere Mataramse groten in verband. In de eerste plaats die van pg. Pekik's medeplichtige, ng. *Wira-Redja* en zijn vrouw. Met al hun kinderen en kleinkinderen werden zij eerst naar het spokenwoud Lođaja verbannen, doch na enige tijd allen om het leven gebracht. Babad B. P. en Babad Meinsma noemen als verbanningsoord Pana-Raga, dat er op Valentijn's kaart aan grenst. Mogelijk blijkt echter, dat deze ng. Wira-Redja c.s. niet met pg. Pekik, doch met pg. Purbaja samengespannen heeft.

Tijdens zijn bezoek aan tg. Sura-Baja (de gewezen tg. Pati) vernam de Japarase resident Evert Michielsen van deze, dat een bloedverwant van pg. Sura-Baja (pg. Pekik), n.l. rd. *Sedjana-Pura*, gedood was.

Dit kon tg. Sura-Baja zich aantrekken, daar hij met pg. Pekik (volgens het verwarde bericht van D. 18 juli 1661) geparenteerd was. Een zuster van laatstgenoemde zou eerst met de Sunan, en daarna met deze tg. Sura-Baja gehuwd zijn.

Ook overigens schijnen in dit jaar 1659 's Vorsten vrees en razernij een hoogtepunt bereikt te hebben, voor zover wij althans op de onregelmatig vloeiende bronnen mogen afgaan.

Het afzetten van twee der grootste heren aan het Hof, onder wie eertijds de vier strandheren gestaan hadden, is hierbij kinderspel. De reden van hun val zou de kostbaarheid van hun paardetuig geweest zijn.

Nog drie andere voornamen werden ontslagen, daar zij hun volk „te seer schrobden” (D. 21 juli 1659). Volgens geruchten had de Sunan enige maanden later het oog op „’t leven van de drie grootste Pangorans van ’t ryck” (D. 7 oct. 1659). Daarná zouden er slechts drie pangérans en groten in het ganse rijk over zijn, „die hy niet selfs groot gemaect” had. De drie bedreigde pangérans waren toen voor het hof verschenen, „hebbende haer laten binden, ende lieten seggen, soo de Mayt. aen haer doot gelegen liet, dat daertoe gecomen waren, ende sigh onder syn voeten nederwierpen”. De Sunan gelastte hen daarop te vertrekken, en één hunner buiten Mataram te gaan wonen. Deze zou toen verklaard hebben, dat hij „liever in syn lant de Mataram, sterven wilde, dan daer buyten gaen wonen”. Toch liet de Vorst hem „op een eylantjen sonder loover off grass (Mesigit Watu) . . . setten, leggende in de Zuytsee achter Java, daer dan so elendich syn leven sal moeten eyndigen”.

Een brief van Michielsen uit Japara van 19 nov. 1659 bevatte de opmerking, dat de Sunan „niet soude comen te rusten, voordat (hij) alle de *lantsgrooten* ’tenemaal uytgeroyt ende verdelght, ende syn *dienaers* in hare plaetsen gestelt hadde, alsoo ’t scheen (dat hij) hem op *die van den bloede* niet en vertroude”. De geweldenaar had het dus voorzien op de prinsen en op hen, die van oudsher aan het bewind waren. Juist had hij weer „drie der grootste heeren van ’t ryck verworpen”, n.l. rd. „Miena-Poera (Wira-Pura?), goevernerende Toeban” en „radin Miena Saraya” (Wira-Seraja?), namen die niet thuis te brengen zijn. De derde, „pangoran Macke Bommy”, herkennen wij gemakkelijk als pg. Mangku-Bumi. Heel Mataram was daardoor in rep en roer, en de Vorst trof voorzorgsmaatregelen. Als de Sunan „uytquam waren meer dan 2000 piecken om hem”. Niemand dorst hem aan te spreken, zodat Michielsen vreesde, dat het met deze Vorst van kwaad tot erger zou gaan. „Te wenschen was, hij eens van bloedvergieten versaet was” (D. 10 dec. 1659). Zijn gemoedsstemming leert men kennen uit het bericht, dat hij „trilt, wanneer een blat in ’t landt ruyschet”, laat staan, wanneer hij een „syner ondersaten met een *suyte* siet komen, soodat hem syn bloedorstigh hart geen rust laat”.

Ongetwijfeld bewoog deze vrees de Sunan, om zijn verblijf bijzonder te versterken, wat weer een zware druk op het volk legde (D. 13 nov. 1659). Overigens is het merkwaardig, dat juist in dit jaar van schrik en geweld, ’s Vorsten liefhebberij voor kleine vogeltjes ten Kastele bekend werd (D. 21 juli 1659), hetgeen er vreedzamer uitziet dan zijn in de Babad Sengkalaning Momana gesignaleerde neiging om allerlei dieren tegen elkander te laten vechten (A. J. 1583; begin: 6 sept. 1660).

II.

DE SAMENSPANNING MET PG. PURBAJA.

Het verbond van de kroonprins pg. Adipati Anom en pg. Purbaja.

1660—70.

De gewelddadige dood van pg. Pekik en de zijnen in het voorjaar van 1659 moet op zijn kleinzoon, de kroonprins een diepe indruk hebben gemaakt. Niet alleen de Javaanse overlevering verzekert ons dit, ook het bericht bij Valentijn (IV, 118—19), waarin de „Panombahan van Giri” als medeplichtige aan de moord wordt gedoodverfd, is hiervan overtuigd. Toen n.l. de prins bekend werd, wie zijn *vader* tot deze gewelddaad bewogen had, *haatte* hij deze *aanlegger*, doch was pas véle jaren láter in staat de dood van „zynen grootvader en drie oomen” te wreken, n.l. in april 1680, immers, ook de Sunan zag hij er op aan.

Geen wonder, dat hij daarom door zijn vader „heel kort en buyten eenig gesag” werd gehouden (J. v. Hoorn p. 199).

Als eerste weerbarstig optreden naar buiten van de pg. Adipati Anom ware misschien het gezantschap te beschouwen, dat uit zijn naam in de loop van 1659 eerst Batavia en daarna Bantam bezocht, allerwegen geschenken uitdelende (D. 13 juni 1659). Waarschijnlijker is echter, dat deze gezanten met voorkennis van de Sunan vertrokken waren en slechts uit naam van de kroonprins kwamen, omdat zijn vader bij een eventuele slechte ontvangst niet beschaamd wilde staan.

Een opstandiger indruk maakt het gezantschap, dat enige maanden later Batavia bereikte en onder aanbieding van een geschenk, uit naam van de pg. Adipati Anom de Hoge Regering om een *Perzisch paard* verzocht (Afg. briefb. 30 jan. 1660 p. 6). Ofschoon 's Compagnies paardstal juist niet ruim voorzien was, wilde de Hoge Regering toch niet nalaten de kroonprins te gerieven, met verzoek om excuus, „bij aldien (het) soo schoon niet en is, als hij had verwacht”. Binnenkort werd een beter slag van paarden uit Perzië tegemoet gezien. Gelijk bekend kon het bezit of het begeren van een bijzonder groot paard, zoals de Perzische

in vergelijking met de inheemse viervoeters waren, als een poging tot opstandigheid worden beschouwd.

Het eerste duidelijke bericht over vijandschap tussen de Sunan en zijn zoon dateert van sept. 1660 en is vervat in Evert Michielsen's reisverslag. Hij had toen uit de mond van tg. Sura-Baja vernomen, dat de Vorst het gemunt had op het leven van zijn eigen zoon. Deze kwade gezindheid kan natuurlijk veroorzaakt zijn door 's prinsen bezit van een groot paard.

In 1661 volgden geruchten van ernstiger aard. Samen met andere groten zou de jonge prins omgebracht zijn (D. 4 apr. 1661). Ofschoon onjuist, duidt dit bericht toch op een slechte verstandhouding.

Hierop wijst ook hetgeen de Bantamse resident David Luton uit de mond van de Engelse tolk, Thomas Harmegon, vernam. Deze, uit Japara komende, wist te vertellen, „dat de Sousouhounang . . . nu onlangs meer dan 50 *bevelhebbers*, onder het gebied (gezag) van pangoran de Paty gestaen hebbende, hadde laten dooden”. Reden voor dit strenge vonnis was, dat zij „voorgenomen zouden hebben, *hare handen aen hem te leggen*”. Kennelijk betreft het hier een poging van 's kroonprinsen volk om zich ten bate van hun heer van het gezag meester te maken.

Hiermede stemt ook overeen, dat de Sunan uit voorzorg „besig was, om syn woonplaets tot een *eyland* te maken, en daeraen 300 duysend man in 't werk hadde, zoodat daerdoor de strandheeren niet en konden afkomen” (D. 11 sept. 1661). Geen wonder, dat onder die omstandigheden te Bantam het gerucht liep, „dat ook onder de Mataramse vorsten (voornamen) een *grootte scheuringe* zoude wesen” (D. 23 apr. 1661), terwijl „in de Mataram onder de grooten een groot geroep van oploop was; dat den Sousouhounang in dry weken tyds *niet buyten zyn hof* en was geweest, en datter geen grooten meer op de *renbaen* en quamen, gelyk zy plagen” (D. 16 apr. 1661). Men kan dus aannemen, dat de vorstelijke rechtspleging stokte en er evenmin de wekelijkse steekspelen gehouden werden, hetgeen een veeg teken was. Ongetwijfeld werd de Sunan verteerd door wantrouwen ten aanzien van zijn omgeving.

Wij mogen dus gevoegelijk aannemen, dat in mrt. 1661 een aantal dienaren van de Kroonprins een aanslag op de Sunan beraamd heeft, dat deze daarop bloedig wraak nam en maatregelen trof, om zich te beveiligen; voorts werd de zoon wel door zijn vader belaagd, doch bleef tot dusverre gespaard. Vermoedelijk was 's prinsen aanhang te sterk, dan dat de Sunan openlijk iets tegen hem dorst te ondernemen. Volgens Evert Michielsen, die in oct. 1661 met een jacht voor Japara lag,

trachtte de Sunan nog al de pangérans *Puger* en *Purbaja* van kant te helpen, maar „ten respecte van haer groot geslacht en aenhang”, dorst hij dit niet openlijk bestaan (D. 25 nov. 1661). Moest de Vorst beide pangérans ontzien, dan zal hij ook wel voor een aanslag op zijn zoon hebben teruggedeinsd. De vermelding van pg. Purbaja's naam maakt het aannemelijk, dat deze pangéran toen reeds, gelijk later, mèt de pg. Adipati Anom tegen diens vader samenspande. Terecht isoleerde de Vorst zich, bij zoveel tegenstanders in zijn Kraton.

Hoe bedreigd zijn positie was, tonen de gewijzigde vergeldingspogingen. Ofschoon op 28 oct. 1662 aan Luton geschreven wordt, dat de Sunan in het „van kant helpen der groten en vermoogenste heeren des rijks noch al den *oude ganck* is gaende” (Afg. briefb. 1662 p. 557), wordt tevens opgemerkt, dat hij thans door „*bedeckte* weegen met *vergift syn moortlust* in plaets van openbaerlyck *exerceerde*”. In Batavia verbaasde men zich daarom over het geduld der Javanen, die alles maar kalm verdroegen, „'t welck t'eniger tijt dien vorst wel een groote commotie in het rijck verwachten moght”. Terecht, maar dat ogenblik zou nog een 15 jaar op zich laten wachten.

Voorlopig bleef echter pg. Purbaja nog in het nieuws. Op 4 dec. 1662 schreef de resident Luton over hetgeen de laatste drie weken in het rijk was voorgevallen. Aan de kust heerste een grote, maar verwarde activiteit: vaartuigen werden gebouwd, versterkingen aangelegd, volk over schepen verdeeld en weggezonden, sommigen naar Bali, anderen naar Tjerebon, zoals het heette. Men meende echter, dat de „Sousouhounang onder desen *schyn* den pangoran *Porbaya* soeckt om hals te brengen, gelyck hy dagelycx veel volcks, mannen en vrouwen laet dooden” (D. 1 jan. 1663). Enige maanden later vernam men soortgelijke geruchten: nu eens werd een tocht naar Bali beraamd, dan weer zou de Sunan pg. Purbaja om het leven willen brengen (D. 15 apr. 1663). Trachtte hij in zijn oom diens beschermeling de kroonprins te treffen?

Overigens zal een ernstige ziekte dat jaar de Sunan verhinderd hebben krachtig op te treden, daar zij hem zelfs belette gezanten te ontvangen.

Of wel zijn liefhebberij voor het vliegers oplaten — een nationaal vermaak overigens — nam hem zo in beslag, dat zelfs zijn vechthanen er rust door hadden (Gen. Miss. 21 dec. 1663 d. J. VI, 94). Onder andere had de Vorst met zijn groten een „serieuze raetpleging . . . gehouden, of niet noodigh en ware . . . om de vliegers te ruymmer uytwaeyen te geven, sekere 18 groote boomen, voor het Hof staende, wegh te cappen”.

„Geestelijk” verzet. 1663—1664.

Wellicht is het mogelijk, dit wapengekletter met andere feiten in verbinding te brengen.

In 1663 heette de Sunan „seer verstoort op pangoran Maes Ingiery” (pg. mas ing Giri), stellig niet om diens overdreven loyaliteit (D. 5 sept. 1663). De berichtgever, de resident Luton, blijkbaar onkundig van de ligging van „Ingiery”, trok de slotsom: „’t Sal wellicht d’een of d’ander syn hoeft kosten”. Er heerste dus weer spanning? Had de Sunan spijt van de moord op zijn schoonvader en de zijnen en wilde hij degene, die hem deze ingeblazen had, bestraffen? Of wilde hij daardoor een betere verhouding tot zijn zoon scheppen? Zulk een ommekeer is bij deze Vorst gans niet vreemd. In elk geval was het een zaak van leven of dood. De Girische pangéran was n.l. wel *vaak ontboden*, doch verklaarde ronduit: „Ik en wil niet comen. Moet ik *sterven*, soo wil ik *hier sterven*, maer niet in de Mataram, of ik most vryheyte hebben om my voor den Sousouhounang te verantwoorden” (D. 22 juni 1664). Verwachtte hij een aanval op Giri, zoals er een in 1635 had plaats gevonden en in 1680 wederom zou gebeuren? Was daartoe de activiteit in de zeehavens de inleiding, die echter zonder vervolg bleef? In ieder geval, de Sunan dorst de Giriër niet aan, wellicht omdat hij zich in het binnenland niet veilig voelde.

Want zelfs daar roerde zich zekere oppositie, ook van „geestelijke” zijde. „Een van de *papen* in de Mattaram” zou de Sunan voorzegg hebben, „dat de stadt Mattaram in de aenstaende jaren groot gebrek van leeftocht soude hebben, dewyl de *rotten* hun by duysenden in ’t velt hielden en alles, wat uyt de aerde sproot, terstont vernielden, zoodat in de omleggende plaetsen niets en conde voortcomen”. De resident achtte de „rotten” een aanduiding van „diverse grooten”, die de Vorst haatte. Er werd dus door zekere „geestelijken” op een opstand gezinspeeld. Deze zou echter nog jaren op zich laten wachten, maar is ten slotte uitgebarsten: die van rd. Kadjoran, welke het nageslacht zou brandmerken met de toenaam: Ambalik, de verrader.¹

De Tēpa-Sana’s.

Intussen valt in het Javaanse jaar 1584 (begin: 2 aug. 1661) ook de dood van pg. *Tēpa-Sana*.

¹ In deze tijd stelt een jaartalbadad (Rouffaer A. J. 1587, begin juli 1664) de toorn van de Sunan op zijn oudste zoon, die voor drie maanden naar Lipura verbannen wordt. Deze verbanning past echter beter op een later tijdstip (blz. 24).

De Tepa-Sana's waren verwant met de regerende vorsten.

De eerst vermelde was volgens de hoveling Djaga-Pati,¹ een volle neef van pan. Krapjak. Zijn vader was een zoon van kj. gedé Pamahan of Mataram, de grondlegger der Mataramse dynastie, en heette aanvankelijk rd. bagus Kaḍawung, later ad. *Pringga-Laja* (Sadjarah Dalem gen. 131, 14). Deze eerste pg. ad. Tepa-Sana was bovendien gehuwd met pan. Krapjak's zuster, rd. adjeng *Danok* (Sadjarah Dalem gen. 132 : 4).

Ook een broeder van pan. Krapjak heette *Pringga-Laja*, met de bijnaam *Sumendi* (Babad B. P. X, 17; Sadjarah Dalem gen. 32 : 17). Diens zoon heette *Padu-Reksa* en was hoofd der ganḍeks (S. K. 904; Babad B. P. X, 28), doch daar hij zich in de Balambanganse oorlog zo onderscheidde, werd hij tot pg. *Tepa-Sana* verheven (Babad Meinsma 145).

Ten slotte bezat ook sultan Agung een broeder pg. *Pringga-Laja* (S. K. 903; Sadjarah Dalem gen. 133 : 14), maar over diens kroost is niets bekend.

Wij zien dus dat Sénapati, Krapjak en sultan Agung allen een broeder hebben gehad, die *Pringga-Laja* heette, en dat ten minste twee van dezen een zoon bezaten, pg. *Tepa-Sana* genaamd.

Deze familiegroep gaf herhaaldelijk blijk van opstandige neigingen.

De eerste pg. Tepa-Sana kwam volgens Djaga-Pati's verslag vermoedelijk al in 1630 tegen sultan Agung in verzet en werd toen tot radèn gedegradeerd. Met slechts 100 man gevolg mocht hij zich bij de „poort” Tadjī vestigen. In 1677 vermeldt Djaga-Pati zijn dood als een 20 jaar geleden te zijn voorgevallen, dus omstreeks 1657. Zowel Raffles, de Babad Momana en de Babad Sengkala geven hiervoor eenstemmig A. J. 1584 (begin: 2 aug. 1661), hetgeen niet zóveel scheelt. Ter toelichting deelt de Babad Momana mede: Ḍaḍalipun sétubanda, ingriku rd. Tepasana dipun telasi, dus: de grote dam werd weggevaagd (door een bandjir?); toen werd radèn Tepa-Sana gedood (omdat hij bij de dam geslapen had?). Ook de Babad Sengkala vermeldt voor dat jaar iets dergelijks: Kala dyan Tepa-Sana kèli, nunggang sarah; tan antara tinunḍung saking wismanja saputra garwa; duk pinedjahan ing Katembi, hetgeen betekent: toen rd. Tepa-Sana werd meegesleurd, drijvende op wat drijfhout; kort daarop werd hij met vrouw en kinderen uit zijn huis gebannen, toen ze in Katembi gedood werden.

---

¹ Volgens Spielman, wie hij op 16 mrt. 1677 een rapport uitbracht, „een man van staat en regeeringe” (K.A. 1218 f. 1634 r).

Beide lezingen verenigend, krijgt men het volgende verslag: rd. Tepasana, blijkbaar belast met het toezicht op een dam, was nalatig en zou bijna het slachtoffer zijner achteloosheid zijn geworden, als hij zich niet op losgeslagen takken enz. had drijvende gehouden. Toch achterhaalde hem de gerechtigheid, daar hij met vrouw en kind van huis en haard verdreven en te Katembi gedood werd. Het is natuurlijk mogelijk, dat hij als zondebok moest dienen.

Nu verbaast het ons niet meer, wanneer wij later een zoon van deze pg. Tepasana, *Angga-Juda* geheten, tijdens de grote rebellie van rd. Truna-Djaja tegen Mangku-Rat I in opstand zien komen. Ook de broeder van de tweede Tepasana, rd. *Wangsa-Kartika*, blijkt een duister verleden achter de rug te hebben gehad, eer hij zich weer met zijn neef, sultan Agung, verzoende (S. K. 910, 917).

De ratu Malang.

Thans nadert de veelbesproken episode der z.g. *ratu Malang*, die reeds veler pennen in beweging gebracht en menig hart ontroerd heeft.

De inheemse overlevering is hierover vrij uitvoerig, met uitzondering van de Serat Kanda, die het verhaal mist. Babad B. P. (X, 73—76) en Babad Meinsma (p. 151—53) geven nagenoeg dezelfde voorstelling. Deze luidt als volgt:

De Sunan geeft opdracht een schone vrouw te zoeken. Iemand — volgens de Babad B. P. (X, 73) pg. Balitar — beveelt de dochter van een *dalang gedog*, *ki Wajah* geheten aan. Deze schoonheid is reeds gehuwd met *kj. Dalem*, van wie zij twee maanden zwanger is. Deze hinderpalen staan haar opnemings in de Kraton niet in de weg. De Vorst schenkt haar de titel van *ratu Wètan*; zij doet hem alle andere vrouwen vergeten. Vandaar, dat men haar *ratu Malang* (d.i. Dwars in de weg) noemt.

De geboorte van *kj. Dalem*'s zoon doet des Sunans genegenheid niet verminderen. Hij laat *kj. Dalem* doden. Dag en nacht beschreit *ratu Malang* daarop haar vermoorde echtgenoot. Zij wordt ziek en sterft onder verdachte verschijnselen: overgeven en dunne ontlasting.

Na haar dood worden alle vrouwelijke bedienden uit de Kraton in bamboezen kooien op het voorerf van het vrouwenverblijf opgesloten. Op haar ziekbed heeft *ratu Malang* n.l. steeds maar om *ki Dalem* geroepen, zodat de Vorst in de waan verkeert, dat zij haar ziekte aan allen in de *Dalem* (Paleis) toeschrijft.

Het lijk wordt naar de berg *Kelir* overgebracht, doch de grafkuil

nog niet toegeworpen, omdat de Sunan dolverliefd op haar is; „nacht en dag waakt hij met haar kind bij het lijk van ratu Malang”. 's Vorsten afwezigheid brengt de Kraton in beroering. Verwanten en bupati's smeken hem terug te keren. Maar op een nacht hoort de Sunan, dat ratu Malang zich bij haar echtgenoot ki Dalem gevoegd heeft. Ontwaakt, bemerkt hij ook, dat het lijk zijn menselijke vormen verloren heeft. Daarop keert hij naar de Kraton terug en geeft toornig bevel, de grafkuil dicht te werpen, waarna de rust terug keert.

Het jaartal der grote babad-overlevering, A. J. 1578 (begin: 31 oct. 1655) is vermoedelijk onjuist. Betere gegevens verstrekken de jaartalbabads.

De Babad Sengkala heeft voor A. J. 1570 (begin: 26 jan. 1648) het huwelijk der *putri Kranon* (paningkahnja putri Kranon kagarwa), de prinses, die tot garwa, gemalin genomen wordt. Kranon is haar plaats van herkomst.

De Babad Momana stelt dit feit in A. J. 1571 (begin: 15 jan. 1649), en voegt er ter verduidelijking bij: *inggi ratu mas Malat*. Dit laatste woord, dat straffen betekent, kan een variant zijn op het ondeugende malang. Dat hiermede inderdaad de reeds besproken vrouw bedoeld is, zal later duidelijker blijken.

Beide jaartalbabads geven voor de dood der vrouw A. J. 1588 (begin: 14 juli 1665), hetgeen de voorkeur verdient boven A. J. 1578 (1655) der verhalende babads.

De Babad Sengkala vermeldt ook de maand: sasi Sapar, die op 13 aug. 1665 begon en noemt de vorstin: ratu èstri; de Babad Momana spreekt van ratu mas Malat, sinaré ing redi Kelir; ingriku para abdi èstri kang katjelak sami dipun telasi, dus: de voorname vorstin Malat, begraven op de berg Kelir; toen werden alle dienaressen, die haar nabij stonden, gedood. Inderdaad staan wij hier voor het drama der ratu Malang.

Terwijl uit het Babad-verhaal de indruk naar voren treedt, dat alles binnen korte tijd geschied is, blijkt uit de jaartalbabads, dat het huwelijk nog een 17-tal jaren geduurd heeft. Bij gevolg was ook des Sunans stiefzoon omstreeks 1649 geboren. Deze bestendige voorkeur voor een geliefde vrouw zal de andere bewoonsters der kaputren danig verdrotten hebben, vandaar de haar gegeven spotnaam.

Wat de afkomst dezer vrouw betreft, deze wordt door het reeds vermelde rapport van Djaga-Pati (p. 6 noot) deels bevestigd, deels aangevuld. Op Speelman's vraag naar de „staat en conditie van de 5e zoon”, d.i. pg. Nata-Brata, antwoordde deze hoveling: „*Keey Waaija* uijt het geslachte van de voornaemste van *Padjangh* heeft gehadt een dochter,

die indertijt trouwde met een *Keey Dain*, waarby (hij) . . . geteelt heeft een soon, *Nata-Brata*; zijnde naderhant Keey Dain gestorven en zijn vrouw weduwe gebleven, dewelcke present de Sousouhounang naer sich genoomen heeft en met deselve getrouwt . . . gaff haer de naam van *Ratou Wetan*, doch en heeft by haer geen kinderen geteelt, zijnde sonder kinderen gestorven”.

Daar in Waaija en Dain respectievelijk Wajah en Dalem te herkennen zijn, geven deze namen geen moeilijkheden. Wel blijkt kj. Wajah, de wajang-geđog-vertoner, thans een afstammeling uit het geslacht der groten van Padjang te zijn. Wel klinkt wajah enigszins wonderlijk, daar het feitelijk kleinzoon betekent, maar het kan ook wel een titel van een vereerd, oud man zijn. Men vergelijke hiermede kjai.

Overigens is een „geestelijk” geslacht van wajangvertoners in Padjang niet onwaarschijnlijk. Men denke in dit verband aan de topeng-đalangs uit de desa Palar, vermeld in par. 366 van Th. Pigeaud's Javaanse Volksvertoningen.

Ook blijkt kj. Dalem niet gewelddadig om het leven te zijn gekomen; hij is zijn natuurlijke dood gestorven. Daarna pas huwde de Sunan zijn weduwe. Aangezien de kerstok van sunan Mangku-Rat Tegal-Wangi reeds overvol is, lijkt het onnodig aan de latere overlevering meer gewicht te hechten dan aan de vroegere, uiteraard betrouwbaarder mededeling van de hoveling Djaga-Pati, die dit huwelijk zonder schokkende gebeurtenissen laat voltrekken. De Babad-overlevering ziet de Vorst blijkbaar zwarter, dan hij al was. Ook is het verhaal in zijn oorspronkelijke vorm begrijpelijker.

Als het inderdaad deze vrouw geweest is, die zo lang de gunst van de grillige Sunan heeft weten te behouden, zal zij hem ook wel op dat ritje in een ossenkarretje naar de *Segara-Jasa* vergezeld hebben, vermeld in een brief uit Japara (D. 11 juli p. 139—40). Ook zal het háár zoon geweest zijn, op wie ng. *Marta-Nata*, de opkomende ster aan de Mataramse hemel, een mislukte moordaanslag liet ondernemen. Daar de jongeling toen de huwbare leeftijd van omstreeks 14 jaar zal bereikt hebben, begon hij ten hove mee te tellen.¹ Aangezien tevens een aanslag op de tumenggung Mataram Wira-Djaja gepleegd werd, mogen wij in hem wellicht een voorstander van ratu Malang's belangen zien, wat dan neerkwam op een wijziging in de troonsopvolging ten gunste van haar zoon.

¹ Een ander, vager gegeven voor zijn leeftijd is het feit, dat hij in 1677 een „braaf heer” genoemd wordt (D. 4 apr. 1677 p. 91). Zijn jeugdnaam luidde volgens Rouffaer: Resika.

Hierdoor zouden de afstammelingen der Mataramse dynastie van de troon verstoken blijven en moeten wijken voor de nazaten van een *dalang gedog*, een wajangvertoner, mogelijk zelfs verwant aan het oude geslacht van Padjang.

Het lijkt daarom niet toevallig, dat juist in 1663 ten hove ernstig van gedachten wordt gewisseld over een wijziging in de *erfopvolging*. De Vorst zou toen n.l. meermalen zijn groten de vraag hebben voorgelegd, „wie van syne kinderen nae syn dood in syn plaets behoorde te treden”. Op deze netelige vraag had geen hunner een antwoord durven geven, maar allen hadden „haere hoofden ter aerden gebogen, sonder hem eens te derven aensien”. Niemand had natuurlijk lust zich te committeren.

In dit licht worden ook de *vergiftigingspogingen* van de Sunan duidelijker. Op 18 oct. 1663 meldde de resident, dat de Vorst tot twee maal toe zou getracht hebben zijn oudste zoon, de „pangéran de Patty, met vergift om te brengen”, maar dat deze pangéran „van des Sousouhoungs *dienaressen* gewaarschouwt was” (D. 26 oct. 1663).

Deze dubbele moordaanslag maakte buitenslands veel indruk. De Hoge Regering meende in haar gen. missive van 21 dec. 1663, dat zulk een gruweldaad „al syn vorige wreetheden soude te boven gaen”, zodat zij er nauwelijks aan kon geloven (d. J. VI, 100). Op de *dienaressen*, die de prins waarschuwden, komen wij terug.

Wij zien dus, dat reeds tijdens haar leven aan het hof om deze ratu Wétan of Malang, gelijk zij spottend werd genoemd, heel wat te doen is geweest. Doch nog diepere indruk zou haar dood maken.

Het is begrijpelijk, dat de Sunan verdenking opvatte, toen zijn vrouw onder bedenkelijke verschijnselen overleed. Hij had zich wel over geringere beuzelingen druk gemaakt. Als er sprake was van vergiftiging — en hoe vaak sprak men daar in Javaanse hofkringen niet over! — dan moest de schuldige in de naaste omgeving der afgestorvene gezocht worden, dus onder die *dienaressen*, welke reeds eenmaal tegen de Vorst met zijn weerbarstige zoon hadden samengespannen. Begrijpelijk, hoewel niet vergefelijk is, dat de Sunan tot een misdaad overging, die tot in lengte van dagen zijn naam zou bevleken.

Merkwaardigerwijze ontbreken oudere Nederlandse berichten over de massamoord op de hofvrouwen. Het geval is blijkbaar met de nodige geheimhouding behandeld.

Aan Djaga-Pati's mededelingen over de ratu Malang voegt Speelman nog de opmerking toe: „wat *uijtspoorigheden* nu de Sousouhoung

over dese vrouwe al aengericht heeft, sal men elders genoteert vinden". Helaas is het niet gelukt, deze kostbare notitie terug te vinden.

Iets uitvoeriger is de admiraal in zijn instructie aan Isaac de Saint-Martin, waarin hij wederom de zoon der ratu Malang ter sprake brengt (d. J. VII, 191). Terecht merkt hij op, dat deze „volgens het gemeen getuijgenis geen soon van den Sousouhouunan, maer wel een vóórzoon van die vrouw (was), daar hy zoo bovengemeen veel werks van gemaakt heeft en om wiens (sic) afsterven zoveel *hondert* andere vrouwen van *honger miserabel* zijn moeten omkomen, welker gekerm en zooveel andere sware moorden . . . den Hemel buyten twyfel tot wraake bewogen heeft". Wellicht dat deze bijzonderheden in Speelman's notitie voorkwamen.

Valentijn kent het verhaal van de vrouwenmoord eveneens en beweert zijn wijsheid geput te hebben uit een *geschrift* van de „Geheimschrijver van Staat, *Soura Wicrama*, die in de Heer Speelman tyt geleeft en als een van de grootste kenners der Javaansche oudheden, deze meeste zaken op 't verzoek van dien Heer opgesteld . . . heeft". Inderdaad was deze Javaanse heer blijkens een lijst van promoties (D. 2 juni 1680 p. 326) des Sunans „*secretaris van staat*”, zodat hij van de Javaanse historische overleveringen en litteratuur zeer wel op de hoogte kan zijn geweest. Het eerst verschijnt zijn naam, toen hij op 19 april 1679 met enige andere Javaanse gezanten ter rede van Batavia het anker liet vallen (D. p. 143). Pas op 17 juli d.a.v. vertrok hij weer, zodat hij bijna een kwartaal in Batavia had vertoefd. Speelman, destijds Directeur-Generaal, kan toen tg. Sura-Wikrama verzocht hebben, hem over Java's verleden in te lichten. Doch Speelman's notitie, in 1677 vermeld, bestond toen reeds. Mogelijk, dat Speelman Sura-Wikrama reeds tijdens zijn verblijf in Japara leerde kennen en uithoorde. In ieder geval zijn Speelman's mededelingen uit de eerste hand en een kennismeming overwaard.

Valentijn's verhaal luidt als volgt (IV, 105):

Onder de regering van deze Sunan zou er een zijner vrouwen geweest zijn, „*Njaij Maas Maling* genaamd”, die alles van hem gedaan kon krijgen, wat zij maar wilde. Toen zij nu op zekere tijd stierf, was hij daarover zo bedroefd, dat hij zich met geen rijkszaken meer inliet. Na de begrafenis zijner vrouw, ging hij stil, zonder dat iemand ervan wist, grafwaarts, „Zynde op de zelve zoo verzot, dat hy zich van haar niet bedwingen kon, gaande in 't graf by haar leggen”.

Ondertussen maakten de andere vrouwen in het hof een groot misbaar, zeggende, „dat de Keizer verloren en nergens te vinden was”.

Er werd overal gezocht en eindelijk vond men hem „in 't graf by 't lyk van deze vrouw, dat reeds vervaarlyk stonk”. Ternaauwernood kon hij er door pg. *Poerabaja* „als afgescheurd en weer in zyn Hof gebragt worden”.

Kort daarop liet hij 43 *zijner bijwiyven*, ofschoon geheel onschuldig aan haar dood, „op zekere plaats zonder spyze of drank zetten, en dwong haar van honger, dan deze, dan gene, van die stierven, op te eeten, tot dat'er maar eene overgebleven was. Aan deze vraagde hy, waarom zy ook niet gestorven was? Zy zeide: „Ik weet het niet, myn Heer”. „Het is wel”, zei hy, „gy zult nogtans myn vrouw in de dood volgen”. Daarop belast hy, dat men die vrouw levendig nevens het graf van zyn gemalin begraven zou. Behalven deze, heeft het nog 350 andere het leven gekost”.

Een ander, maar vager bericht treft men nog elders bij Valentijn aan (IV, 99), luidende: „Indien ook eenige van zyne wyven, of geliefste bywyven bedroeft of ziek waren, of quamen te sterven, zoo wierden alle dienaressen van die vrouw door zyn last niet alleen gedood, maar ook veele levendig met haar . . . begraven . . . enkelyk en alleen uit woede tegen die dienaressen, door welker agteloosheid hy zyn gemalin meende verloren te hebben”.

In dit laatste bericht is de in het eerste vermelde gruweldaad al tot een gewoonte geworden, zodat het blijkbaar een late overlevering is. Overigens heeft ook het langste verhaal door de tijd reeds aan schilderachtigheid gewonnen. Het valt op, dat pg. *Purbaja* de rol van oudere, wijze bloedverwant speelt, ofschoon toentertijd de verhouding tot zijn neef slecht was.

Het valt in Valentijn-Sura-Wikrama's bloemrijk verslag op, dat voor het eerst de spotnaam der ratu Wètan opduikt als njai *Mas Maling* (d.i. dievegge), blijkbaar slaande op haar begerigheid. 's Vorsten droefheid brengt hem tot waanzin. Pg. *Purbaja* is reeds de wijze, die de krankzinnige in zijn Kraton terugbrengt. Het aantal opgesloten vrouwen wordt als 43 opgegeven, hoewel nog 350 andere het leven erbij zouden hebben ingeschoten.

Het andere bericht geeft behalve een mededeling over levend begraven met de afgestorvene, nog de reden van de vorstelijke toorn op: de achteloosheid der dienaressen, waaraan hij het verlies zijner gemalin toeschreef.

Raffles (II, 161) noemt haar *rátu Pamálang* en deelt de bijzonderheid mede, dat de vorst bij haar dood „confined sixty of her attendants in a dark room, and deprived them of food until they all died”.

Samenvattende menen wij des Sunans gruweldaad bewezen te achten. Het was een wraakoefening op de dienaressen zijner vrouw, wie hij de schuld van haar dood weet. De eerst laat opgetekende Javaanse traditie bevestigt dit.

Ten slotte kent de overlevering haar graf, n.l. te *Antaka-Pura* op de *redi Kelir*, waar drie jaar later een grafteken zou zijn voltooid (Babad Momana A. J. 1591; begin: 11 juni 1668). Daarheen trok zich haar zoon, rd. Nata-Brata, na de val van de Kraton in 1677, terug (d. J. VII, 154).

De gelijktijdige Nederlandse bronnen vermelden de moord op de ratu Malang niet rechtstreeks, maar wel weerspiegelen zij de indruk van dit verlies op de Sunan.

Zo werd op 6 oct. 1667 aan de gezant Wagenaer medegedeeld, dat de Sunan zich liet verontschuldigen, „dat hy ter eeren van den ambassadeur niet eenige stucken liet losbranden; d'oorsaeck daervan was de droefheyt . . . over 't verlies van syn liefste vrouw” (D. 30 oct. 1667 p. 374). Het volgende jaar op 15 september schreef de resident Couper uit Japara: „Ten hove is alles stil, maer de Sousouhounangh laet overal om mooye vrouwen soecken, of misschien weder eene, gelyck syn afgestorven Coningin conde krygen; soo niet, zegt Syne Mayt., sal immers door 't gedurich plagen van myn onderdanen myn jaren vermeerderd werden; want als sy meest naer myn doot wenschen, sal ick langst leven” (d. J. VI, 176). Zijn teleurstelling zal hij dus op zijn volk wreken (D. 24 sept. 1668).

Of hij werkelijk een evenbeeld der dierbare afgestorvene heeft mogen ontdekken, mag betwijfeld worden; immers, tien jaar later deelt de hoveling Djaga-Pati aan admiraal Speelman mede, dat de Vorst na haar verscheiden wenste, „met geen andere vrouwen te doen te hebben in vier of vijf jaren na den anderen” (K. A. 1218 f. 1634 r).

Zijn stiefzoon bleef hij innig liefhebben maar hij kon hem niet voor zich zien, „sonder telckens de droefheyt over 't verlies van de moeder te gedencken”. Hij zond hem derhalve weg naar *Wawala* in het zuidwesten van Mataram bij *Djaga-Baja*, want, zo zeide hij, „indien ick U hier bij mij houde en sie (verbeeld ik) mij altoos u(w) moeder te sien”.

De vrouw wier sterven volgens de Nederlandse berichten de Sunan zo diep schokte, kan moeilijk een andere dan de vermoorde ratu Malang geweest zijn, ook al geeft de datering moeilijkheden.

Volgens de jaartalbabads viel de dood der Ratu in A. J. 1588 (begin: 14 juli 1665). Wagenaer's bericht, dat blijkbaar op een vrij recent feit slaat, dateert van 6 oct. 1667. Vatten wij de mededeling van de

Babad Sengkala, dat de moord in de maand Sapar plaats vond, die op 13 aug. 1665 begon, ernstig op, dan blijft er nog een anderhalf jaar verschil met de datum van Wagenaer's bericht. Toch behoeven wij ons over dergelijke verschillen niet al te bezorgd te maken. De Babad Momana stelt het doden van pg. Silarong in A. J. 1591 (begin: 11 juni 1668), terwijl de Japarse brief van 26 dec. 1669 het als een recent voorval vermeldt („jonghst”).

Mogelijk had de moord op de ratu Malang in het begin van het jaar 1667 plaats.

De schaking ener maagd en de bestraffing. 1668—70.

Na de dood der ratu Malang liet de Vorst, gelijk wij reeds zagen, naar een passende *plaatsvervangster* zoeken. Doch tevens melden de Nederlandse berichten, dat de pg. Adipati Anom, in *samenwerking met zijn oudoom* pg. Purbaja, een hooggeboren *jonge maagd schaakte*. In zijn rapport van 6 nov. 1668 deelt n.l. Abr. Verspreet mede, dat de Sunan zijn oudste zoon, die door pg. Purbaja gesteund werd, sterk wantrouwde. Immers beiden zouden, „jonghsmael met autoriteit te werck gaende, buyten kennisse van den Sousouhounangh seeckere *gequalificeerde inlantsche dochter . . . te haeren hove ingetrocken* (hebben), hetwelck de Sousouhounangh . . . seer euvel ende voor een saeck van schadelycken gevolge opnam” (d. J. VI, 179).

Vervolgens zou de Sunan getracht hebben dit voorval uit te buiten om de band tusen zijn oom en zoon te verbreken. Hij laakte deze schaking weliswaar, maar „flatteerde” de kroonprins ook dadelijk weer, „hem trachtende (*als door pangerangh Poerebayang misleyt*) vry te spreekken”. Bedoeld werd, hem tegen pg. Purbaja op te stoken, „selfs tot ondernemingh van een quade daet”. Doch toen de Vorst inzag, hierin misgetast te hebben, en dat zijn voornemen zelfs aan pg. Purbaja bekend was gemaakt, „soo heeft den soon nu cortelingh daerover moeten *lyden*” (d. J. VI, 180).

De aard der kwelling, die de Sunan zijn zoon aandeed, blijft onvermeld. Wel was volgens Verspreet de zaak *ernstiger*, dan in Batavia gemeend werd.

Pas ruim acht maanden na het uitbrengen van dit verslag schreef de resident Amelis Valée op 10 juli 1669: „Uyt Mataram was tydinge gekomen, dat aldaer het *hof van pangiran Ade-Patty* ende verscheyde huysen waeren *verbrandt* en in de assche geleght” (D. 15 juli 1669 p. 362).

Het volgende jaar wordt nog op 30 juni 1670 uit Japara een groot-scheepse bestraffing van de kroonprins en zijn aanhang bericht, waarbij de prins „t eenemaal *buiten Mataram verstooten*” was, hoewel volgens sommigen slechts voor kort. Als reden worden beurtelings een *samen-zwering* of *losbandigheid* opgegeven (d. J. VI, 184—85).

De meeste der hier vermelde feiten treffen wij ook in de Javaanse overlevering aan, hoewel in een ander verband.

De gebeurtenissen na de dood der ratu Malang tot en met de bestraffing van de kroonprins worden in de overlevering breedvoerig beschreven (Babad B. P. XI, 11—16 en 19—28; S. K. 976—79 en 981—87; Babad Meinsma 154—55 en 156—59). Hierbij valt op te merken, dat tussen deze feiten een poging valt om de pg. Adipati Anom met een Tjerebonse prinses te laten trouwen, welke nog van veel vroeger dateert, n.l. uit 1653. Ook treden hier ten onrechte pg. Pekik en zijn echtgenote op; deze waren reeds in 1659 ter dood gebracht. In alle gevallen waarin van pg. Pekik gesproken wordt, zullen wij eerder pg. Purbaja moeten lezen. Kennelijk zijn hier verschillende verhalen dooreen gelopen en is 's prinsen oudoom met zijn grootvader verward.

Volgens de overlevering zou de Vorst na de dood zijner geliefde vrouw twee mantri's kapeḍak Naja-Truna en Juda-Karti uitgezonden hebben, om een waardige plaatsvervangster te zoeken; de Babad B. P. noemt in plaats van Naja-Truna de mantri djero Wongsas-Truna. De gezochte moet echter uit een streek zijn waar het putwater aangenaam ruikt en zij vinden dit N.B. aan de Kali Mas in Sura-Baja. Pg. Pekik's mantri aldaar, ng. Mangun-Djaja, beveelt hun zijn dochter *Oji* aan, die de leeftijd bereikt heeft, waarop een meisje nog verzot is op bloemen (Babad B. P.: op 11-jarige leeftijd; S. K. 977: op 8-jarige). Inderdaad staan de gezanten te kijken over zo iets fraais en het kind wordt meegenomen. Zij wordt aan de Sunan voorgesteld, doch wat te jong bevonden. Daarom vertrouwt men haar aan het hoofd der mantri kapeḍak, ng. Wira-Redja (Babad B. P. XI, 15), of de lurah kapeḍak Juda-Wangsas toe. Later mag ze in de Kraton komen.

Even wordt het verhaal nu onderbroken door het reeds elders besproken Tjerebonse huwelijksplan. Als pg. Adipati Anom, na de mislukking daarvan, eens toevallig de penḍapa van Wira-Redja betreft, treft hij daar juist *Oji* aan, bezig met batikken, in gezelschap harer pleegmoeder. Gelijk het past, neemt ze ontsteld de vlucht, echter niet, zonder nog even om te zien en heur haren te verschikken. Sedert is de prins dodelijk verliefd. Hij doet navraag naar de gevluichte schone en Wira-Redja's mededeling, dat het pronkjuweel voor zijn vader bestemd

is (Babad B. P. X, 20), zelfs tegen a.s. donderdag, doet zijn verliefdheid nog stijgen.

Hij wordt er ziek van; ligt onder zijn dodot op de balé-balé, of sluit zich op, eet en slaapt niet meer (S. K. 982; Babad B. P. X, 21).

Zijn liefhebbende grootvader, door een emban gewaarschuwd, besluit hem ten koste van alles te troosten. Met zijn vrouw, ratu Pandan (Babad B. P. X, 22), begeeft hij zich per tandu naar het huis van Wira-Redja en weet deze, onder aanbieding van rijke geschenken te bewegen het meisje aan zijn kleinzoon af te staan. In een draagkoets wordt zij dan naar de Kadipatèn gebracht, wat de kroonprins doet herleven. Grootvader neemt alle verantwoordelijkheid op zich, als zijn kleinzoon maar vrolijk en gelukkig is.

Kort daarop komt de Vorst achter deze schaking. Hij ontvlamt in hevige toorn en laat pg. Sura-Baja met al de zijnen, in het geheel 40 mensen, afmaken. Volgens de Babad B. P. (X, 28) wordt de Kadipatèn geplunderd en de prins naar Lipura verbannen. Ng. Wira-Redja moet naar Pana-Raga, waar hij vervolgens ook terecht gesteld wordt.

De Serat Kanda (985—87) heeft nog deze bijzonderheid, dat zij 's prinsen verbintenis met rd. Oji niet over de puthaak laat geschieden, doch door „de Priester” laat bezegelen. Het totaal aantal slachtoffers bedraagt hier zelfs 60. Ng. Wira-Redja met zijn vrouwen en alle kinderen worden eerst naar het grote bos „Oelodoijo” (Lođaja) verbannen en na enige tijd allen op last van de Vorst om het leven gebracht.

Aldus de overlevering, waarin het niet aan levendige en dramatische schildering ontbreekt. De moeilijkheid blijft echter, dat het niet steeds mogelijk is bepaalde onderdelen aan pg. Pekik, dan wel aan pg. Purbaja toe te kennen. Het Javaanse verhaal maakt het echter mogelijk losse Nederlandse berichten in zeker logisch verband met elkaar te brengen. Dit is echter niet altijd het geval, b.v. het bericht, dat de Vorst „syn oppersten waepenmeester” of „werckbaes van de wapens” had doen krissen, omdat een kris, die hij „in groote waerde hielt” uit de wapenkamer gemist werd (D. 8 auf. 1668). De vrouw en kinderen van de ongelukkige waren naar Japara gevlucht, doch weer naar Mataram teruggebracht met nog twee Javanen, die hun behulpzaam waren geweest. Allen, zo meende men, wachtte het doodvonnis.

Andere moeilijkheden. 1666—69.

Bovendien rezen er nog meer moeilijkheden tussen vader en zoon.

Op 8 juni 1666 werd uit Japara gemeld, dat er 15 tot 16 vorstelijke dienaren, onder welke een der groten, onthoofd waren, en dat zowel

de tg. Mataram als Niti-Negara zeer beangst waren voor hun lot (d. J. VI, 173—74). De reden dezer wrede terechtstelling was, dat buiten medeweten van de Sunan, „een groote quantiteyt pady en rys uit syn packhuysen soude vervoert syn, waervan geen pertinente reeckeningh hebben connen doen”. Voorts was „al het cooper van syn *Missegiel*, dat syn vader daerop heeft laten aenbrengen, met haere kennisse daervan gestoolen”. Volgens zeggen werd hiervan ook de zoon verdacht. Aangezien dit kort voor het feest Garebeg Besar (14 juni 1666) geschiedde, moet het de Vorst sterk getroffen hebben.

Twee jaar later blijkt er grote onenigheid tussen de Sunan en zijn zoon te heersen, omdat eerstgenoemde enige jaren te voren beloofd had, „tegens dese Moulut ofte ingaen der vasten afstandt van 't ryck te doen”. Aldus werd op 9 aug. 1668 uit Japara geschreven (d. J. VI, 175). Garebeg Mulud viel in 1668 op 20 augustus, de Vastenmaand een half jaar eerder of later. Wij houden het echter op Garebeg Mulud, daar deze feestdag tijdens het schrijven van de brief het actueelst was. Moeilijk valt te zeggen, wat de Vorst er toe kan bewogen hebben reeds enige jaren te voren zijn troonsafstand aan te kondigen. Was de dood zijner vrouw de aanleiding? Maar dit is wat kort voor „enige jaren”. Of viel dit plan, toen hij een wijziging der erfopvolging overwoog, dus in 1663? Dit past beter bij de vage tijdsaanduiding.

In ieder geval dacht de Sunan er thans niet meer over zijn troon op te geven. Daarom werd „dito Pangoran in syn paleys gebannen en . . . met stercke wagt wel bewaert”. Maar acht dagen later verbeterde de verhouding: „de gereesen geschillen . . . souden bygelegd wesen” (d. J. VI, 175—76).

Maar onherstelbaar was het krissen van „een der voornaemste grooten onder den Pangoran de Patty (Anom) . . . alsoo op sekeren tyt, wanneer ten hove geroepen was, met eenige redenen (dus door woorden) miscontentement aen Syne Majest. gegeven hadde” (Japara 27 juli 1669 d. J. VI, 175).

De Nederlanders zien de twist tussen vader en zoon. 1667—1668.

Hoe slecht de verhoudingen in het vorstenhuis waren, merkten de Nederlandse gezanten, die in 1667 en 1668 de hofstad bezochten.

Zacharias Wagenaar, die in oct. 1667 zijn opwachting kwam maken, kreeg al dadelijk bij zijn aankomst op 1 october van zijn gastheer, de Japarase gouverneur kj. Wira-Dika uit naam van de Sunan te horen, „dat hy aen niemandt, selfs niet aen syn outsten soon, Pangiran de Patty,

eenige de minste geschencken soude presenteren". Daags daarop tapte hij wel uit een ander vaatje en meende, dat men de pangéran toch wel kon bedenken, „dogh secretelyck en buyten kennis van den Sousouhounangh", maar Wagenaer ging terecht niet op dit voorstel in (D. 30 oct. 1667). Evenmin slaagde hij erin, het geschenk voor de zoon aan de vader te overhandigen, in verband met diens bitter slecht humeur.

Zelfs toen de kroonprins twee zijner dienaren naar Samarang zond om zijn geschenk in ontvangst te nemen, weigerde Wagenaer hiertoe mee te werken, daar de Sunan het hem verboden had.

En het volgende jaar, toen Abraham Verspreet opwaarts reisde, waarshuwden hem verschillende groten, die bij hem aanliepen, „dat hy de pg. Adipati Anom niet soude publycq besoecken of beschencken". Dergelijke waarschuwingen hadden hem reeds in Samarang „bedecktelyck" bereikt. Daarom had hij daar zes konijntjes achtergelaten, die luit. Frederik Mulder aan een der leden van het gezantschap voor de pg. Adipati Anom had meegegeven. In Mataram wachtte hij zich ervoor, „in syn geselschap te comen, alschoon hy op ons groeten aen hem gedaen . . . ons in antwoord ontbieden deede". De prins wilde de Nederlanders n.l. „by nachtyt in een huis achter ons logement" gaarne ontmoeten. Verspreet excuseerde zich, verzocht hem voorlopig te „patienteren" en zijn gezanten naar Samarang af te zenden. Daar kon men rustiger over zaken praten (d. J. VI, 179).

Ofschoon Verspreet wat meer durfde dan zijn voorganger, blijkt toch wel, dat beide gezanten diep onder de indruk kwamen van de tweespalt tussen vader en zoon.

De dood van Wira-Menggala. 1670.

Ook met 's Vorsten oom, pg. Purbaja, werd de verhouding steeds slechter, met name door de gewelddadige dood van rd. a. *Wira-Menggala*, diens broeder.

In 1667 werd hij mèt de tg. Mataram, Wira-Djaja, verwijderd naar een dorp buiten de Kraton (D. 14 apr. 1667), hetgeen de Babad Momana bevestigt, hoewel, naar gewoonte, enige jaren te vroeg (A. J. 1588; begin: 14 juli 1665). Drie jaar later vond hij een droevig einde, tegelijk met rd. *Tanu-Reksa*, die met zijn gehele geslacht, tot 27 in getal „van het mannelijk oir" gekrist werd (d. J. VI, 184—85). Rd. a. *Wira-Menggala* werd zelfs door zijn eigen broeder, de eveneens verstoten pg. Purbaja, eigenhandig doorstoken.

Uit een kort bericht in de Babad Momana onder het Javaanse jaar

1592 (begin: 1 juni 1669), zou men zelfs kunnen vermoeden, dat Wira-Menggala's dood in verband stond met de ontploffing van een kruithuis. Daar lezen wij immers: gedong sundawa ndjeblog, ingriku Wiramenggala dipun telasi, dus: het kruithuis ontplofte; toen werd Wira-Menggala gedood. Werd die ontploffing aan zijn opzet of nalatigheid geweten? De andere jaartellijsten bevestigen dit niet. Raffles' Chronological Table geeft in dat Javaanse jaar 1592 eerst de „Order of the Susúnan to Aria Púrbáya to kill Wira Mang'gala”, en daarna pas de „Explosion of the powder magazine, by which the sentries were killed in a shocking manner”. Ook de Babad Sengkala heeft deze volgorde en bevestigt, dat pg. Purbaja de beul van zijn broeder moest worden: Dipati Purbaja tinuding medjahi Wira-Menggala.¹

Doch er vielen in dat jaar 1669 nog meer doden.

De dood van pg. Silarong. 1669.

Een bericht uit Japara dd. 26 dec. 1669 geeft een somber beeld van de toestanden in de Kraton: „De Sousouhounangh staat het hoofd geheel genegen tot moorden, synde jonghst in de Mataram gekrist den Pangoran *Salarongh* . . . en wert noch voor meer andere grooten swaricheyt gemaect” (d. J. VI, 183—84).

Ook de overlevering acht pg. Silarong's dood zo belangrijk, dat zij er zeer over uitweidt, vooral de Babad B. P. (X, 71—73; 76—78). Daar wij ook nog over andere gegevens beschikken, verdient dit feit een bijzondere beschouwing.

Volgens de Sadjarah Dalem (gen. 133, 12) werd deze pg. Silarong uit de tweede vrouw van pan. Krapjak, Lung-Aju uit Pana-Raga geboren. Eerst heette hij rd. *Tjakra*, daarna pas pg. ad. *Silarong*.

Gelijk wij reeds elders zagen, nam hij in 1624 deel aan de Madurese veldtocht, waar hij hoger toezicht uitoefende (S. K. 753). Na de nederlaag en dood van de aanvoerder Sudjana-Pura, bracht hij in Mataram verslag uit (S. K. 769).

Een dozijn jaren later werd hij met zijn volle broeder pg. Pringga-Laja tegen Balambangan uitgezonden, waar hij het centrum kommandeerde (Babad Meinsma 144; S. K. 908). Hij zou toen een kluizenaar

---

¹ Van Goens schrijft, wel overdrijvend, dat bij de Javanen „den vader den soon, ende den eenen broeder den anderen, ende den soon den vader gaerne doodt, soo se den Koninck maar behagen connen” (p. 261-262).

Inderdaad zou ook tg. Pañi zijn echtgenote hebben moeten krissen (Mangkur-Rat Tegal-Wangi I, 145) en de kroonprins zijn beminde rara Oji.

gedood hebben, die stervend de voorspelling uitsprak, dat hij zich eens in een vorst met een litteken aan de linkerbovenarm zou incarneren; dan zou hij Silarong doden. Wij zullen zien, dat met deze getekende vorst sunan Mangku-Rat Tegal-Wangi bedoeld werd. Ook na de Balambanganse zege bracht pg. Silarong bij Sultan Agung verslag uit.

Tegen het einde van diens regering schijnt hij in ongenade te zijn gevallen, waarvoor de overlevering de volgende reden opgeeft.

Op een nacht had pg. Silarong wacht in de Kraton. Destijds was sultan Agung vertoorned op zijn speelgenoot ki Djuru-Taman, die hij wel kwijt wilde, omdat deze zijn Vorst nabootste. Dit gaf binnen de Kraton de nodige verwarring. Daarom ontbood de Sultan hem 's nachts bij zich, waarna hij met een piek doorboord werd. Het bloed spoot uit de wonde, doch ki Djuru-Taman verdween. De Sultan droeg toen pg. Silarong op, het bloed in de kali te werpen; er mocht geen spoor van overblijven.

Evenwel, pg. Silarong bewaarde wat van het bloed en ook van de aarde, die er mee doordrenkt was, in een pisangblad. Het een was het tegengif van het ander.

De volgende morgen ging de pangéran huiswaarts om te eten. Een handvol rijst met wat van het bloed gaf hij aan een hond, die dadelijk dood neerviel. Zelfs ging het kadaver onmiddellijk tot ontbinding over en het haar viel uit. Silarong verheugde zich hierover, vermengde het bloed met klapperolie en borg het zorgvuldig op. Toen dit bekend werd, werd hij wegens toveren van het hof verdreven, en woonde sedert te *Wala-Dana*.

Toen hij daar enige tijd vertoefd had, maakte hij een *pager banon*.

Ten slotte werd de Sultan erg ziek. Snel werd pg. Silarong naar Mataram ontboden, waar ook vele andere groten waren. Weldra stierf de Sultan. Pg. Silarong wilde niet dadelijk terugkeren, doch liever wachten tot Agung's zoon aan het bewind kwam, opdat hij deze zou huldigen. Zijn genegenheid voor de Vorst bleef echter onbeantwoord, hoe lang hij ook wachtte. Tijdens pg. Alit's opstand bevond hij zich bij de Sunan; daarna werd hij weer naar de desa *Wala-Dana* verwezen.

Dit uitvoerige verhaal wordt op enige punten door Nederlandse berichten ondersteund. Van Goens noemt een pg. Silarong onder de twaalf aanvoerders van het Mataramse leger. Evenals pg. Blitar zou hij 40.000 man en 1000 musketten onder zich gehad hebben (v. Goens 225). Ook zijn dalem komt op Van Goens' kaart voor onder no. 2. Heeft hij daar na zijn terugkeer uit *Wala-Dana*, dus tijdens Agung's laatste jaren en de eerste van diens zoon, gewoond?

Een half jaar na Van Goens' bericht, in november 1656, werd uit Japara gemeld, dat „pangoran Selarang ende tommagon Singorana uijt haer gebiet en goet geset waren, omdat se gepoocht hadden, sich boven Sijne Maijsteijt te verheffen” (D. 7 dec. 1656 p. 34). Dit behoeft geen rebellie dezer oude heren te betekenen, doch kan eenvoudig iets zijn, wat de Vorst mishaaide, of waardoor hij zich in zijn waardigheid gekrenkt voelde. De zaak werd zo hoog opgenomen, dat men er het sluiten der havens aan toeschreef, „om het vluchten van die personagien voor te comen”. Dit lijkt overdreven. Denkelijk vond toen de tweede verbanning van pg. Singa-Ranu naar Wala-Dana plaats.

Pas dertien jaar later duikt pg. Silarong's naam opnieuw in Compagnies bescheiden op, n.l. in een brief van 2e Kerstdag 1669 uit Japara, toen, gelijk bekend, zijn dood vermeld werd. Dit tijdstip verschilt weinig van het jaartal der overlevering, A. J. 1591 (begin: 11 juni 1668), dat trouwens ook in de Babad Momana voorkomt. Slechts de Babad Sengkala heeft A. J. 1590 (begin: 23 juni 1667). Met andere slachtoffers van Tegal-Wangi rust pg. Silarong op het sombere begraafplaatsje *Banju-Sumurup*.

Over dit afsterven weidt de overlevering tamelijk uit, vooral de Babad B. P. (X, 76—78). Deze hervat Silarong's lotgevallen na het verhaal van de dood der ratu Malang (in het begin van 1667 te stellen). Als vele Javanen vermaakt pg. Silarong zich met duiven. Een gambirkleurige duif, bezit van een kawula *Kawah*, ruilt hij in tegen de gevaarlijke Mataramse olie, anglung upas, die hij moest wegwerpen. Een wolkenkleurige duif, eigendom van ki *Tjitra Tegal Ampèl*, ruilt hij in voor het tegengif. Dit heeft merkwaardige gevolgen bij processen en sollicitaties, zodat velen ziek worden, sterven of genezen. Tjitra wordt daarom Tjitra *Tawa* (= tegengif) genoemd. Dit draagt bij tot de roem van Padjang-Wala-Dana (X, 77).¹

Ook de Vorst verneemt dit, stelt een onderzoek in en ontdekt alles. Hij ontbiedt daarop zijn oom door gandeks, maar moet wel erg lang wachten, zodat hij laat navragen. Gemeld wordt, dat de schuldige in *Kuwel* gekomen is. Dit wekt 's Vorsten toorn; hij beveelt met luider stem zijn beulen Marta-Lulut en Singa-Negara (vgl. Sultan Agung 140), om pg. Silarong af te halen en te doden. Beide scherprechters haasten zich en ontmoeten hun slachtoffer te *Biru*. Daar wordt hij gedood en

¹ Sommigen, als dr. ng. Poerbatjaraka, willen dit spelen met vergif in verband brengen met een epidemie, welke in Maratam zou zijn uitgebroken. Inderdaad heerste in 1665 een grote sterfte in het rijk (D. 13 apr. 1665), waaraan ook verscheidene groten ten offer vielen (D. 25 juni 1665).

begraven op de *Gunung Wudjil*.¹ Zes maanden later wordt zijn lijk naar Mataram overgebracht en te *Batjingah* ter aarde besteld. Een tjandra sengkala geeft het reeds vermelde Javaanse jaar 1591.

De indruk van deze moord moet diep geweest zijn. De *Serat Kanda* (p. 980) verhaalt, hoe de Sunan „zijn brave oom Pangeran Silarong in Wareng (Bareng)” ter dood liet brengen. „Het gansche . . . volk beklaagde en betreurde bitterlijk over zijn dood, zij vloekte hun Vorst en badden (sic) God, dat des Heeren gramschap op zijn kop mogt neederstorten”.

Doch deze Vorst scheen zich nergens iets van aan te trekken. Als gewoonlijk (D. 8 sept. 1675) maakte hij veel tijd met hanengevechten zoek, welk vermaak hij onderbrak, door „dikwijls te paert . . . seer weyts en wilt in kleedingh” rond te galopperen.

---

¹ S.K. 988 noemt de berg *Gunung Widjil*.

III.

DE ONGENADE VAN DE KROONPRINS.

1670—72.

Pg. Singa-Sari.

De verwarring ten hove omstreeks 1670 werd nog vergroot door het gewoel der andere zes prinszen, die „allen ende voornamentl. de outste haeren bysonderen aenhang hebben, en oock meest allen d'een tegen d'ander gecant syn” (d. J. VI, 179—80).

Van dit zestal trekt *pg. Singa-Sari* het eerst de aandacht.

Volgens de *Sadjarah Dalem* (gen. 135, 6), was zijn moeder *kdj. ratu Wetan*, later *Kulon* geheten. *Speelman's* zegslieden noemen haar „*Mas Pallaboan*, eene gemeenemans dochter, genaamd *Patra Kilassa* van *Passaroan*”. Is dit *Pallaboan* een verbastering van *Balambangan*, zodat zij naar haar landaard zou genoemd zijn? Bij de verovering van haar woonplaats was zij, „nog héél jonk zynde”, naar *Mataram* gebracht, „nevens de gemeene vrouwenroof”. Gezien haar leeftijd is het verklaarbaar, dat men haar niet dadelijk in de *Kaputrèn* opnam, doch eerst door een *ki Sara-Lati* liet verzorgen, van wie de *Sadjarah Dalem* verhaalt, dat hij haar als een kind aannam. Volwassen zijnde, zal zij in het vrouwenverblijf zijn opgenomen. Dit moet vóór 1646 geschied zijn, daar haar oudste zoon, *pg. Puger*, in 1677 30 jaren telde. Wellicht is zij dan omstreeks 1630 geboren, tijdens sultan *Agung's* veldtochten tegen *Balambangan* uit *Pasuruhan* geroofd, en ongeveer in 1645 met *Tegal-Wangi* gehuwd. In 1677 was zij nog in leven (d. J. VII, 190—91).

Haar tweede zoon, *pg. Singa-Sari*, heette eerst *rd. mas Pandonga* (bidder), wellicht naar aanleiding van de godsvrucht, die men in hem meende op te merken. Later staat hij algemeen als vroom bekend. In *Djenar* bewoont hij een „tempel” (Rapport van de *lurah mas Marta-Djaja* K. A. 1218 f. 1902). 's Nachts vertoeft hij in de moskee, om er te bidden (Val. IV, 122). Tijdens 's kroonprinszen bezoek aan *Japara* liet deze zich gewillig een glas wijn presenteren, „waerop naer syn gewone swier met een lachende mont seijde: „Jae, ick ben geen *paep*,

gelijk pangoran Singasarie" (brief uit Japara dd. 16 sept. 1676 K. A. 1210).

Zijn vijanden mompelden echter van zijn „*schijn* van priestelijke heilicheit" (verslag van Djaga-Pati, K. A. 1218), doch Holsteyn oordeelde gunstiger, achtte hem „vrij modester van leven" dan zijn oudste broeder (Rapport K. A. 1210, f. 1141 v).

Volgens schrijven van 23 juli 1670 zou de Sunan het rijk „overgegeven ofte opgedragen" hebben aan zijn derde zoon, genaamd *rd. arja Tiron* (D. 27 juli 1670). Volgens Pigeaud zou dit de titelnaam zijn van een geestelijk hoogwaardigheidsbekleeder ten hove. Couper (d. J. VI, 185 en 191) deelt mede, dat deze *rd. arja Tiron* dezelfde is als de latere *pg. Singa-Sari*, die inderdaad in de lijsten bij Speelman (d. J. VII, 190) en Valentijn (IV, 109) met zijn oudere broeder *pg. Puger* op de derde plaats komt. Pigeaud onderstelt, dat dit slechts een schijnkoningschap zou geweest zijn, ingesteld om enig gevreesd onheil af te weren.

Lang duurde het bewind van de prins niet; slechts acht dagen zou hij volgens Couper „de Conincklycke stoel bekleed" hebben. Inderdaad werd reeds op 8 aug. 1670 uit Japara gemeld, dat de Sunan de aan *pg. arja Tiron* opgedragen regering weer op zich genomen had, „nadat het schynt, hy daer over berouw hadde". De tijdelijke vorst was daarna geheel verstoten. *Pg. Adipati Anom* daarentegen was met het gezag over de landstreek *Tuban* vereerd, „wesende de Vorst althans sóó wispel-turigh, dat de Javanen selfs verwondert" waren.

Mogelijk past hier ook bij, dat de Sunan en de oud-gouverneur van Japara, *ng. Wangsa-Dipa*, daags na deze tijdelijke verheffing onvindbaar waren geweest. Verstopten zij zich?

Na over het Tubanse te zijn aangesteld, kreeg de kroonprins, blijkens een schrijven van 25 nov. 1670 er ook nog *Sura-Baja* en *Gresik* bij (D. 3 dec. 1670), tenzij deze beide plaatsen met *Tuban* bedoeld worden. Als nazaat der Mataramse en *Sura-Bajase* vorsten zou hij wel de meest aangewezen persoon voor deze gewichtige post zijn, ten minste, als hij het in hem gestelde vertrouwen waard zou wezen. De Sunan had hem blijkbaar weer geheel in genade aangenomen, zodat hij tegen zijn zoon zou gezegd hebben: „Mataram is U(w); daerom 't goet en 't quaet (dus: alles), dat daerin geschiet, is tot UEd. verantwoording". Daardoor zou 's prinsen aanzien nog hoger dan voorheen gestegen zijn (Japara 21 juni 1671 d. J. VI, 186).

De ratu Blitar.

Ondertussen woedde de strijd tussen pg. Adipati Anom en zijn jongere broeder, pg. Singa-Sari, voort. Thans ging het om een vrouw van laatstgenoemde, *ratu Blitar*. Hierover deelt de Javaanse overlevering het volgende mede (Babad Meinsma 155).

De kroonprins zou overspel gepleegd hebben met pg. Singa-Sari's vrouw, doch de rd. aju Singa-Sari had nóg een minnaar, rd. *Đobras*, zoon van pg. Pekik. Van het laatste overspel wist pg. Singa-Sari af, en was er woedend over. Toen de kroonprins er achter kwam, dat Singa-Sari's echtgenote het óók met rd. *Đobras* aanlegde, verried hij deze aan zijn broeder. Pg. Singa-Sari nam daarop rd. *Đobras* mede naar een berg-tegalan; daar doodde hij hem en stopte het lijk in een put, die hij dempte en met pisangs beplante. De volgende morgen liet pg. Pekik zijn zoon *Đobras* zoeken en toen hij het lijk in de put ontdekt had, dit opgraven.

Valentijn kent deze geschiedenis ook, hoewel in andere vorm. Hij noemt de naam van pg. Singa-Sari's vrouw, *ratu Blitar*. Op zekere nacht zou de kroonprins met enige vrienden, onder welken „*Radin du Bras*”, van 12 tot 3 uur pg. Singa-Sari's gemalin bezocht hebben, terwijl haar echtvriend in de moskee aan het bidden was. Toen de bedrogen echtgenoot thuis kwam, namen zij de benen; maar *Radin du Bras* kon zo gauw niet weggkomen, en werd gevat. Daar deze den kroonprins, zijn vriend, niet wilde verraden en op geen der hem gestelde vragen antwoordde, werd hij door pg. Singa-Sari gekrist en stil achter het huis begraven, zonder dat de pangéran op de gong geslagen of op andere wijze alarm gemaakt had, gelijk het gebruik eiste.

Hieruit ontstond een rechtsgeding. De kroonprins beschuldigde zijn broeder ervan, zijn vriend bij zich ten eten genood te hebben, waarna hij niet meer uit het huis was teruggekeerd. Prins Singa-Sari ontkende dit, verklaarde eenvoudig dat hij, 's nachts uit de moskee komende, een dief ontmoet en gedood had, zonder hem, zelfs toen men licht bracht, te herkennen.

De Sunan vroeg zijn rijksraden, of zij die nacht in de Singa-Sarèn soms geraas vernomen hadden. Toen zij dit ontkenden, verklaarde de Vorst zijn zoon onschuldig. Niet hij, doch zijn „raadsheeren” hadden bij onraad alarm moeten slaan. Daarop liet hij door zeker bijwif van de voornaamste mantri 34 van pg. Singa-Sari's raadsheren op de aloen-aloen doden. De laatste mededeling wekt verbazing!

Valentijn's verhaal is dus uitgebreider dan dat der overlevering, die

slechts in de Babad Meinsma wordt aangetroffen. Kennelijk slaat het op een hevige twist tussen de gebroeders, waarbij Singa-Sari's vrouw een bijzondere rol gespeeld heeft.

Uitvoeriger inlichtingen geeft een brief uit Japara van 15 april 1675. De Sunan zou n.l. zijn oudste zoon weer in genade hebben aangenomen en hem „sijn mesuses en voornamelijck de *moort* aan 33 personen uijt het gevolgh van pangeran Singasarij vergeven; en de gedagte van dien aen de geledeerde is bevolen hadde uijt te wissen”. Hieruit blijkt, dat de dood der 33 of 34 groten van pg. Singa-Sari niet het gevolg is geweest van een regelmatige terechtstelling, doch van een moord. De verzoening, van hogerhand bevolen, vindt pas drie jaar later plaats. Geen wonder, dat op 24 juni 1672 de resident uit Japara meldde, dat heel „d'Java voor (de pg. Adipati) schrickt” (K. A. 1180).

Het valt op, dat dadelijk ná het verhaal van de broedertwist de uitbarsting van de Merapi vermeld wordt. Dank zij Nederlandse gegevens is bekend, dat deze op 4 aug. 1672 plaats vond (Djawa XX 1940 p. 122). Daarom mogen wij deze overgeleverde verhalen in verband brengen met mededelingen in een schrijven van 12 aug. 1672 uit Japara, die onmiddellijk door het bericht van de uitbarsting gevolgd worden. Daarin komt inderdaad voor, dat de Sunan op twee zijner zonen hevig vertoornd was, n.l. op pg. Adipati Anom en Radin Arja Tiron (= pg. Singa-Sari). Hij had 4000 hunner dienaren doen binden, daar zij met elkander wilden vechten, waarbij reeds „een van des Coninghs bloetvrienden of naneeven gedoot wiert” (d. J. VI, 186—87). Een later bericht spreekt de verwachting uit, „dat de pangerangh Adypatty daerover revengie sal nemen” (dd. 30 aug. 1672 d. J. VI, 187). Twee weken daarna is ten hove alles weer even stil (Japara 15 sept. 1672 K. A. 1180 f. 979).

Echter, de kroonprins heeft het voorlopig verloren. Zijn aanhangers in Japara, o.a. Karti-Sedana, worden voor de keus gesteld om zich aan kj. Wira-Atmaka te onderwerpen of uit de stad gejaagd te worden (Japara 28 sept. 1672 K. A. 1180). Hiervan, zo wordt gemeend, zal deze „Carthy Sadana wacker opsien . . . want hij alleen op den Pangeran steund”.

Er valt moeilijk aan te twijfelen, of beide prinsen hebben ernstige moeilijkheden over een vrouw, *ratu Blitar* gehad. Een sterk bewijs voor de realiteit dezer onenigheid is het bestaan der *ratu Blitar* zelf. Om haar viel de kroonprins, inmiddels Sunan geworden, zijn beschermer admiraal Speelman meermalen in 1677 lastig (d. J. VII, 158—60). Na jaren van

scheiding hebben de gelieven elkander ten slotte gevonden in 1679 (d. J. VII, 253 noot). Pg. Singa-Sari was toen reeds dood (in 1678 d. J. VII, 227).

Pg. Adipati Anom zoekt contact met Batavia. 1667—1675.

Zowel in 1666 als in 1667 heeft pg. Adipati Anom contact gezocht met de Nederlandse gezanten, die de hofstad bezochten. Uit vrees voor de vader vermeden de Nederlanders zich te nauw met de zoon in te laten. Deze heeft daarna gepoogd, zich onmiddellijk met Batavia in verbinding te stellen door gezanten.

Omtrent de identiteit van het eerste gezantschap, dat in 1667 viel, bestaat onvoldoende zekerheid. Het meegebrachte geschenk was gering: 5 pond suiker, olie, eieren, ganzen en pauwen, en op de begeleidende brief ontbrak de handtekening. De Hoge Regering liet deze daarom slechts door de sjabandar Jan van Wesenhagen beantwoorden en zond niet het in ruil gevraagde goud, zilver en edelgesteente (D. 9 mei 1667).

Was de prins door deze koele ontvangst van zijn geschenk afschrikt? Hij herhaalde zijn poging tot contact pas een drie jaar later en ging er tot 1675 mee door. Met dat van 1667 meegerekend hebben in het geheel negen prinselijke gezantschappen Batavia bereikt. In de hieronder volgende lijst zijn zij van 1 tot 9 genummerd. Achter de bewijsplaatsen in het Dagregister volgen de uitgezonden.

- no. 1 D. 9 mei 1667: si Kedaleman, si Wangsa-Suta, si Karti-Djaja.
- no. 2 D. 27 aug. en
13 sept. 1670: si Suta en si Nata-Pradja.
- no. 3 D. 20 nov. 1670: lurah Lor, Sastra-Djiwa, met de opzieners Sastra-Nala en Sastra-Dria.
- no. 4 D. 23 sept. 1671: lurah Sendi, lurah Suta, si Nata-Pradja, si Karti-Wangsa.
- no. 5 D. 15 april 1672: lurah Sendi, Nampa Suta-Dria, Marta-Djiwa, Karti-Sedana.
- no. 6 D. 27 mei 1673: Karti-Wangsa.
- no. 7 D. 24 sept. 1673: lurah Marta-Djiwa, Casterien (?), lurah Djaga-Wira, Sasmita, Suta-Nangdita.
- no. 8 D. 4 oct. 1673: (de tolk) Karti-Wangsa.
- no. 9 D. 2 jan. 1675: si Naja-Karti, si Promadita (?).

Het valt op, dat sommigen meermalen uitgezonden worden, b.v. lurah Sendi, die het later tot tg. Urawan, gouverneur van Sura-Baja zal brengen (D. 20 oct. 1677 p. 267).

Nimmer vertonen deze boden zich voor de Hoge Regering met ledige handen. Meestal zijn hun geschenken natuurprodukten, als rijst uit Sura-Baja. Slechts een enkele maal zijn het kostbaarheden als drietandige pieken, met zilver beslagen (trisula) (in 4 en 5). Soms verraden zij de nabijheid der zee, b.v. de gedroogde garnalen of de gedroogde vis in potten (in 2). Eenmaal zendt de prins eenvoudigweg 4000 rijksdaalders, een belangrijk bedrag (in 7).

Nog merkwaardiger is, wat hij er voor in ruil wil ontvangen: Perzische paarden (in 2, 3 en 5), ook een Perzische merrie (in 4)?, Japanse bogen en krisheften (in 3), Hollandse hoenders (in 4), een trompet (in 6), kleden en diamanten (in 8), Makassarse meiden (in 8)! Meermalen wordt om technische voorlichting verzocht, b.v. de vervaardiging van karossen, het buskruit maken, het houtzagen (in 4), het snijden en emailleren van diamanten ringen. Een en ander moet, zo al niet voor onmiddellijk genot, dienen tot verhoging van 's prinsen aanzien, vooral de Perzische paarden.

Deze werden al dadelijk bij het tweede gezantschap besteld (D. 28 aug. 1670). Verzocht werd de twee of drie paarden, die de Hoge Regering wilde afstaan, op zee in te schepen, opdat de in Batavia vertoevende Matarammers er geen erg in zouden hebben. Met dezen werden ongetwijfeld de boden van 's prinsen broeder, pg. a. Tiron (later pg. Singa-Sari) bedoeld, die vier dagen later, na een landreis van drie maanden, te Batavia zouden aankomen (D. 17 sept. 1670). Daar de broeders elkander verfoeiden, is het begrijpelijk, dat pg. Adipati Anom de overdracht der kostbare rijdieren liever buiten de nieuwsgierige blikken dezer dienaren liet geschieden.

Overigens kreeg de prins, tegen betaling van 350 realen, maar één paard (Japara 1 nov. 1670 K. A. 1167), waarvan de Sunan niets mocht weten. Ter aanvulling zond de Hoge Regering nog een zilveren kistje, kleedjes en wijn (D. 20 nov. 1670).

Maar tevreden was de kroonprins niet. Nog eer het jaar om was, liet hij door nieuwe boden zijn verzoek om paarden herhalen. Twee hunner, de lurah's Lor en Sastra-Djiwa, hadden in 's Compagnies stal twee Perzische paarden opgemerkt. Had de Hoge Regering zich soms op onvermogen geëxcuseerd? Inderdaad zond zij toen nog één paard (D. 23 sept. 1671), zij het traag.

Het tweede paard viel zeer in de smaak. Er zou „noijt beter paert ten

hoove geweest" zijn (Japara 20 aug. 1671 K. A. 1173). De Javanen meenden zelfs, „dattet een verstandich dier" was. Misschien was dit juist een bezwaar, want een klein jaar later schreef pg. Adipati Anom, dat „het niet betamelijcken" voor hem was, om daarop voor zijn vader te verschijnen, omdat „het hair van dito peert sulcx niet toeliet". Dit slaat op het Javaanse geloof aan de betekenis van haarwervels.

Daarom werd het verzoek om paarden, „betamelyck om daerop te ryden", zomede dat om een Perzische merrie, herhaald. Wilde de prins een stoeterij stichten? Helaas, de twee paarden, die de Hoge Regering toen naar Mataram zond, stierven (D. 15 apr. 1672), zodat hij nogmaals om een paard moest vragen. Het bezit van een geschikt paard zat de prins dus hoog.

Doch behalve voordeel en aanzien verwachtte de kroonprins ook vriendschap van de Compagnie. Zelfs zijn vader poogde hij tot een betere verstandhouding met de Nederlanders te bewegen.

De Hoge Regering, 's prinsen opvolging voorziende, was van toenadering allerminst afkerig. Deze zou op den duur voor het lot van Java gewichtige gevolgen hebben.

Het valt ook op, dat de kroonprins opnieuw contact met *Bantam* zocht, waarheen hij soortgelijke gezantschappen als naar Batavia zond (D. 30 nov., 2 en 7 dec. 1669; D. 16 apr. 1670; D. 14 en 15 nov. 1672). De Hoge Regering, die daar graag het fijne van begeerde te weten, vernam van haar Bantamse resident niets anders, dan dat deze bezendingen tot onderhouding van vriendschap strekten. Maar veel succes behaalde de prins er niet bij.

Wij zien dus dat de twistende prinsen, maar de kroonprins het meest, naar contact met en steun van het buitenland streefden, zonder dat pg. Adipati Anom daar dadelijk veel baat bij vond. Belangrijker was de hulp, die hij binnensland zocht en vond, n.l. bij het vermaarde geslacht der pangérans van *Kadjoran*.

IV.

DE KROONPRINS ZOEKT STEUN BIJ RD. KADJORAN.

1670.

De toenadering tot Kadjoran.

Het elders besproken afsterven van pg. Pekik en zijn familie is in de overlevering de inleiding geworden voor gebeurtenissen die pas omstreeks 11 jaar later, n.l. in 1670 plaats vonden, n.l. de nadere verbintenis van de pg. Adipati Anom met *panembahan Rama ing Kadjoran*.

Zien wij eerst, wat de overlevering ons hierover mededeelt (Babad B. P. XI, 28—31, Serat Kanḍa 991—95, Babad Meinsma 159—60).

Na de moord op zijn grootvader en diens verwanten mag de kroonprins naar zijn dalem terugkeren, maar hij blijft er treuren over deze verschrikkelijke gebeurtenis. Sentana's en bupati's dringen er bij hem op aan, zich tot vorst te laten uitroepen. In zijn hart strijden eerbied en vrees voor zijn vader met medelijden voor de ongelukkige Mata-rammers. Daarop besluit hij iemand te zoeken, om er zich achter te verschuilen, een „scherm” (warana), ten einde Mataram te veroveren. Hij herinnert zich zijn grootvader *Kadjoran*, een kluizenaar met magische vermogens. Naar deze zendt hij drie zijner lurah's.

De namen van dit drietal komen niet in de Serat Kanḍa voor, doch wel in de overige bronnen. In de Babad B. P. heten ze: Pranantaka, Sendi en ki Onda-Kara; in de Babad Meinsma: Prana-Taka, Sumending en Anda-Kara.

Alvorens ons bezig te houden met de voornaamste figuur, de grote kluizenaar uit Kadjoran, stellen wij vast, dat de namen der drie diena- ren van pg. Adipati Anom stellig niet uit de lucht gegrepen zijn.

Immers, *Sendi* of Sumending herkennen wij in Loera Sindy (D. 23 sept. 1671) of Zindy (D. 15 apr. 1672), die als bode door de kroonprins naar Batavia werd gezonden. Waarschijnlijk is hij dezelfde, die in

october 1677 tot gouverneur van Sura-Baja benoemd wordt en bekend zal staan als ad. *Urawan* (D. 21 oct. 1677). Als zodanig tekent hij de contracten met de Compagnie van 19 en 20 oktober 1677 (D. 29 oct. 1677). Dit beneemt ons de vrijmoedigheid de andere twee figuren voor fictief te houden.

Rd. Kadjoran Ambalik.

Wat de eerbiedwaardige kluizenaar betreft, diens bestaan heeft eerst weinig de aandacht getrokken, hoewel zijn naam in deel VII van J. K. J. de Jonge meermalen voorkomt. Het eerst vestigde de Kennemer bard, de dichter W. J. Hofdijk de aandacht op deze figuur in zijn epos: „In 't Harte van Java” (Amsterdam 1881). Daarin schildert hij hem als de ziel van de grote opstand, de reus te midden van dwergen, die zich voorneemt Java te vermeesteren (p. 9—10).

Deze aanvankelijke verwaarlozing is begrijpelijk. Een uitzonderlijke persoonlijkheid als Kadjoran, die jaren te voren *heimelijk* werkte in het *ondoorvorste binnenland*, kon niet dadelijk de opmerkzaamheid der Nederlanders trekken. Veel meer oog hadden dezen voor de bewegelijke Makassaren of voor de fiere rd. Truna-Djaja. Wel treedt rd. Kadjoran in de overlevering duidelijk naar voren, doch met de Babad deelde hij het lot der onderschatting. Naast de Madurees en zijn overwalse helpers verdient hij echter ten volle de aandacht.

Tot goed begrip van een figuur als rd. Kadjoran dienen wij van zijn *stamboom* kennis te nemen. Nog treft men Indonesiërs aan, die zich sterk laten leiden door het voorbeeld hunner al dan niet bedachte voorvaderen. De enkeling staat dan onder de invloed van het voorgeslacht. Rd. Kadjoran heeft dit stellig ook gedaan.

Kadjoran's stamboom wordt aangetroffen in het „*Stamboomboek*”, *Tjandrakanta*, een bonte verzameling geschriften van de hand van rd. ng. *Tjondrapradana* uit Solo, dl. I. Bij mijn bezoek aan Kadjoran in 1940 werd mij een handschrift getoond dat van dezelfde inhoud was. Uit de opgaven op blz. 153 en vlg. van dit verwarde boek is een stamboom opgesteld, die reeds verscheen bij mijn verhandeling „Het Kadjoran-vraagstuk” in Djawa dl. XX (1940) p. 54.

De stamboom van Kadjoran.

Bestudering van deze stamboom levert het volgende resultaat op: *Rd. Kadjoran Ambalik* (= de overloper), zoals hij bekend staat, is de oudste vertegenwoordiger van het vierde geslacht na de eerbied-

waardige *Said Kalkum ing Wotgaleh*, later genoemd: panembahan masing Kadjoran.

Deze stamvader der Kadjoran's zou een broeder geweest zijn van de vermaarde apostel der Vorstenlanden, *kjai Ageng Panđan Arang*, meestal genaamd *Sunan Tembajat* of *Bajat*, over wie reeds in sultan Agung's biografie werd geschreven (p. 197—199). Voorts was de zoon van deze Said Kalkum, pg. *Maulana* of *Agung Mas* geheten, gehuwd met twee dochters van kj. Ageng Panđan Arang, zodat diens nageslacht, en daarmee dus ook rd. Kadjoran Ambalik, langs de vrouwelijke lijn toch rechtstreeks van kj. Ageng Panđan Arang afstamt.

Voorts zou er een andere schoonzoon van sunan Bajat kj. *Ageng Giring* geweest zijn. Deze wordt in de Babad als een ernstig mededinger van kj. Ageng Pamanahan, stichter der Mataramse dynastie geschilderd (zie: *Sénapati* p. 51—52). Van hem stammen de z.g. Wana-Kusuma'se opstandelingen af, die men nog ná 1680 tegen Sunan en Compagnie ziet strijden. Ook de latere rijksbestuurder, rd. Ad. *Nerang-Kusuma*, had Tembajat's bloed in de aderen. Ofschoon deze zich niet tegen de Mataramse dynastie kantte, was hij toch een geducht tegenstander der Nederlanders.

Vele rebellenleiders gingen dus prat op een afstamming van *Tembajat*. Trouwens, rd. Kadjoran zelf ging hen hierin voor. Men leze hiertoe de enige in vertaling bewaarde brief van hem, bewaard in het Kol. Archief, en gericht aan zijn „germain”, ad. Marta-Pura, gouverneur van Japara (K. A. no. 1219 f. 1054—1055). In dit schrijven verklaart rd. Kadjoran te bidden „om de hulp van onze overgrootvader der negerijen *Zambajat* (*Tembajat*), *Cadjoran* en de negerij *Samarangh*”. Hij pronkte dus niet slechts met zijn te Kadjoran in praalgraven rustende voorzaten, doch ook met zijn Tembajatse verwanten. Dat Samarang ter sprake komt, is zeer begrijpelijk: sunan Bajat was immers als bupati van Samarang begonnen.

Deze verwantschap met *Tembajat* is niet zonder betekenis. Tembajat immers staat bij de Kraton in geen goed blaadje. Sultan Agung's bezoek in 1633 moet als uitzonderingsgeval gezien worden. Familierelaties met Tembajat betekenen dus een afwijzende houding tegenover de regerende dynastie. Over het algemeen ontbreken ook familiebanden tussen die Tembajatse geslachten en het Mataramse huis, met één uitzondering: *Kadjoran*.

Volgens de *Sadjarah Dalem* huwde een dochter van *panembahan Agung ing Kadjoran*, dubbel schoonzoon van kj. ageng Panđan Arang, met de zoon van kj. Ageng Pamanahan, *Sénapati* en heette sedert

rd. aju Mataram, terwijl haar broeder *pg. Agung ing Kadjoran* met een dochter van de grondvester der Mataramse dynastie trouwde.

De Sadjarah Dalem bevestigt dit. Uit het huwelijk van Sénapati met de Kadjoranse werden twee zonen geboren: *pg. ad. Rija-Menggala* en *pg. ad. Djaja-Raga ing Pana-Raga* (gen. 132, 7 en 9); de Mataramse prinses, die met *pg. Agung ing Kadjoran* trouwde werd *rara Subur* genoemd. Sénapati en *pg. Agung ing Kadjoran* waren dus dubbel elkaars zwagers.

Voorts huwde een dochter van Sénapati, *rd. aju Wangsa-Tjipta*, met *pg. rd. ing Kadjoran* (gen. 132, 14). Beide bronnen bevestigen dit.

Daarna duurt het enige generaties, alvorens de geslachten van Kadjoran en Mataram opnieuw door een huwelijk verbonden worden. Een zuster van *pan. Rama* (*pg. Kadjoran Ambalik*) geheten: *rd. aju pan. Radèn*, daar zij gehuwd is met *kdj. pan. Radèn*, de zoon van *pg. mas ad. ing Padjang*, heeft een dochter, *ratu Kilèn* geheten. Deze zou de moeder van *pg. Puger* geworden zijn. De Sadjarah Dalem geeft dit niet toe en stelt slechts vast, dat de moeder van een jong gestorven prinsesje, *mas aju Wulan* geheten, en gehuwd met *Mangku-Rat I*, uit Kadjoran zou stammen. In ieder geval is de verwantschap dan veel minder nauw (gen. 135, 9). In de verwisseling van het spoedig overleden prinsesje door *pg. Puger*, de latere sunan Paku-Buwana I, mogen wij wel een poging zien om de Kadjoran's aan het hoofd der Paku-Buwana's te plaatsen.

Er moge verschil omtrent onderdelen bestaan, in hoofdzaak zijn de overleveringen het er over eens, dat er vooral in de eerste tijd tussen de Kadjorans en de Matarammers een goede verstandhouding heerste, die zich uitte in wederzijdse huwelijken.

Waarschijnlijk achtten de Matarammers een inhuwen binnen een reeds van ouds befaamd geslacht destijds winst voor hun aanzien. Immers, ook met Padjang zouden de Kadjoran's geparenteerd zijn: een andere dochter van *pg. Agung ing Kadjoran* huwde met *kdj. tg. pg. Sindu-Séna*, zoon van de vorst van Padjang, die hier géén sultan, doch eenvoudig *prabu Widjaja* van Padjang genoemd wordt, wat op een hoge ouderdom van de lijst zou kunnen wijzen. Eer de Matarammers tot aanzien kwamen, zal Kadjoran's huis van grote betekenis zijn geweest.

Dat *pg. Adipati Anom rd. Kadjoran pan. Rama* met *ejang*, grootvader aanspreekt, versterkt de betrouwbaarheid der beide stambomen. Plaatst men deze naast elkaar, dan blijkt de generatie van *pan. Rama* twee plaatsen hoger in te nemen dan die van de kroonprins.

Gezien de onderlinge betrekkingen der beide geslachten is het dus gans niet vreemd, wanneer pg. Adipati Anom de eerwaarde rd. Kadjoran uitnodigt, teneinde zijn raad in te winnen.

De Purbaja's.

Behalve met de Mataramse vorsten, huwden de dochteren Kadjoran's ook verschillende pangérans, prinsen van den bloede. Vooreerst zouden zij in de echt verbonden zijn met de eerste vier in de stambomen vermelde *Purbaja's*:

- pg. Purbaja I huwde een dochter van pg. Agung ing Kadjoran;
- pg. Purbaja II met een dochter van pg. rd. ing Kadjoran;
- pg. Purbaja III met een dochter van kdj. pan. Radèn, dus met een nicht van pg. Kadjoran Ambalik;
- pg. Purbaja IV met een dochter van pan. Purbaja II, dus ook weer met een nicht van deze pg. Kadjoran Ambalik.

Wij merken hierbij op, dat gelijk de Purbaja's III en IV tot dezelfde generatie behoren, dit ook het geval is met hun echtgenoten. Tevens dient er de aandacht op gevestigd te worden, dat volgens de Nederlandse, niet volgens de Javaanse bronnen, pan. Purbaja II voortdurend tegen zijn neef, sunan Mangku-Rat I in verzet is en met diens zoon, pg. Adipati Anom samenzweert. Wij zullen de Purbaja's dan ook onder de rebellen aantreffen.

Vervolgens vinden wij de Kadjoran's verbonden met verschillende *Wira-Menggala's*, al zijn de berichten hierover zo min duidelijk als volledig. Wij zagen reeds, dat een bijvrouw uit Kadjoran aan Sénapati, behalve pg. ad. Djaja-Raga ing Pana-Raga, nog een zoon, rd. Gatot, schonk. Deze heette later pg. ad. *Rija-Menggala*, maar in het register van de Sadjarah Dalem komt hij als *Wira-Menggala* voor. Dit zou dus een stiefbroeder van pan. Purbaja I geweest zijn. In geen der stambomen verschijnt een rd. arja Wira-Menggala, die tussen 1666—70 in de Nederlandse bronnen voorkomt als een broeder van Purbaja II en door diens hand, maar op bevel van de Vorst, zijn einde vindt (D. 6 juli 1670). Een rd. Karta-Nadi is pg. ad. Wira-Menggala, en heet schoonzoon van Mangku-Rat I, maar hij is de zoon van kdj. pan. Radèn, dus een neef van rd. Kadjoran Ambalik.

Onder sultan Agung genoten de Kadjoran's nog de vorstelijke gunst. In een piagem van deze Vorst, gedateerd 20 april 1641, wordt de pangéran van Kadjoran onmiddellijk na de panembahan van Tjerebon vermeld (K. F. Holle, Bijdragen tot de gesch. der Preanger-Regentschappen T.B.G. XVII 1869 p. 349).

Wij zien dus, dat de Kadjoran's een geslacht vormen, dat enerzijds nauw met de regerende *Mataramse* vorsten verbonden was, vooral in de oudste tijd, anderzijds regelmatig familiebanden aangeknoopt had met voornamen pangérans, met name de *Purbaja's en Wira-Menggala's*, hetgeen vooral bij de Purbaja's sterk opvalt. Zij zijn dus van de zijde der wettige regeerders min of meer afgeraakt en aan de kant der oppositie komen te staan. Dit zal dan na sultan Agung's dood tijdens diens opvolger hebben plaats gevonden.

Van de pg. Kadjoran Ambalik vermeldt de Tjandra-Kanta slechts broeders en zusters, geen kinderen. De Nederlanders vullen deze leemte enigszins aan. Vooreerst vermelden zij enige broeders en één zuster, die met geen der in de Tjandra-Kanta vermelde te vereenzelvigen is, n.l.:

- 1e. een jongere broeder, die zich nergens iets van aantrekt;
- 2e. een idem, rd. Cahoenan, door rd. Kadjoran als bestuurder voor Midden-Java bestemd;
- 3e. de oudste broeder, wellicht pg. Pamingak genaamd;
- 4e. een broeder Wira-Medja, schoonvader van pg. Puger;
- 5e. een ongenoemde zuster, die rd. Kadjoran te elfder ure poogde te redden.

Van de kinderen zijn de volgende bekend:

- 1e. en 2e. twee dochters met pg. Wira-Menggala en rd. Truna-Djaja gehuwd;
- 3e. rd. Wira-Kusuma, de grote aanvoerder der opstandelingen;
- 4e. rd. Panganteen of anders Beere;
- 5e. en 6e. rd. Karta-Nagara en Wangsa-Dika, welke zonen met hun vader de dood vonden;
- 7e. Karti-Pada, een latere verzetsman.

Rd. Kadjoran stond dus niet alleen, doch was het hoofd van een clan.

De plaats Kadjoran.

Dit geslacht bezat een zetel, de *plaats Kadjoran*, een viertal kilometers bezuiden Klatèn. Daar stond in 1940 nog een statige, maar enigszins vervallen behuizing, eenmaal de dalem der Kadjorans, op een uitgestrekt, ommuurd erf. De toenmalige bewoner, rd. ng. *Mohamed Oesman* toonde nog de plek, waar de grote voorvader placht te *dikirren*. Een put, door deze gegraven, bevatte geneeskrachtig water. Ten oosten daarvan lag een kleine begraafplaats, waar men een drietal eenvoudige

graven aanwees als die van rd. *Kadjoran Ambalik, Rija-Menggala* en pg. *Bima*. Eeuwen lang was Kadjoran een perdikan-desa.

Een oudere begraafplaats ligt echter een 500 meter zuidelijker. Zij ziet er tamelijk verwaarloosd uit, wat ook wel aan de daar voorkomende bandjirs kan geweten worden. Slechts het graf van *pang. Agung ing Kadjoran* was nog in vrij goede toestand. De kleine moskee werd zelfs tot voor kort zeer goed onderhouden. Het is een z.g. watermoskee met een opvallend grote surambi.

Na de mislukte opstand van rd. Kadjoran Ambalik werd zijn dalem geplunderd en verbrand, maar tot 1682 bleven opstandige leden der Kadjoran-familie onder groot levensgevaar eer bewijzen aan de heilige graven.

Pg. Kadjoran Ambalik stamde dus uit een half vorstelijk, half „priesterlijk” geslacht, dat een dalem, doch ook een heilig graf bezat. Bovendien teerde hij niet enkel op de roem zijner voorvaderen. Hij beschikte ook zelf over buitengewone gaven. Volgens de Babad muntte hij uit in „tapa” en „sekti”. Men herinnere zich de overlevering, die de plek, waar hij dikirde, aanwijst. Zelfs in hofkringen zou zijn begaafdheid gewaardeerd zijn.

Minder was hij daardoor bij de Nederlanders in tel. Speelman noemde hem een „duyveljager of waarzegger”, ook: „profeet des duyvels” (D. 28 juli 1677 p. 239). De bevolking sprak echter sidderend van *Panembahan Rama*, eerbiedwaardige vader (sedert D. 9 dec. 1677 vrij regelmatig).

Voor ons is een mededeling in de Babad Alit (p. 30) omtrent pg. Kadjoran's beide *dochters* belangrijk. De oudste trouwde n.l. met pg. Wira-Menggala, jongere broeder van pg. Purbaja; de jongste met rd. Truna-Djaja (p. 40).

Pg. Wira-Menggala werd er nu van beticht, zich tegen de Vorst verzet te hebben, reden waarom sunan Mangku-Rat I hem door zijn broeder pg. Purbaja liet terecht stellen. Na zijn dood bleek zijn vrouw, kleindochter van kj. ing Giring III, drie maanden zwanger te zijn. Haar aantrekkelijk kind werd later verwisseld met een zoon van de Sunan, die „tan prajogi”, n.l. met de helm geboren was. Aldus kwam een oude voorspelling van kj. ageng Giring uit: een kleinzoon van Kadjoran beklom als Paku-Buwana I de troon van Mataram. Dit verhaal is overigens nog in de Vorstenlanden bekend en vindt daar blijkbaar geloof.

Deze romantische verwisseling kan in werkelijkheid niet hebben plaats gevonden, daar pg. Puger bij zijn eerste uitroeping tot Susuhunan in 1677 dan niet veel meer dan zeven jaren zou geteld hebben. Vrij zeker

is het een in de kring van Kadjoran's nazaten of aanhangers naderhand bedachte overlevering, die hun verdwenen leider toch nog gaarne een postume zege gunden.

Geredelijk kunnen wij echter aannemen, dat de gruwelijke terechtstelling van rd. a. Wira-Menggala een reden te meer voor rd. Kadjoran Ambalik is geweest, om de zijde der ontevredenen te kiezen.

V.

HET VERBOND MET RD. TRUNA-DJAJA.

1670.

De voorstelling van rd. Truna-Djaja bij de kroonprins.

Rd. *Kadjoran's* introductie van zijn schoonzoon, rd. *Truna-Djaja*, bij de kroonprins, wordt in alle drie Javaanse bronnen op bijna gelijke wijze beschreven (Babad B. P. XI, 33—37; S. K. 995—99; Babad Meinsma 159—61).

De Babad B. P. verhaalt, hoe rd. *Kadjoran* Ambalik zich zijn schoonzoon rd. *Truna-Djaja* herinnert. Deze is de zoon van *demang Mlaja* (bij Rouffaer: rd. *Demang Mlaja-Kusuma*), gevallen in de strijd tegen pg. *Danu-Paja* (S. K.: pg. *Aliet*; Babad Meinsma: pg. *Alit*). Toen was rd. *Truna-Djaja* nog maar klein (S. K. 995: 7 jaar). Zijn vader wordt als adipati van *Madura* door zijn jongere broeder dip. *Tjakra-ning-Rat* vervangen, doch de *Madurezen* bevalt dit niet, daar ze rd. *Truna-Djaja* wensden. Zo lang deze jong is, dient hij bij zijn oom. Volwassen geworden, heeft hij een verhouding met diens dochter, wat zijn leven in gevaar brengt. De *Madurezen* (in *Mataram*?) hebben echter medelijden met hem en helpen hem naar de dalem van pg. *Adipati Anom* te vluchten. Het gevolg van de kroonprins is met geschenken door dip. *Tjakra-ning-Rat* omgekocht, zodat van het dienen bij de kroonprins niets komt. Rd. *Truna-Djaja* zwerft dan een tijd rond; ten slotte wordt hij door rd. *Kadjoran* als schoonzoon aanvaard.

Deze houdt veel van hem. Als *wong tapa* weet hij, dat rd. *Truna-Djaja* een groot held zal worden en heel *Java* zal beroeren. Daarom behandelt hij hem goed en hij wijst de kroonprins op deze beschermeling, die een geschikt vertegenwoordiger zal wezen, als men hem in *Madura* plaatst. Het tijdstip der vervulling van de voorspellingen is n.l. nabij. Het is de wil van de *Enige*, dat het oud geworden *Mataram* zal te gronde gaan. *Mataram's* naam zal verdwijnen.

Pg. *Adipati Anom* wenst met rd. *Truna-Djaja* kennis te maken. Daarna zet rd. *Kadjoran* hem zijn taak uiteen en wijst hem tevens op

mogelijke kwade gevolgen bij mislukking. De jongeling neemt alles op zich, ook al mocht er de dood op volgen.

Pg. Adipati Anom verheugt zich over deze woorden en zegt, dat rd. Truna-Djaja maar naar Sampang op Madura moet gaan, doch beleidvol dient op te treden. Hij moet het volk overhalen; dan dient hij de Sampangers te weerhouden ter huldiging Kratonwaarts te gaan, zodat hun adipati Tjakra-ning-Rat daar alleen sta. De prabots (lagere hoofden) moeten in Madura blijven. Vervolgens zal hij de Pasisir en de Montjanagara overhalen.

Volgens de Serat-Kanda belooft de kroonprins hem tot rijksbestuurder te verheffen. Hij moet goed zwijgen; de kroonprins zal de onkosten betalen. De Babad Meinsma laat deze reeds dadelijk geld, gewaden, en oorlogstuig schenken.

Rd. Truna-Djaja en rd. Kadjoran keren dan naar Kadjoran terug, waar laatstgenoemde zijn schoonzoon nog tal van lessen geeft. Hij moet zich n.l. in Sura-Baja vestigen en wel, volgens de Serat Kanda (p. 997), als vorst, ten spijt van Mataram.

Als de tijd daar is en in Mataram verwarring heerst, zal hij hem ontbieden om de Kraton te verwoesten, of, volgens de Babad Meinsma, zal hij hem achterna reizen.

Wie was nu eigenlijk deze rd. Truna-Djaja?

De afstamming van rd. Truna-Djaja.

Voor rd. Truna-Djaja's voorvaderen kunnen wij het veiligst bouwen op hetgeen hij zelf daaromtrent aan de Nederlandse gezant, de Moor Piero, heeft medegedeeld op het laatste aan deze verleende gehoor (d. J. VII, 92). Daar deze stamboom destijds (10 febr. 1677) nog gemakkelijk aangevochten kon worden, zal hij niet te sterk van de waarheid hebben durven afwijken, zeer zeker niet wat zijn naaste verwanten betreft.

Als zijn vader noemt hij „*Radingh Damang Maleya* . . . de soon van Pangeran *Magirie*”. Deze laatste vindt men terug in de „Geschiedenis van het Madoeresche Vorstenhuis” (T.B.G. XX, 258 en vlg.) als pg. Tjakra-ning-Rat I, die te *Ima-Giri* begraven ligt. Deze rustplaats buiten Madura dankt hij aan zijn dood in het gevecht tegen pg. Alit op de aloen-aloen, reeds elders besproken (dl. I, 32—34). Zijn zoon, rd. demang Melaja, zou volgens de „Geschiedenis” bij een bijvrouw gewonnen zijn. In Rouffaer's gegevens heet zij echter garwa, gemalin. Ook de Javaanse gegevens ondersteunen deze afstamming.

De Madurese bron laat voorts Tjakra-ning-Rat I opvolgen door zijn tweede zoon bij de ratu Ibu, dochter van de Susuhunan van Giri, nj. ageng Sawu geheten. Deze dame overleefde haar echtgenoot en ligt nu eenzaam aan het hoofd der vorstengraven van Ajer-Mata, daar haar man te Ima-Giri rust. Was haar vader, t.r. panembahan Giri, soms *Kawis-Guwa*, die in 1634 door sultan Agung naar Mataram gevoerd werd? (Sultan Agung p. 204 en vlg.).

De Madurese overlevering noemt die tweede zoon pg. *Undagan*¹ en stelt het voor, alsof hij zijn vader dadelijk opvolgde onder de titel van pg. Tjakra-ning-Rat II. Dit laatste is al onjuist, omdat de Tjakra-ning-Rat-titel pas in 1680 bij dit geslacht in zwang kwam. Eerder heetten zij slechts pg. Sampang. Ook dat hij de onmiddellijke opvolger zijns vaders zou geweest zijn, moet ernstig betwijfeld worden. Tegen het einde van 1656 viel n.l. een pg. Sampang als slachtoffer van sunan Mangku-Rat's willekeur (D. 7 dec. 1656 p. 33). Met hem kwamen zijn moeder en twee broeders om. Deze pg. Sampang kan niet de pangéran zijn, die in 1647 tegen pg. Alit sneuvelde, in de overlevering als Tjakra-ning-Rat (I) bekend. Evenmin is hij Tjakra-ning-Rat II, die pas in 1707 overleed. Het meest voor de hand ligt, hem met *rd. demang Melaja* gelijk te stellen, die dus van 1647 tot 1656 over Madura gesteld was.

Deze ontleende zijn naam aan de Madurese plaats *Melaja*. Volgens schrijven van *rd. Truna-Djaja* aan sunan Mangku-Rat II zou hij de rang van *mantri anom* bekleed hebben. De reden zijner terechtstelling laat zich slechts gissen. Werd zijn oorspronkelijke functie beperkt en verzette hij zich daartegen? *Mantri anom* is thans een Kratonbeambte, die als *gandek* dienst doet, of wel de *mantri* van de Rijksbestuurder (zie: Gericke—Roorda, *Jav.-Ned. Handwoordenboek*. A'dam—Leiden 1901). Volgens Couper heeft een dergelijke *mantri* toegang tot de dalem (d. J. VII, 105). Blijkbaar is het een ambt van vertrouwen. Daadwerkelijk zal hij misschien nooit in Madura geresideerd hebben, daar het de opzet van de Sunan was, zijn vazallen aan het hof te binden.

Geheel los van Madura was deze vader niet. In een laatste brief aan de kommandeur Couper geeft *rd. Truna-Djaja* als reden, waarom hij in opstand gekomen is, het feit op, dat hij „*eygenschap* aen Madura” had (d. J. VII, 181), dus wel: aanspraken op Madura. Aan wie anders zou hij die hebben kunnen ontlene dan aan zijn vader? Zijn oom, de adipati Tjakra-ning-Rat II daarentegen zou die gemist hebben, ten minste, hij was „niet regtmatigh in zijn gebied” (Djawa XX, 30).

¹ De eerste zoon heette Atmadja-Negara; bovendien was er een dochter, ratu Marta-Pati.

Toen rd. Truna-Djaja na zijn nederlaag zich voor sunan Mangku-Rat II in 1679 vernederde, ontving hij van deze de titel zijns vaders: *demang Melaja*, benevens de helft van Madura, dus zowel een titel als bezit. Dit maakt het aannemelijk, dat ook die vader eenmaal territoriaal gezag over Madura heeft bezeten.¹

Rd. Truna-Djaja's jeugd.

Toen deze vader van rd. Truna-Djaja in 1656 met velen der zijnen omgebracht was, bleef zijn zevenjarige zoon, mogelijk om zijn jeugd, gespaard, doch tevens werd hij door de broeder zijns vaders, rd. Undagan, bij tijdgenoten als pg. of ad. Sampang bekend, ter zijde geschoven.

Deze, later meest als pg. of pan. Tjakra-ning-Rat II vermaard, zou meestal in Mataram vertoefd hebben (vgl. D. 20 aug. 1664), zodat hij volgens de Madurese babad, weinig met zijn Madurese onderdanen in aanraking kwam (T.B.G. XX 1873 p. 260). Vrij zeker had hij in zijn onmiddellijke nabijheid een gevolg van Madurezen bij zich.²

In mei 1677 ontkende rd. Truna-Djaja niet, „door den Soesoehoenan te zijn opgevoed en als een kind groot gemaakt” (d. J. VII, 118). Liet de Vorst zich in met de opvoeding der zonen van bij hem in de hofstad wonende vazallen? In elk geval ziet de generale missive van 5 juli 1677 hem als een Mataramse prins, „aan 't hoff van desen ouden Sousouhounan opgevoet” (d. J. VII, 167). Een bericht van 1679 spreekt met zekere bedoeling ook van 's Vorsten vaderlijke zorg. Mogelijk stond hij in die tijd en kring als *Nila-Prawata* bekend (Djawa XX, 30).

Nadat enige jaren aldus verlopen waren verdacht zijn oom hem van een verhouding tot een nichtje en wees hem de deur. Zelfs zou de

¹ Volgens Rouffaer's gegevens zou hij inderdaad ook Adipati van Sampang geweest zijn.

² Een andere, minder waarschijnlijke traditie, ziet rd. Truna-Djaja als zoon van de Sunan. Zijn moeder, een bijzit van de Vorst en van hem zwanger, zou „gedurende haar groot gaan sich in eenige misdrijven verlopen hebben, weshalve sij van hem verstooten wiert; waerop hij den ouden Coninck van Sampang (Tjakra-ning-Rat I) te hove ontbiedende, denselve gelast hadt vnd. vrouw naer hem te neemen, met verbot haer niet te bekennen, voor zij van kind gelegen waere en (gaf) ordre deselve dan te trouwen, 't kind op te voeden en tot sijn jare gecoomen, te hove te senden”.

Dit reeds door Jan Franszen Holsteyn opgetekende verhaal, heeft veel trekken met de rd. Patah-historie gemeen (Babad Meinsma 20). Valentijn vertelt een soortgelijke historie, die hij vermoedelijk van de G.-G. J. v. Hoorn heeft (Val. IV, 106—107 en ms. H 73 van het K.I.).

pg. Sampang hem naar het leven gestaan hebben, zodat hij zijn leven slechts te danken had aan de welgezindheid der in Mataram vertoevende Madurezen. Op deze feiten slaat wel een mededeling van rd. Truna-Djaja in een brief aan Speelman, n.l. dat hij een „mis(s)lagh omtrent sijn oom begaan had; die hij mij wilde dooden, sonder dat ick schult hadde' (K. A. 1218 f. 1696 r). Nogmaals komt hij hierop terug in een schrijven, op 18 nov. 1679 aan de bevelhebber Jacob Couper overhandigd: de adipati Sampang wilde hem doden, „sonder eenige schult”. De „Coningk van de Mattaram (had daarin) geen ondersoek gedaan . . . maar ter contrarie my ook wilde dooden” (d. J. VII, 281). In een brief aan zijn vroegere medeplichtige, de latere sunan Mangku-Rat II, betuigde hij hartstochtelijk: „Waerom hebben ze mij in de Mattaram zoeken te bederven? Zij hebben mij oock vervolght en getracht om 't leven te brengen, en dat heeft Adipaty Sampan(g) gedaen, zonder de zaeck te vooren door den Coningh van Mattaram te examineeren” (Djawa XX, 30).

De Sampangers hadden toen zijn leven gered. Waarschijnlijk zijn dit in Mataram gevestigde Madurezen, al of niet tot ad. Sampang's gevolg behorende. Men zou hem zeker niet zo gemakkelijk naar Madura hebben laten uitwijken; indien hem dit al gelukt was, zou hij later zeker niet zijn teruggekeerd.

Mogelijk bezitten wij voor deze activiteit der Sampangers een flauwe aanwijzing. Jac. Couper meldt op 14 mei 1680 uit Sura-Baja, dat een zekere *Anggantaka* de „eenigste oorsaek was geweest, dat Trouna-Djaja zich tegen zijn Vorst opgeworpen hadt” (K. A. 1249 f. 2079 r). Daarom had ad. Tjakra-ning-Rat II deze „over zeeven jaar stillekens . . . doen ombrengen”. Deze geruisloze verdwijning moet dus in 1673 hebben plaats gevonden. Onder de aanvoerders van rd. Truna-Djaja, die in 1677 onder leiding van ad. Wira-Menggala Mataram van het noorden aantastten, is ook een demang Anggantaka (d. J. VII, 137, 149), die wel dezelfde zal wezen als de hardnekkige demang Anggantaka van Baléga, die zich in 1680 niet aan ad. Tjakra-ning-Rat II wil onderwerpen. Vermoedelijk hebben wij hier de verbitterde zoon van de demang Anggantaka voor ons, die in 1673 door toedoen van ad. Tjakra-ning-Rat II gedood werd. Als afkomstig uit Baléga moet hij een onderdaan van deze pg. Sampang zijn geweest, zodat hij zeer wel tot die Sampangers kan behoord hebben, welke rd. Truna-Djaja onder hun hoede genomen hebben. De zoon, een „jong verwaand borst . . . doch niet gek”, zette dan de strijd voort, beducht hetzelfde lot als zijn vader te zullen ondergaan.

Rd. Truna-Djaja bij rd. Kadjoran.

In een volgende fase poogde rd. Truna-Djaja in dienst te treden bij de rijzende zon, pg. *Adipati Anom*, doch dit gelukte hem niet; alle bewoners van de Kadipatèn waren door de Sampangse adipati omgekocht. Blijkbaar had deze toen van zijn moordplannen afgezien en tot list zijn toevlucht genomen. Zo werd rd. Truna-Djaja zelfs niet aan de kroonprins voorgesteld. Dat hij werkelijk bij de pangéran dienst wilde nemen, verzekerde hij later in een tot deze gericht schrijven, waarin hij verklaarde: „U(w) dienaer (zou) gaerne onder (de) particuliere (dienaren) van den Sousouhounan [destijds nog maar kroonprins] gestaan hebben, maer de wegh was mij affgesneden door Adipati Sampan(g), want hij heeft al de mantri's van de Mataram, zelfs de Sousouhounans zoons met gelt omgekocht” (Djawa XX, 160). De intrigant Tjakra-ning-Rat belette niet alleen, dat de Sunan zijn neef recht deed, maar ook, dat deze zich onder het gezag van diens zoon stelde. Daarom zou rd. Truna-Djaja zich aan de zijde der oppositie geschaard hebben. Hij vond enige tijd geen onderdak en zwierf rond, zonder vast doel.

Vervolgens werd hij door pg. *Kadjoran Ambalik* als schoonzoon aangenomen en stond sedert bij deze heer zeer in de gunst. Dit huwelijk wordt bevestigd door de hoveling Djaga-Pati (Japara 15 mrt. 1677, K. A. 1218 f. 1634 r): „Keey Cadjoranh, denwelcken een dochter eenige jaaren voorleeden ten wijve gegeven heeft aan Trouna-Djaja”. Weliswaar scheidde hij later weer van deze vrouw, doch dit schaadde de vriendschap met rd. Kadjoran niet. In 1678 ziet Speelman „Radeen Cadjoran of Panembahan Rama en zyn gewezen schoonzoon Trouna-djaaija” nog als trouwe bondgenoten (Instructie voor Saint Martin, 23 mrt. 1678 d. J. VII, 198). Ook de overlevering meent, dat hun onderlinge verhouding zeer goed was, daar de schoonvader in zijn schoonzoon een groot held zag, die Java in beroering kon brengen. Men zou hieruit de slotsom kunnen trekken, dat de eerwaarde panembahan Rama van zulk een beroering allerminst afkerig was.

Het verbond tussen rd. Truna-Djaja en de kroonprins omstreeks 1670.

Uiteraard delen de Nederlandse bronnen niets mede over connecties tussen rd. Kadjoran en de kroonprins, doch zij bevatten vrij wat over een *afpraak* tussen deze en rd. *Truna-Djaja*.

De Madurees verhaalt op 10 febr. 1677 aan de Nederlandse gezant, de Moor Piero of Piroe, „vóór het begin van den oorlogh een *contract* met Pangeran Adepatty (Anom) aangegaen te hebben” (d. J. VII, 93).

Op 5 juli van dat jaar schrijft de Hoge Regering, dat „al voor eenige jaren” de kroonprins „yets *quaats* (is) beginnen te *brouwen*, ende te *corresponderen* met den Pangeran Madura (Truna-Djaja) . . . ’t gebied voerende en residentie houdende op ’t eylant Madura, dat . . . hem gelegenheit gaff den eersten prins pg. Adepatty toe te vallen en syn quaat voornemen te amplecteren onder eenige *secrete conditien*” (d. J. VII, 167).

Op een mondelinge afspraak zinspeelt ook rd. Truna-Djaja zelf in een zijner laatste brieven aan zijn vroegere bondgenoot (Djawa XX 1940, 160). Trouwens, na de catastrofe bij Gegodog zou de „quaataardige en bittere Singo Sarij Adepatty Anom voor den vader en het gantsche Hof opentlyck” ervan beticht hebben, dat de prins rd. Truna-Djaja uitgenodigd had de wapens tegen het rijk op te vatten, „onder *seekere conditien* tusschen hen *besproken*” (d. J. VII, 194—95). Het was dus een mondelinge afspraak. Zelfs over het tijdstip laten de Nederlandse bronnen ons niet geheel in het onzekere, daar Dagregister 12 juni 1671 het Japarse bericht van 7 juni 1671 bevat, dat volgens geruchten de „prince van Madure, pangoran Purbaija, ofte ander groot heer ten hove by den Conincq verdaght was, . . . een *conspiratie* besloten soude hebben met pangoran Ade Paty, om dien Vorst uyt syn stoel te stoten, daer se wellightelyk om over de klingh souden springen”. Daar met de Madurese vorst moeilijk iemand anders gemeend kan zijn dan rd. Truna-Djaja, heeft men hier opnieuw een bevestiging der verdragsluiting, ditmaal in samenwerking met de reeds lang als rebel bekende pg. Purbaja. In elk geval is de afspraak enige tijd vóór begin juni 1671 gemaakt, wellicht reeds in 1670, toen de spanning tussen de kroonprins en zijn vader een hoogtepunt had bereikt. Dit bleek toen uit de dood van Wira-Menggala en de tijdelijke verheffing van ’s prinsen broeder pg. Singa-Sari.

’s Prinsen benoeming tot hoofd van Sura-Baja in 1670, waar hij een vertegenwoordiger had, zal zijn contact met de Madurees na diens vertrek naar Madura vergemakkelijkt hebben.

Belangwekkend zou het wezen, als wij wisten, wat tussen de beide samenzweerders verhandeld is en tot welke afspraak zij gekomen zijn. Slechts omtrent het laatste lichten de Nederlandse bronnen ons enigszins in. De Hoge Regering tastte aanvankelijk in het duister omtrent deze „*secrete conditien*, die meer uyt de omstanders en uytval van zaken connen gepresumeerd, dan na waerheit beschreven werden” (Gen. Miss. 15 juli 1677, d. J. VI, 167). O.a. door mededelingen van rd. Truna-Djaja zelf werd hieromtrent meer licht verspreid.

Na de slag bij Gegodog (13 oct. 1676) zou hij aan de kroonprins zelfs schriftelijk verzocht hebben, „dat hij de *regering van Madoera* volgens het recht van zijn voorouders zou mogen waarnemen” (d. J. VII, 255: schrijven van rd. Truna-Djaja aan tg. Sura-Nata, ontvangen 9 jan. 1679). Herinnerde dit schrijven aan een vroegere afspraak? Antwoord kwam er niet op. Daarentegen meent zelfs de overlevering (S. K. 996), dat aan de Madoerees het ambt van rijksbestuurder in het vooruitzicht was gesteld. Hierop zouden diens latere brieven kunnen zinspelen, waarin hij samenwerking bepleit bij het stichten van een nieuw rijk in het oude Madja-Pait.

Doch er zouden hem ook bepaalde territoriale toezeggingen zijn gedaan. Toen hij aan zijn inmiddels tot Susuhunan verheven bondgenoot uit zijn schuilplaats in het Malangse een schrijven richtte (K. A. 1249 f. 2047 v), verklaarde hij het bevel om naar Madura terug te keren, niet te kunnen gehoorzamen, „omdat hem voorstaet, dat hy yets gehoort heeft in U Hoogheys tegenwoordigheyt, waerna hy nog is trachtende” (Djawa XX, 30). Dit moet zijn, dat hij van Madura naar *Java* mocht overkomen, doch niet verder dan Sura-Baja mocht gaan. Immers zijn tegenwoordigheid in Kađiri verontschuldigt hij met de Nederlanders, die hem „uyt Sourabaya verslagen” hadden.

Intussen is dit wat aan de bescheiden kant. Speelman meent, op grond van geruchten, dat er tussen rd. *Kadjoran* en zijn gewezen schoonzoon rd. Truna-Djaja zelfs een „*repartitie* van het ryk gestatueert zoude zijn”. Rd. Truna-Djaja's aandeel daarin zou de kuststrook be-oosten Lasem zijn, terwijl binnenslands zijn gezag ten oosten van Madja-Pait zou mogen uitgeoefend worden. De rest van het rijk had rd. Kadjoran zich als terrein van actie gedacht (d. J. VII, 198).

Het is natuurlijk zeer wel mogelijk, dat rd. Truna-Djaja dubbel spel gespeeld heeft en zich door zijn schoonvader een groter rijksaandeel liet beloven, dan door de kroonprins.

Wat pg. Adipati Anom's aandeel betrof, in de eerste plaats zal dit zijn erkenning tot *troonopvolger* geweest zijn, welke juist in die tijd door de mededinging van zijn broeder arja Tiron — pg. Singa-Sari — haar beslag kreeg. Hierop zinspeelt ook rd. Truna-Djaja, waar hij beweert indertijd verklaard te hebben, „datter niemand was, die 't *landt van Java beter regeeren soude* als U Hoogheyt”.

Daarbij zal natuurlijk, gelijk de overlevering vaststelt, rd. Truna-Djaja daadwerkelijk en onmiddellijk te hulp gekomen zijn om deze troonsaanspraken om te zetten in een verheffing tot Susuhunan.

VI.

RADEN TRUNA-DJAJA VESTIGT ZICH OP MADURA.

1670—71.

Rd. Truna-Djaja op Madura.

Op 19 oct. 1671 werd uit Japara gemeld, dat de Chinese sjabandar aldaar van zijn collega Karti-Sarana een brief ontvangen had, waarin stond, dat ter rede van Sampang een sloep afgelopen en al het volk dood geslagen was. De eigenaar, blijkbaar een Europeaan, zou *Kees* heten (K. A. 1173).

In een latere brief, uitgetrokken in het Dagregister van 9 jan. 1672, vinden wij meer. De vermoorde Kees blijkt een Bandaas vrijburger te zijn; „verleeden Westermousson” had de misdaad plaats gevonden, dus op zijn laatst in april 1671. Verantwoordelijk voor de moord was de *zoon* van de pangéran *Sampang*. Niemand was gespaard dan twee vrouwen, die binnen het hof van deze grote werden vastgehouden, zonder te mogen uitgaan. Deze bijzonderheden had de Japarase resident te Gresik vernomen, waarheen hij zich begeven had, en dadelijk was hij naar Sura-Baja overgestoken, om een en ander „den gesant van pangerangh Ade Paty” voor te houden; deze zat daarover „verslagen”, maar had ten slotte gezegd, dat men geen „recht daerover eysschen conde sonder bewys, en wie dat tegens princen *soon* sou durven getuygen”. De resident overwoog toen een der vrouwen in handen te krijgen, „al was ’t, dat se door d’een off d’ander Chinees ten duursten wiert opgecocht”. Dit schone plan is nooit uitgevoerd. Pas in een brief van 10 nov. 1672 uit Japara vernemen we weer iets over de moord. De Bandase burger heet nu: *Francen*, dus voluit: Cornelis Francen; de „zoon” van de pangéran van Madura: *Radeen Troena Djaja*. Voor deze gruwelijke moord was „noch recht, noch restitutie te becomen”. Pg. Sampang, schriftelijk om recht verzocht, had niets geantwoord.

Samenvattende zien wij dus, dat rd. Truna-Djaja (oomzegger en

geen zoon van pg. Sampang¹⁾ ten minste in het eerste kwartaal van 1671 reeds zoveel op West-Madura te zeggen had, dat hij zich een ernstige misgreep tegenover de Compagnie kon veroorloven. Het stilzwijgen van zijn oom laat zich geredelijk uit diens beschaamdheid verklaren: hij had de greep op Madura verloren. In verband hiermede lijkt het niet te gewaagd, om rd. Truna-Djaja's overtocht naar Madura omstreeks de jaarwisseling 1670—71 te stellen, hetgeen zeer goed zou kloppen met het voor de verdragssluiting gevonden tijdstip.

Het is mogelijk, dat ook het volgende voorval verband houdt met rd. Truna-Djaja's komst op Madura.

Op 6 oct. 1672 kwam de burgersloep de „Zalm”, schipper Jacob Groes, ter rede van Gresik, waar hij de sloep „Kruyskerke” ontmoette, komende van Bali. Nadat zij daar 1 tot 2 uren gelegen hadden, werden de stuurlieden van beide sloepen door de „gouverneurs etc. en twee Mattaramse gesanten ontboden”. Zij verzochten hen om enige „rovers vaertuygen, die daer in 't gesicht lagen, en eenige vaertuygen van Grissee weghgenomen en 't volck dootgeslagen hadden, te attacqueren” (D. 20 oct. 1672). Eerst voelden de Nederlanders daar weinig voor, doch „entlyck door hart aendringen”, gingen ze ertoe over. Ze waren dus 's avonds met enige Javaanse vaartuigen naar de Madurese wal gezeild en hadden hun anker op twee vademen van de zeeschuimers laten vallen, waarop dezen, „naerdats se gepreyt waren, gelyckerhandt begonnden te schreeuwen en d'onse met haer bassen en ander schietgeweer te begroeten”. Een soldaat sneuvelde en een matroos werd gekwetst. Om geen tijd te verliezen werd het anker van de „Zalm” gekapt, de zeilen gehesen en lustig vuur gegeven, hoewel de „Kruyskerke” en de Javaanse scheepjes zich beperkten tot toekijken. Toch werden de rovers naar de wal gejaagd „tot de wyte van een halve chaloup lengte”, waar een plaat en een klip waren, vanwaar ze weer zee kozen. De „Zalm” had ondertussen genoeg werk om het stuk geschoten touwwerk te herstellen. De rovers, welke minstens zeven doden aan land begraven hadden, behalve die over boord geslagen waren, waren in de nanacht om de west weggevaren en aan de Javaanse wal achter het eiland Mangarai op de platen gelopen, om hun vaartuigen, waarvan het grootste sterk geleden had, te kalefateren. De Javanen hadden toen tien vaartuigen met 1000 man gezonden, om hen van die droogte te verjagen, doch die waren onverrichterzake teruggekeerd.

---

¹⁾ Elders wordt ook de zustersdochter van rd. Truna-Djaja steevast zijn dochter genoemd (Vgl. d. J. VII, 75).

De 7e oct. 1672 waren de Mataramse gezanten aan boord gekomen „met ververschinge, en bedanckten . . . d'onse voor haer debvoiren”, onder belofte het afgekapte anker terug te bezorgen. Dat men hier met andere dan gewone zeerovers te maken had, wordt waarschijnlijk gemaakt door hun gedurfd optreden dicht bij de *Madurese* wal en de bemoeienis der Mataramse gezanten.

De grondlegging van rd. Truna-Djaja's macht.

Speelman verzekert in zijn „Corte memorie voor . . . Couper, gaande . . . tot geleijde van rd. Marta-Pattij na Arosbaija” (K. A. 1218 f. 1724 v), dat rd. Truna-Djaja het „eerste fundament van sijn rebellie” in *Pamekasan* gelegd heeft en dat „die hem daarin met volle cracht geadsisteert hebben” De Admiraal was ervan overtuigd, dat wanneer Sampang en Sumenep, z.i. goedgezinde gebieden, zich maar eerst onderwerpen, het weerbarstige *Pamekasan* wel volgen zou.

Jammer, dat over dit *Pamekasan* zo weinig bekend is. Eertijds stond er een *Wira-Negara* als gouverneur, wiens zoon *Wira-Dipa* in 1677 aan Speelman als gemachtigde van de *Susuhunan*, de eed van trouw aflegde (d. J. VII, 129). Ook spreekt rd. Truna-Djaja zelf eenmaal over *Pamekasan* in raadselachtige bewoordingen. Pg. Adipati Anom, zijn medesamenzweerder, zou er eens geweest zijn met hem. Op 23 juli 1677 verneemt men, dat rd. Mogat-Sari, oud-gouverneur van *Pamekasan*, zich bij de rebellen te *Kađiri* bevindt, dus bij de daarheen uitgeweken rd. Truna-Djaja (Rapport Wangsantaka K. A. 1218 f. 1879 v).

In elk geval is het aannemelijk, dat rd. Truna-Djaja zich het eerst van *Pamekasan*, nagenoeg in het midden van het eiland gelegen, heeft meester gemaakt. Vermoedelijk heeft hij zich vandaar het eerst oostwaarts gewend.

Wanneer Speelman in 1677 zijn aandacht op *Madura* vestigt, is in het westen van dat eiland m. arja *Djajèng-Pati* de grote man. Deze, Sampanger van afkomst, was eertijds gouverneur van *Sumenep* (d. J. VII, 128—29), dus een creatuur van pg. Sampang. Zeker tussen 1648 en 1671, doch wel ná 1656, had hij de daar nog door sultan Agung aangestelde gouverneur pg. *Angga-Dipa* vervangen, n.l. toen deze door pg. *Sampang* belasterd was (*Bhâbâd Songenep*). Pg. *Angga-Dipa* zou daarop in *Sumenep*, waar hij veel nazaten bezat, gestorven zijn en hij werd te *Sumeng Asta désa Kebun Agung* begraven.

Maar wie verving nu deze *Djajèng-Pati* op *Sumenep*?

De enige aanhanger van rd. Truna-Djaja, die zich ook na diens val

op Madura heeft kunnen handhaven, is tg. *Juda-Nagara* van Sumenep, omtrent wiens verleden een en ander vast staat.

In 1680 is pg. Tjakra-ning-Rat II (de vroegere pg. Sampang) afgunstig op deze tg. *Juda-Nagara*, omdat hij „te voeren in *minder staet* des pangerans *dienaer* was geweest” (d. J. VII, 39), waartegenover staat, dat eertijds de pangéran de vader van de tumenggung bedrogen had (d. J. VII, 27).

Naar hij zelf beweerde, had hij zich vrij snel na rd. Truna-Djaja's komst op Madura bij deze aangesloten, waarvoor hij een verklaring gaf. Zijn vader had de prins van Sura-Baja, grootvader van de Sunan, dus de bekende pg. *Pekik*, steeds als zijn wettige heer erkend. Toen nu rd. Truna-Djaja op het eiland verscheen, voorgevende op last en bevel van pg. *Pekik*'s kleinzoon, dus de toenmalige *kroonprins* te handelen, was hij door deze verleid en had daarom diens gezag erkend. Aan rd. Truna-Djaja was n.l. door pg. Adipati Anom opgedragen, Madura voor Z. H. in bezit te nemen (Sura-Baja 13 mrt. 1680 K. A. 1249 f. 2057 r en vlg.). Deze medewerking had hem kennelijk geen wind-eieren gelegd, want eind 1679 had hij het onder de titel van *Matjan Wulung* tot hoofd over Sumenep en Pamekasan gebracht (Sura-Baja 13 mrt. 1680, d. J. VII, 39).

Dat hij en zijn nazaten de gunst en bijval der Sumeneppers genoten, maakt de overlevering aannemelijk volgens welke deze Matjan-Wulung — *Juda-Nagara* tot een oud, oorspronkelijk in Sumenep gevestigd geslacht behoorde, t.w. de dynastie, welke bij de verovering van het eiland Madura na dapper verzet in 1624 het veld had moeten ruimen voor sultan Agung's creaturen.

Hierover en over rd. Truna-Djaja's komst op Madura komen uitvoerige mededelingen voor in de *Bhâbhâd* Songennep van R. Werdisastra en R. Sastrawidjaja, aan welk werk reeds voor de geschiedenis van sultan Agung iets ontleend werd (p. 87—88). Wij braken het verhaal af bij de vlucht van *radin Bugan*, kleinzoon van de gesneuvelde vorst van Sumenep, pg. Ellor II. De jeugdige *radin Bugan* wordt in de leer gedaan bij kjai Tjerebon, een vermaard guru.

Als hij volwassen geworden is, raadt zijn guru hem aan naar Sumenep terug te keren en dienst te nemen bij de bestuurder van Sumenep, Djajèng Pati. Later zal een „ratu Tapa” hem verder helpen.

Na een wonderbare zeereis, waarbij rd. Bugan zijn lans Serang Dajun als pagaai bezigt, bereikt men het eiland Mandangéh (Pulu Kambing, ten zuiden van Sampang). Daar ontmoet rd. Bugan iderdaad rd. Truna-Djaja, die *tapa* bedrijft. Deze is de zoon van Bangkalan, een afstamme-

ling van Tjakraningrat; zijn moeder stamt af van Koda Panolé Songenep, geboren te Sampang. Deze geboorteplaats heet nu nog Pababaran. Samen leggen ze zich dan op *tapa* toe.

Daarop geeft rd. Truna-Djaja zijn vriend aanwijzingen: hij moet naar Sumenep doorgaan en zijn diensten aan de vorst aanbieden. Later zal rd. Truna-Djaja tegen Sumenep optrekken, doch de kota niet verwoesten; rd. Bugan moet hem als een broeder tegemoet treden. Niemand mag van deze ontmoeting iets vernemen.

Rd. Bugan begeeft zich dan met zijn guru naar de vorst van Sumenep en wordt inderdaad tot *kabajan* verheven onder de titel van *Wangsa-Djaja*. Dank zij zijn ijver en eerlijkheid klimt hij op tot *adjek kabajan*.

Intussen verovert rd. Truna-Djaja vele landen (*nagara*), noemt zich daarom *pangéran* Truna-Djaja. Op zekere dag vertrekt hij naar Sumenep, maar houdt stil bij Bangkonèng, op de grens van Pamekasan en Sumenep. De volgende dag daagt hij rd. arja Djajèng-Pati schriftelijk uit.

Deze ontbiedt daarop de *adjek kabajan* Wangsa-Djaja. Wel sporen zijn mantri's Djajèng-Pati aan, zelf ten strijde te trekken, doch Wangsa-Djaja biedt aan, de vijand met slechts 700 man het hoofd te bieden. Het aanbod wordt aanvaard en Wangsa-Djaja trekt er op uit.

In de desa Parèn Duwan gekomen, sluipt Wangsa-Djaja 's nachts naar het leger van zijn vriend rd. Truna-Djaja; samen gaan zij zitten praten. De Sumenepers, hun leider missende, trekken terug. Hierover is rd. a. Djajèng-Pati zeer verbaasd en verontwaardigd. Onderwijl rukt rd. Truna-Djaja verder naar de Kraton op.

A. Djajèng-Pati neemt dan ijlings de vlucht in *westelijke* richting; Wangsa-Djaja wordt door pg. Truna-Djaja tot zijn opvolger aangesteld onder de naam van tg. *Juda-Negara*. Nadat hij aan de Sumenepers zijn stamboom heeft meegedeeld, verheugen deze zich over zijn terugkeer en onderwerpen zich gaarne. Zo neemt Sumenep toe in welvaart.

Kort daarop huwt tg. Juda-Nagara njai Kané, dochter van kj. Djimantara in Sampang, een verwante van rd. Truna-Djaja, en krijgt vier dochters.

Over dit lange verhaal valt een en ander op te merken. Vooreerst moet betwijfeld worden, of de Sumenepper leerling van een kjai Tjerebon is geweest. Ook al was er langs de kust veel verkeer van santri's, toch ligt de pan. Giri als leraar meer voor de hand, gelijk ook de mondelinge overlevering in Sumenep thans nog verzekert. Daar hij in april 1680 zijn leermeester zou bestreden hebben, ligt zijn graf daar

nu eenzaam en verwaarloosd. Mogelijk geeft dáárom de Bhâbhâd Songennep de kjai Tjerebon als leraar op. Overigens draagt het verhaal een echt Madurees karakter. Het eiland Mandangin zou volgens Pigeaud een oud-inheems, Madurees heiligdom geweest zijn, terwijl Kuda Panoleh een Madurese mythische voorvader was.

Blijkbaar is Matjan Wulung in 1680 reeds lang in Sumenep gevestigd. Hij bezit er vier dochters, van welk reeds twee gehuwd zijn. Op zijn laatst zal hij daarom in 1660 naar Sumenep teruggekeerd zijn.

Als kabajan van rd. arja Djajèng-Pati, diende hij tevens diens heer, de latere pg. Tjakra-ning-Rat. Laatstgenoemde had dus gelijk, toen hij Matjan-Wulung zijn vroegere dienaar in mindere staat noemde. Deze positie zal de nazaat der Sumenepse vorsten kwalijk bevallen hebben. Tussen hem en rd. arja Djajèng-Pati moet daarom, gelijk de Sumenepse overlevering wil, spanning geheerst hebben.

Heeft rd. Truna-Djaja dit probleem opgelost, door beiden over het gebied te stellen, waar zij thuis hoorden? Matjan-Wulung, de Sumenepse vorstentelg, over Sumenep; Djajèng-Pati, feitelijk een Sampanger, over het westelijk deel van het eiland, waar hij zich beter op zijn plaats zal gevoeld hebben. Een strijd was dus overbodig geworden, zoals ook de Bhâbhâd Songennep toegeeft: de kota wordt niet verwoest; zonder verzet trekt Djajèng-Pati westwaarts, N.B. de de richting, van waaruit de vijand naderde. Alles is dus vrij gemoedelijk verlopen. Slechts de titel van tg. Juda-Nagara is pas later aan de Sumenepper toegekend, dan de overlevering het voorstelt, n.l. na zijn begenadiging in 1680, en niet door rd. Truna-Djaja, maar door de Susuhunan.

In West-Madura trof de trouweloze mas. arja Djajèng-Pati, die zijn meester de pg. Sampang verraden had, de getrouwe rd. *Marta-Pati* aan, „zwager ende stedehouder van den pangeran depatty Sampan” (Rapport Couper dd. 31 mei 1677). Hij was n.l. met een zuster van deze pangéran getrouwd, wat zijn aanzien zeer verhoogde. Zijn drie dochters waren met Madurese groten in het huwelijk getreden, waardoor hij relaties in Oost- en West-Madura bezat. Deze drie schoonzonen waren: Angga-Juda, de broeder van wijlen Angga-Dipa, stadhouder des Sunans in Sumenep; „Jcatta Naaija” (sic), zoon van dip. Puspa-Nagara (?), basterdbroeder van de oude prins van Madura (Tjakra-ning-Rat I); Puspati-Naja, zoon van tg. Surja-Pati, zusterszoon van Tjakra-ning-Rat I. De huwelijken tonen aan, dat men met een invloedrijk persoon te maken heeft, die reeds jaren in het ambt stond.

Alvorens Djajèng-Pati in het westen de overhand kreeg, was er hevige gevechten. Rd. Truna-Djaja beweerde Madura slechts veroverd te

hebben door de liefde Gods en de hulp van de Profeet, die hem macht verleend hadden, om „'t geweld der Madouresen tegen te staan” (K. A. 1218 f. 1696 r). Aan gruwelen had het overigens niet ontbroken. Mas a. Djajèng-Pati's eigen dochter, *Mustika*, haatte rd. Truna-Djaja: haar echtgenoot (Suta)-Truna, was door deze gedood en haar dochter misbruikt, „zoodat men dien haet uit hare oogen, wanneer se synen naem noemt, merckelijk kan sien” (d. J. VII, 122, 129). Rd. Marta-Pati's dalem was verwoest, deze zelf naar de bossen van Koanjar verbannen. Van de afbraak zijner woning, een „seer cierlyck gebouw”, werd in Aros-Baja een „baterie” opgericht. Bij Pacoeran stichtte rd. Truna-Djaja zijn nieuwe kraton *Madu-Retna*.

De indruk overheerst, dat ook rd. a. Djajèng-Pati zijn gezag slechts door een *schrikbewind* meent te kunnen handhaven. Blijkbaar is hij met het gezag over het héle eiland belast, dus óók over Sumenep en Bangkalan. Zijn overplaatsing van oost naar west kan dus een promotie betekend hebben. (Tegen een zelfstandige positie van Matjan-Wulung pleit ook zijn weinig feodale naam).

Na de verovering liet rd. Truna-Djaja zich door zijn aanhang *pangéran* noemen. Madura werd nu door volgelingen bestuurd, van wie verschillende namen genoemd worden, n.l. behalve de reeds vermelde Djajèng-Pati: Manda-Watjana, mas Djenala, Wangsa-Dangu, Wira-Badjra en Wangsa-Bradja (Rapport van de sjabandar Naja-Tjitra, Surabaya 12 juni 1677 K. A. 1218). Onbekend is echter, wanneer elks bewind aanving, daar wij hun namen eerst sedert midden 1677 kennen.

Bovendien bezat de rebel familie: een zwager, mas arja Singa-Padu, misschien met een zuster gehuwd, omdat een broeder niet vermeld wordt, zijn moeder (d. J. VII, 237) en verschillende „wijven”. Ook leven er nog twee halve broeders van zijn grootvader, Puspa-Nagara en m. Tjitra-Wangsa (d. J. VII, 128—29).

Voor rd. Truna-Djaja's oom had de verovering van Madura allerpijnlijkste gevolgen. Alleen de Serat Kanḍa (p. 998—99) deelt hierover iets mede: „Het Madureeze volk, zo . . . gemeene als Mantries, hetwelk bij . . . Adipati Tjakra Diningrat beurtelings te Mattarm haare dienst moest doen, . . . wier zo nauw te Madura opgepast, dat wanneer zij van Mattarm te Madura keerden, zij geen . . . gelegenheid konden vinden, om weder naer Mattarm bij hun Heer te gaan, waartoe de nieuwe Adipati . . . zeer strenge order gesteld had, zodat op het laatst Ad. Tjakra Diningrat geen enkeld van zijn volk . . . weder te Mattarm zag koomen; dus hij verpligt was zonder eenig volk . . . op Mattarm te . . . blijven; hij kon de reeden . . . niet bevroeden”.

Pg. Sampang kreeg dus steeds minder volk om zich heen, rd. Truna-Djaja steeds meer, waarvoor we wellicht een aanwijzing hebben in Couper's verslag van zijn bezoek aan de Kraton in febr.-mrt. 1677, toen besproken werd, welke Javanen er met Speelman tegen rd. Truna-Djaja zouden optrekken. Reeds was de Japarase gouverneur ng. Wangsa-Dipa genoemd. Toen stond de prins van Madura of pg. Sampang op, ging nederzitten voor de vier prinsen, die het gezag voor hun zieke vader de Sunan waarnamen, hen verzoekende met kj. Wangsa-Dipa mee naar de oost te mogen vertrekken, „als wanneer hy sich verseeckerde, dat *veel van de Maduresen Troenaja verlaeten, en by hem over comen zouden*” (d. J. VII, 112). De vier gebroeders zagen daar wel iets in, doch de twee schatmeesters, die toentertijd de lakens ten hove uitdeelden, durfden het verzoek niet aan de Sunan over te brengen. Hij is ook niet meegegaan en de Madurezen zijn rd. Truna-Djaja zeer trouw gebleven.¹

Thans is rd. Truna-Djaja's medewerking met de steun zoekende Makassaren aan de orde, ook al is deze samenwerking niet dadelijk zo innig geweest als de overlevering en een oppervlakkige geschiedschrijving wel zouden willen.

---

¹ Een nog sterker aanwijzing voor het in de steek laten van de pg. Sampang door zijn gevolg is de aanwezigheid van een „Mas Mandy”, zoon van Santa-Marta bij rd. Truna-Djaja in Kađiri op 1 aug, 1677, die lurah en hoofd was geweest van „den Pangerans Sampans *volg-edelen en dienaren*” (d. J. VII, 129).

VII.

DE ZWERVENDE MAKASSAREN.

1670—74.

De westelijke Makassaren.

De Makassaren, die sedert 1674 Java's Oostkust onveilig maakten, zijn in twee groepen te verdelen: een westelijke onder kr. *Bonto-Marannu*, een oostelijke onder kr. *Galésong*.

Kr. Bonto-Marannu was de zoon van kr. Sumanna' (Dagboek 23 sept. 1666), die kort voor het tekenen van het vredesverdrag met de Compagnie, op 1 dec. 1660 de rijksbestuurder kr. Karunrung verving (Stapel 67). In tegenstelling tot deze Portugezenvriend schijnt kr. Sumanna' meer op de hand der Nederlanders geweest te zijn. Hij overleed reeds eind 1666 (Stapel 93). Zijn zoon zal omstreeks 1630 geboren zijn, daar hij op 12 dec. 1647 trouwde (Dagboek).

In nov. 1666 trad Bonto-Marannu als opperbevelhebber voor Buton op (Stapel 107—8), maar op 4 jan. 1667 gaf hij zich over, met zijn oudste zoon (Stapel 112) en twee broeders. Een andere zoon was karaëng van Bonthain, terwijl zijn vader op de vloot vertoefde (Stapel 131).

Op 1 aug. 1667, toen voor de plaats Galésong werd gestreden, nam hij 's nachts de benen, onder medeneming van een hem door Speelman geschonken fraai geweer en een gouden kris (Stapel 141), zijn zoon en zuster bij Speelman achterlatende. Wegens een nieuw, derde geval van verraad werd zijn zoon, die tot dusver aan Speelman's tafel had gegeten, onder bewaking opgesloten (Stapel 152).

Bij de onderhandelingen in nov. 1667 vroegen de Makassaren voor Bonto-Marannu vergiffenis (Stapel 182), onder overlevering der gestolen wapens en aanbieding van 176 gouden masen, „tot een breucke”. Speelman had er ernstig bezwaar tegen (Stapel 183), eiste zijn uitlevering. Hij bleef echter voortvluchtig (Stapel 190 noot 1). Bij art. 15 van het Bongaaï tractaat werden zijn uitlevering en die van de eveneens afwezige radja Bima gevraagd, zomede die hunner zonen (art. 28).

Daar kwam evenwel niets van en in 1669 bleken de vaders naar Mandar te zijn gevlucht. Radja Bima wist vandaar met hulp van kr. Karunrung zijn eigen land weer te bereiken.

Terwijl Bonto-Marannu in Mandar was, werd hem een bijzondere acte van amnestie verleend, doch deze bereikte hem nooit. In 1669 verbleef hij zeer armelijk en eenvoudig te „Chinrana, oocq temets op Majenne” (Tjenrana en Madjene) (Notitie Speelman II, 52), „gebreckelijcq van alles ende in seer cleen aensien” (I, 33).

Aangezien de Makassaren van kr. Bonto-Marannu geruime tijd in Bantam vertoefd hebben, is het zaak na te gaan, welke verbindingen tussen deze stad en de Makassaren vóór hun komst aldaar bestonden. Vooreerst is daar de figuur van de Makassaarse *sjeich Joesoef*.¹

Deze zou volgens het Dagboek omstreeks het jaar 1626 geboren zijn. De overlevering onderkent vorstelijk bloed in zijn aderen (Dagboek 160 noot). Volgens dezelfde bronnen nam hij op 22 sept. 1644 afscheid, om ter bedevaart naar Mekka te reizen. Vier weken later verliet kr. Paranggi met zijn prauw, waarop zich „Toewang” (sjeich Joesoef) bevond, bij Galésong de kust en zette koers naar *Bantam*. De pelgrim reisde dus over deze belangrijke havenplaats. Hoe lang hij in de heilige stad vertoefde, bleef onbekend, zodat wij de aanvang van zijn verblijf in Bantam, waarheen hij uit Mekka terugkeerde, niet kunnen bepalen. Waarschijnlijk heeft hij zijn vaderland nooit weergezien, ofschoon hij er wel contact mee aangehouden heeft. Geschriften van hem bereikten Makassar. Volgens Valentijn zou hij zelfs met een zuster van de Vorst getrouwd zijn (Priangan III par. 393).

In Nederlandse berichten duikt hij niet vóór 1672 op. Volgens D. 15 mrt. van dat jaar liet de jonge sultan van Bantam zich door een „Macassaerse paep, die in Mocha is geweest, uijt haer Alcoran onderreghten”. De strenge geest, die destijds ten hove heerste, mag men hem allicht toeschrijven. Gans het volk, zowel mannen als vrouwen, werd gelast hun oude Javaanse dracht af te leggen en „op de Mochase manier gekleet te gaen”. Reeds volgden velen dit voorschrift op. Ook tegen opiumschuiven werd opgetreden, terwijl bepaalde geestelijke oefeningen, die onkwetsbaarheid waarborgden, mogelijkerwijze door hem werden ingevoerd of bevorderd.²

¹ Behalve F. de Haan, in Priangan (III par. 393, 445-64) zijn geraadpleegd: G. W. J. Drewes, *Sech Joesoep Makasar* (Djawa VI 1926 p. 83-88) en A. A. Cense, *De verering van Sjaich Jusuf in Zuid-Celebes* (Bingkisan Budi p. 50-57).

² H. J. de Graaf, *De herkomst van de Kaapse „Chalifah”*, *Tydskrif vir Wetenskap en Kuns*, 1950 p. 112-15.

Gezien de grote invloed van de Makassar, moet hij reeds lang vóór 1672 te Bantam aangekomen zijn en daarom zal de hierna te bespreken komst zijner landgenoten niet buiten hem om gegaan zijn. Wellicht is het zelfs van sjeich Joesoef uitgegaan, om de Makassar van Bantam te ontbieden, gelijk in 1674 geschiedt (D. 31 oct. 1674).¹

In Bantam kwamen zij niet onverwacht. Hun vechtlust werd er gevreesd, hun groot getal gewaardeerd. De Bantammers voorzagen, na Speelman's zege over Goa, thans aan de beurt te zijn. Wel was na de „victorieuse vrede” de „Bantamse trotsheyt en hooghmoet seer vermindert” (D. 6 sept. 1669), maar Bantam bereidde zich voor op een hardnekkige verdediging. Het geschut werd klaar gemaakt, evenzo het hand- en schietgeweer. Tevens waren zij dagelijks in de weer met het op z'n Europees laten „exerceren van haere musquetiers, bestaende in ongeveer 100 coppen”. Het is daarom denkbaar, dat men Bantam's weerbaarheid heeft zoeken te verhogen door de in dienst neming van Makassar, die de Compagnie aangedurfd hadden. Dezen zelf waren n.l. allesbehalve onder de indruk van hun nederlaag. Enigen hunner, met eigen vaarutig uit Batavia vertrokken, hadden in Japara bij zekere Portugees Josia de Silva verklaard, „dat het op Macasser noch geen gedaen werck was, en dat sulcx naer desen wel soude vernomen werden”. Na de vrede klonk dit dreigend genoeg.

In verband met deze oorlogszuchtige uitlating en gezien de latere gebeurtenissen, wekte de aankomst van een Makassars vaartuig in Bantam sterk argwaan op. Aan boord bevonden zich n.l. „twee princen ofte Crains en haere familien”. Vijf maanden had de reis over Gresik hun gekost (D. 3 dec. 1670). De resident had naar hun „intentie” laten vernemen, doch die niet kunnen ontdekken. Overigens ziet het aandoen van Gresik er al verdacht uit. Men zou zekere verstandhouding met de *panembahan van Giri* kunnen vermoeden, die tijdens de opstand van rd. Truna-Djaja zijn dubbelzinnige rol zal spelen. Ook de latere Makassar zullen, alvorens Bantam te bereiken, eerst Java's Oosthoek aandoen. Met pan-islamisme moet men rekening houden.

Omstreeks half augustus 1671 verscheen in Japara een zekere Kassi'djala „met een gesleep van wel 150 Macassaren” (D. 24 aug. 1671). Zijn bedoeling was de karaëngs Bonto-Marannu en Luwu' af te wachten, om met hem tezamen naar Bantam op te zeilen. Dit is het eerste bericht over Makassaarse verhuisplannen naar Bantam.

---

¹ Ook de koning van Siam zou de Makassaarse zwervers hebben willen inhalen vernomen hebbende, dat ze een „stout en cloekmoedigh volcq” waren.

Inderdaad kwam op 19 aug. d.a.v. kr. Bonto-Marannu met een gevolg van een 800 zielen te Bantam aan in drie vaartuigen en een grote jonk (D. 22 aug. 1671). Blijkbaar werd hij verwacht, daar de Sultan hem voetstoots vergunde zich bij zijn residentie in Pontang te vestigen. Kort daarop werd hem toegestaan „om met syn . . . geselschap in de stad te mogen woonen en had (hy) syn residentie genomen omtrent de groote passar aen d'Oostzyde” (D. 5 sept. 1671). Er werden echter nog meer Makassaren uit het Oosten verwacht. Daarom werd pg. Wangsa-Pati uitgezonden om hen tegemoet te varen (D. 11 sept. 1671).

Inderdaad kwam kort voor 19 sept. 1671 te Bantam een radja of kr. Luwu' aan, afkomstig uit Mandar of Makassar. Behalve zijn vrouwen had hij nog wel 300 manspersonen bij zich. Hij werd bij pg. Lor ondergebracht (D. 21 sept. 1671). Deze kr. Luwu' was een belangrijk persoon, n.l. de jonge vorst van Luwu', een zusterszoon van kr. Bonto-Marannu. In 1667 was hij met het Makassarse leger te Buton, en daar met de andere leiders door Speelman gevangen genomen. Destijds was hij ongeveer 15 jaar oud. Speelman zond hem later naar Batavia, vanwaar hij in nov. 1668 naar Bantam wist te ontsnappen, zodat hij daar geen vreemde was (D. 6 dec. 1668; 22 juli 1669 p. 370). Omstreeks de jaarwisseling keerde hij over Samarang naar Makassar terug. Thans was hij dus opnieuw in Bantam verschenen.

Zo zag men hun getal dagelijks groeien, daar zij gezworen vijanden der Compagnie heetten; „om welcke oorsaek sy oocq te aengenamer syn”, meende de Hoge Regering, die voorts oordeelde: „goede gebuyren sullen wy daer niet aen crygen en misschien Z. H. oock de beste onderdanen niet” (D. 20 febr. 1672). Profetische woorden!

Bij deze drie Makassarse leiders voegde zich in oktober 1671 een kare *Mamu*, eertijds gerekend onder de „voornamen grooten van consideratie”, die in 1669 met andere voornamen in gezelschap van Speelman voor de Hoge Regering verschenen was, om zich te vernederen (D. 20 dec. 1669). Hij was van koninklijken bloede, zoon van een halfbroeder van de rijksbestuurder kr. Pattingalloang, „de grootste valliante van gansch Macasser”, die zich een „onversaeght soldaet” betoond had, door tot drie maal toe, ofschoon dodelijk gekwetst, aan de handen der Nederlanders te ontsnappen. Deze voorvechter beloofde begin 1672 aan de Sultan bij de aanvang van de oostmoesson 3000 Makassaren, zowel uit Makassar als van Java's Oostkust te zullen leveren (D. 20 febr. 1672). Op dit schone aanbod werd grif ingegaan. Hij kreeg van de Vorst een groot vaartuig te leen om ze te halen.

Evenwel, reeds toen hij voor Pontang het anker liet vallen, werd de Sultan er door spionnen van verwittigd, dat zich in dit schip uit Bantam geroofde slaven bevonden. Pg. Lor kreeg daarom bevel, de Makassarse held met een zoet lijntje naar Bantam te tronen; onderwijl zou zijn vaartuig gevisiteerd worden; anders duchtte de Vorst, dat er wel een „amockjen moght onder loopen”. Inderdaad trof men binnen boord vijf Bantamse slaven aan, van welke kare Mamu niets beweerde af te weten. Op voorspraak van kr. Bonto-Marannu en kr. Luwu' werd hem zijn misslag vergeven en vergund, over twee tot drie dagen zijn reis te hervatten. Ondertussen vertoefde de Vorst met de Makassarse karaëngs te Pontang (D. 21 jan. 1673). Dit was het eerste wolkje aan een heldere hemel; meerdere zouden volgen.

Het onderhoud der honderden Makassaren met hun gezinnen, waartegenover geen belangrijke tegenprestatie stond, moet de Bantamse vorst op den duur hebben verdrotten. Begrijpelijk is het daarom, dat hij hen aan het werk poogde te zetten, n.l. aan het graven van een kanaal van Pontang naar Tanara. Hiertoe bezigde hij ook reeds onverbeterlijke „amphioensuygers” (D. 15 nov. 1671). De bedoeling van dit kanaal zal wel geweest zijn, de rivieren Tjidurian en Tjudjung-Tjipontang met elkander te verbinden.

De Hoge Regering betwijfelde, of de Makassaren zich vrijwillig tot dit koeliewerk leenden (D. 16 nov. 1671), en inderdaad waren de Makassaren „alle door haere Crains *geprest* om op Pontang te arbeyden” (D. 25 nov. 1671).

De breuk tussen Bantam en Bonto-Marannu. 1673—74.

In augustus 1673 kreeg de Bantamse sultan moeilijkheden met zijn Makassarse gasten, deels door eigen schuld. Hij had n.l. de vrouw van kr. Lipouw, toen deze toevallig afwezig was, „na sich genomen ende getrouwt”, ofschoon hij, volgens een later bericht, pas in juli 1674 „pompeus” met haar gehuwd zou zijn. Hierom was kr. Bonto-Marannu met al zijn gevolg in een boze stemming naar Java's Oostkust vertrokken (D. 23 jan. 1674).

Doch niet enkel de Bantammer had schuld aan de breuk. Toen de Deense chirurgijn Johan Petri Cortemünde op 29 sept. 1673 buiten de loge met enige vrienden een wandeling maakte, zag hij uit de nieuwe Kraton-poort een prachtige optocht van allerlei orang-kaja's komen, die twee voorname Makassaren met zich meevoerden. Er was een enorme belangstelling; wel 50.000 mensen verdrongen zich om hen te

zien! Deze Makassaren waren veroordeeld om door de Sultan eigenhandig met een lans voor de poort doorstoken te worden, nadat eerst de beul hun rechterhand zou hebben afgekap. Zij hadden zich n.l. heimelijk in 's Vorsten binnenkamer laten insluiten en zich vele juwelen, kostbare kleden en enige der beste wapens toegeëigend. Doch alle voornamen traden voor de Sultan, deden een knieval en vroegen vergiffenis. De Sultan liet zich verbidden en wijzigde het vonnis in verbanning en terugkeer naar Makassar (J. G. Cortemünde, *Dagbog fra en Ostindiefart 1672—75* p. 105).

Dit genadebetoon hielp weinig. Omstreeks half jan. 1674 hadden twee Makassaren amok gemaakt. Sedert liet de Sultan zijn hof scherp bewaken, terwijl geen Makassaren meer binnen de stad Bantam mochten komen: de vorst scheen voor „amok-speelders . . . bevreesd te wezen” (D. 23 jan. 1674). Drie Makassaren, van „amok” verdacht, waren op 's vorsten last om het leven gebracht (D. 25 jan. 1674). Doch de ware reden meldde de resident W. Caëff vier dagen later: de schuldigen waren „om haer schoone vrouwen, die de Koning by sich (genomen) had . . . , omgebracht”. De moordenaars hadden 100 rds. met nog enige kleden tot loon ontvangen (D. 29 jan. 1674). Bevond zich onder de slachtoffers Bonto-Marannu's zoon, over wiens dood de vader zich in oct. 1674 bij de Hoge Regering beklaagde? (D. 10 oct. 1674 p. 278). Deze zoon had n.l. gepoogd „syn vrouw uyt het hof van den Coninck te haalen”, wat hem blijkbaar mislukt was (D. 25 jan. 1675 p. 39). In 1675 was de ware toedracht voor de Hoge Regering nog duister. Zij schreef zijn ongeluk toen aan eigen onvoorzichtigheid toe.

Overigens werd de verhouding steeds slechter. Begin jan. 1674 mochten na zonsondergang geen Makassaren zich meer op straat vertonen, op verbeurte van hun leven. Ook mochten de Bantammers hun geen huisvesting meer verlenen, tenzij zij geheel voor hen instonden (D. 6 jan. 1674). Na Bonto-Marannu's vertrek zou de Sultan de resterende Makassaren uit Bantam weggagen en de anderen achternazen (D. 28 mrt. 1674). Het verhaal, dat kr. Bonto-Marannu niet „ter sluyk, maer met kennisse ende ordre des Sulthans” vertrokken was, „om cr. Lipou op te zoeken ende te bewegen, dat hy syn vrouw een scheid-brief wilde geven”, zal wel een doekje voor het bloeden zijn geweest, evenals de mededeling, dat aan Bonto-Marannu daartoe 1000 rds. voorgesloten waren, terwijl nog 200 rds. waren uitgelooft aan hem, die kr. Lipu om het leven wilde brengen. Deze zou zich daarna in Batavia ophouden (D. 29 jan. 1674).

Vaster grond heeft men pas onder de voeten met het bericht, dat

van Java's Oostkust uit de beide Makassaarse groten de Sultan van Bantam de oorlog hadden verklaard (D. 28 mrt. 1674). Daarop liet de vorst tien vaartuigen zeilree maken, om daarmede de overgebleven Makassaren uit Bantam weg te voeren.

Makassaarse wandaden. 1674.

Reeds spoedig na hun heengaan uit Bantam maakten de Makassaren zich schuldig aan zeeschuimerij. Het eerste bericht hierover stamt van de Bandase burger *Gabriël Naske*. Deze meldde op 12 febr. 1674 uit Gresik, dat kr. Bonto-Marannu's volk, op 25 tot 30 vaartuigen, verblijf hield in de Madurese havens Aros-Baja, Sampang en Sumenep. Bedenklijker was nog het meedoen van sommige Javaanse groten, zelfs van de zoon van Wira-Atmaka, de gouverneur van Japara. Verschillende Ambonese en Bandanese sloepen waren reeds afgelopen. Zes vrijburger-vaartuigen lagen te Gresik bijeen en wachtten de vijand onvervaard af (D. 5 apr. 1674). Belanghebbenden oordeelden, dat deze kusten niet langer te bevaren zouden zijn, tenzij de Compagnie ingreep.

Ook Couper's bericht over het gerucht, dat „omtrent den Oosthoek . . . bij *Madura* wel 70 Makassaarse zeerooversvaartuigen hen onthielden, die al veel barken geroofd hadden ende de zee voor alle Inlandse negotianten heel onveyl maekten” (D. 12 apr. 1674) is alarmerend genoeg. De rovers vertoonden zich „stoutelyk overal” (D. 14 sept. 1674). De Javanen, doodsbang, vroegen reeds nu hulp der Compagnie. Zonder machtiging der Hoge Regering konden de Nederlandse posthouders hun die niet verzekeren. Nodig was zij wel, want „sonder 't verdryven van dien hoop (zouden) vaertuygen van daer ten handel niet meer na Batavia met leeftogten . . . derven vaeren”. Geen klein vaartuig dorst de rivier van Japara te verlaten (D. 21 sept. 1674). Slechts onder Nederlands geleide vermochten dienaren van Arung Palakka en Moren uit Batavia laatstgenoemde stad te bereiken. 's Compagnies nieuwe sloep op de scheepswerf van de burger Daniël Dupree te Rembang had men zo goed mogelijk tegen die schelmen beveiligd. Maar in juni 1674 tartten de rovers de Nederlanders door in de rivier van Djuwana een boot van het jacht de „Rijsende Sonne” te overvallen. Drie der zes opvarenden waren dood geslagen, één gekwetst. Met 100 realen, het restant der betaling van houtleveranties, waren de piraten er van door gegaan.

Wel was Japara's vice-gouverneur er met 10 tot 12 vaartuigen nog op af getrokken, maar vergeefs. Het gerucht liep, dat de gouverneur aan-

deel had in de zeeroverij, „soodat de Javaanse kust tans nergens sonder groot pericul te bereysen was” (D. 6 juli 1674 p. 184). Ook Couper meende, dat deze overval „niet wel sonder oogluykinge der Javaanen” was geschied (D. 11 juli 1674). De „Makassarse moordenaers van de boot van de Rysende Sonne” waren enige dagen later bijna door de regent van Gresik, Karti-Wangsa, gevat, doch nog net de dans ontsprongen (D. 19 juli 1674). De gouverneur van Djuwana, op wiens gebied de moord had plaats gevonden, had daarop ieder inwoner dezer negorij met 5 rds. boete aangeslagen. Wel zagen de Nederlanders dit voor een „geld-schraeperij” aan, doch verwachtten er een grote afkeer van de Makassaren van (D. 6 aug. 1674). Het wantrouwen der Nederlanders was niet ongegrond.

Tegen het einde van het jaar werd het ter kuste van Midden-Java wat kalmer, en niet zonder reden. De zeeschuimers nestelden zich n.l. in de Oosthoek.

Vestiging der westelijke Makassaren in Demung. Oct. 1674.

Na hun plotseling vertrek uit Bantam wisten kr. Bonto-Marannu's Makassaren dus nog niet recht, waar zich blijvend te vestigen. Eerst bekruiden zij enige tijd de Madurese wateren, maar begin september 1674 verscheen kr. Bonto-Marannu met zes kontings voor Japara en maakte er het vaarwater onveilig. Hij was zelfs zo brutaal om aan wal te komen en beweerde „personelijk van den Mattaram een woonplaets onder desselfs gebied te willen gaen versoeken”. Men vertrouwde echter, dat „hem die optogt niet en soude werden toegelaten” (D. 14 sept. 1674). Toch vertrok hij naar Samarang.

Half september was hij met zijn half dozijn vaartuigen al weer terug, na onderweg nog een konting te hebben geroofd. Naar Mataram kan hij dus nauwelijks opgereisd zijn, hetgeen overeenstemt met de mededeling van Jan Franszen Holsteyn, volgens welke kr. Bonto-Marannu en d. Manggappa „*iterative* aan het hof van den Sousouhounang om audiëntie aangehouden (hadden), ten eijnde sich aldaer (aan Java's Oostkust) gerustelijk souden mogen ter neder setten, maer (zij) hebben t' selve nooit connen obtineeren”. Zij waren echter „alleen op de licentie van *pg. Depatty (Anom)* gebleeven”.

Bij de Sunan bot vangende, hadden zij zich tot diens zoon gewend en waren beter geslaagd. Dat zij sedert menig potje konden breken, bewijst wel de gemoedelijkheid, waarmede de Japarase autoriteiten de roof van de konting opnamen.

De overeenkomst tussen de kroonprins en de Makassaren kan moeilijk

iets anders beheld hebben dan de toestemming om zich in de Oosthoek te vestigen, terwijl de zwervers zich anderzijds verplichtten, de aanstaande Vorst in zijn verreikende plannen te ondersteunen. Voorlopig lekte hierover niets uit. Integendeel, tot in december 1674 bleef men te Batavia van mening, dat kr. Bonto-Marannu's Makassaren het op Bima voorzien hadden (D. 21 sept., 15 nov., 15 en 24 dec. 1674). Toen pas bereikten het Kasteel geruchten, die op een blijvende vestiging in Java wezen.

Zo werd de verzameling van veel schietgeweer, t.w. 60 bassen en 300 geweren te *Gombong* (bij Pasuruhan) gemeld (D. 21 sept. 1674). Volgens een Bantams bericht van een maand later zou kr. Bonto-Marannu zich met 6000 man op „Balimboangen” (Balambangan) bevinden, waar hij de komst van een ander Makassaars hoofd afwachtte. Pas toen de Hoge Regering op 18 jan. 1675 een brief aan kr. Bonto-Marannu ondertekende, „kende ze zijn verblijfplaats, de negorij *Demon* of daaromtrent” (D. 25 jan. 1675 p. 32). Dit *Demung* is op grond ener vergelijking met de kaart vermoedelijk gelijk te stellen met het huidige *Besuki*. Denkelijk hebben de Makassaren zich daar omstreeks oct. 1674 voor goed gevestigd.

Dat hierna de Makassaren met pg. Adipati Anom contact hielden, valt wel niet strikt te bewijzen, doch was mogelijk. Behalve dat de kroonprins als heer over Sura-Baja en Gresik daar dienaren had, die hem volledig op de hoogte konden houden en berichten overbrengen, zat in Japara de sjabandar *Karti-Sedana*, Bengalees van geboorte, die aan hem „verslaeft” heette en hem zeker niet onkundig zal hebben gehouden.

De mogelijke overeenkomst tussen de Makassaren onder kr. Bonto-Marannu en de Mataramse prins is op zulk een afstand van Madura tot stand gekomen, dat rd. Truna-Djaja daar aanvankelijk weinig mee te maken had. Pas gaandeweg kwam tussen Makassaren en Madurezen enig contact tot stand, en dat zomin innig als blijvend. Daartoe liepen hun belangen te sterk uiteen.

Thans rest nog de lotgevallen van enige andere groepen Makassaren na te gaan, die niet bij het verbond tussen kr. Bonto-Marannu en pg. Adipati Anom waren betrokken. Daarna pas zullen de gevolgen dier overeenkomst besproken kunnen worden.

De oostelijke Makassaren.

Een grote rol zal naderhand één der Makassaarse hoofden spelen, die aanvankelijk in oostelijker streken optraden, n.l. kr. *Galésong*. De eerste maal, dat hij daar vermeld wordt, is hij in gezelschap van kr. *Tallo'*

en een zekere Soelong, wel dezelfde als Pasoelingh, die volgens schrijven van de koning van Bima eind 1675 zou overleden zijn (D. 13 dec. 1675 p. 339). Overigens is weinig over deze bekend.

De vorst van Tallo' daarentegen komt uitvoerig in Speelman's Notitie ter sprake (I, 56). Voluit luidt zijn naam: Harunarrasjid Tuammenangarilampana. In 1640 zag hij het daglicht, op 16 juni 1673 overleed hij op Sumbawa (Dagboek). Met de vorst van Makassar en diens rijksbestuurder kr. Karunrung wordt hij onder de voornaamste drie prinsen gerekend. Speelman weidt uit over zijn karakter (Notitie II, 61). Stellig was deze kr. Tallo' geen genie. Hij was goed noch kwaad, laf noch dapper; voor niets had hij belangstelling dan voor eten, slapen en zich vermaken. Pas na de vrede was hij actiever geworden, „beginnende oock wat achterrugge te sien”. Het volk mocht hem, doch vreesde hem niet. Speelman oordeelde, dat men hem „genoehsaem naer Comps. intentie (zou) connen leiden”. Doch reeds had een ander deze leiding op zich genomen. In zijn gezelschap bevond zich zijn broeder d. Mang-gappa, op wie wij terugkomen (p. 75).

De opmerkelijkste figuur was echter de jongere kr. *Galésong*. Volgens het Dagboek was hij op 29 mrt. 1655 geboren. Een aantekening van Ligtvoet noemt hem de zoon van de koning van Goa Hasanuddin, Tuammenangariballa'-pangkana (Dagboek p. 114). Kort voor de verovering der plaats Galésong was hij daar tot karaeng aangesteld, doch Speelman gaf het gezag over aan d. *Malewa*, aangezien diens vader, grootvader enz. er reeds te voren voor de Vorst van Goa gezag gevoerd hadden. Op Buton was deze d. Malewa in Speelman's handen gevallen en sedertdien was hij door deze tot aan de vrede van Bongaja in die functie gehandhaafd, vermoedelijk ook daarna. Dit zou voor de jonge, afgezette kr. Galésong een gereede aanleiding vormen, om zich onder de ontevreden te scharen.

Het eerst wordt hij als zodanig vermeld in een schrijven uit Japara dd. 31 mei 1673 (D. 6 juni 1673), meldende het „afloopen van de negorye Bima” door hem en zijn rotgezellen kr. Tallo' en Sulong. Het uitvoerigste verslag hiervan wordt in brieven der vorsten van Bima en Dampo aangetroffen, die hun gezanten op 22 aug. 1673 aan de Hoge Regering overhandigden (D.). Radja Tello en „Clessan” (Galésong?) hadden hun plaats geheel verwoest. De invallers waren niet afgetrokken, doch hadden zich bij hun reeds aanwezige landgenoten aangesloten. Bovendien waren de strandplaatsen van radja Dampo vernield. De helft der vaartuigen was verbrand, de rest meegenomen. Evenzo was de bevolking deels vermoord, deels weggevoerd. Het voor de Compagnie bestemde

sappanhout was verbrand, terwijl het met de Compagnie te Makassar gesloten verdrag verloren was geraakt (D. 25 jan. 1675 p. 32).

In meer dan één opzicht was deze euveldaad bedenkelijk. Bij art. 14 van het Bongaais verdrag was Bima, dat eertijds aan Makassar gehoorzaamde, met al zijn onderhorigheden aan de Compagnie afgestaan. De meeste Makassaren waren toen verdwenen, doch sommigen stil achtergebleven, met het bekende gevolg. Bovendien was een Bandaas burger, die er met twee sloepen voor anker lag, met 13 zijner mannen vermoord. Dit helpt verklaren, waarom de Compagnie meer belangstelling koesterde voor de plannen der Makassaren in Bima, dan voor hetgeen zij op Java beraamden.

Een bericht uit Japara van 15 sept. 1674 (D. 21 sept. 1674) meldt het plan van een tweede aanval op Bima. Kr. Galésong en zijn schoonzoon zouden dan als koningen over Bima en Dampo regeren; kr. Bonto-Marannu moest hun beider rijksbestuurder worden. Een dergelijk bericht hield de belangstelling van Batavia gaande, ten onrechte. Ten slotte hebben de Makassaren zich op Java geconcentreerd.

Pas eind 1675 horen we stellig, dat kr. Galésong zich evenals Bonto-Marannu in Oost-Java bevond (D. 13 dec. 1675). Mogelijk was hij daar reeds veel eerder. In het begin van dat jaar verklaarde n.l. d. Manggappa, dat hij met kr. Galésong wilde beraadslagen, en begaf zich daarop naar Gresik (D. 25 jan. 1675 p. 33). Ook staat vast, dat hij reeds vóór april 1675 een vergeefse aanslag op Gresik deed, waarvan hij met de kous op de kop bij kr. Bonto-Marannu terugkeerde (Japara 30 apr. 1675). Zien wij thans, hoe *Batavia* op deze zwervers reageerde.

VIII.

DE MAKASSAREN OPGEJAAGD.

1674—75.

Optreden der Compagnie tegen de oostelijke Makassaren. 1674.

Het zich nestelen der Makassaren in hun vroeger gebied *Sumbawa* werd door de Compagnie zeer ernstig opgevat. Zij wijdde er veel meer aandacht aan, dan aan het verblijf der zwervers bij haar verdachte buurman Bantam.

Reeds in september 1673 had het opperhoofd van Makassar een schip en twee sloepen naar Bima gezonden, waar een 100 tot 150 vaartuigen vernield werden. De rest zou naar Lombok of daaromtrent uitgeweken zijn (D. 4 oct. en 28 dec. 1673). Maar de terugkeer der Makassaren voorziende, zond de Hoge Regering er een vloot heen onder *Jan Franszen Holsteyn*.

Op 28 dec. 1673 verliet dit smaldeel van acht schepen, z.g. voor de Oosterse gouvernementen bestemd, Batavia's rede (D.). De opdracht luidde: de Makassaren in Bima of elders te tuchtigen. Daarna mocht men zich niet langer dan 10 tot 12 dagen ginds ophouden. Tevens brachten zij een Bimanees gezantschap huiswaarts, wie dit wonderwel aanstond.

Deze tocht verliep zeer ongelukkig. In Sumbawa kon men niet veel anders doen, dan de vorst aldaar vermanen, zich zelf maar van de zeeschuimers te ontdoen. Toen het eskader de smalle baai van Bima wilde binnenlopen, mislukte dit door de onachtzaamheid van de schipper van het admiraalschip. Men voer er 's nachts aan voorbij en toen de vlootvoogd naar Saleier of Makassar koers zette, kwam hij op Buton terecht (21 jan. 1674). Een smaldeel had evenwel nog de baai van Bima kunnen bezeilen, was er vier dagen verbleven en daarop onverrichterzake vertrokken (Afg. P. M. 8 oct. 1674). Eén schip, de „Gouden Leeuw”, liep op een rif en verging. De Bimanese gezanten moesten met een inheems vaartuig naar hun land terugkeren, terwijl Jan Franszen met hetzelfde vervoermiddel Bone bereikte, vanwaar hij over land naar Makassar reisde.

Toch gaf hij de moed niet op en voer opnieuw naar Sumbawa, waar hij op 9 juli 1674 landde. „Alles onder die landvolkeren overhoop vindende”, besloot hij op verzoek des konings, er een *pagger* op te werpen. Hij liet die door 31 Nederlanders en 21 inlanders bezetten en met 9 stukken bewapenen (Afg. P. M. 17 nov. 1674; D. 10 oct. 1674). De bedoeling was, er de ganse regentijd te blijven, hetgeen tegen de instructie was. De kleine radja Tibore (Tambora) juichte weliswaar, dat nu „capiteyn Jan Fransz gekomen is, soo zyn onse harten gelyk een boomgaardt, wiens bladeren beginnen te krommen, ende wanneer door den regen verfrist werden, beginnen se bladeren ende bloemen te geven; alsoo zyn alle onse herten geworden”, maar de Hoge Regering was minder opgetogen, daar men van de zwervende Makassaren nog geen spoor had ontdekt.

In ieder geval had deze vestiging wel dit ten gevolge, dat ten minste één groep zwervers, die van d. *Manggappa*, in westelijke richting vluchtte en het nogmaals met de Bantamse sultan ging proberen, waarover hierna meer. Dat behalve deze d. *Manggappa* ook nog kr. *Galésong* zich zou teruggetrokken hebben naar een gekocht stuk land op Bali, weigerden de Nederlanders voorshands te geloven, gezien de weinig gastvrije en zelfbewuste aard der Baliërs (Afg. P. M. 17 nov. 1674 en 31 jan. 1675).

Daar men intussen gans niet vorderde en een tweede aanval op Bima vreesde, en wel op aanstoken van kr. *Karunrung* (D. 21 sept. 1674 en 25 jan. 1675), besloot de Hoge Regering andermaal een vlootje derwaarts te zenden onder gezag van schipper *Gerrit Coster*, „in die quartieren seer bevaren en van de coningen bekent”. Zodra dit nieuwe eskader in de wateren van Sumbawa zou komen, moest Jan Franszen het bevel overnemen. Weliswaar had hij tot dusver het „beste genoeg” niet gegeven, maar de Compagnie bezat weinig mensen, gewend om met die vreemde volkeren om te gaan, en dus was hij gehandhaafd.

Het tweede vlootje verliet op 25 jan. 1675 (D.) Batavia's rede en zal in de loop van februari in de Kleine Sunda-eilanden zijn aangekomen. In de ijdele hoop nog zeeschuimers te betrappen, was het dicht langs de Javaanse kust, door Straat Madura, voorbij Bali en Lombok naar Sumbawa gestevend, zonder natuurlijk iets te vangen. De zwervers verstaken zich in kreken en riviermondingen. Voor Bonto-Marannu werd in Gresik nog een brief achtergelaten. Aannemelijk is, dat kr. *Galésong* bij de nadering van dit smaldeel de wijk naar Oost-Java genomen heeft, waar wij hem in april 1675 zien optreden.

Sedert bevond zich geen noemenswaardig getal Makassaren meer

bij Sumbawa, waardoor Jan Franszen's langer verblijf zijn zin verloren had. Toch heeft hij nog tijd verdaan met het slechten der geschillen tussen de Sumbawarezen onderling; daarop werd hij teruggeroepen. De pagger, spottenderwijs „Succelenburg” geheten, moest geslecht worden. Op 1 oct. 1675 (D.) was de onhandige vlootvoogd weer in Batavia terug, „hebbende omtrent 21 maanden daar omher overal *gesuccelt*”.

Het negatieve resultaat was het opdrijven der op Sumbawa verblijvende Makassaren naar Java, waar deze lieden de Compagnie nog vier jaren last zouden bezorgen. Over een hunner, de reeds genoemde d. Manggappa, dient echter vooraf iets gezegd te worden.

Daeng Manggappa naar Bantam. Najaar 1674.

Het optreden der Nederlandse vloot heeft dus een deel der Makassaren naar veiliger oorden doen omzien (D. 10 oct. 1674). Hiertoe behoorde ook daëng *Manggappa*, broeder van kr. Harunarrasjid, een zoon van radja Tallo’.

In 1672 rekt Speelman hem tot die Makassaren, welke, niet in het bezit van een briefje van de kommandeur van Makassar, als struikrovers straffeloos mochten worden dood geslagen of gevangen genomen (D. 24 oct. 1672). Hij had n.l. getracht het volk van pg. Mas van Pasir op Borneo op te stoken tegen hun vorst. Deze had daarover bij de overwinnaar der Makassaren geklaagd.

Ruim een jaar later wordt hij aangetroffen onder een „partye rebelle Macassaren onder den Koningh van Tello”, mèt kr. Galésong (D. 28 dec. 1673). Dezen vallen de koningen van Bima en Dempo lastig.

Maar in een schrijven, te Batavia ontvangen op 7 sept. 1674 (D.), meldde de vorst van Bone, de vermaarde Arung Palakka, dat de vorst van Tallo’ op Bima overleden was (op 16 juni 1673). Dit sterven kan natuurlijk d. Manggappa’s vertrek vandaar bespoedigd hebben. In oct. 1674 voer hij in elk geval over Gresik naar Japara, voorgevende door de Bantamse sultan te zijn ontboden, wat natuurlijk juist kan zijn (D. 31 oct. 1674). Op 9 nov. 1674 kwam hij eindelijk te Bantam aan, 19 vaartuigen met een 7 tot 800 Makassaren met zich mede voerende. Volgens zijn beweren kwam hij slechts buskruit en wapens verzoeken, ten einde nog in de regentijd de Bimanezen te kunnen bestoken. Bonto-Marannu wachtte hem bij Balambangan af en samen zouden ze naar Bima oversteken, waar zich nog kr. Djarannika (geboren 21 april 1641) bij hen zou voegen (D. 15 nov. 1674; D. 25 jan. 1675 p. 30). Van dit schone plan kwam niets. De Bantamse vorst had er al met zijn

groten over beraadslaagd, maar voelde er weinig voor, mèt de Makassaren de Compagnie, Bima's bondgenoot, te bestrijden. Ook stond hem de krijg tegen geloofsgenoten niet aan (D. 4 jan. 1675 p. 8). Daarentegen zou de rijksbestuurder, k. a. *Mangun-Djaja* eerstdaags met d. Manggappa's zuster trouwen, wat op een versterking der vriendschapsbanden wijst (D. 15 dec. 1674).

Op 22 dec. 1674 schreef daarom de heer Corn. Speelman, deskundige voor Makassaarse zaken, een lange brief aan d. Manggappa, waarin hij hem ernstig ontried, iets tegen Compagnies bondgenoten, Bima en Dempo te ondernemen. Hij had de Makassaren al door een bode naar Batavia uitgenodigd, doch d. Manggappa dorst niet, wegens tegen hem ingebrachte aanklachten. Dus bracht de bode een nieuwe uitnodiging over, te zamen met een afschrift van een brief, door kr. Bonto-Marannu tot de Gouverneur-Generaal gericht. Hierin beklaagde deze zich ernstig over de moord, door *Bantammers* op zijn zoon begaan (zie blz. 67). Kennelijk was het Speelman's bedoeling om d. Manggappa van zijn gastheren te vervreemden (D. 22 dec. 1674).

D. Manggappa schreef echter brutaal terug (D. 4 jan. 1675). Met het Bongaais vredesverdrag beweerde hij niets te maken te hebben. De enige bedoeling met zijn Bimanese reis was te onderzoeken, wie het graf van zijn heer (zijn oom kr. Tallo') verwoest hadden. De koning van Bima zou het lijk opgegraven en verbrand hebben (D. 13 dec. 1675). Alvorens Speelman te spreken, wilde hij zich met kr. Galésong beraden, en, zo besloot hij, „'t gunt ick voor my 't beste te wesen vinde, dat sal ick doen”.

Intussen waren deze nieuwe Makassaren hun gastheren meer tot last dan tot lust. Ze zwierven in en om Bantam rond, kennelijk met boze bedoelingen. Toen een brand twee derden der stad verwoest had, werden vier hunner daarvoor gekrist (D. 6 en 11 jan. 1675). De Sultan had hen reeds allen willen „uytsetten”, doch op verzoek van k. a. Mangun-Djaja, pg. Madura e.a. was dit bevel opgeschort. Slechts mocht men Makassaren, die men 's nachts op straat aantrof, ongestraft doden. Algemeen werden ze n.l. van brandstichting verdacht. De Sultan had evenwel allen, die door de brand schade geleden hadden, d. Manggappa met zijn aanhang inclus, met padi verzorgd.

Nu begon de Vorst opnieuw de ernstige misslag de Makassaren te verbitteren, door hun vrouwen lastig te vallen. In maart 1675 had hij een nichtje van d. Manggappa, „out 15 à 16 jaren, perforce . . . doen halen en sich daarmede laten trouwen”. De gasten zouden zo boos geworden zijn, dat zij, naar verluidde, allen binnenkort naar Makassar terug

zouden keren (D. 23 mrt. 1675), welk plan de Hoge Regering van harte toejuichte (D. 6 apr. 1675).

Zo vertrokken zij eind april 1675. Na een beleefd afscheid van de Sultan voer d. Manggappa weg met zijn 800 man in 14 of 15 vaartuigen, „sonder weten der Bantamse gemeente” (D. 4 mei 1675). Voor de Bantammers in het algemeen was het een opluchting, want zij hadden een „regten haat tegens die stropers opgenomen”, die vóór hun aftocht nog een 40 tot 50 slaven geroofd hadden.

Zij wendden zich naar Oost-Java, waar zij in het najaar zullen opduiken.

De hongersnood. 1674—76.

Intussen werd het ongelukkige Java door een hevige hongersnood geteisterd, voornamelijk veroorzaakt door een grote droogte.

Volgens het schriftelijke rapport van Couper (dd. 16 nov. 1674) zou de rijstprijs in het najaar van 1674 in Mataram reeds tot 25 realen de kojang opgelopen zijn. Kj. Naja-Tjitra van Samarang verklaarde voor de kojang zelfs 30 realen betaald te hebben.

Tegen het voorjaar klommen de prijzen natuurlijk. Op 16 mrt. 1675 werd uit Japara gemeld, dat de rijst op de pasar $52\frac{1}{2}$ rijksdaalder de kojang gold en dat de prijs waarschijnlijk nog zou stijgen, daar van buitenaf niets werd ingevoerd. Het voorgewas „in het hangen van het gebergte” was slecht geslaagd, „sijnde de padij wel met hoge halmen en volle haren opgeschoten, maer de vrucht van binnen door een . . . cleen gewormte gecnaegt”. Aan regen ontbrak het thans niet, zodat de velden onder water stonden.

Op 7 april 1675 verklaarde de resident, dat het onmogelijk was op één plaats 10 liter rijst te verkrijgen. In Mataram was de prijs zelfs tot 150 rijksdaalders de kojang gestegen. De meeste mensen leefden van boomwortels, patatten (oebi) enz. „Schijnende egter Godt de Heere haest verlichtinge . . . te sullen geven”. Het ganse platteland was dicht beplant en het gewas stond prachtig, wat een mooie oogst over twee maanden beloofde. Ondertussen zouden schaarste en duurte nog wel aanhouden.

Bitter was de teleurstelling, toen de nieuwe oogst tegenviel. In mei 1675 liet Couper overal naar de stand van het gewas navraag doen, doch bevond het zo slecht, dat er, „ten ware Godt de Heer een favorabel regen geliefde te senden”, geen hoop op voldoende graan van Java's Oostkust was (Japara 25 mei 1675). Er was zelfs niet genoeg voor

Batavia en Bantam, laat staan voor de verder afgelegen eilanden als Borneo, die Java van voedsel voorzag.

Had de afkomende oogst nog enige verlichting gegeven, in november 1675 was er alweer schaarste. Ofschoon de uitvoer in oktober 1675 reeds verboden werd, stegen de prijzen toch tot 40, 45, 50 en 55 rijksdaalders de kojang (Japara 4 nov. 1675).

Echter, in Oost-Java viel de oogst mee.

Be-oosten Gresik werd zelfs rijst uitgevoerd. Begin 1676 was hij er zelfs, althans volgens de geruchten, goedkoop (D. 23 apr. 1676). Drie vaartuigen uit die streek, met rijst en klapperolie geladen, deden Japara aan, doch lichtten met ongebroken last het anker, vernemende, dat de rijst te Batavia 80 rds. deed (Japara 4 nov. 1675).

Eind 1675 duurde het gebrek nog wel voort, maar de vooruitzichten waren goed, ook in het Bataviase (D. 17 jan. 1676). Maar vóór de nieuwe oogst afkwam, daalden de prijzen niet. De doekenafzet werd er door belet. Op 24 mrt. 1676 meldde Couper, dat op Japara de rijst nog tegen 130 rijksdaalders het last verkocht werd, „sulx de arme Javaenen sich veel met wortels van boomen moesten behelpen” (D. 10 apr. 1676).

Enige maanden later was alles ten goede veranderd, dank zij een rijke oogst. De sjabandar van Djuwana nam op zich binnen een maand 100 lasten tegen 25 rds. te leveren (D. 2 juni 1676). Latere prijsstijgingen zullen daarom aan de oorlogsvernielingen te wijten zijn (D. 3 aug. 1676).

Wij zien dus, dat Midden-Java van 1674 tot 1676 door een ernstige rijstschaarste getroffen werd. Maar nauwelijks herademden de ongelukkige Javanen, dank zij een geslaagde oogst, of de uitbrekende oorlog bracht nieuwe rampen. Vooral Midden-Java leed ernstig, minder blijkbaar het Oosten van het eiland. Ongetwijfeld zal deze ellende het moreel geschokt hebben, terwijl door al deze jammer — men rekene er de uitbarsting van de Merapi in 1672 nog bij — de mankracht van het hart des rijks juist op het beslissende moment op een zware proef werd gesteld.

Onder de andere rampen en voortekenen wordt de hongersnood in de overlevering slechts kortelings vermeld: de regen viel op de *verkeerde tijd* (Babad B. P. XI, 28; Babad Meinsma 159; Serat Kanḍa 989). Dit lijkt een vergoelijkende uitdrukking. Over de andere rampen is de Serat Kanḍa uitvoerig, bijna welsprekend op haar manier: „Zwaare Aardbevingen, veele hooge bergen sprongen waardoor verscheijden Dorpen . . . langs dezelve . . . met swaare klipsteenen van de bergen, en aarde overdekt wierden. De waterwellen van Goenoeng Merapie vloei-

den stroomenderwijs, en overstroemde op vlakke landerijen daagen lang. Zon Eclips voorviel er tot onzichtbaar wordens toe. Het reegende Asch, groote Ziektens heerschte over het gansche Mattarm, waarvan eene onnoemelijke getal menschen, Buffels en koebeesten stierven . . .". Inderdaad meende de bevolking aan een keerpunt der tijden gekomen te zijn.

De toestand aan het hof. 1674—75.

Ogenschijnlijk was het aan het Mataramse hof in 1674 rustig. Couper schreef, dat de Sunan, „nu vry oud geworden zynde, na geen nieuwigheden trachtete. Eeniglyck mancqueert Syne Maiesteijt een *wyff* naer zyn eygen hart en diergelycke ongereymde Javaense praetjens meer” (D. 16 nov. 1674). Blijkbaar werd deze hartewens spoedig vervuld, daar de onderkoopman Van der Schuer kort daarop kon melden, dat enige Mataramse afgezondenen de tweede vrouw van kj. Wira-Atmaka's zoon, „zynde jonk ende schoon”, voor de Sunan met geweld geschaakt hadden (D. 6 dec. 1674).

Overigens kwamen deze dames hem duur te staan, „alsoo hij altijd een seer milde hant hadde gehad en gehouden omtrent schoone vrouwen . . . die dan al doorgaans met vier of vijf, oock 10.000 en meer realen van achten geregaleert en uijtgeset wierden, welker meenigte soo groot was, dat het een snijdige somma gelt bedraagen moesten en niet veel minder als sijne revenuen” (K. A. 1211 p. 5 d. J. VII, 76). Hij placht dus zijn vrouwen een tijd aan te houden en dan met een geldsom (uitzet) aan een hoveling te schenken.

Doch naar méér ging 's Vorsten verlangen uit. Hij wenste een diamant, groter dan die eertijds Van Goens voor hem meegebracht had (D. 3 apr. 1674). Ook begon het hem toen geschonken paard thans oud te worden, zodat het nodig vervangen moest worden. Tegen het einde van 1674 liet de Sunan door kj. Sura-Wangsa, pas over zijn pakhuizen aangesteld, in ruil voor twee zwarte paarden en evenveel lasten rijst, om allerlei uitheems textiel verzoeken: rood laken, groene zijden gordels en tjindé's enz. (D. 30 dec. 1674). Midden 1675 kregen de rijksschatmeesters Niti-Sastra en Niti-Pradja last, om de gouverneurs van Japara, Demak en Samarang te bevelen naar Patani te varen, om daar olifanten te kopen (Japara 15 aug. 1675). Wilde de Vorst door uiterlijke praal zijn tanend aanzien verhogen?

Evenwel, met de ouderdom kwam tevens de *ziekte*. De rust ten hove schreef men ook daaraan toe, dat de Sunan, „mits ouderdom en swakheit nogh al binnenshuys bleef” (D. 11 sept. 1675). Van veranderingen

werd niets meer vernomen. Weliswaar voelde hij zich enige weken later weer veel beter, doch ondertussen waren moeilijkheden van andere aard gerezen.

Blijkbaar zagen de prinsen in huns vaders zwakheid en ziekte voor- tekenen van diens naderend einde en begonnen zij zich te roeren. De strijd tussen de kroonprins, op wie de Sunan „seer gestoort” zou wezen, en zijn broeder pg. a. Tiron laaide weer op (D. 6 juli 1674). Pg. Adipati Anom maakte met zóveel gevolg zijn opwachting bij zijn vader, dat deze hem niet aandorst (D. 2 sept. 1674). Hiermede houdt wel verband, dat enige groten, onder wie strandheren, die bij de Sunan over zijn kroost kwam klagen, geen recht kregen, doch wel de last, om terstond te vertrekken en hun klachten bij de Djaksa Agung voor te brengen. Pas na diens uitspraak konden zij bij de Vorst in hoger beroep gaan, op gevaar af in een boete van 500 realen te vervallen of al hun vrouwen in het hof te zien verdwijnen. Pg. a. Tiron, thans pg. Singa-Sari genaamd, eiste recht over 32 man van zijn volk, door pg. Adipati Anom een jaar tevoren omgebracht. Het dubbele getal uit 's kroonprinsens gevolg zou daarvoor met het leven moeten boeten. Doch deze prins liet zich, als hij ten hove verscheen, steeds vergezellen door de oude pg. Purbaja, pg. Sampang en zijn broeder pg. Demenang (pg. Puger?), benevens een grote aanhang. Begaf hij zich destijds zonder voorkennis naar Sura-Tjala en drong hij door tot de grot van njai Lara Kidul te Langsé? Een plechtige reis naar deze geheimzinnige grot was immers een vorstelijk prerogatief (Rouffaer A. J. 1598, begin 28 mrt. 1675)!

Maar de kroonprins ging nog verder. Gelijk bekend had hij met de Makassaarse zwervers een overeenkomst gesloten. Wellicht gebruik makende van zijn bevoegdheden in de Oosthoek, moet hij de regenten van Gresik en Sura-Baja bevolen hebben, deze stropers alom te dulden. Kennelijk had hij hiermede geen andere bedoeling, dan zich van het gezag meester te maken.¹

---

¹ In deze tijd zou ook de gevangenschap van de Europeaan (Nederlander?) vallen die op de batu gilang te Kuṭa Gĕdé een mistroostig opschrift zoo hebben gegrift. In Rouffaer's Babad Sengkala komt onder A. J. 1599 (begin: 16 mrt. 1676) de mededeling voor: Te Pamantjangan wordt gevat de Hollander Kerem, die naar de hoofdstad wordt overgebracht en aan de Batoe Gilang te Koeta Gĕdé wordt vastgeklonken, maar na 3 maanden volgens sommigen wordt uitgeleverd aan Batavia, volgens anderen wordt hij ter dood gebracht.

IX.

HET EERSTE MAKASSAARSE OPTREDEN TEGEN JAVA.

1674—76.

De eerste aanval der Makassaren. 1674—75.

Nadat kr. Bonto-Marannu's Makassaren zich eerst beperkt hadden tot het beroven van *vaartuigen*, gingen zij tegen het einde van 1674 er toe over, van Demung uit *steden* aan te vallen. De eerste, die in hun handen viel, was de belangrijke rijsthaven *Gerongan*. Gelegen in de Brantasdelta, niet ver van Sura-Baja, was zij voor de Compagnie belangrijk. Tevens bleek al spoedig de samenwerking tussen de Makassaren en sommige Javaanse kringen.

Bedenklijk was de houding der Javaanse autoriteiten te Samarang, Demak en Japara. Een Nederlands beklag over het uitmoorden van een sloep, die aan de Bataviase burger Struys toebehoorde, vond niet het minste gehoor (D. 7 mrt. 1675). De kroonprins zelf zou bevolen hebben, de stropende Makassaren alom te gedogen.

Enige regenten van Gresik, Sura-Baja enz. (dus niet de gouverneurs) hadden dit bevel geëerbiedigd, maar waren daarna op bevel van de Sunan om het leven gebracht. De Makassarse aanval op Gresik en Sura-Baja was ook afgeslagen, maar de Hoge Regering achtte „het werck derselver roovers omtrent de Javanen . . . *geheel suspect*” (D. 12 mrt. 1675).

Een vervolg op deze mislukte aanval is waarschijnlijk het incident, waarvan in de Japarase brief van 30 april 1675 (K. A. 1193) sprake is. Kr. Galésong en de zoon van kr. Tenetije (Tanete?) zouden zich met 25 goedbewapende vaartuigen voor Gresik vertoond hebben. De bemanning van 500 koppen was met „gemaillieerde rocken, houwens . . . pistools en rondassen gewapent”. Zij waren reeds geland (en de inwoners naar het nabije gebergte geweken), toen de burgerscheepjes de „Blompot”, het „Rat van Avonture” en de „Hengelaer” opdoemden. De Nederlanders lieten de Makassaren aanzeggen, zich van vijandelijkheden

te onthouden en te vertrekken, of dat anders geweld zou gebruikt worden. Hun voornaamste vaartuig had daarop een witte vlag laten waaien en men had beweerd, dadelijk na het vertrek der Nederlanders hun voornemen te zullen *vervatten*. Vreemd doet daarna de mededeling aan, dat de Nederlanders hun toen 15 potten buskruit en 300 musketkogels zouden geleverd hebben. Toch waren zij ten slotte door het nauw van Madura naar Demung geweken.

Daar zouden zij door kr. Bonto-Marannu, blijkbaar de leider, „wat uijtgemaect en voor flauhertige . . . gescholden sijn”. Deze heer had ook de brief der Hoge Regering niet willen ontvangen; de burgerschippers hadden die daarom maar bij een Chinees Chanhoeu achtergelaten, daar hij hem zelfs na „verscheijde aanbiedinge” niet had geaccepteerd, „oordeelende den inhoud . . . hem geensints te betreffen” (D. 25 jan. 1675 p. 39—40).

Niet alleen te Sura-Baja en Gresik werden de regenten verdacht, ook te Japara wantrouwde men de sjabandar *Karti-Sedana*, uit Bengalen afkomstig, die een dweepziek aanhanger van de kroonprins was. Deze zou vier tot vijf kleine vaartuigen op zee hebben, die men „soms tijds met eenige roof onder de naem van negotie” zag binnenkomen. Hij wist dit echter aan de gouverneur Wira-Atmaka smakelijk voor te stellen, zodat hem bijna het ganse bestuur over Japara werd gelaten. De Javanen moesten hem naar de ogen zien, terwijl de vreemde handelaars, de Nederlanders inclusief, over zijn „insolentiën” te klagen hadden.

De Makassarse geweldenarijen verspreidden overal schrik en ontsteltenis. In de nacht van 16 op 17 april 1675 deed in Japara het gerucht de ronde, dat de zeeschuimers Gresik ingenomen en leeggeroofd hadden; reeds vertoonden zich hun goedgewapende en welbemande vaartuigen op Japara's rede. De gongs werden geroerd, terwijl door aangestoken noodvuren het volk van alle kanten saamgeroepen werd en op de hoogte Dana-Redja verzameld. Van daaruit verzocht k. Wira-Atmaka de resident een Nederlands schip, dat te Demak in houtlading lag, te ontbieden. Het opperhoofd Couper liet hem weten, dat het ongebruikelijk was, zo diep in de nacht een boodschap in ontvangst te nemen en daarvoor de poort in de pagger te openen. Hij zou er eens over slapen en de volgende morgen zijn besluit bekend maken. De Nederlanders wisten niet, waarvoor meer te vrezen, voor de Makassaren of de Javanen. De laatste dagen waren n.l. een paar overvallen geschied: het roven van een vaartuig van een Rembangse Chinees, zomede het vermoorden van drie Chinezen en enige andere passagiers (Japara 30 apr. 1675).

Binnenlandse gevolgen van de eerste Makassaarse aanval. 1675.

De gebeurtenissen aan de kust vonden weerklank in het binnenland. Pg. Adipati Anom werd nu terecht ervan beschuldigd, reeds tijdens zijns vaders leven naar het bewind te staan. Daarom viel hij in ongenade en zijn jongere broeder, pg. Singa-Sari werd tot opvolger uitgeroepen. Sommige pangérans, die van Puger en Sampang (!) hadden zich wel voor de aanspraken van de kroonprins uitgesproken, doch vele andere mèt de Sunan, de „ontervinge van denselven op hunne wyse *besworen*”. Ernstige gevolgen werden hiervan verwacht. Reeds was hij van het gezag over Gresik en Sura-Baja beroofd (Japara 21 febr. 1675 d. J. VI, 192).

Dit laatste werd nu aangeboden aan de prietervorst, *pg. m. Giri*, maar deze had er voor bedankt, verklarende „by desselfs priesterlyck en eensaam leven te willen continueren”. Wilde hij zich niet binden aan een gezag, waarop hij kritiek had?

De ongenade van de kroonprins was van korte duur. Reeds begin april 1675 genoot hij weer zijns vaders gunst en zou hij zich zelfs met zijn broeder pg. Singa-Sari verzoend hebben (D. 20 apr. 1675). Erg aangenaam werd daardoor de verhouding nog niet. Begin aug. 1675 bekommerde de Sunan zich ernstig over de toekomst van het rijk na zijn dood; stellig zouden de bestaande twisten en ongeregelheden toenemen, immers, „niet één van de jonge princen . . . of (ze) hebben haer pieken, roers als ander geweer gereet gemaect”. De pangérans Adipati Anom en Singa-Sari werden als de twee kemphanen gedoodverfd, „die by aflyvigheyt van den Sousouhounan om 't ryck campen sullen” (Japara 15 aug. 1675 d. J. VI, 193). Kon men deze wanorde eerst nog als een gevolg van 's Vorsten ziekte beschouwen, ook na zijn herstel trok geen der zonen zich iets van hun vader aan. Ieder trachtte de grootste te wezen (Japara 21 sept. 1675 K. A. 1193). De hernieuwde voorspoed van de kroonprins bleek ook uit het verzoek, door zijn dienaren aan de resident in Japara overgebracht. Tegen december a.s. werd de Nederlander door hen naar Samarang ontboden, waar hij een partij „copdaelders” moest meebrengen, dienende om er voor hun heer zilverwerk van te vervaardigen. Alle princen hadden overigens reeds hun „pieken, roers en ander geweer gereet gemaect” (D. 29 sept. 1675).

Verdedigingsmaatregelen. 1675.

De Makassaarse aanvallen schijnen de Sunan of zijn dienaren tot meerdere werkzaamheid geprikkeld te hebben. Zo kreeg de sjabandar van Djuwana last, om langs de kust te gaan en „alomme party buscruyt

op te schommelen, wyle *misschien* de Sousouhouanagh tegen de stropende Macassaren wilde *oorlogen*" (D. 19 juni 1675). Dit vage voornemen krijgt vier weken later zelfs vaste vorm: de Vorst wilde hen allen „doen aantasten en uyt syn landen . . . verdryven”.

Ook ontvingen de Javaanse strandheren vanuit Mataram bevel, „om de Macasaren onder hun jurisdictie tot haarlieder *dragt* te constringeren, of 't lant uyt te setten" (D. 3 aug. 1675). De in de boezem der Javaanse maatschappij wonende Makassaren dienden zich dus uiterlijk te conformeren, dus Javanen te worden. De Makassaarse kolonie in Japara verklaarde zich hiertoe bereid.

Weinig zoden zetten deze maatregelen aan de dijk. Geen wonder daarom, dat de opperstrandheren rd. *Sidaju* en *Singa-Wangsa* op eigen initiatief, zonder bevelen van de Sunan af te wachten, tot daden overgingen.

Vanuit Mataram bevalen zij de gouverneur van Pasuruhan — een belangrijke post — de Makassaren aan te tasten (Japara 7 dec. 1675 d. J. VI, 194). Tevens hadden zij er een „partij volck" heen gezonden. Waren dit de 10.000 man, die daarheen in aantocht waren, doch op de tijding, „dat de pangeran Adepaty de Macassaeren gequalificeert had", weer waren afgetrokken (D. 10 mrt. 1675)?

Over het geheel waren dit geen afdoende maatregelen. Van belangrijker gevolgen zou de aanstelling van een nieuwe gouverneur te Japara blijken te wezen, n.l. die van ng. *Wangsa-Dipa*, welke kj. Wira-Atmaka c.s. verving. In een volgend hoofdstuk zal hieraan bijzondere aandacht gewijd worden.

De tweede aanval der Makassaren. 1675—76.

Voor zover is na te gaan, had slechts kr. Bonto-Marannu met zijn schare deel aan de Makassaarse aanval op Java in 1674—75. Het getal der rovers is echter tegen het einde van 1675 sterk gestegen. Wij weten dit uit mededelingen van een zekere d. *Tulolo*, verstrekt in Batavia.

Deze voorname Makassaar, een cousin van de vorst van Tallo', was met deze tijdens de grote oorlog van Speelman tegen Makassar, uitgeweken. In 1669 kwam hij met andere Tallo'-se prinses in Batavia en werd daar genoemd: „zoone van Crain Tamalaba,¹ die oom was van (Radja) Tello" (D. 20 dec. 1669 p. 480—86).

Bij zijn tweede komst te Batavia, vijf jaar later, werd hij door Speel-

¹ Deze kr. Tamalaba was een halfbroer van kr. Pattingalloang, en gewezen regent van Tallo', die het verdrag mede ondertekend had en kort daarop gestorven was.

man, Makassaars specialist, over zijn ervaringen uitgehoord. In Speelman's verslag van dit onderhoud komt een naamlijst van alle in Oost-Java rondzwervende Makassaren voor, waarop behalve de naam van kr. Bonto-Marannu, nog die van vele andere Makassaren prijken, welke al enige tijd nagenoeg onvindbaar waren. Als eerste na Bonto-Marannu komt d. *Manggappa* voor, die eind april 1674 uit Bantam in oostelijke richting verdwenen was. Als derde kr. Galésong, die wij al eerder in de buurt van kr. Bonto-Marannu aantroffen. Beider rol zou op den duur belangrijk worden.

Hoewel reeds lang het hardnekkige gerucht de ronde deed, dat de Makassaren van zins waren opnieuw gezamenlijk Bima te bestoken, bleek daar in werkelijkheid niets van. Zelfs d. Tulolo verzekerde, „datter op syn vertrek vandaar noch geen voorstellen altoos van geweest waren”. Bij Bima zat n.l. een „resident”, de hiervoren genoemde Jan Franszen Holsteyn. Wel had kr. Karunrung hem vanuit Makassar geschreven, „het graf van den overleden Coninck van Tello' (te) besien”, maar d. Tulolo was op die suggestie niet ingegaan; z.i. konden kr. Bonto-Marannu en d. Manggappa dat beter doen. Ofschoon geen van beiden dit gedaan heeft, hield Speelman zelfs nu nog rekening met een mogelijke aanval op Sumbawa.

Hoe het ook zij, de heren waren niet op dat vergelegen eiland geweest; eerder zullen ze zich in de omgeving van straat Madura hebben opgehouden, waar we hen tegen het eind van het jaar 1675 gevestigd zullen zien.

Hebben ze intussen in overeenstemming met hun vrienden en bondgenoten op Java en Madura hun tweede aanval voorbereid? Het is mogelijk, want d. Tulolo deed zeer geheimzinnig, „alhoewel men uyt de swier van syn discoursen en actiën soude oordeelen, dat hy daarvan sekerder tydinge” bezat (D. 13 dec. 1675 p. 339). Kennelijk had men voor, het begin december 1675 niet bij Gresik en nog een viertal negorijen te laten, maar binnenkort heel Java te veroveren. D. Tulolo's bewering, dat het maar werk van mindere hoofden zou zijn, tegen de wil van kr. Bonto-Marannu en d. Manggapa in, ziet er al heel onwaarschijnlijk uit.

Deze samenshoring van Makassaarse zwervers in Oost-Java is dus in de hand gewerkt door twee tegenstrijdige machten. Vooreerst door de Bantamse *Sultan*, die hen, vermoedelijk na een uitnodiging, wel hartelijk ontving, doch hen daarna van zich vervreemde, door hun vrouwen niet met rust te laten. Vervolgens door de *Compagnie*, die te uitsluitend aandacht schonk aan het Makassaarse machtsvertoon in de

rijkjes Bima en Dempo op Sumbawa, en wier admiraal, de onhandige Jan Franszen Holsteyn, de Makassaren wel opjoeg, doch niet vernietigde, daar hij, naar het zeggen zijner meesters, „soo omtrent het verdestruëren der Macassaren . . . in al die tyt niet veel uytgerigt” had.

Dat deze zwervers het nabij Madura gelegen Niemandland, Demung, als toevluchtsoord kozen, zal bevorderd zijn door een wenk van pg. Adipati Anom, al dan niet gepaard met een uitnodiging van rd. Truna-Djaja. De Hoge Regering achtte hen „na alle apparentie van den Pangeran Madura (eer) geroepen, dan uyt haar selfs gecomen” (d. J. VI, 167). Dat kr. Galésong met een zustersdochter van de Madurees trouwde, beschouwden ze als een duidelijke aanwijzing, dat laatstgenoemde het initiatief genomen had.

Verbond tussen Galésong en Truna-Djaja. 1675.

Het is waarschijnlijk, dat in dit jaar 1675 een nauwere verbintenis tussen kr. Galésong en rd. Truna-Djaja is tot stand gekomen. Op dit verbond zinspeelt ook laatstgenoemde in zijn verklaring tot de Nederlandse gezant, de Moor Piero (d. J. VII, 93), afgelegd op 10 febr. 1677. De panembahan — deze titel voerde hij toen reeds — verhaalde, vóór het begin der vijandelijkheden een contract met pg. Adipati Anom gesloten te hebben. Dit moet wel de afspraak uit de jaren 1670—71 geweest zijn. De kroonprins had zich echter daaraan niet gehouden. Doelt de grote rebel hier op de verzoening tussen pg. Adipati Anom en zijn vader na de eerste mislukte aanvallen der Makassaren op Gresik en Sura-Baja (D. 20 apr. 1675)? Om deze reden had hij zijn nicht aan kr. Galésong ten huwelijk gegeven, „op voorwaarde dat hy, Glisson, Sourabaya en Grissee voor hem overwinnen zoude”. Wij zullen zien, dat dit inderdaad bij de tweede Makassarse aanval op genoemde plaatsen geschiedde. Bovendien blijkt uit de echtverbintenis tussen de Makassar en de Madurese in jan. 1677 reeds een kind geboren te zijn. Het huwelijk moet dus ten minste enige tijd vóór april 1676 gesloten zijn, hetgeen het jaar 1675 daarvoor eerder in aanmerking doet komen dan 1676. Hiervoor pleit nog sterker het relaas der gebeurtenissen in de Gen. Missive van 5 juli 1677 (d. J. VI, 167). Eerst wordt verhaald de komst der bij name genoemde hoofden: Bonto-Marannu, Galésong, Manggappa en Panaragan,¹ welke namen vermoedelijk ontleend zijn aan Speelman's verslag van zijn onderhoud met d. Tulolo (D. 13 dec.

¹ Laatstgenoemde, voluit: Mapparabung Nuruddin Daeng Mattalli' Karaeng Panaragang, geb. 13 dec. 1651, overleden 23 juli 1687, was de zoon van de koning van Bima en na 1682 zelf koning van Bima (Dagboek).

1675). Vlak daarop volgt het huwelijk van „de dochter van Madura en Crain Glisson”. Daarna „trekken eerst de Macassaren en de Maleyers haeren aanhangh en beste crygsluyden met groot getal vaartuygen van Madura over op 't vastelant van Java ende nemen aldaer op *haer eygen naam* een groot deel van de stranden tegenover Madura gelegen in”. Deze mededeling kan slechts slaan op de gebeurtenissen van 1675—76, aangezien rd. Truna-Djaja pas tegen het einde van 1676 het masker afwierp. De bewuste bruiloft zal dus in het najaar van 1675 gevierd zijn.

Na zich aldus in Demung een stevige basis verschaft en ervoor gezorgd te hebben, in de nieuwe beheerser van Madura een betrouwbare rugdekking te bezitten, gingen de Makassaren volgens afspraak tot een aanval op Java over; zij veroverden een viertal „kloeke en wel bevolkte zeehavens”, *Pasuruhan, Padjarakan, Gombong* en *Gerongan*, die alle in vlammen opgingen (Japara 14 nov. 1675, d. J. VI, 193).

Niet voetstoots gaven de Javanen deze handelsplaatsen prijs. Volgens dezelfde brief uit Japara zou de zoon van kj. *Darma-Juda*, gouverneur van Pasuruhan, de Makassarse kr. Mamar (Mamut?) gedood hebben. Een brief van Speelman dd. 14 juni 1677 bevat het verhaal van de sjabandar van Garuda, lurah *Naja-Patra*, die vier dagen te voren uit Pasuruhan bij hem gekomen was.

Een jongere broeder van Darma-Juda, lurah *Suta-Prana*, zou allereerst te Gombong tegen de aanvallende Makassaren gestreden hebben, wier aanvoerders kr. Pagarago (Pancaragan?) en d. Mamut waren. Eerst vluchtte Suta-Prana, daarna de Makassaren naar Demung, doch drie weken later kwamen ze weer opzetten, overvielen die van Gombong en trokken daarop naar Pasuruhan, dat ze ook verwoestten. Na zeven dagen vechten hadden ze beide plaatsen en hun omgeving vernield, de Javanen op de vlucht gejaagd en wel 50 prauwen naar Demung gevoerd (Brief van Speelman dd. 14 juni 1677 K. A. 1218 f. 1772 r).

Dit waren nog maar steden ten zuiden en oosten van Sura-Baja; thans tastten zij ook plaatsen aan de andere zijde van deze havenstad aan. *Gresik* kwam het eerst aan de beurt. De bevolking, een herhaling van de laatste aanval vrezende, had de stranden voor haar stad met bamboes begaggerd en zich op de berg *Giri* teruggetrokken, terwijl de panembahan van die plaats de Sunan inlichtte (D. 30 nov. 1675).

Eerst scheen Gresik opnieuw te zullen stand houden, daar de „uytgeweke Macassaren op Grisee . . . door de Javanen lustigh (waren) tegengestaan met verlies van eenig volk”, t.w. tien man en twee geharnasten of „badjou rantees” (Japara 25 nov. 1675). De zeeschuimers

zouden daarop bezig geweest zijn, tegenover Gresik een sterkte op Madura op te werpen.

Deze goede verwachting werd spoedig de bodem ingeslagen. Een brief van 7 dec. 1675 uit Japara meldt de verwoesting van *Gresik* en *Djortan* (d. J. VI, 193), hetgeen in Sura-Baja een grote schrik verwekte. De bevolking sloeg er al op de vlucht (D. 29 jan. 1676). In een naschrift van 28 dec. 1675 deelde de Japarase resident mede, dat ook de voorname koopstad *Sura-Baja* geheel vernield en de Javanen, 7 tot 8000 man sterk, het bos ingejaagd waren.

De Hoge Regering kreeg over de Makassarse wandaden op 10 mrt. 1676 een vrij uitvoerig verslag, nagenoeg uit de eerste hand, n.l. van de Maleise schipper Soutana. Toen deze n.l., van Gresik naar Pasir in Borneo willende varen, in eerstgenoemde plaats zijn schip even had achtergelaten, om een uitstapje naar Rembang te ondernemen, trof hij dit bij zijn terugkeer door de Makassaren verbrand aan. Hij ont-Hij ontmoette er de karaëngs Bonto-Marannu, Galésong, Panaragan; de daëngs Mammangung, Manggappa, Lomo Tibon en de zoon van radja Wasja, met omtrent 800 Makassaren en 300 Boeginezen. Voorts waren er nog 1000 Maleiers onder entjik Amar. De rovers beschikten over 150 vaartuigen.

De steden Gresik en Sura-Baja waren door hen verbrand, terwijl hun de plaatsen Sampang, Madura, Sumenep, Aros-Baja, Sedekari, Gombong, Gedong-Batu en Pasuruhan met hun omgeving waren toegevallen. Hun hoofdwartier was in Demung gevestigd.

De merkwaardigste mededeling van deze goed ingelichte Maleier was, dat „de hoofden voorsien (waren) met het *chiap* (zegel) ende *credentie van den pangeran Depaty Anum*, oudsten zoon van den Mataram, naer het verthoonen van dewelcke iegelyck sich hadde stil gehouden” (D. 10 mrt. 1676). De pangérans van Madura, Sampang en Sura-Baja hadden zich derhalve voor de kroonprins verklaard, doch westelijker op hielden de groten, van welke die van Tjerebon de voornaamste was, nog de zijde van de Susuhunan.

's Prinsen weinig loyale houding schreef de Maleier toe aan het plan van de Sunan, om zijn jongere zoon, „den pangeran Probatarany (sic) off Singasary” tot troonsopvolger te benoemen, waarmede hij dus gevolg en oorzaak verwarde.

De overlevering is over deze eerste strooptochten der Makassaren bijzonder kort. Zij verenigt ze alle tot één en vermeldt slechts een enkele plaats, *Padjarakan*, dat bij het huidige Praba-Lingga moet gelegen hebben (Babad B. P. XI, 38—39; Babad Meinsma 163).

Opvallend is, dat de Javaanse bronnen de snelle nederlaag der Javanen aan de afwezigheid der plaatselijke gezagsdragers toeschrijven, die zich in Mataram bevonden. De Babad B. P. verzekert, dat ng. Padjarakan tijdens de komst der Makassaren in Mataram was. Ook de Babad Meinsma meent, dat geen der bewoners van Demung zich tegen de Makassaren dorst verzetten, daar hun bupati mede zich daar bevond. De Serat Kanda verklaart zelfs, dat de kleine man naar de kabupatèns vluchtte, doch die leeg van volk vond; de meesten waren met hun regenten naar het hof vertrokken, om dat te bewaken. Het hoofd dier regenten, ng. *Darma-Juda* van Pasuruhan, vernam de ramp pas uit de mond van vluchtelingen uit de kuststreek, t.w. de kamituwa's van Padjarakan en Demung (Babad Meinsma). Hij raakt er dan diep van onder de indruk en hij neemt met zijn ondergeschikte regenten, ng. Praba-Lingga, Nala-Dika van Tjaruban, Wira-Gati van Wira-Saba, ng. Padjarakan, ng. Wongs-Gati van Gembong, plaats onder de omtuinde waringins om er pépé te zitten (Babad B. P. XI, 39). Ofschoon afwezig van het ramptoneel beschouwen Darma-Juda en de zijnen zich toch verantwoordelijk voor het ongeluk; het betreft immers hun ambtsgebied.

Het feit, dat in kj. lurah Naja-Patra's verslag slechts sprake is van de door Darma-Juda's jongere broeder geboden tegenstand, versterkt inderdaad de opvatting, dat ng. Darma-Juda tijdens de Makassaarse aanval niet ter plaatse was, maar de zaken aan zijn jongere broeder had overgelaten.

Latere berichten meldden, dat de zeerovers behalve op gans Madura, ook in Sidaçu en Tuban volledig de baas waren en zelfs van de regenten van Lasem en Djuwana „den eedt van alliantie” hadden afgevorderd (D. 10 apr. 1676).

Op Japara heersten intussen de grootste opschudding en verwarring. De kleine man en zelfs de regenten pakten hun „goetje” om, als de nood aan de man kwam, naar het binnenland te vluchten (D. 29 jan. 1676). Portugezen, Chinezen en Maleiers brachten hun bezit binnen 's Compagnies pagger, onder belofte, de vijand met 150 man te zullen weerstaan.

De 70 tot 80 Makassaren, die te Japara huisden kregen nu de boodschap te vertrekken, maar niemand dorst hen gevangen te nemen, „'t sy uyt vrees van amok off anders”.

Meer en meer erkenden de Javanen de Compagnie als hun beschermer tegen de Makassaren. De gouverneur van Japara, Wira-Atmaka, overigens allesbehalve een vriend der Nederlanders, riep vanuit Mataram

schriftelijk hun hulp in, „als uyt des Sousouhouanghs naem”. De Javanen alléén konden hen niet verdrijven (D. 29 jan. 1676).

Derde komst van ng. Wangsa-Dipa in Japara. 3 jan. 1676.

Des Sunans besluit om ng. Wangsa-Dipa tot gouverneur van Japara aan te stellen, zal tegen het eind van 1675 genomen zijn, dus wel onder de indruk van de tweede Makassaarse inval. Op 3 jan. 1676 deed hij zijn intocht in de havenstad, „tot groote blydtschap van een yder” (D. 10 apr. 1676 p. 68).

Hij begon met tegen zijn voorganger kj. Wira-Atmaka op te treden, die een tekort van 44.000 rijksdaalders op des Sunans middelen had, terwijl hij bovendien nog vele lieden beroofd had. Dezen kregen thans schadevergoeding, ook de Compagnie. Zij ontving de vijf stukken en een anker van het in 1673 gezonken jacht de „Stompneus” eindelijk terug. Van de geldschuld aan de Compagnie had kj. Wira-Atmaka nog niets kunnen afbetalen, ofschoon hem onder bedreiging met pijniging aangezegd was, al zijn verstopte geld voor de dag te brengen.

De resident oordeelde, dat deze nieuwe gouverneur — geen onbekende in Japara — „van een reckelycken Javaensen aert en ommegang” was, „maer wat te lichtgelovigh”, daar hij de sluwe Mirma-Gati al weer het sjabandarschap had gegund, ofschoon deze nog met kj. Wira-Atmaka in groot geschil was over des Sunans middelen.

Reeds twee malen ontmoetten wij deze ng. Wangsa-Dipa als gouverneur van Japara. Ten hove zou hij, volgens de overlevering, lurah der *Sara-Geni's* geweest zijn (Babad B. P. XI, 40 en Babad Meinsma 163) of „hoofd der artilleristen” (Serat Kanḍa 1002). Thans zijn de *Sara-Geni's* een met geweren bewapend korps van de Susuhunan, doch wellicht waren het oudtijds vuurwerkers. In dat geval zou ng. Wangsa-Dipa te Japara, waar zoveel vestingartillerie lag, uitstekend op zijn plaats zijn.

Naar gebruik kwam hij met zijn ganse familie, dus ook zijn zonen, die meermalen in de overlevering en Compagniesstukken voorkomen, doch zelden een bijzondere rol speelden.

Wangsa-Dipa's kanonnen.

Wat het geschut betreft, dat ki Wangsa-Dipa zou hebben meegekregen, alle drie benutte overleveringen vermelden *si Guntur Geni*, waarmee volgens dr. K. C. Crucq het geweldige kanon Pantjawura zou moeten bedoeld zijn. Dit geweldige stuk kan echter onmogelijk van de Kraton

naar Japara gesleept zijn. Daarom neemt dr. Crucq aan, dat het paar *Kumba-Rawa* en *Kumba-Rawi* er geweest is, althans één van beide. De Nederlanders vermelden n.l. naderhand een groot stuk geschut, dat kogels van 36 pond schoot, en dat zij „zultan” noemden. De Babad Meinsma noemt ook Kumba-Rawi onder de in Japara aanwezige kanonnen. Dan komt er nog een stuk voor, dat in de Babad B. P. (XII, 40) Gulu Beḍil heet, in de Babad Meinsma (p. 163) eenvoudig Gulu en in de Serat Kanḍa, blijkbaar geheel verbasterd, Seloegoe. Met deze drie namen kan hetzelfde kanon bedoeld zijn.

Dit geschut, op de berg Dana-Redja geplant, zou weldra een hartig woordje meespreken.

X.

JAVANEN EN NEDERLANDERS TEGEN DE MAKASSAREN.

april—sept. 1676.

Bedreiging met opbreking der loge. mrt.—apr. 1676.

De aankondiging der Nederlandse vloot tot uitroeiing der Makassaren leek sommige Javanen eerst wel aangenaam, doch had bij „veele wantrouwige quaatwillige ook zeer verkeerde opneming verweect, alsof wij met de schelmse Macassaeren wilden t'samenspannen” (D. 10 apr. 1676). Verwonderlijk was dit, daar de hulp toch bij monde van Wira-Atmaka op verzoek des Sunans gekomen was (D. 26 febr. 1676). Aanvankelijk twijfelden de ontevredenen aan de komst der vloot, doch toen deze na vijf dagen varen op 3 mrt. 1676 ter rede van Japara verscheen, was zij door drie Mataramse groten geïnspecteerd: een „rycx tresaurier en twee Coninx lyfwachten”, die volgens verklaring expres gezonden waren, om de komst der Hollandse schepen af te wachten. Na de inspectie waren ze weer naar boven gereisd, vast belovende binnen tien dagen terug te keren met antwoord van de Sunan. Ook werden flink wat Javaanse hulpvaartuigen — zeer nuttig bij landingen — toegezegd. Doch dit viel tegen, niet slechts door traagheid, maar ook door „misvertrouwen” bij de gouverneur en anderen, zodat zij „onder een beleefde deckmantel” zelfs Hollandse boten en sloepen buiten de boom hielden (D. 11 apr. 1676). Alles ging zo traag, „dattet gants na geen adsistentie geleeck” (D. 10 apr. 1676). Klachten bij de gouverneur baatten niet, „doch scheenen de trouloose Javaenen niemant, selfs malkanderen niet te gelooven, noch te vertrouwen”. Aangeboden goed buskruit werd geweigerd; evenmin werd gedoogd enige vaten voor eigen gerief binnen de loge te halen.

Op 13 mrt. 1676, juist tien dagen na hun vertrek, waren de boden weer uit Mataram terug met een lange brief van de Sunan. Daarin stond weinig meer, dan dat de Vorst voor de gezonden hulp dankbaar was (D. 10 apr. 1676). Mondeling verzochten de gezanten, dat de Nederlanders maar het anker zouden lichten. Zij zelf zouden dan wel later volgen.

Op 16 maart vertrok de vloot, slechts vergezeld door zes kleine Javaanse vaartuigen (D. 11 apr. 1676), maar bereikte voorlopig weinig: de Makassaren waren de Nederlanders te vlug af. Dit wekte bij de Javanen wantrouwen.

Ondertussen waren op 2 april zes van „des Sousouhounangs lyfwachten” (rd. Patra-Djaja, Karti-Wangsa, Suta-Dita, Suta-Djaja, Angga-Suta en Suta-Pradja) verschenen met een brief aan de Japarase gouverneur. Hij moest de Nederlanders met al hun goederen laten vertrekken. Pas wanneer alles weer rustig zou wezen, konden ze terugkeren en hun handel hervatten. De oorzaak dezer uitzetting was het Mataramse gerucht, dat Tuban en Siđaju in aanwezigheid der Hollandse vloot door de Makassaren vermeesterd zouden zijn. Ng. Wangsa-Dipa sprak dit tegen en onderhield zich daarover met de gezanten; voorlopig hield hij de Nederlanders aan en zou de Sunan van de ware toedracht in kennis stellen. Hij wenste een briefje van de vloot van Jan Franszen Holsteyn, daar er, zoals hij stilletjes de resident mededeelde, „onder de Javanen veel gemompelt wierdt, (dat) onse adsistentie maer *geveynst* soude wesen”. De resident betoogde het tegendeel, wees er op, dat de Nederlanders met 's Vorsten vergunning in Japara woonden en in alles zijn bevelen zouden gehoorzamen (D. 11 apr. 1676). Uit een juist aankomende brief van Jan Franszen, wel voor de Hoge Regering bestemd, doch door de resident geopend, werden de Javanen ingelicht. Voorts beklaagde de resident zich in de „Javaansche vergaderinge” van plaatselijk bestuurders en Mataramse gezanten over hun traagheid, zodat de Matarammers ten slotte beleefd verklaarden, dat „de Hollanders meer yver als de Javanen selfs voor des Sousouhounangs dienst bethoonden”.

Op 17 april 1676 kwamen voor de vierde maal Javaanse gezanten in Japara en wel de zes „Coninx lyfwachten” van de vorige keer met een herhaling van de order, om 's Compagnies loge op te breken en 's Compagnies middelen mee te nemen. Ze zouden zelfs blijven, tot de Nederlanders een etmaal weg waren (Japara 18 apr. 1676). De gouverneur bracht het bevel zelf over, die daarop verklaarde: als men hem wilde verzekeren, dat onze vloot niets tegen de wens van de Sunan zou uitrichten, en borg blijven voor misslagen van ons volk tegen de Javanen, dan zou hij de loge niet doen opbreken, „al souw't hem den hals kosten”. De resident verbaasde zich over dit wantrouwen ten hove. Alleen al de nadering der schepen had immers de Makassaren sommige plaatsen doen ontruimen.

Ng. Wangsa-Dipa antwoordde, dat „eenige grooten aen 't hof... veele valscheden wegens ons inbliesen”. Hij schonk echter de Neder-

landers nog tien dagen uitstel; zij moesten verder maar handelen als gewoonlijk en schulden innen. Intussen kon de Hoge Regering gewaarschuwd worden.

Couper begreep niets van deze ongestadige Vorst, die „zyn eygen welvaart scheen met de voet te stooten” (D. 22 apr. 1676). Op haar beurt gaf de Hoge Regering nogmaals de verzekering harer goede bedoelingen, doch vermaande toch haar resident een onverhoopt ontzuimingsbevel stipt na te komen.

Toen dit op 30 april 1676 aan de gouverneur was medegedeeld, bedankte hij hiervoor en verklaarde, dat hij thans „met meer vrymoedigheid synen Coninck haer Eds. seeckere goede meeninge en intentie dorste en souwde doen blycken” (D. 14 mei 1676). Hij had dus vertrouwen in de Hoge Regering en voelde zich door haar verzekering van goede trouw gesterkt. Zijn goede gezindheid ten aanzien der Compagnie was zodanig, „als men selden onder de Javaenen had ondervonden”.

Intussen hadden reeds op 1 mei 1676 twee „expresse lyfwachten” order uit Mataram gebracht, dat de Sunan de verzekeringen van de gouverneur wegens de Hollanders volkomen aanvaardde en alles in Japara aan hem overliet. Slechts verzocht de gouverneur nog met een baas timmerman en wat ijzerwerk voor het bouwen van een jachtje gediend te worden. Wilde hij de loyaliteit der Nederlanders op de proef stellen?

Wat de oorzaak van het wantrouwen betreft: aanvankelijk hadden resident en gouverneur aan „eenige valsche quaade voorgevens van twee ryx schatmeesters, Niti-Sastra en Wangsa-Ita gedacht, doch de Mataramse afgezonden schoven het op de „priesterlyken pangeran te *Giery*, wiens voorouders, Arabieren, 't eerste Mahomethaans geloof op Java uytgebreydt hadden”.

Na de verbranding van Giri door de Makassaren had de Sunan de priester vorst ten zijnent ontboden (Japara 1 mei 1676). Deze weigerde, tenzij Z. M. de Hollanders, die „'t meer met de Macassaren als Javanen hielden . . . dede vertrecken”. Het kàn natuurlijk zijn, dat sommige Mataramse groten onder de indruk van deze eis geraakt zijn, met name de rijksschatmeesters, en dat daaruit het ontruimingsbevel aan de Compagnie is voortgevloeid.

Tegen het ultimatum van de Giriër was evenwel verzet gerezen en wel van pangéranszijde. De zonen van de Sunan en pg. Purbaja hadden er zich zeer over geërgerd; laatstgenoemde was op Niti-Sastra, die pg. Giri's antwoord „zoo bodt uijt” overgebracht had, bijzonder boos geworden. Niti-Sastra was zelfs „heftigh uijtgebraacht en voor een verrader

van syn rijck gescholden". Daardoor immers zouden de Nederlanders wellicht thans geneigd zijn, om hun vloot terug te trekken.

Uit het voorgaande krijgt men sterk de indruk, dat een Compagniesgezinde groep, die veel invloed op de Sunan had, samenwerking met Batavia zocht. Onder hen had een plechtige verzekering der Compagnie gezag. Werkte Van Goens' invloed nog door?

Daartegenover stonden anti-Nederlandsgezinden, die zich door pan-Islamietische figuren als pan. Giri lieten beïnvloeden. Tot hen zullen de beide rijkstresoriers hebben behoord.

De bedreiging met uitzetting komt ook in de overlevering voor. Zij plaatst haar tussen de chronologisch scherp gescheiden tochten van Pandji-Karsula en Prawira-Taruna, dus enige maanden te laat (Babad B. P. XI, 50—51; Babad Meinsma 164—65; Serat Kanḍa 1008—12).

Vóór zijn vertrek uit de Kraton krijgt Prawira-Taruna bevel de Hollanders in Japara voor de keus te stellen mee naar Demung te gaan, of uit Japara te verdwijnen. Daarom worden zij bij diens aankomst in de havenstad door ng. Wangsa-Dipa ontboden. Zij maken hun opwachting bij de adipati's, vier in getal, t.w. het hoofd, kapitein *Dulkup*, de sergeant Drop, een korporaal en een schrijver. De Babad Meinsma kent behalve kapitein Dulkop en zijn schrijver nog slechts de sergeant Onderop, terwijl de Serat Kanḍa alleen maar Dolkop vermeldt, doch naast Hollanders ook Engelsen en Portugezen noemt. Alle bronnen zijn het erover eens, dat onze kapitein zich onvoorwaardelijk bereid verklaart, 's Vorsten bevel te gehoorzamen. Diens naam is mogelijk een verbastering van Couper's voornaam *Jacob*.

In de overlevering wordt Compagnies hulp slechts onder bedreiging met uitzetting verleend. Volgens de Nederlandse berichten daarentegen gaf de Compagnie haar spontaan en zonder dwang; zij gold daardoor als bewijs harer goede bedoelingen. Uiteraard is deze laatste voorstelling het aannemelijkst, daar op dit punt de belangen van Batavia en Mataram evenwijdig liepen.

De uitzending van Jan Franszen Holsteyn. febr. 1676.

Gezien de bezorgdheid der Hoge Regering over Makassarse samscholingen bij Sumbawa, behoeven haar snelle maatregelen tegen Makassaren in Java's Oosthoek geen verwondering te wekken.

Daarbij kwam nog, dat de resident Couper van de Japarase gouverneur Wira-Atmaka uit de hofstad, „als uyt des Sousouhounanghs naem" een brief ontvangen had, waarin om hulp verzocht werd tegen „die stroopvogels, als connende de Javaenen alleen hun onmogelyck ver-

dryven ofte ruineren" (D. 29 jan. 1676). Daardoor viel het licht in de instructie van de vlootvoogd de schijn te wekken, alsof de tocht alleen „op het versoeck uijt den naam van den Sousouhounangh Mattaram" geschiedde (D. 26 febr. 1676). In dier voege werden ook de gouverneur of regenten van Japara ingelicht. Jammer, dat wederom de sukkelaar *Jan Franszen Holsteyn* aan het hoofd stond dezer expeditie, die acht vaartuigen en 300 soldaten telde. Ernstig werd gehoopt op de medewerking der Javanen, bijzonder wat betreft de verschaffing van klein vaartuig. Desnoods mocht Jan Franszen het kopen. Ook kon hij de Vorst door een gezant van het dreigend gevaar op de hoogte stellen, wat misschien de strandheren, die de Sunan blind wilden houden omtrent de ware toestand, zouden beletten. In hoofdzaak diende de vijand slechts ter zee bestreden te worden en geen verre landtochten gewaagd. Aan de Javanen mochten kruit en lood verkocht, zo nodig geleend worden, mits ze gewillig tegen de vijand hun best deden. Vriendelijkheid in de omgang werd aanbevolen, de handel niet vergeten. Aldus de instructie van Jan Franszen Holsteyn, die op 26 febr. 1676 (D.) het anker lichtte.

De aankondiging der Nederlandse vloot wekte bij de strand-Javanen gemengde gevoelens op, die reeds besproken werden. Terwijl de vloot op Japara's rede lag, brachten de rijkstresoriers (mantri's gedong?) een brief van de Sunan.

Dit schrijven klonk als steeds koel en waardig: „Dat H. Ede . . . eenige schepen tot myn adsistentie hebben gesonden, daarvoor blyf ik dankbaar; ik laat de zee aan de Hollanders en 't lant en de rivieren aan de Javanen om de Macassaeren te vervolgen en te verdelgen; jaa, ik weet daar verder niet van, maar wil myn geschuth van Grissee en Sourabaja wederom hebben" (D. 10 apr. 1676).

Overigens liet de samenwerking veel te wensen over. Met slechts zes zwak bemande en sober toegeruste Javaanse prauwen — de rest moest nog komen — had Jan Franszen de tocht naar Rembang kunnen voortzetten, waar de Makassaren reeds flink hadden huis gehouden (d. J. VI, 198). Tijdig hadden de rovers de plaat gepoetst, zoals op 22 mrt. te Lasem werd vernomen. Door allerlei oorzaken — storm, innemen van verversingen — werd pas op 3 april 1676 de straat Madura bereikt. Toen bleek de onwil der Javanen; tegen enige daar opduikende Makassaarse of vijandige Madurese vaartuigen weigerden ze te vechten. Ze waren slechts gekomen, zeiden ze, om te zien, wat de Hollanders deden.

In de bocht van Sotja werd het nog ernstiger. Jan Franszen ontdekte onder de wal een dertigtal Madurese vaartuigen, die hij wilde aan-

tasten. Maar eerst vroeg hij enige Javanen, t.w. een dienaar van het hoofd van Gresik, „Jouw-Soeta”, zomede Wangsa-Dita en Puspa-Wangsa, die de nacht tevoren op Madura waren geweest, naar de aard dier schepen. Hun antwoord luidde, dat de Madurezen zich wel eerst met de Makassaren verbonden hadden, doch het nu wederom met Mataram hielden.

Jan Franszen kon dit nauwelijks geloven, omdat zij zich door schieten vijandig getoond hadden. Daarom zond hij er opnieuw deze hoofden op af, in gezelschap van zijn tolk, „met protestatie, dat deze saeke niet ons, maer haer Coninck (de Sunan) aenging” (Rapport J. Franszen Holsteyn, Bat. 4 oct. 1676).

Teruggekeerd beweerden deze gezanten, dat het allen Javanen waren, die onder Mataram stonden. De vaartuigen waren slechts zeilree gemaakt, om hun dorpen tegen de Makassaren te verdedigen. Achteraf bleken Wangsa-Dita en Puspa-Wangsa „met geschenken gecorrumpeert” te wezen.

Daar verdere berichten tegenstrijdig waren, zond de admiraal er de schippers Leendert Rus en Jeremias van Vliet heen. Bij hun terugkomst verklaarden dezen „den Coninck Radia Troena Jaja in persoon gesproocken” te hebben. Zij hadden niet anders kunnen zien dan 5 tot 6000 Javanen, druk bezig hun negorij met stenen te versterken, die zij uit de aarde groeven. Bij hun vertrek had rd. Truna-Djaja hun nog een vijftal koebeesten meegegeven en, bij wijze van saluut, hen met 9 kanonschoten geëerd. Daarop was met vijf schoten uit hun jacht geantwoord.

Na deze gunstige berichten besloot de scheepsraad op 5 april 1676 eenstemmig, de bocht van Sotja te verlaten en naar Sura-Baja te zeilen, welks hoofd de hulp der Nederlanders had ingeroepen.

De goedgegelovigheid van de Nederlandse vlootvoogd wekte bij zeker deel der Javanen een ernstig wantrouwen, dat lang bleef hangen. Nog anderhalve maand later vroeg de Javaanse vlootvoogd Prawira Taruna aan Jan Franszen naar de reden van dit ontzien der vijanden.

Natuurlijk voedden de Makassaren nog dit wantrouwen door uit te strooien, dat de Compagnie met hèn gemene zaak maakte. Jan Franszen had daarbij de schijn tegen zich, aangezien hij de Makassaren door onderhandelen van Java poogde te verwijderen.¹

¹ De verhouding van rd. Truna-Djaja tot de Matarammers ziet de overlevering gans anders. Terwijl in waarheid de Javanen aan rd. Truna-Djaja's ontrouw niet meer twifelen, wordt in de Babads de schone schijn nog lang bewaard (Babad B. P. XI, 56-58; Babad Meinsma 165-66; Serat Kanġa 1012-17).

Oorzaken van het wantrouwen der Javanen.

Op 18 april waren een 80-tal Makassarse vaartuigen bij de vloot verschenen. Daaruit kwamen enige Makassarse afgezondenen met een „vredevaentje” bij Jan Franszen aan boord, een brief van kr. Bonto-Marannu overhandigende: hierin poogden zij hun gedrag te verontschuldigen, beweerden niets vijandelijks tegen de Compagnie in de zin te hebben, doch wilden zich als onderdanen gedragen. Daarop was hun geantwoord, dat ze dan Java's kust dienden te verlaten, alle geroofde goed en kanon in de steek te laten, om onder geleide van 's Compagnies vaartuigen naar Makassar terug te keren. Daarna voeren de gezanten naar Demung terug.

Toen de vloot daar op 2 mei aangekomen was, werden de onderhandelingen hervat. De Makassarse afgezondenen wensten de eisen der Compagnie op schrift. Zij kregen die ook met de boodschap, dat ze binnen 24 uur moesten antwoorden. Het waren 8 artikelen, als volgt luidende: 1o uitlevering van geschut; 2o loslating van alle Javanen; 3o idem van Chinezen met hun bezit; 4o de karaëngs Bonto-Marannu, Galésong en Manggappa moesten op Nederlandse schepen naar Makassar overvaren; 5o al hun aanhang moest ook naar Makassar volgen; 6o vergoeding voor de afgelopen burgersloep met uitlevering der moordenaars; 7e uitlevering der Maleise hoofden met hun aanhang; 8e een boete van 10.000 rds.

De volgende dag verklaarden de Makassaren buiten staat te wezen, deze voorwaarden na te leven. Wel wilden ze het geroofde kanon uitleveren aan de Compagnie, maar niet aan de Javanen, en pas tegen de komende westmoeson zich naar Makassar begeben.

Na deze weigering was hun de oorlog verklaard; het beschieten van vaartuigen en paggers was weer begonnen. Daartegen hadden zij zich op vijf plaatsen versterkt en hun prauwen binnen de rivier gehaald. Hiervoor posteerde zich de Hollandse vloot in vijf smaldelen.

Rd. Prawira-Taruna, de Javaanse vlootvoogd, doet daarin een poging, om rd. Truna-Djaja op de betere weg te helpen, nadat de vloot bij Udjung Sura-Baja het anker heeft laten vallen. Naar rd. Truna-Djaja op Madura die juist van radja Galésong te Demung teruggekeerd is, wordt een bode gezonden, die de Madurees ziek te bed aantreft, hoofd en lichaam ingesmeerd met „vijn gemaakte medicijnen” (S. K. 1013-14), daar hij zich niet tegen rd. Prawira-Taruna's vloot opgewassen voelt. Ten stelligste ontkende hij, de Madurezen belet te hebben, in Mataram hun opwachting te maken. Hij zou echter alle weerbare manschappen naar Sura-Baja sturen. Ziekte belette hem mee te gaan. De vertrekkende bode kreeg kleren en reisgeld. Rd. Prawira-Taruna besluit het hierbij voorlopig te laten en na met de Makassaren afgerekend te hebben, de Madurezen aan te tasten.

Deze had intussen aanraking met de oprukkende landmacht der Javanen gekregen, waarover thans dient gesproken te worden.

De tocht van Pandji Karsula. mrt.—juni 1676.

Voor de expeditie van Pandji Karsula is men, voor wat de overlevering betreft, aangewezen op de Babad B. P. (XI, 39—50). De Serat Kanĉa geeft enig (p.999—1008), de Babad Meinsma in het geheel geen nieuws. De grote Babad verhaalt het volgende:

Na Darma-Juda's verslag gebiedt de Vorst hem terug te keren onder leiding van Pandji Karsula, afkomstig uit Djapan. Zij krijgen de Panumpings en 1000 Numbak-Anjars mee. Daarop trekt de Sunan zich in zijn hof terug, terwijl het leger zich bij Tadjī verzamelt. Vooral hoofden uit de oostelijke Mantja-Nagara scharen zich onder Darma-Juda's leiding. Pandji-Karsula neemt het bevel van hem over, doch voorvoelt zijn einde. Er wordt nu over de indeling beraadslaagd: Ongga-Djaja zal de linker-, Darma-Juda de rechtervleugel leiden, terwijl Pandji Karsula het centrum der Matarammers (1000 man volgens S. K. 1001) zal aanvoeren. Over Djapan wordt Demung bereikt, waar zich 2000 Makassaren binnen hun benteng bevinden. Galésong wordt er door zijn leger gehuldigd. Bij het vernemen van de nadering der Javanen spoort hij zijn troepen aan. Na een hevig gevecht trekken de Makassaren in het bos terug, waarna de Matarammers, tegen de waarschuwing van Pandji Karsula in, aan het plunderen slaan. Daarop kamperen zij zorgeloos, zonder verschansing.

Doch 's nachts, na een bemoedigende rede van Galésong, overvallen de Makassaren het open kamp, dat na een kort gevecht in brand wordt gestoken. De Matarammers vluchten, laten vrouw en kind in de steek. Op hun beurt plunderen nu de Makassaren. Pandji Karsula, geheel alleen gelaten, vlucht naar Djapan. Hij krijgt er last van zware afgang, weigert geneesmiddelen en sterft. Darma-Juda onderwerpt zich (S. K. 1007), evenals vele oostelijke regenten.

Op het vernemen dezer jobstijding wordt de Vorst zeer vertoornd en zendt de vloot onder Prawira-Taruna, terwijl de Hollanders Japara moeten ontruimen.

Wat delen de Nederlandse bronnen over deze rampzalige tocht mede?

Het eerste bericht over een uit Mataram gezonden leger is uit de mond van de opperstrandheer ng. Ranga Siĉaju, die op 24 mrt. 1676 aan de resident Couper bekend maakte, dat de Sunan 50.000 man over land naar Gresik en Sura-Baja had gezonden. Blijkbaar werd bedoeld, met de vloot der Compagnie samen te werken. De opperstrandheer zou

deze n.l. zelf met 40 vaartuigen derwaarts begeleiden. Aanvoerders van de landmacht waren tg. *Buta-Idja*, rd. *Wira-Atmadja* en a. *Pulang-Djiwa*, wier namen de overlevering mist. Denkelijk beperkte hun opdracht zich tot het brengen van het leger tot Djava (Madja-Kerta), waar kj. *Pandji Karsula*, volgens de Babad uit deze plaats afkomstig, het opperbevel zou overnemen.

Ofschoon dit getal van half 100.000 wat hoog lijkt, staat toch vast, dat reeds half maart 1676 een Matarams leger naar de Oosthoek opbrak, hetgeen vroeg is voor de tijd van het jaar.

Inderdaad vernam kap. Jan Franszen op 6 april 1676, dat het Mataramse heir te Djava was aangekomen. Echter duurde het tot de 21e van die maand, eer een bode, uitgezonden om een der Javaanse veldheeren tot een gesprek te noden, met de boodschap terugkeerde, dat de veldoverste *kai Pandji* (dus: kjai Pandji Karsula) van plan was naar Sidekare en Bangil af te zakken. Daar hoopte hij op een onderhoud met de Nederlandse gezagvoerder (d. J. VI, 199).

Inderdaad ging het Javaanse leger op mars, maar was in het Sura-Bajase reeds tot 30.000 man geslonken, die „van den Soursouhoung niet een penning rijs tot onderhoud krijgen; oversulcx can men wel afmeten, watter van daar te halen sal wesen”, aldus Couper dd. 1 mei 1676 uit Japara. Na de komst dier tienduizenden sprinkhanen steeg de rijstprijz tot 25 rijksdaalders.

Voortrukkende bereikten zij op 27 april *Gombong*. Daar stapte Jan Franszen aan wal voor een eerste onderhoud met kj. *Pandji Karsula*. Er werd slechts afgesproken, elkaar over 10 of 12 dagen voor Demung weer te ontmoeten.

Intussen hadden reeds wat schermutselingen plaats gevonden, waarover de lurah *Naja-Patra*, sjabandar te Garuda, ruim een jaar later aan Speelman verslag deed (Sura-Baja 10 juni 1677, K. A. 1218 f. 1772 r).

Wel was zonder veel moeite Bangil bezet, doch de aftrekkende Makassaren hadden de nog gespaarde huizen in brand gestoken en de dorpelingen van Bugul meegevoerd. Darma-Juda, gewezen gouverneur van Pasuruhan, vervolgde hen echter scherp en leverde een gevecht, waarin 17 Makassaren en slechts drie Javanen zouden gesneuveld zijn. Kj. *Pandji Karsula*, dit vernemende, volgde met het hoofdleger en bezette *Pasuruhan*. Daarop werd de mars voortgezet.

Eer Demung bereikt was, vond op 24 mei 1676 het ongelukkige gevecht plaats, waarbij de over zee gekomen *Prawira-Taruna* sneuvelde. Niettegenstaande Jan Franszen's raad had deze niet op de komst van

het leger willen wachten. Op deze episode wordt nader teruggekomen (blz. 102, 105, 106).

Kort daarop werd Jan Franszen bericht, dat het Mataramse leger *Panarukan* genaderd was. Opnieuw ging de kommandeur aan land om met k. Pandji Karsula te spreken. Ernstig spoorde hij deze aan tot het offensief over te gaan. Inderdaad gingen de Javanen onder hevig vuur van Compagnieschepen tot de aanval over. Doch blijkbaar ontbrak de rechte samenwerking. De Nederlanders werd verweten, slechts met los kruit te schieten. De kommandeur was genoodzaakt enige Javanen bij het laden der stukken te plaatsen, om hen van het tegendeel te overtuigen.

Eén enkele aanval der Makassaren was voldoende, om het **ganse** Mataramse heir uiteen te doen stuiven. Welke moeite Jan Franszen zich ook getroostte, het gelukte hem niet de Javanen weer in het vuur te krijgen.

Volgens een ander verslag van Jan Franszen zou afgesproken zijn, bij *Panarukan* op 30 mei een „generale aanval” op ’s vijands werken te ondernemen. Te bestemder tijd en plaats was echter geen Javaan verschenen. Integendeel, 80 Javaanse ruiters waren door slechts vier tot zes Makassaarse „waaghalsen” (voorvechters) verjaagd. Daarop was volgens eigen bekentenis der Javanen en het rapport der gezagvoerders van de fluit „Grootebroek” het ganse Javaanse leger van „100.000 man” door slechts 100 Makassaren „t’eenemaal opgeslagen en in brandt gesteecken”. De Javaanse hoofden beweerden, dat hun volk niet tegen de Makassaren kon vechten en lieten het overige aan de Nederlanders over. Dezen hadden nog een dertigtal prauwen kunnen verbranden, doch achtten zich te zwak, om de Makassaren, verscholen in bossen en moerassen, te land aan te tasten (D. 20 juli 1676).

Over deze jammerlijke *débaclé* deelde onze lurah Naja-Patra laconiek mede, dat eerst bij *Panarukan* een schermutseling plaats vond, waarbij een zekere Suta-Prana licht werd gewond. Vervolgens werd een „generale gevecht” geleverd, dat onbeslist bleef. Daarna ging ieder zijns weegs. Er is in ieder geval niet bitter gestreden. Voor zover de verwarde gegevens te combineren zijn, schijnen er twee gevechten te zijn geleverd, waarvan het tweede voor de Javanen de noodlottigste gevolgen had. Hun kamp werd in brand gestoken, hun legermacht verstrooid. Daarentegen is Darma-Juda (S. K. 1007) niet overgelopen, integendeel. Hij trok zich in het Tenggergebergte terug en zwierf daar nog in 1680 rond (Sura-Baja 13 mrt. 1680 K. A. 1249 f. 2057 r).

Thans dient de strijd ter zee in beschouwing te worden genomen.

De zeegevechten. april—aug. 1676.

De overlevering vermeldt een tweetal zeegevechten, vooreerst de landingspoging bij Demung (Babad B. P. XI, 58—72; Babad Meinsma 166—67; S. K. 1017—25). De beide babads vertonen grote overeenstemming, de Serat Kanḍa sterke afwijkingen.

Verhaald wordt, hoe de vloot in Panarukan aankomt. Radja Galésong is op zijn hoede; terwijl hij de Mantja-Nagarase bondgenoten in de achterhoede plaatst, wil hij met zijn Makassaren het spits afbijten en rukt op naar de kust. Alleen de Matarammers zijn daar geland en reeds opgesteld; die van de Pasisir zijn er nog niet. Volgens S. K. 1017 zeilt de aanvoerder rd. Prawira-Taruna sneller vooruit en, niet wachtende op de Montjonogoro's, Hollanders en Engelsen (sic) landt hij met zijn Mataramse pradjurits. De Makassaren bespieden de Matarammers en ontdekken hun geringe sterkte. Daarop vallen ze aan, maken amok en vermoorden een groot deel, de rest retireert; Pandji Wiro Boemi en Soero Mengollo worden gewond. Dit niettegenstaande de Makassaren tegenover de Mataramse vuurwapenen slechts werpspiesen en ponjaarden kunnen stellen (Babad Meinsma 166).

Met de overgeblevenen, 40 in getal, doet rd. Prawira-Taruna een tegenaanval doch moet voor de overmacht der Makassaren, versterkt door enige Mantja-Nagara's wijken (S. K. 1019). Rd. Prawira-Taruna's ganse familie wordt gedood en hijzelf vlucht gewond naar het strand. Bij de haastige inscheping slaan vele schepen om (S. K. 1020). Rd. Prawira-Taruna dekt de aftocht en bemoedigt zijn aftrekkende soldaten in een redevoering (Babad Meinsma 166—67). Maar de Makassaren zetten hen met hun korte en brede pieken na en vermoorden de achterhaalden. Rd. Prawira-Taruna sneuvelt.

Daarop dagen de Hollanders, Ambonezen en Ternatanen op (of: S. K. 1020: Montjonogorosche regenten, Hollanders en Engelsen) en begeven zich in hun prauw majangs. Zij overstelpen de Makassaren met geweervuur, waardoor velen sneuvelen. De rest vlucht naar hun batterijen (S. K. 1021). Prawira-Taruna's lijk weet men met moeite aan de Makassaren te ontrukken. Het wordt aan boord gebracht, gekist en naar Mataram vervoerd. Daar verwekt het een geweldige schrik.

Over het tweede gevecht is de Babad Meinsma zeer beknopt, de beide andere overleveringen vrij uitvoerig (Babad B. P. XI, 68—71; Babad Meinsma 167; Serat Kanḍa 1022—25). De tekst van de Serat Kanḍa is niet steeds even duidelijk en vereist interpretatie.

Op raad van de regent Sura-Menggala (Babad B. P. XI, 68—69), die

genoeg van het schommelen op de golven heeft en bovendien zowel de Compagnie als Sampang wantrouwt, vaart een deel der vloot naar de rivier van *Paiton*, ten einde daar de vijand te bestoken. Anderen, zoals Singa-Wangsa (Babad B. P. XI, 69) of de Europeanen (S. K. 1022) verkiezen het ruime sop.

Bij *Paiton* landen de krijgslieden, terwijl de matrozen aan boord blijven. De Makassaren, hiervan op de hoogte, komen met kleine djukungs aanroeien, zonder zich als vijanden kenbaar te maken. Onverwachts steken zij de Javaanse schepen, door laag water vast geraakt, in brand. De verraste bemanning waagt geen tegenstand; wel pogen zij nog, maar te vergeefs, door bommen hun vaartuigen in volle zee te brengen. Ten slotte verlaten zij deze en nemen de vlucht. Hiermee gaan tevens levensbehoeften, vuurwapens en mooie kleren verloren.

Nu wordt het gevecht te land voortgezet. De gelande Javanen, slechts met pieken bewapend, slaan op de vlucht. Hun beide aanvoerders, Sura-Menggala en Sura-Wangsa, kunnen hen niet tegenhouden, ook al vecht de eerste dapper. Allen zoeken een goed heenkomen (Babad B. P. XI, 70—71).

De andere Mantja-Nagarase vaartuigen schieten dan toe om de brand te blussen en hun gevluchte kameraden op te nemen. Na overleg wordt besloten over Sura-Baja naar Japara terug te keren en daar voor goed te blijven. Uit vrees voor 's Vorsten gramschap durven ze niet naar Mataram terug.

Wat melden de Nederlandse bronnen over deze dubbele nederlaag?

De eerste maal, dat van de uitzending ener Javaanse vloot tegen de Makassaren gerept wordt, is de mededeling van de opperstrandheer rangga Sidaju aan de resident Couper op 24 mrt. 1676: naast het leger van 50.000 Matarammers naar de Oosthoek, zal tevens een vloot van 40 zeilen derwaarts vertrekken (D. 10 apr. 1676). Deze armada zal dan met de strijdmacht der Compagnie samenwerken. Dit wijst er op, dat destijds de Hollandsgezinden ten hove zegevierden, waarvoor ook pleit, dat de Sunan zich over de hulp der Compagnie verblijdde en slechts een oprecht vertrouwen in de onwankelbare vriendschap der Hoge Regering stelde. Doch ofschoon de vriend der Compagnie, ng. Wangsa-Dipa, tot gouverneur van Japara benoemd was, verliep de uitrusting toch „zoo traag en schoorvoetende, dattet gants na geen adsistentie gelek”. De trouweloze Javanen schenen zelfs elkander niet te geloven, noch te vertrouwen (Japara 24 mrt. 1676).

Daar op 2 april 1676 nog niets gebeurd was, voelde de resident zich gedrongen om in de Javaanse vergadering van Japara zijn hart te

luchten, „waarover zy alle beschaamt stonden en met den anderen over 't lang semmelen hunner vaertuygen woorden kregen". Tegen k. rg. Sidaju, die al twaalf dagen had liggen treuzelen, viel Couper uit: „Waernaer wagt gij? Of wilt gij, dat we den Sousouhounangh om een tweede ordre sullen aanspreken?"

Dit hielp! Drie dagen later kozen 20 vaartuigen met Javaanse groten zee om zich bij Compagnies smaldeel te voegen. Weldra zouden zij nog door 20 andere, van de westkust afkomstig, gevolgd worden (D. 16 apr. 1676). Inderdaad verschenen deze op 7 april, met een groot getal van „des Sousouhounangs lijffheeren". Op Samarang en Djuwana was hard aan de uitrusting gewerkt; enige schepen waren zelfs van grof geschut voorzien (d. J. VI, 198). Slechts in Samarang had het gehaperd en waren de Javanen tot „haer oude en gewoonlyckte traagheyt... vervallen", waarbij nog wantrouwen tegenover de Compagnie kwam.

De aanvoerder wordt „ng. Prang-Madana" (Perang-Wadana) genoemd.

Op 8 april 1676 koerste de vloot oostwaarts, doch door al deze uitzettingen zou de Sunan zich zo ontbloot hebben van hovelingen, dat hij zich, volgens zeggen, door zijn eigen zonen ten hove liet bedienen (Japara 8 april 1676).

Het Nederlandse oordeel over deze beide eskaders klonk zeer ongunstig: „Daar is soodanig disorder en gebrek van beleyt onder de grooten, die om de Oost vertrocken zijn, dat we uijt haar assistentie niet veel manhafte daaden te gemoet zien". De vloten schoten ook niet hard op. Tien dagen later meldde Couper, dat zij „nogh op Diawana (Djuwana) met het toemaken van meerdere vaartuygen liggen leuteren" (Japara 18 april 1676). Zelfs de Sunan vertoornde zich over dit lang vertoef (Japara 1 mei 1676). Pas op 24 april 1676 werd Lasem verlaten (D. 18 mei 1676). Men had n.l. op rd. *Singa-Wangsa*, de westelijke opperstrandheer liggen wachten, die „al tien dagen buyten desen Oosthoek (had) liggen swerven, schijnende niet veel haast te maken". Ng. Wangsa-Dipa had het naar Mataram gerapporteerd onder verzekering, dat „indien Sijne Majesteijt sommige over de klingh liet springen, de andere vry beter oppassen souden" (Japara 1 mei 1676). Dus „pour encourager les autres".

Deze ng. Singa-Wangsa werd ook verteerd door een diep wantrouwen tegen de Hollanders. Toen Jan Franszen hem eens vier koppen van Makassaren liet bezorgen en daarbij vragen, of dat geen voldoende blijk was van zijn goede bedoeling, luidde zijn antwoord: „Al braght hij 1000 hoofden, hij had anders geen vertrouwen, dan dat de Hollanders

het met de Macassaren hielden en anders niet voor hadden, als met de Java, gelijk zij 't met Ache gedaan hadden, soghten in 't net te vangen" (Japara 28 mei 1676).

Eindelijk, op 17 mei 1676, verenigden de Javaanse eskaders onder rd. Prawira Taruna en rangga Siđaju zich met Jan Franszen's smaldeel voor Demung. De Mataramse zeemacht zou toen een honderdtal zeilen geteld hebben (d. J. VI, 200).

In de week tussen 17 en 24 mei had een klein gevecht plaats, volgens Jan Franszen bij Paiton, volgens Rangga Siđaju bij „Katta". Zowel Javanen als inlandse hulptroepen der Compagnie, aangevoerd met een korakora, namen er aan deel. Het doel schijnt geweest te zijn het maken van schanskorven. Aan weerszijden vielen doden. De Nederlanders schreven de gunstige afloop aan hun standhouden toe. Erg helder is de zaak niet (D. 20 juli 1676; brief van rg. Siđaju in Japara ontvangen dd. 28 juni 1676). De overlevering slaat deze schermutseling over, spreekt enkel over de thans ondernomen landing.

Tegen Jan Franszen's raad, die de landstrijdkrachten wilde afwachten, ging rd. Prawira-Taruna op 24 mei 1676 over tot een landing op de westhoek van Demung bij de rivier *Tempuran* (Tempora, ten westen van Besuki). Zijn bedoeling was er een vastigheid op te werpen, ter dekking der waterhalers. Op verzoek van de Javaanse vlootvoogd voeren drie Nederlandse vaartuigen zo dicht mogelijk onder de kust, ten einde de landing te vergemakkelijken; evenwel, ze bereikten niets. 's Anderen daags, op Pinksterdag omtrent de middag, is rd. Prawira-Taruna, „ten eersten aan land en met eenen op zijn doodbed gesprongen" (D. 10 juni 1676 p. 128). Immers, met 1000 (of 2000: D. 10 juni 1676) man geland zijnde, liet hij zich na een schijnsucces op de Makassaren door dezen naar de rivier meelokken, zonder enige orde te bewaren of versterkingen ter beveiliging van de aftocht op te werpen. Een tweede aanval der Makassaren, 40 (d. J. VI, 200) of 70—80 (D. 20 juli 1676) in getal, was voldoende om de Javanen tot op het strand terug te werpen. Velen konden zich niet snel genoeg in hun boten bergen en werden in het water dood geslagen. De Javaanse gontings lieten wegzeilende 150 der hunnen, onder wie de vlootvoogd met zijn broeder, op de kust achter. Daar verborgen zij zich nog drie uren, zonder dat een Javaans vaartuig hun te hulp schoot. Ten slotte doodden hen de Makassaren. 's Avonds werden hun onthoofde lijken door volk van 's Compagnies klein vaartuig, een korakora, opgevist en aan de Javanen overgegeven.

Onderwijl was de helft der Javaanse vloot, twee eskaders onder ng.

Singa-Wangsa en rg. Siđaju, rustig voor anker blijven liggen, ofschoon zij nog 5000 koppen telde (D. 20 juli 1676).

Ook rg. Siđaju had de voorbarige landing afgekeurd, doch, gelijk hij schreef, hij had rd. Prawira-Taruna niet kunnen weerhouden. Ten slotte was men het er over eens geworden, slechts het lagere volk te laten landen; de groten zouden hen met schieten vanuit de vaartuigen dekken. Ook de Admiraal (Jan Franszen) had hierin toegestemd en nog een sloep met een korakora gezonden. Onder gongslag was rd. Prawira-Taruna tot de aanval overgegaan en zijn volk geland. De Makassaren, uit hun versterkingen opduikende, waren met verlies teruggeslagen. Onder protest zijner groten was toen rd. Prawira-Taruna ook aan land gestapt, waarbij hij tot rg. Siđaju had gezegd: „Oom rangga Siđaju, waarom sijt gij soo gesint? Soo nu niet, wanneer sal men een plaats kunnen winnen, om te veijliger ons water te halen!”

Na zijn landing vertoonden zich Makassaren te paard. Toen enige Javanen sneuvelden, trok de rest naar de prauwen terug. Rd. Prawira-Taruna wilde nog in het vaartuig van rd. Perang-Wedana stappen, maar dit sloeg overladen om. Daar, in het gezicht der Hollanders, was rd. Prawira-Taruna toen gedood.

Heftig verweet rg. Siđaju in zijn verslag de Hollanders hun lijdelijke houding. Ze schoten wel, maar raakten niemand. De Admiraal was zijn in Japara afgelegde beloften, evenals die aan rd. Prawira-Taruna, n.l. om deze Makassaren allen „te verdistruëren en selff de Creijns gevangens te neemen en naer Mattaram aen den Sousouhounang op te offeren” niet nagekomen. In plaats daarvan had hij zelfs met de Makassaren onderhandeld!

Zo verweten beide partijen elkander laksheid, waarschijnlijk terecht. Voor rd. Prawira-Taruna kwam daar nog roekeloosheid bij, een fout met het leven geboet. 's Compagnies klein vaartuig vermocht weinig meer dan lijken bergen. Bovendien wantrouwden de Nederlanders de Javanen, en omgekeerd, en de Javanen elkaar. Rg. Siđaju, kort daarop te Gegodog gesneuveld, was wel een der betrouwbaarste Javanen.

Over het laatste noodlottige gevecht meldt de Japarase brief van 30 juli 1678 (D. 3 aug. 1676) het volgende: Uit wantrouwen had de Javaanse vloot de Nederlandse verlaten en omstreeks 7 tot 8 mijlen bewesten Demung in de rivier *Sida-Paksa* het anker laten vallen. De Makassaren hadden toen met de aanvoerders onderhandelingen aangeknoopt, zodat ze „onder schyn van vruntschap met de Javanen . . . in aller minne converseerden” (omstreeks 12 juni 1675). Doch in de nacht van 19 juni 1676 hadden zij de slapende Javanen plotseling

overvallen, er 150 dood geslagen en de rest op de vlucht gedreven. Vijftig vaartuigen waren verbrand. Daarop had de vijand zich met de buit naar Demung teruggetrokken. Het getal der vernielde vaartuigen steeg in latere berichten tot 70 (D. 13 aug. 1676) en 90 (d. J. VI, 202).

Half juli 1676 zou weer op kleiner schaal onderhandeld zijn. Javaanse hoofden waren te Demung aan land gegaan en „in t'samenspraeck geweest om te contracteren”. Doch na veel geharrewar waren ze door de Makassaren en tevens met drie vaartuigen van de gouverneur Sabda-Karti overvallen. Toen echter de Makassaren deze vaartuigen naar Demung wilden voeren, waren ze hun door de Nederlanders weer afgenomen en de vijanden in zee gesprongen (D. 13 aug. 1676). Zo was erger voorkomen.

Afgezien van dergelijke kleine schermutselingen zijn drie grote gevechten aan te wijzen, die ook in de overlevering voorkomen: 1o de landing bij *Demung*, waarbij rd. Prawira-Taruna sneuvelde, op 24 mei 1676; 2o het gevecht bij *Panarukan*, waar kj. Pandji Karsula vluchtte op 30 mei 1676; 3o de overval op de Javaanse vloot te *Paiton* of *Sida-Paksa* op 19 juni 1676. De Javaanse overlevering verhaalt deze gevechten in de volgorde 2, 1, 3, waarschijnlijk omdat het leger van kj. Pandji Karsula eerder ten strijde trok dan de vloot.

Jan Franszen's vloot na Prawira-Taruna's dood. mei—juni 1676.

Na de nederlaag en dood van rd. Prawira-Taruna op Pinksteren 24 mei 1676 was de Javaanse vloot in westelijke richting verdwenen (D. 20 juli 1676). In een maand was geen Javaans vaartuig te zien. De Javanen wachtten nadere orders uit Mataram af en lieten alles aan Jan Franszen over. Die kon niet veel meer doen dan wat kanonnen en landtochtjes maken, waarbij door de sloepen een honderdtal vijandelijke vaartuigen bemachtigd werden, weinig vergeleken bij de 5 tot 600, die men bij hen vermoedde.

Echter bracht dit te weeg, dat op 15 juni 1676 weer gecommiteerde Makassaren met „credentie en een vreedevlaggetje, neffens een boete van 11 teylen swaarte gout” bij de admiraal aan boord verschenen. Opnieuw werd onderhandeld. Om „alle disputen en quade suspitien te vermeyden” zond men een boodschap naar de Javaanse vloot bij Sidaju, die op 30 juni met 100 vaartuigen weer kwam opdagen. Daar de hoofden, rg. Sidaju en ng. Singa-Wangsa zich ook gemachtigd tot onderhandelen verklaarden, werden enige punten gezamenlijk opgesteld... Marma-Gati werd met een sergeant naar land gezonden om met de vijanden over de plaats van onderhandeling te spreken.

Maar de Makassarse karaëngs hadden, i.p.v. de beloofde gezanten te sturen, de volgende dag „mettet wegnemen eeniger blinden de vermeerderingh en versterkingh hunner fortificatien verthoont”. Daarop was de Javaanse vloot dadelijk naar Padjarakan geretireerd, niet zoals Jan Franszen meent, „uyt vreesse wanhopende”, doch omdat zij een conspiratie van Nederlanders met Makassaren duchtten. Vandaar hun excuus „’t hol water en gebreck van vivres”.

Van een overgelopen Ternataanse slaaf werd nog vernomen, dat de Makassaren hun versterkingen flink uitbreidden met hulp van 2000 Balambangars, die 40 karren met levensmiddelen hadden meegebracht.

Op de Nederlandse vloot daarentegen waren 125 doden te betreuren, waaronder slechts vier inlanders. Er waren veel zieken, die overgezonnen werden, de sloepen hadden reparatie nodig — één was zelfs lek; de levensmiddelen raakten op, de rantsoenen waren daarom verminderd, zodat de stemming der bemanning slecht was.

De laatste verrichtingen der Javaanse vloot. aug.—oct. 1676.

Mèt het bericht over de aftocht van het Javaanse leger, vernam Batavia het terugtrekken van alle 148 vaartuigen der Mataramse zee-macht (D. 25 aug. 1676 p. 206), z.g. om Japara tegen de Madurezen te beschermen, maar „oock dat se tegens de Macassaren niets konden uytrechten en van al hun geweer beroofft waren”. Inderdaad verscheen de hele vloot op 17 aug. 1676 ter rede van Japara. De beide aanvoerders, rg. Siđaju en Singa-Wangsa waren nauwelijks te bewegen een 50 tot 60 vaartuigen ter beschikking van de nu opdagende vlootvoogd Christiaan Poleman te stellen.

Evenwel, op 11 sept. 1676 kon Couper melden, dat er al 18 bodems weer oostwaarts gezeild waren. Ze vreesden echter door de Madurezen te worden aangerand, als ze de reeds op 19 aug. vertrokken Nederlandse vloot niet meer vóór het nauw van Madura konden inhalen. Waarop Couper hun in klassieke trant toevoegde: „Dat se mede mannen waren en buiten twijffel één Javaan . . . twee Maduresen niet ontsien soude. Immers, wat heerlijcker doot soude se connen sterven als op het bedde van eere in ’t volvoeren van haar Conings rechtvaardig gebodt tegen (een) parthij van onrechtmatige usurpateurs”.

De wantrouwige rd. Singa-Wangsa had daarop geantwoord, dat de Javanen *bang* waren, waarna Couper hem toebeet: „dat hij iders gemoet bij zijn eijgen scheen te oordeelen”, zodat alle aanwezigen met genoegen zagen, hoe de resident „den verwijffde Singa-Wangsa en

rg. Sidaju, des Sousouhounangs groote lanteerens, die men seijde de noordkust van Java verlichten, de mont stopte" (Jap. 11 sept. 1676), hoewel „zy alle als versuft en van geen schaamte scheenen te weten" (D. 16 sept. 1676).

Rd. Singa-Wangsa toonde dit duidelijk, door met het afkomen van het leger der prinsen „ter sluyck nae Packalongan" te vertrekken, hetgeen de Japarase gouverneur naar het hof overbriefde. Zijn ambtgenoot, rg. Sidaju, was minder gelukkig, moest met het leger der pangérans mede en is bij Gegodog gesneuveld.

Inderdaad is de Javaanse vloot toch weer geheel of gedeeltelijk uitgevaren op bevel van de kroonprins (Japara 16 sept. 1676), hoewel het niet heel vlot ging. Toen deze met zijn leger op 25 sept. 1676 te Lasem aankwam, was hij daar op rd. Singa-Wangsa met zijn vloot blijven wachten. Blijkbaar was de bedoeling land- en zeemacht te laten samenwerken. Twee dagen later werd de opperstrandheer pas bij Pulu Mandalika gezien.

Aan de krijgsverrichtingen tegen het Madurees-Makassarse leger heeft hij zeker geen deel genomen. De vloot der rebellen had van hem niets te vrezen en toen de Madurezen in november 1676 Japara in het nauw brachten, weigerde hij aan de verdediging deel te nemen, bewerende: „Laet de gouverneur met de Hollanders vechten, wy willen hem dogh niet helpen!" (D. 2 dec. 1676 p. 328).

Daarna heeft hij blijkbaar een hoogst twijfelachtige rol gespeeld bij de bezetting van Pekalongan door de Madurezen (D. 1 jan. 1677), hetgeen hem oprak, toen deze plaats door pg. Marta-Sana's troepen heroverd werd. Op 20 mrt. 1677 moest hij zich aan het hof voor de vier toenmaals regerende prinszen verantwoorden (d. J. VII, 109).

Kr. Galésong vlucht naar Madura. begin juli 1676.

Omstreeks 10 juli 1676 werd uit Panarukan vernomen, „hoe de Macassaren hun sterckte aldaer te lande verlaten en sich met vaertuygen Oostwaert aen, dicht langs de wal, geëschappeert hadden, schoon daerop al vry geschooten" was. Daarna was aan de wal „alles ledigh bevonden, de overige vaertuygen verbrandt en twee dos. van de bequaamste in de vloot gebracht" (D. 20 juli 1676). Wie waren deze ontsnapte Makassaren; waarheen hadden zij zich begeven?

Wat de laatste vraag betreft, op 8 aug. 1676 schreef Couper, dat de Makassaren Panarukan verlaten en zich naar *Sampang* bij rd. Truna-Djaja begeven hadden, „stroopende en nemende alle gaande en komende

prauwen" (D. 13 aug. 1676). Zij waren dus naar rd. Truna-Djaja op Madura gevlucht.

Nu treft men in sept. 1676 aldaar *kr. Galésong* met de zijnen aan (Rapport Poleman D. 29 sept. 1676). Het zal dus déze Makassar geweest zijn, die door de Nederlandse blokkade slipte, hetgeen een brief van 4 oct. 1676 bevestigt, meldende, dat „Crain Glisson met omtrent 80 vaertuijgen van voor Panarukan doorgebroocken" was. Hij kon door het jacht de „Schelvisch" en verdere vaartuigen „niet gestut werden, zynde denselve . . . behouden op Madura bij Raden *Truna-Djaja* gearriveert" (Bat. 4 oct. 1676). Later wordt bij de op Java achtergebleven Makassaren de naam Galésong niet meer aangetroffen (D. 20 sept. 1676). Integendeel, volgens stellige geruchten zou hij „sich met de andere, Montenarano en Manggappa, *niet . . . conjungeeren*". Slechts met geweld zou men hem van Madura krijgen (D. 29 sept. p. 237); hij zou trouwens „door Troena Djaja niet . . . werden gelargeert".

Zijn vlucht had hem niet ontmoedigd, integendeel! Gast en gastheer waren van zins, „in corten met alle macht de gansche Javaansche zee-stranden tot Samarangh toe te willen afloopen en dan van daer voort naer Mataram optrecken" (D. 13 aug. 1676 p. 192). Tegen het eind van augustus dreigden ze in Japara te komen (D. 25 aug. 1676). Het belangrijkste van dit alles is, dat nu ook rd. Truna-Djaja met zijn Madurezen openlijk en daadwerkelijk aan de strijd tegen Mataram gaat mee doen. In hoeverre hierbij met de belangen van beider bondgenoot, pg. Adipati Anom gerekend wordt, zal de toekomst moeten leren.

Rd. Truna-Djaja's titelverhoging. aug. 1676?

Waarschijnlijk is rd. Truna-Djaja zich ná de overkomst van *kr. Galésong* anders gaan noemen, t.w. *radja* of *panembahan Madu-Retna*.

De panembahans-titel komt het eerst voor in het rapport van Poleman (D. 29 sept. 1676). Voluit „panembahan Madu-Retna" heet hij in het verslag van de Nederlandse gezant, de Moor Piero (d. J. VII, 837). Zichzelf noemt hij „radja Madu-Retna" in zijn brief aan de Hoge Regering, ontvangen op 7 nov. 1676 (D.).

Bijna gelijktijdig matigde zich *kr. Galésong* op Madura de titel van *Adipati* aan, zelfs die van *Adipati Anom* (Rapport dd. 15 aug. 1677 K. A. 1218 f. 1798 r).

Het valt op, dat in hetzelfde verslag gesproken wordt over de activiteit

van de „voornamen priester en pelgrim, huyshoudende in 't geberghte achter Grisee en voor een afgodt geëert, genaemt pangeran *Maes Giery*”. Door deze „slimme Machomethaanse *paap*”, aldus Poleman, was „gespargeert”, dat er „in 't Mattaramse ryck in corten een groote veranderinge soude voorvallen”, welke opvatting thans door iedereen werd aangehangen. Bovendien had hij laten „verluyden, dat de Mattaramse regeringe, soo lang de Hollanders daer waeren, ongeluckigh souw zyn”. Hij wist deze „vercierde boeveryen voor *oraculen* by alle grooten te doen estimeren”. Zelfs scheen hij, naar aangenomen werd, de Makassaren de hand te bieden.

Deze mededeling van Poleman verdient toelichting. Het was algemeen bekend, dat de pg. Adipati Anom Compagniesgezind was en de Sunan door hem daar eveneens toe overhelde. De Girische priester vorst verzette zich tegen deze Hollandse stroming en met zijn groot, bovennatuurlijk gezag had hij op velen invloed. Hij voorspelde dus de ondergang van Mataram (de grote verandering), indien men bij Batavia hulp zocht en de Nederlanders in Japara duldde. Niet slechts op Javanen, ook op Makassaren maakte hij indruk.

Nu hebben de voorgangers van deze priester vorst meermalen vorsten gemaakt of erkend, en kort voor zijn einde zal deze Giriër nogmaals in die rol met gezag optreden. Het moet dus mogelijk worden geacht, dat zowel rd. Truna-Djaja als zijn bondgenoot kr. Galésong juist op dit ogenblik van verhoogde Girische activiteit een nieuwe titel van de priester vorst van Giri kregen.

Het lijkt daarom geen toeval, dat nú juist rd. Truna-Djaja's gezag zich „subtyl” uitbreidde, dat vele „omhergelege Javaanse plaatsen . . . en veele aansienelyke Javaenen” hem als heer huldigden, ofschoon hij voor de vorm over de „verwaerloosde regeeringen des Mattarams sich selve had schynen te beklagen”.

Tevens ontplooiden ook de Makassaren een krachtige werkzaamheid. Wel 80 vaartuigen telde hun armada. Hun zeeroof nam schrikbarend toe, vooral in het nauw tussen Madura en Java. Tot 21 prauwen toe hadden ze veroverd. Opvallend was, dat ze geen slachtoffers maakten, doch de Javanen ontwapenden en daarna loslieten (Japara 18 aug. 1676).

Onderwijl blufte ze, dat ze met het „aenstaende maenlicht de zee-steeden tot Samarang toe” zouden aflopen en „soo nae Mattaram gaan willen” (Japara 8 aug. 1676). Als datum werd de 12e van het lopende maanlicht genoemd, dus 12 Djumadilakir (= 23 aug. 1676) (Couper uit Japara dd. 13 aug. 1676).

Poleman's expeditie. aug.—sept. 1676.

Op 28 juli 1675 besloot de Hoge Regering, omdat het smaldeel van Jan Franszen door ziekte zeer verzwakt was, en „daar ook de beste orde niet gehouden wert” (Res.) derwaarts de sergeant-majoor (hoofd der militie) *Christoffel Poleman* te zenden, die drie vaartuigen en een 300 militairen meekreeg.

Deze kommandoverwisseling diende zo snel mogelijk aan de gouverneur van Japara en het Mataramse hof bericht te worden, in de hoop, dat zij Poleman van voldoende klein vaartuig zouden voorzien. Gaarne zag men vóór de westmoeson een einde aan de troebelen (D. 1 sept. 1676).

Na een parade voor de Gouverneur-Generaal marcheerden op 6 aug. de drie compagnieën naar boord. Hun kapiteins droegen de later zo vermaarde namen van *Abraham Daniel van Renesse*, *Françoys Tack* en *Joan Albert Sloot*.

Op 16 augustus kwam Poleman te Japara aan, waar hij de volgende dag het overschot der Javaanse vloot, nog 148 zeilen sterk, moedeloos uit het oosten zag terugkeren. De Javanen wilden enkel Japara verdedigen en waren nauwelijks te bewegen, om 50 tot 60 landingsvaartuigen toe te zeggen. Daarom gaf de resident Couper in een mismoedige bui in overweging de Javanen maar aan hun lot over te laten en het comptoir in Japara te sluiten. Voor zich zelf verzocht hij tegen het einde van de oostmoeson ontslag uit dit kantoor. De Hoge Regering stond het laatste toe, maar ging niet op het eerste voorstel in (D. 25 aug. 1676 p. 205—07).

Na drie dagen voer Poleman weer verder en bereikte op 30 augustus Demung. Hij vond er het bootsvolk vrij gezond, doch op de leiding vrij wat aan te merken. Wel werd beweerd, dat men juist voor had, de volgende dag een „hasard op den vyandt te doen”, doch hij verwachtte daar weinig van (D. 20 sept. 1676 p. 224).

Poleman verkoos daarentegen nogmaals de weg der onderhandelingen te bewandelen, door de Makassaren tot een vreedzame aftocht naar hun vaderland te bewegen. Doch de zwervers zochten de zaak maar te „trayneren”, totdat men van zelf met de ophanden zijnde regentijd vruchteloos zou moeten opbreken.

Eer het onstuimige jaargetijde aanbrak wilde Poleman resultaat zien en ging daarom tot een bedenkelijke krijgslist over. Hij vroeg n.l. verlof om bij *Tampora* water te mogen halen. Toen dit toegestaan was, liet hij „doch commanderender wyse” verzoeken een vijandelijke pagger te ont-

ruimen, „om onse vrygheyt in 't water haalen, (als geen vyanden zynde)“.

Dadelijk werd deze pagger bezet en 's nachts danig versterkt. Later verweten de Makassaren de Hollanders nog vaak deze kwade trouw, en terecht. Ondertussen werd verkend en de ganse overige macht, 900 man, geland.

Op 4 september rukten de troepen op en werden van alle kanten aangevallen, maar vruchteloos. De volgende dag werden de vijandelijke paggers aangetast en veroverd. Voorttrekkende bereikte men een rivier met wel 500 Maleise vaartuigen, vol oorlogstuig en levensmiddelen. Tegelijk met een menigte huizen werden zij in brand gestoken. Zo kwam men aan de rivier de Ouloubawangh (t.r.: kali Lobawang), waar eveneens enige paggers vermeersterd werden.

De 6e september werd het kwartier der Makassaarse karaëngs Manggappa, Bonto-Marannu en Panaragan bereikt, n.l. de dorpen Massouhy, Domongh, Cotta Loukadiangh en Pallandinge, die meest verlaten waren. Alles werd ten vure gedoemd, o.a. nog 1000 vaartuigen en veel schone dorpen. Men zal opmerken, dat bij de Makassaarse namen die van Galésong ontbreekt.

De weerspannigen vluchtten nu naar het gebergte, terwijl Compagnies macht door Pallandingen naar Ouloubawan (Lobawang), dicht langs het gebergte tot *Tampora* (Tempuran) terugmarcheerde. Nadat alle paggers, huizen en vaartuigen grondig vernield waren, scheepten de mannen zich op 8 september weer in. In vier dagen was het succes behaald.

Poleman achtte de vijanden zo gehavend, dat ze „in eenige jaren tot haren vorigen staat niet souden connen geraacken“. Weinig bevroedde de bevelhebber, dat hij binnen enige jaren tegen hen het leven zou laten.

De tegen order meegetrokken Javaanse aanvoerder Mirma-Gati had niets gedaan dan plunderen.

Thans zou men op verzoek der Javanen naar Sampang oversteken, „om te sien, of daer mede geen meer vyanden waeren, en of sich de Maduresen voor of tegen den Sousouhounangh quamen te verklaeren“ (D. 20 sept. 1676 p. 226).

Hoe Poleman op Madura gevaren is, is niet recht duidelijk. Zijn op 29 sept. 1676 ingediend rapport (D.) is wel degelijk en samenvattend, doch mist tekenende bijzonderheden. Kr. Galésong had hij op Madura te Sampang of Sotja niet kunnen spreken. Blijkbaar had hij het op die plaatsen geprobeerd. Evenmin schijnt hij rd. Truna-Djaja ontmoet te

hebben, ofschoon wel enige boden de grote Madurees gesproken hebben. Tegen hen had deze over de verwaarloosde Javaanse regering geklaagd. Ook had hij aan Poleman meer dan 200 kojangs rijst toegezegd, als deze maar een paar dagen wilde wachten. Dit had de majoor echter niet willen doen, zodat zijn verblijf blijkbaar maar zeer kort is geweest.

Evenwel was het lang genoeg om Poleman stof tot een lang en degelijk rapport te verschaffen. Dit is lang niet zo optimistisch als men op grond zijner overwinningen zou mogen verwachten. De verslagen Makassaren achtte hij zo sterk, dat zij, als men hen liet begaan, „den geheelen Mattaramsen Vorst wel selfs souden weg vereren”. Van de afgezonden troepen onder pg. Adipati Anom verwachtte hij niet veel, gezien de Javaanse débacle bij Tempuran.

Rd. Truna-Djaja's groeiende macht bleek de majoor veel respect in te boezemen. Voor de verovering van Madura achtte hij 700 Europese en 1 tot 2000 man Inlandse troepen nodig, waarna een blijvende bezetting noodzakelijk zou wezen. Daarom adviseerde hij, nog wat aan te zien, wie boven zou drijven. Zelfs een verovering van Java, hoe eenvoudig schijnbaar door de timiditeit der Javanen, zou op den duur veel geweld vergen. Als de Javanen na de vernietiging der Makassaarse zeemacht het nog niet afkonden, dan zouden ze „al weder Comps. nu gesiene macht moeten omarmen”.

Zo bevestigt dit verslag, dat Poleman's werk in de Oosthoek zeker niet het Makassaarse vraagstuk had opgelost. Integendeel, men stond pas aan het begin van een lange reeks van troebelen, die nog een zestal jaren Java zouden verontrusten.

XI.

VERRAAD EN NEDERLAAG VAN DE KROONPRINS.

juli—oct. 1676.

De uitzending van pg. Adipati Anom c.s.

Over de uitzending van een nieuw leger onder bevel van de kroonprins verhaalt de overlevering het volgende (Babad B. P. XI, 72—77; Babad Meinsma 167; Serat Kanḍa 1026—28.

De Vorst vertoont zich op de Pontja-Niti en is vertoornd over de nederlaag. De pangérans Adipati (Anom), Singa-Sari, Marta-Sana, Puger, Purbaja en Pringga-Laja maken hun opwachting, benevens tg. Mataram, rd. Wira-Atmadja, tg. Wira-Menggala, tg. Mangun-Nagara en ng. Wira-Pati.

De Sunan beveelt zijn oudste zoon naar Demung op te trekken met pg. Purbaja, Blitar, arja Pamot, Radja-Menggala, Wira-Pati, Wira-Djaja aan het hoofd van twee derde deel der Matarammers; één derde deel moet thuis blijven. Hij zal *ki* Truna-Djaja dienen dood te slaan. Ook Tjakra-ning-Rat moet mee; wellicht herinneren de Sampangers zich hem nog. Pg. Adipati en Singa-Sari groeten, de vorst trekt zich terug.

Men maakt zich gereed, de vrouwen blijven weeklagend achter.

Radja-Menggala trekt op aan de spits, pg. Adipati Anom achteraan. Van de Madurezen vertoont zich niemand, zodat Tjakra-ning-Rat alleen overblijft. Babad Meinsma en de Serat Kanḍ bevatten slechts de afwijking, dat het deserteren der Madurezen ontbreekt.

Wij zullen zien, dat de uitzending van pg. Adipati Anom met een groot leger niet zó snel en eenvoudig heeft plaats gevonden, als in de overlevering werd geschetst. Het gezamenlijk uitzenden van de kroonprins en pg. Singa-Sari (arja Pamot), doodsvijanden, moet heel wat voeten in de aarde gehad hebben.

In ieder geval zal het plan tot deze uitzending pas gevormd zijn na de terugkeer van Prawira-Taruna's lijk in Mataram, hetgeen in het

begin van juni 1676 viel (D. 9 juni 1676). Bovendien schrijven de Nederlanders dit besluit toe aan een scherpe brief van Jan Franszen Holsteyn, die de Sunan omstreeks het midden van juni moet bereikt hebben.

Naafloop zijner operaties op Java's Oostkust had kapitein Jan Franszen Holsteyn aan de gouverneur van Japara, ng. Wangsa-Dipa, een briefje vol klachten over de „flaauhertigheyt” der Javanen geschreven (D. 24 juni 1676). Met voorkennis van de resident had deze gouverneur dit schrijven naar het Mataramse hof doorgezonden, in de hoop, dat er daardoor iets spoedig zou gebeuren.

De eerste, die hierop reageerde, was de kroonprins zelf, die aan ng. Wangsa-Dipa geschreven had, „dat de Sousouhounangh op d'ontfang van capiteyn Jan Fransens brief zyn velt- en zee-grooten alomme scherpe-lyck belast had, de Macassaeren met alle macht te verdestruëren”. Ten hove schepte men thans groot genoeg in de hulp en goede bedoelingen der Nederlanders (D. 14 juli 1676). In hoeverre dit méér is dan een uiting van sympathie van de Nederlandsgezinde kroonprins valt moeilijk na te gaan.

Voorts hadden de kroonprins en een zijner broeders aangeboden, „zelfs in persoon 't werck bij te wonen, maer wierden zulcx door den Sousouhounang ontzeght”.

Doch enige dagen later ontving men uit het hof gunstiger berichten. De gouverneur van Japara meldde, dat dank zij Holsteyn's brief pg. Adipati Anom en Singa-Sari, des Sunans voornaamste zonen, persoonlijk met vele voorname rijksvorsten en groten aan het hoofd van een leger van 40.000 man half juli 1676 reeds aan het afkomen waren. Voor iedere 100 man moest voorts aan de stranden een groot oorlogsvaartuig, een lalanang, gereed gemaakt worden (D. 20 juli 1676 p. 165). In de originele brief van 15 juli worden nog 15 stukken geschut vermeld, zomede de aanvoerders pg. Purbaja en Blitar. Ook worden genoemd: ng. Djaja-Menggala, opperste regent en ng. Pranatgata, rd. a. Prana-licka (sic), rd. a. Wira-Nata-Pada en anderen.

Het blijkt echter, dat dit bericht ten minste voorbarig is geweest. Het plan van de opmars mocht in grote trekken gemaakt zijn, aan de uitvoering ontbrak nog veel.

Het vertrek van pg. Adipati Anom c.s. juli 1676.

Immers, bij schrijven van 30 juli 1676 meldde Couper uit Japara, dat het grote leger weliswaar op mars zou zijn gegaan, maar dat de kroonprins door zijn vader in Mataram was gehouden (D. 3 aug. 1676),

en niet zonder reden. Men vreesde, dat hij „meester van 't leger zynde, sich met de rebellige Madurees en Macassaren dan ook te lichter meester van 't gantsche ryck mocht comen te maacken” (D. 13 aug. 1676). De verspreider van dit gerucht was pg. Singa-Sari geweest, die de Vorst had aangediend, dat pg. Adipati Anom „de Macassaren tot den oorlogh opgerockent hadt” (Japara 13 aug. 1676). Aldus ng. Wangsa-Dipa.

De Sunan bedlegerig en op een „kadeltje” (van Maleis: katil, rust-bank) liggende, „dede den Pangerang bij hem koomen, seggende: „Adepatty, mijn is was novos (nieuws) ter ooren gekomen, maer gij moet niet quaet wesen. Men seght, (dat) gij de Maccassaren tot den oorlogh aangemaant hebt”.

Daarop zwoer de pangéran bij zijn geloof en met andere zware eden, dat nooit „die gedachten bij hem gelogieert waren”.

De Sunan zou nogmaals gezegd hebben: „Adepatty, gij moet niet quaat wesen; Ulieder broeder Singasarij heeft mijn geseht, maar gij moet niet quaat wesen op uwe broeder, Adepattij, ik segge U, gij moet niet verstoort zijn tegen uwe broeder; ick verhael U de saeck maar”.

Hierop antwoordde de pangéran: „Nou houn”, beduidende een vernedering”, waarna hij afscheid nam. Inderdaad bedoelde hij: kula nuwun, ik vraag verlof om heen te gaan.

Dit uitvoerige verslag is tekenend voor een oude, zwakke, liefhebbende vader en een verraderlijke, meinedige zoon.

Ook werd er druk over gesproken, dat de kroonprins twee zijner aanzienlijke lurah's te Demung bij de Makassaren zou hebben, t.w. Soutabieda en Satang Poutangh. Om deze laster te logenstraffen, liet de prins dit tweetal te voorschijn komen en „overal ter tournoijbaan voorbij alle de grooten . . . gaen, daarmede ieder de mont gestopt wiert”. Daardoor steeg zijn ster weer.

Pg. Singa-Sari's waarschuwingen hadden ook geen uitwerking en en het resultaat was, dat de kroonprins mèt zijn broeders en oom tegen de Makassaren werd uitgezonden. Volgens een rapport van Jan Franszen zonu pg. Adipati Anom zijn vader door „politijcque streecken” daartoe bewogen hebben; hij was zelfs voorzien van een „ongelimiteerde breede commissie van alles bujten de poort van Mattaram naer sijn believen te gebiedien . . . jae selfs, die 't meriteeren, met de doot te straffen”. Een koninklijk prerogatief!

Daarentegen moet 's kroonprinsen bewegingsvrijheid door de aanwezigheid zijner familie ernstig zijn beperkt, hetgeen mogelijk de opzet was.

Het leger, dat omstreeks half juli 1676 reeds op mars zou zijn geweest,

had na anderhalve maand nog niet de kust bereikt, hoewel de twee rijksschatmeesters op 27 aug. 1676 in Japara meedeelden, dat die 40.000 man onder de pangérans Dipati Anom, Singa-Sari, Blitar en Purbaja ditmaal echt in aantocht waren. Ze zouden over Japara naar Gresik marcheren en vandaar naar Demung (D. 16 sept. 1676).

Intussen waren reeds 20.000 man met 30 groten, ngabéhi's en arja's, van boven gekomen, om onder ng. Wangsa-Dipa's gezag Japara te bewaken. Deze mocht zijn post niet verlaten, evenmin de prinsen van vaartuigen voorzien, „om haer leven in peryckel te stellen”. Door deze „marcheerende zwaere troupes” werd alom het gezaai zó vernield, dat te Japara voedselgebrek dreigde.

Op 11 sept. 1676 kwamen ten slotte de pangérans Purbaja, Blitar en Singa-Sari te Japara aan; pg. Adipati Anom werd 's anderen daags verwacht (D. 16 sept. 1676).

De rebellen steken naar Java over. sept. 1676.

Intussen waren de opstandelingen niet op de komst der Matarammers blijven wachten. De overlevering verhaalt hierover het volgende (Babad B. P. XI, 78—79; Babad Meinsma 168—69; Serat Kanḍa 1031—32):

Truna-Djaja begeeft zich naar Sura-Baja en verschanst er zich. Hij heeft zich de naam van *panembahan Madu-Retna* of zelfs *Madu-Retna Panatagama* (Babad Meinsma) gegeven. De Makassaren onder radja Galengsong zijn één met hem als het ei en het nest. Truna-Djaja heeft Galengsong als schoonzoon aangenomen, en beider bedoeling is, Mataram te veroveren. Uit vrees verzetten de Sura-Bajanen zich niet. Velen uit de Pasisir brengen hem hulde. De Madurezen komen in Gresik, Tuban, Rembang en Lasem.

Deze voorstelling behoeft correctie; nog ná de slag bij Gegodog is rd. Truna-Djaja op Madura gebleven. De titel, waarmee hij zich daar sierde, is juist; slechts het Panatagama vindt in Nederlandse berichten geen steun. Zo noemt hij zich in een brief aan de Hoge Regering: *Radja Madu-Retna*.

Het huwelijk van Galésong met rd. Truna-Djaja's nicht is van vroeger datum, terwijl de huldiging van de Pasisir later valt. Daarentegen heeft omstreeks dit tijdstip wel de overtocht van sterke troepen Madurezen en Makassaren naar Java plaats.

Tegen half sept. 1676 merkt Chr. Poleman nog niets van hen. Spoedig daarna moeten de rebellen zich daarheen begeven hebben. Volgens een brief van de kroonprins aan ng. Wangsa-Dipa, vermeld in een schrijven

uit Japara dd. 28 sept. 1676, waren „Craeng Glisson ende andere gevughte Maccassaren met de Javanen van *Candirie* (Kaḍiri?) geconjungeert en 9000 man sterck aan het marcheeren”. De overtocht zal dus tussen 15 en 25 sept. 1676 begonnen zijn. Daarbij is blijkbaar contact verkregen met Mantja-Nagarase Javanen, aangeduid met Kaḍiri, die men voortaan in hun gevolg zal aantreffen.

Dit onverwachte weder optreden der Makassaren schijnt de kroonprins onaangenaam verrast te hebben. Poleman had n.l. beweerd de macht der Makassaren verlamd te hebben, en nu waren zij er weer. Geen wonder, dat pg. Adipati Anom zich er ernstig over beklaagde, door majoor Poleman „geabuseert te zijn” (Japara 19 oct. 1676). Couper protesteerde hiertegen en beriep zich op de Javaan Mirma-Gati als ooggetuige van de nederlaag der Makassaren. Maar reeds had de slag bij Gegodog aangetoond, dat de verslagen rebellen nog over voldoende veerkracht beschikten.

De slag bij Gegodog. 13 oct. 1676.

In de Javaanse overlevering neemt de slag bij Gegodog een ruime plaats in: Babad B. P. XII, 3—12; Babad Meinsma 167—70; Serat Kanda 1028—39.

Slechts de eerste bron (XII, 3) weidt uit over de aankomst der Mataramse legerscharen in Japara en hun legering aldaar: pg. Adipati Anom ten huize van ng. Wangsa-Prana; pg. Singa-Sari ten zuiden van de pura; pg. Purbaja in de Kasatusan; pg. Blitar in Baju-Larangan en pg. Sampang buiten de stad.

In Japara verenigen zich de lieden van de westelijke Pasisir met de hoofdmacht. Drie dagen dienen voor rust en overleg. Op verzoek van de kroonprins deelt pg. Purbaja de nauwe samenwerking van Madurezen en Makassaren mede. Pasisir en Bangwetan brengen in Sura-Baja hulde aan rd. Truna-Djaja. Ook oostelijke delen van Java huldigen hem als panembahan Madu-Retna Panatagama (Babad Meinsma 168). Daardoor vergeet hij zijn afspraken met pg. Adipati Anom, zonder wie hij het nooit zo ver zou gebracht hebben. Wel geeft dit de kroonprins stof tot nadenken, maar toch besluit hij door te zetten, daar hij zich schaamt om terug te keren. Hij beveelt daarom, de volgende dag te vertrekken. Ng. Wangsa-Dipa moet Japara bewaken (Babad B. P. XII, 5), samen met de Hollanders (Babad Meinsma 168) en zelfs met de Engelsen! (S. K. 1029).

Het leger trekt nu langs de kust, terwijl de proviand per schip wordt

vervoerd. Pasisir en Mantja-Nagara gaan voorop; verschillende Mataramse corpsen worden vermeld. Bij Gegodog of Masahar (Babad B. P. XII, 7) stuiten ze op de vijand, die uit Madurezen, Makassaren en Mantja-Nagara's bestaat. De Madurezen worden aangevoerd door Mangku-Juda, Dandang-Watjana, Wangsa-Prana; de Makassaren, behalve door kr. Galésong, door daëng Marewa en daëng Makintji(ng) Busung Mernung (Babad B. P. XII, 7; Babad Meinsma 169). De Madurezen staan voorop, dan volgen de Makassaren; de Mantja-Nagara's vormen de achterhoede (Babad Meinsma). Een hevige strijd ontbrandt, eerst met vuurwapens, die dikke rookwolken verspreiden, daarna met de blanke wapenen (Babad B. P. XII, 8). Velen der rebellen sneuvelen, maar zij houden moedig stand; daarop vallen velen der Matarammers en de schrik slaat hen om het hart (Babad Meinsma 169). Of wel: de ingewijden trekken terug en ontmoedigen de onwetenden, die tot dusver dapper gestreden hebben (S. K. 1034). De kleinmoedigheid van de kroonprins werkt ook aanstekelijk.

Onder de Mataramse gesneuvelden worden vermeld: ki ng. Wira-Djaja, pandji Wira-Bumi en kj. Rongga-Sidaju (Babad B. P. XII, 9; Babad Meinsma 169). Behalve pg. Purbaja houden nog stand: tg. Radja-Menggala, arja Pamot en pg. Blitar (Babad B. P. XII, 8).

Pg. Purbaja verweert zich, ook nadat zijn paard gedood is, hardnekkig met de kris pun Pandji (Babad B. P. XII, 10; Babad Meinsma 1E0). Door zijn onkwetsbaarheid kan hij slechts door velen overmand worden; zijn gebeente wordt verbrijzeld. Voordien houdt hij een alleenspraak, luidende: Drie vorsten heeft hij gediend, doch nooit was het als thans, daar velen dood of gewond, mannen laf als vrouwen zijn. Mataram is voorbestemd om ten onder te gaan; hij wil dit niet overleven. Pg. Blitar komt hem te hulp en bergt de stervende of zijn lijk (alleen in Babad B. P. XII, 10). Men kist het en brengt het naar Mataram. Dit geschiedde op 5 Ruwah Dal 1599 (13 oct. 1676).

Vele bange Matarammers vluchten of deserteren; de pangérans en bupati's worden meegesleept en vlieden naar Japara (Babad B. P. XII, 12). Vergeefs pogen de rebellen hen in te halen. Deze plunderen zo erg, dat het tot een spreekwoord wordt.

Volgens de Serat Kanḍa (p. 1038) zouden onder de Matarammers en Mantja-Nagara's ook nog ziekten zijn uitgebroken, terwijl voedsel ontbrak. Daarom moest de kroonprins ook wel naar Japara de wijk nemen. De Madurezen en overgelopen Mantja-Nagara's onder Dandang-Watjana en Wangsa-Pati zetten een hevige vervolging in.

Kennelijk draagt de schildering van deze veldslag een sterk litterair

karakter, bijzonder wat Purbaja's uiteinde betreft. Toch schuilen in dit kunstgewrocht historische bestanddelen. Met name verdient het verblijf der Mataramse troepen in Japara de aandacht, over welke episode wij van Nederlandse zijde vrij goed zijn ingelicht.

In een brief, door ng. Wangsa-Dipa geschreven tussen Poleman's vertrek uit Japara (op 19 aug.) en de komst aldaar van een nieuw Javaans leger (op 12 sept.) kondigt hij de afmars van het laatste uit Mataram aan, „verselt van de helft van de Mattaramse raatsheeren . . . , alsmede van de groten van de stranden, lyfwachten, de groote pangerans Singasary, Pourbaya, Bilitar, rading Wieranepada (Wira-nata-Pada?), kj. Djaja-Menggala, pg. Sampan en pg. Cheribon”. Of inderdaad al deze groten meegegaan zijn, mag betwijfeld worden, doch kennelijk diende dit schrijven om de Hoge Regering te verbazen. Merkwaardigerwijze ontbreekt de naam van de kroonprins, die toch de aanvoerder is geweest.

Op 12 sept. 1676, nog vóór de oversteek der rebellen naar het Javaanse vasteland, was pg. Adipati Anom met zijn leger te Japara aangekomen en ontbood dadelijk de resident Couper in een vergadering van wel 1000 Javanen. Deze verwelkomde de prins met een bafta brootchia (eenvoudige katoenen stof uit Bengalen) en een paar pistolen. Na op een vadem afstand van de prins te hebben plaats genomen — op de grond natuurlijk — maakte hij de opmerking, dat hij Z. H. liever een drie tot vier maanden eerder had gezien; de Makassaren zouden dan al lang ten onder gebracht zijn, hetgeen thans, door wanbestuur en wantrouwen tegenover de Compagnie, niet het geval was. Gehoopt werd, dat met Poleman's „formidabele macht” alles binnenkort ten beste van het rijk in orde zou komen. De kroonprins antwoordde zeer beleefd, dank zeggende voor de trouwe hulp, mede uit zijns vaders naam. Hij was nu gekomen, om zich met de Nederlanders over het rijksherstel te beraden. Daarop gebood hij zijn „flaauhertige strandtheeren en grooten” streng 's anderen daags te water en te land met de voorhoede naar Gresik op te rukken (D. 20 sept. 1676). Hierna scheidde de vergadering.

Pg. Singa-Sari had ontbroken, doch verscheen in de vooravond alleen en te paard bij de loge, waar hij de resident om een roer aansprak. Na dit gekregen te hebben, verdween hij weer.

Doch pg. Adipati Anom kwam 's avonds te 9 uur, met slechts 7 tot 8 man stilletjes de rivier af in de loge, dus wel per prauw. Hij wilde „in der minne” met Sr. Couper wat praten over de toestand der Makassaren; verder verzocht hij, dat „wy doch 't Mattaramse ryck

voorts als trouwe vrienden wilden helpen beschermen, en hy zoude niet nalaten, niet alleen nu, maer *als hy eens 't ryck van erfrecht in handen kreegh*, de Compagnie weder trouwlyck . . . belonen". Men ziet, waar 's prinsen gedachten over gingen.

De volgende morgen, 13 sept. 1676, verscheen de prins weer met grote statie, vergezeld door de pangérans Purbaja en Blitar (niet Singa-Sari), benevens de gouverneur ng. Wangsa-Dipa en de hoveling Djaga-Pati. Zij bezichtigden de loge en verklaarden al hun vertrouwen op de Compagnie te stellen. Pg. Singa-Sari, wie de resident het verzochte roer was gaan brengen, had niet van de oorlog of oorlogshulp gerept. Daarentegen verzocht pg. Purbaja de goede raad van de resident, „hoedanich het werck om de Oost tegens den vyandt etc. best uytgevoert diende". Couper benutte deze kans tevens om de bejaarde prins, die „van reckelycke ommegangh" leek, in te lichten over de overlast, de Compagnie en haar burgers door de Javaanse bevelhebbers aangedaan, benevens over de mogelijke kwade gevolgen daarvan. Pg. Purbaja had onder beleefde dankzegging beloofd de Sunan getrouwelijk in te lichten.

Op de 14e sept. 1676 was pg. Adipati Anom het reeds opgerukte leger naar Gresik gevolgd. Juist op dat ogenblik kwam bericht binnen uit de vloot van Poleman, dat de Makassaren in Demung vernield waren. Te post werd de prins door de gouverneur hierover ingelicht en aanstonds keerde hij terug, toonde zich zeer verheugd, maar kon het pas geloven, nadat Javaanse ooggetuigen het hem nader bevestigden. Daarop verklaarde de kroonprins, dat „nu al de malignanten tegens Comps. trouwe hulp moesten beschaemt staen", enz.

Eer hij opnieuw naar het front vertrok, moesten twee der uit Demung gekomen schepen een spiegelgevecht leveren, hetwelk zeer in zijn smaak viel. Hij verklaarde, dat hij „*als hy Coninck was, zyn meeste playsier daeromtrent wilde nemen*". Na zijn vertrek had men pg. Singa-Sari, die „gansch niet na een prins geleeck", wederom met een ander roer en een pistool moeten beschenken. Deze volgde nu het leger op zijn eentje.

Alle prinsen, in de overlevering vermeld, zijn dus inderdaad aanwezig geweest. Alleen pg. Sampang ontbreekt, hetgeen verklaard kan worden uit het feit, dat hij, volgens de Babad B. P. (XII, 3), buiten de stad logeerde. Tussen pg. Adipati Anom en zijn broeder pg. Singa-Sari heerst blijkbaar weinig harmonie; met pg. Blitar kon de kroonprins het beter vinden.

Langzaam rukte het Javaanse leger voort, zodat het niet vóór 20 october in Gresik verwacht werd (D. 27 sept. 1676). Het telde nu 30.000 man. Poleman wantrouwde hun vastberadenheid, daar men al

eerder gans een Javaans heir door weinig vijanden had „sien in roeten slaan”. Hij achtte het daarom wenselijk, zowel de Javanen als de rebellen door één of twee vertrouwde Javanen, „onder sekere belooninge in den treyn en elders” te laten volgen, welk advies de Hoge Regering overnam (D. 6 oct. 1676). Van enige uitvoering blijkt niets.

Nadat de Javanen Djuwana bereikt hadden, hielp een schipbrug hen daar over de rivier (Japara 26 sept. 1676). Ng. Wangsa-Dipa raadde de inmiddels weer teruggekeerde Poleman aan, zich opnieuw naar Oost-Java te begeven, hetgeen deze excuseerde; er zou geen hout of rijst meer te krijgen zijn. Dit zal omstreeks 18 of 19 sept. hebben plaats gevonden. Een week later werd Lasem bereikt (Japara 28 sept. 1676), daarop Rembang, waar pg. Adipati Anom aan boord van het jacht „Laeren” verscheen. Kap. Jan Franszen liet hem met ereschoten en een roemer wijn begroeten, maar de prins klaagde bitter over Sr. Couper, door wie hij zich „geabuseert en bedrogen” achtte (D. 2 oct. 1676). Blijkbaar had Couper hem de terugkeer van Poleman voorgespiegeld, die echter naar Batavia was doorgezeild.

Op 12 oct. 1676 kon Couper uit Japara melden, dat de kroonprins zich in Tuban bevond en daar 40 Madurezen in handen had gekregen (D. 10 oct. 1676). Hij had ze echter dadelijk weer losgelaten en naar „Radja Troena Djaja” gezonden met een brief, waarin hij de grote rebel uitnodigde, zich weer aan Mataram te onderwerpen, „of dat hy anders niet nae boven wilde keeren, voor en alleer hem mede soude brengen”.

Zulk een brief zou bij een loyaal gedrag van de kroonprins passen, maar niet de loslating der Madurezen. Ook zou pg. Adipati Anom, op het gerucht, dat kr. Galésong met een 9000 Madurezen, Makassaren en afgefallen Javanen in aantocht was, zich be-oosten Tuban hebben neergeslagen, „om haer Ed. adsistentie af te wachten”, dus te zien, of er nog hulp uit Batavia kwam. De opmars stakte in ieder geval en het ergste werd gevreesd voor het leger, ook al schatte men het nu op 90.000 man, en terecht. Reeds het halt houden van zulk een leger moest argwaan wekken. Wat men na de katastrofe te horen kreeg, bevestigde dit wantrouwen.

De tijding der nederlaag.

Op de 16e october kwamen te Japara alle (Chinese) houtleveranciers uit het Rembangse vluchten met de jobstijding, dat „pangeran Depattys leger van 80.000 door maar 1500 Madurezen en Maccassaaren gandsch

in route en tot Nanlassam op de vlucht geslaagen" was (D. 23 oct. 1676). De pangérans Purbaja, kj. Wira-Djaja en rangga Sidaju waren gesneuveld. De kroonprins bevond zich te Djuwana.

Toen Couper enige dagen later in Rembang kwam, kon hij zich van de nederlaag overtuigen. Alle huizen en vaartuigen waren er verwoest en verbrand, ook de op stapel staande sloepen van de burger Daniel Dupree. Binnenslands zag men veel Madurezen oprukken. Op zijn vertrek verscheen een hunner, ng. Dipa-Juda, die schriftelijk om een onderhoud aan land verzocht. Couper ging hier niet op in, om de verdenking der Javanen niet op te wekken. Overigens beweerden de Madurezen door pg. Adipati Anom „tot dit werk geroepen te wesen en om over Javana, Patty, Codoes etc. voort na Japara te marcheeren". „Sulx het nu niet duyster scheen te blycken, dat pangeran Depatty 't niet recht met syn eygen vaders ryk en meende; want de plaetsen, daer hy d'eene dagh met zyn leger vandaan trock, datelyk 's anderen daaghs by de Maduresen wierden geoccupeert". Bovendien „spargeerden" de Rembangse en andere Javanen, dat „gemelte Paty de Maduresen en Maccassaaren tot desen oorlogh opgerockent hadt, om daardoor des beter syn broeders van kant en sigh selfs aan 't ryck te helpen". Weliswaar achtte Couper de dood van pg. Purbaja, „Depatty's oom en grootste gunsteling" hiermee kwalijk te rijmen, evenals zijn verzoek aan de Compagnie om hulp tegen de rebellen, „tenzy uyt *achterdocht*, dat se hem ten laesten met syn eygen quade munt dan ook wel moghten betalen". Met de laatste opmerking sloeg de resident ongetwijfeld de spijker op de kop.

De twee verslagen.

De toestand wordt wat verduidelijkt door de brieven der beide veldheren, die gelijktijdig Batavia bereikten. Vooreerst door die van de overwinnaar, zich fier noemende *Radja Madu-Retna*. Op 7 nov. 1676 (D.) werd zijn door de burger Daniel Dupree van Madura overgebrachte schrijven aan de Hoge Regering overhandigd.

Volgens de grote rebel zou het Mataramse leger 200.000 gewapenden en 100.000 gemene volkeren (koelie's) geteld hebben. Zijn eigen troepje was slechts 200 gewapende hoofden en 1000 gemene volkeren sterk. Maar be-oosten Tuban, bij een grote rivier (Solo) had hij zijn vijanden overrompeld en met God's hulp overmeesterd. Daarop waren de Matarammers overal heen, tot Djuwana toe gevlucht. Gesneuveld waren: pg. Purbaja, ng. Wira-Daju, ng. Indabangh (sic), ng. Wira-Wangsa,

ng. Anongh-Anongh en ng. Tontjock. Van de minderen waren er 1000 gevallen, van de rebellen maar twee oppassers.¹

Te zelfder tijd overhandigden pg. *Adipati Anom*'s boden, de lurah's Sendi, Wira-Dipa, Suta-Wangsa en Gati twee brieven, t.w. voor de Gouverneur-Generaal en voor de sjabandar Ockerse. In de eerste verhaalt hij de dood van zijn „outste oom, pangeran Pourbaya”, strijdend tegen „die van Madura, Gillisson en de Macassaerze volckeren”. De Matarammers waren geweken.

Dit is dus heel wat soberder, doch, wat rd. Truna-Djaja verzwijgt, wordt hier evenals in de overlevering vermeld, n.l. de samenwerking tussen Madurees en Makassar. In de brief aan Ockerse wijt de prins de nederlaag nog aan de geringe krijgshaftigheid der Matarammers en bericht, behalve de dood van zijn oom, nog die van rg. Siđaju en Wira-Djaja.

Heel veel duidelijker wordt het gewoel op het slagveld van Gegodog hierdoor niet. Een hypothese is onvermijdelijk.

Vermoedelijk is 's kroonprinsen bedoeling geweest, tegen rd. Truna-Djaja een schijngevecht te leveren, bij de Javanen niet ongewoon. Dit voornemen zal ten hove niet verborgen gebleven zijn. Daarom kreeg hij, naast zijn waardige oudoom, pg. Purbaja, nog zijn broeders, de pangérans Blitar en Singa-Sari e.a. groten mede, van welke pg. Blitar zeer zeker niet in het geheim was. Dit bracht de prins in moeilijkheden. Vandaar zijn weifelen bij Tuban: het uitleveren der 40 krijgsgevangenen onder het uiten van een dreigement. Ten einde raad onthield hij zich van alles, legerde zich bij Gegodog, en wachtte af. 's Prinsen wankele houding, de geruchten omtrent zijn beraamd verraad, ontzenuwden zijn talrijke scharen.

Deze aarzeling en besluiteloosheid zullen ook zijn tegenstanders verbaasd en geërgerd hebben. De neiging om een schijnoorlog te voeren zal al dra geweken zijn voor de lust om door een fikse aanval op de weifelmoedige Javanen een doorslaande zege te behalen, het eerst wel bij de voor Javaanse zaken in feite onverschillige Makassaren. Van spel werd het ernst. Het grote Javaanse leger werd gemakkelijk uiteen

---

¹ In zijn onderhoud met de Nederlandse gezant, de Moor Piero, vermeldt rd. Truna-Djaja nog kj. Wira-Angon.

Ook was pg. Purbaja's hoofd naar Melaja op Madura gebracht, zodat zijn lijk zeker niet intact door pg. Blitar kan gered zijn (d. J. VII, 92). Pg. Blitar had ook wel wat anders te doen. Daarentegen deelt Couper in zijn Japarase brief van 19 oct. 1676 mede, dat de króónprins door zijn broeders Blitar en Singa-Sari gered was, niet hun oudoom.

gejaagd en een aantal niet-ingewijden, die nog ernstig wilden strijden, schoot er het hachje bij in.

De aftocht van pg. Adipati Anom. oct.—dec. 1676.

Volgens de overleveringen (Babad B. P. XII, 12—12; Babad Meinsma 170; Serat Kanda 1040—42) zou pg. Adipati Anom met zijn broeder pg. Singa-Sari gevlucht zijn en daarbij één nacht in Japara hebben doorgebracht. Dit laatste is onjuist; het lag ook niet op zijn weg. Daarentegen wordt van Nederlandse zijde bericht, dat hij over Djuwana, Demak en Samarang naar Mataram is gereisd.

Kort na zijn nederlaag had de kroonprins een briefje aan de gouverneur van Japara gezonden, waarin hij de resident Couper liet verzoeken eens bij hem in Djuwana te komen (D. 23 oct. 1676 p. 275). Couper had zich dus derwaarts gespoed en op 25 oktober daar „dien heer met zyn leger seer verslagen gevonden” (D. 5 nov. 1676 p. 287). Hij beklagde zijn ongeluk, treurde over het verlies van zijn oom en verzocht dringend hulp. Zijn vader kon door ouderdom en zwakheid zelf niet schrijven of gezanten sturen, „maer hy, als volcomen volmacht en erfgenaem”, zou dit doen.

Couper zag ook het leger van de pangéran. Zijn „soldaten, of eer vluchtelingen, in plaats dat se in 't velt soude t'samen vergadert sijn, leggen . . . bij kleijne partijtens wijt en zijt in de dorpen en huijzen alomme verstroyt” en stonden „op een sprong, om soo de Madurezen aenquamen, de vlucht te neemen” (Japara 23 oct. 1676). Ook viel het de Nederlanders op, dat de „plaetsen, daer hy d'eene dagh met zyn leger vandaen trock, datelyck 's anderen daaghs by de Madurezen wierden geoccupeert” (D. 5 nov. 1676 p. 288). Blijkbaar wandelde pg. Adipati Anom „niet recht in sijn schoenen” (Japara 29 oct. 1676).

Van Djuwana trok hij nu met zijn leger op Demak terug, om vandaar snel over Samarang naar Mataram te reizen, omdat hij het in Demak ook niet rustig vond. Zijn leger liet hij daar achter (D. 12 nov. 1676 p. 297).

Dat deze door hun aanvoerder in de steek gelaten troepen in de heilige stad nog zulk een krachtige tegenstand boden zou verbazing wekken, indien men niet wist, dat het vertrek van zulk een aanvoerder, door zijn minderen gewantrouwd, de toestand van het leger eer kan verbeteren dan verslechteren.

Zondag 18 nov. 1676, na de middagpreek, kreeg de Hoge Regering mondeling bericht, dat „de Mattaramze volckeren op *Damack* en daaromtrent sigh tegen de Maduresen lustigh begonnen te weer te stellen

en vrij beter tegenstandt als voorheen te bieden" (D. 18 nov. 1676 p. 303). Ook de overlevering weet hiervan en schrijft dit toe aan de verdedigingswerken der stad (Babad Meinsma 170). Doch de Serat Kanda noemt het hoofd der verdedigers, Kerto Djojjo (Kerta-Djaja), waarschijnlijk geen Demaks ingezetene, doch een Matarams legeraanvoerder. Een Madurees, Wongso Pattie (Wangsa-Pati) zou gesneuveld zijn.

In Samarang aangekomen, had pg. Adipati Anom dus al geen leger meer bij zich, doch waarschijnlijk bevond zijn waarde broeder pg. Singa-Sari zich in zijn nabijheid. Ten minste hij ontving er bevel om ten hove te verschijnen (Rapport Couper Bat. 7 nov. 1676). Daar aangekomen kregen de gebroeders bevel zich naar hun dalems te begeven, zonder hun vader te mogen zien of spreken (D. 29 dec. 1676 p. 368). Om zijn ontstemming te tonen had de Vorst toen „de regeeringe over syn hof en geheel Mattaram" aan zijn derde zoon, pg. *Marta-Sana* overgedragen.

Blijkbaar had de eerste zoon in Djuwana de gezondheidstoestand van zijn vorst en vader te pessimistisch gezien.

Overigens ging er van de vader weinig meer uit zodat „enige trouw-
hartige heeren . . . Syne Majesteyt . . . gewaarschouwt en aangeraden (hadden), desselfs binnenhof te verlaten en eenige ordres op syn saken te comen geven". De zwakke vorst „beliefde daarop in antwoord te voegen, dat soo goeden gevoelen van de princen (zijn) soonen en verdere rixgrooten hadde, dat hij niet noodigh achtte (zich) te verthoonen, vóór de vijand tot aan de poorte sou . . . wesen".

Begin jan. 1677 had de Sunan de ganse Mataram aan zijn vier zonen „elck voor sijn quartier . . . aanbevoelen en daarover 't bestier t'eenemael overgegeven" (Tegal 9 jan. 1677). „Dat sij te samen eenigh waren", klinkt ongelooflijk. Puger en Marta-Sana wilden uitrukken, doch de Sunan had het tot dusver geweigerd. Eerst moesten de gezanten uit Batavia terugkomen.

Zo erg was de hongersnood, dat de Sunan zijn eigen padimagazijnen opende.

De positie van ng. Wangsa-Dipa. nov.—dec. 1676.

Op 5 nov. 1676 waren in Japara enige „Orangcayen uyt Mattaram" verschenen met bevel van de Sunan, dat ng. Wangsa-Dipa tot gouverneur-generaal der Javaanse stranden werd gemaakt. Alle regenten daarvan waren nu onder zijn macht gesteld (D. 2 dec. 1676 p. 327).

Bij schrijven aan de Hoge Regering bevestigde de gouverneur deze

volmacht en lichtte haar zelfs toe, n.l. het bevel van de Sunan was, dat, „wanneer alle de stranden . . . weder herstelt werden en door myn heers hulpe Madura veroverd, dat de volckeren en alle 't gene, datter in is, in 't believen van myn heer gesteld werd; gelyk ook van alle de stranden, soo 't myn heers geliefte is, doet de Sousouhounangh afstandt” (p. 326). Is dit niet meer dan een beleefdheid?

Hem was voorts macht gegeven „te dooden, groote en kleene te maken, nae myn welgevallen, die haer onder my niet willen buygen”. Hij was ook begonnen alle Javanen, die het met de Madurezen hielden, met de dood te straffen (p. 327). De Hoge Regering meende nu wel op levering van koebeesten, schapen en hoenders „en andere verversinge” te kunnen rekenen, zo mede op 1 tot 200 last rijst, waartoe hij als „stadhouder van alle de Mattaramse zeehavenen” wel in staat scheen (D. 5 dec. 1676 p. 330). Echter stond in waarheid ng. Wangsa-Dipa's positie nog allesbehalve vast.

Ng. Wangsa-Dipa mocht goed Compagnies-gezind zijn, andere Javanen stond de bemoeienis der Nederlanders met Japara tegen. De opmerking van de opperstrandheer Singa-Wangsa werd reeds vermeld. Het opdringen der Madurezen vergrootte het wantrouwen. Van een zelfde geest getuigt het bevel, dat op 25 nov. 1676 vier priaji's uit naam van de Sunan kwamen brengen (D. 9 dec. 1676 p. 334): de gouverneur moest de stad Japara maar aan de „regeringe der Hollanders . . . overgeven” en met zijn Matarams volk naar boven terugkeren. Ng. Wangsa-Dipa voelde er weinig voor, Japara te verlaten en zich in handen zijner tegenstanders over te geven. Hij beschouwde de ontruiming der stad als „strydigh tegen des Mattarams eygen welvaaren”, en achtte het bevel daartoe „van eenige quaetwillige en afgangstige des ryx welvaaren . . . gepractiseert”. Hij had zelfs al het bestuur en de rechtspraak in Japara herhaaldelijk, maar vergeefs, aan Van der Schuyr aangeboden.

Doch ook binnen Japara roerde zich zekere oppositie. Een aardbeving, op 22 november gevoeld, had de „Javaanze papen” aldaar „diverse beduytselen” ingegeven, o.a. „dat de Hollanders voortaan de exercitie hunner godsdienst niet meer souden tolereren”. Daarom was hun het tegendeel verzekerd, „onder uytdeelen van een smalle aelmoesse”. Sedertdien hadden zij „seer genoecht als voorheen hun debvoiren dagelycx volbracht”.

De bijgelovige gouverneur hadden zij trachten bang te maken door de voorspelling, dat hij „binnen Japara noch door de Maduresen soude gedoot werden”. Daarom dorst hij zich niet buiten het gezicht der Nederlandse bezetting te wagen, ofschoon Van der Schuyr hem nog met een wacht van tien man onder een sergeant had voorzien.

XII.

DE ZEGE DER MADUREZEN.

oct.—dec. 1676.

De Madurese opmars. oct.—nov. 1676.

Intussen rukten de Madurezen na hun zege te Gegodog snel westwaarts. Omstreeks de 17e of 18e oct. 1676 waren ze al Lasem genaderd (D. 23 oct. 1676 p. 275). Rembang was verwoest en verbrand, hetgeen de resident vaststelde, toen hij deze plaats op de 24e oktober bezocht. Evenmin waren de op stapel staande sloepen van de burgerscheepstimmerman Daniel Dupree ontzien. Binnenslands zag men dagelijks veel Madurezen voorbij trekken (D. 5 nov. 1676 p. 287).

Djuwana was wegens de komst van Nederlandse schepen nog niet aangetast, maar de bewoners stonden op het punt om te vluchten. De gouverneur van die plaats had nog door een pikol opium en 100 rds. een brandschatting weten te voorkomen.

In Japara heerste de grootste verslagenheid. De gouverneur en de andere groten zaten met hangend hoofd op de paseban en verklaarden tegen de resident, dat „Java nu verlooren waare, soo het de Compagnie niet quame te verhoeden”, met verdere klachten over het onjuiste optreden van majoor Poleman (D. 23 oct. 1676). Kortom, „der Javaanen jammerlyke schrick” was „byna ongelooffelyk” (D. 5 nov. 1676).

Toen verscheen de vijand voor de poort.

De aanval op Japara. nov. 1676.

Over de belegering van Japara nadert de uitvoerigheid der overlevering die der berichten van Nederlandse ooggetuigen (Babad B. P. XII, 12—18; Babad Meinsma 170—71; Serat Kanḍa 1040—44).

Na de aftocht der prinsen rukken de opstandelingen op onder leiding van Mangku-Juda en daeng Maréwa. Zij plunderen, roven en branden zo hevig, dat het spreekwoord ontstaat: „Hij lijkt wel een Sampangse zeerover” (Badjag Sampang tuhu kalamun baring). Zo vallen Djuwana,

Pati en Kudus in hun handen. Slechts Demak biedt dapper weerstand. Hun strijdorde heet „prit aneba” (Babad B. P. XII, 13).

De Madurezen trekken oostwaarts terug en ontbieden versterkingen uit Madura en de Oosthoek. Daarna richten ze zich op Japara. De gouverneur ng. Wangsa-Dipa doet de ronde in de stad, samen met de Compagnie, die er twee brigades heeft. Ng. Wangsa-Dipa's zonen staan vooraan: kj. Djaga-Pati, ki Wangsa-Menggala, Wangsa-Prana, Wira-Gati, Ima-Reksa en Wira-Mantri (Babad B. P. XII, 14). De Hollandse officieren zijn: majoor Ebron of Bro, kapitein Bélem of Willem en een luitenant. De troepen, voorzien van vaandels en trommels, stellen zich op in carré-vorm op de aloen-aloen.

Daar heeft een vuurgevecht plaats met geweren en kanonnen. De Madurezen vluchten, veertig doden achterlatende, achtervolgd door ng. Wangsa-Dipa en zijn zonen. Niettegenstaande hun wambuizen van ijzer en leer worden de Madurezen verslagen. Ze legeren zich in Djaga-Tamu of Djogo Tressing (S. K. 1043). Na deze overwinning beraadslaagt ng. Wangsa-Dipa. Men besluit geschut op de berg Dana-Redja te slepen, hetgeen geschiedt. De Babad B. P. vermeldt verschillende stukken: kj. Gulu, ki Singa-Lodra, ki Guntur Geni, Kumba-Rawi. Hun schoten richten een grote verwoesting aan, zodat de vijanden naar Kudus vluchten, hun buit achterlatend (Babad B. P. XII, 7).

Ng. Wangsa-Dipa stelt de vorst van deze zege op de hoogte, door met een zijner zonen de oren der gesneuvelde rebellen naar Mataram te zenden.

In grote trekken klopt de voorstelling der overlevering met het verslag van 's Compagnies dienaren in Japara, wier berichten thans volgen.

Nog eer de jobstijding der nederlaag bij Gegodog Batavia had bereikt, was reeds door de Hoge Regering besloten, gezien het alarmerende nieuws uit Japara, een drietal schepen met een 200 soldaten daarheen te sturen (Res. 30 oct. 1676). Aanvoerder zou de onderkoopman *Everart van der Schuyr* wezen, de vervanger van de resident Couper. Op 4 nov. 1676 verliet deze krijgsmacht Batavia's rede (D.). Het nieuws van de ramp, dat de dag daarna (D. 5 nov. 1676) bracht, bevestigde het nut der zending.

Ondertussen heerste in Japara de diepste verslagenheid. De ingezetenen sloegen op de vlucht; sommigen staakten die pas in Bantam, waar schepen vol vluchtelingen met vrouw en kind aankwamen (D. 7 en 12 nov. 1676 p. 292 en 296). Voor alle zekerheid werden 's Compagnies contanten en goederen aan boord van het jachtje de „Snauw” ingescheept.

Daar de gouverneur, radeloos, zich op niemand dorst te verlaten, ontwierp Couper een veldtochtsplan: op de weg naar Kudus, waar deze nauw was, zou men met 500 man een „embusquade” leggen. Dit leek beter dan een gevecht in de stad en ng. Wangsa-Dipa ging op het voorstel in (Rapport en cort relaas van Couper dd. 7 nov. 1676), maar of het uitgevoerd is?

Na Couper's vertrek op 2 nov. 1676 nam de verwarring nog toe. Kudus viel en troepen vluchtelingen stroomden van daar en elders naar Japara (D. 2 dec. 1676 p. 327). Bedenklijk was, dat men onder hen Madurese spionnen betrapte. De ganse omgeving, zee en land, werd door zwervende Madurese rovers onveilig gemaakt. De uitzending van de vice-gouverneur (patih?) Wangsa-Prana met de sjabandar Mirma-Gati liep op niets uit. Het enige wat men er van hoorde was, dat laatstgenoemde zijn geschut had verloren en „gandsch schandilig” de benen had genomen, zodat reeds order werd gegeven hem te krissen, zo hij zich voortaan niet beter kweet.

Op 14 nov. 1676 kwam Van der Schuyr te Japara aan, tot grote opluchting van de gouverneur en alle ingezetenen. Op herhaald verzoek der Javanen begon de nieuwe resident met enige officieren en honderd man de stad Japara en omgeving te verkennen. Een uitval op de alles kaal brandende Madurezen of de bezetting van alle vijf bolwerken der stad wees hij echter van de hand.

Op 20 nov. 1676 was de vijand, stoutmoedig de stad binnenvallende, onder brandstichting tot op de aloen-aloen genaderd. Zeker zou alles in zijn handen gevallen zijn, indien de kleine Nederlandse macht hem niet gestuit had (D. 2 dec. 1676 p. 328)! Ofschoon de Madurezen luidkeels beweerden, niet gekomen te zijn om met de Compagnie te strijden, werden zij toch met hulp van de gouverneur met bebloede koppen terug geslagen. Deze Javaan streed dapper, doch vermocht weinig, daar zijn onderzaten hem in de steek lieten. Aan Nederlandse kant was niemand, aan die der Madurezen een goed getal gesneuveld. Hoe de stemming overigens was, bewijst het overgeleverde gezegde van de opperstrandheer Singa-Wangsa: „Laat de gouverneur met de Hollanders vechten, wij willen hem toch niet helpen!” Dit maakte ng. Wangsa-Dipa zo beangst, dat men op zijn bedde in het fort op de berg Dana-Redja een compagnie soldaten legerde, terwijl een der sterkste zeepunten bij de boom door matrozen bezet werd. De andere bolwerken werden dus ontruimd en het Javaanse kanon daarop door de Nederlanders vernageld. Dit stond nu ten prooi der vijanden.

Dezen legerden zich buiten de stad, waar zij zich verschansten. Twee

hunner posten moesten de Nederlanders van vers water beroven, doch dit mislukte, ook al moest men zich enige dagen met troebel of brak putwater behelpen.

Op een schriftelijk protest van de resident — Japara stond nu onder bescherming der Compagnie — hadden zij zeer beleefd geantwoord: Zonder bevel van hun heer Radja Madu-Retna mochten zij niet vertrekken. Ze hadden last Japara in te nemen en tegen de Javanen, maar niet tegen de Nederlanders te strijden, ja zelfs zich niet tegen hen te verweren, al vielen er ook honderd of tweehonderd doden!

Doch nu besloten de Nederlanders in overleg met de gouverneur door te tasten. Tegen de Madurese werken werden stukken in stelling gebracht, o.a. een aanzienlijk bronzen geschut dat kogels van 36 pond schoot, door de Nederlanders „zultan” genoemd. Hieruit werden enige schoten gelost, die de vijanden meer verschrikten dan schaadden. In ieder geval was de volgende dag niets meer van de Madurezen en hun aanhang te bespeuren. Wel hadden ze acht ijzeren stukjes — te voren op Wangsa-Prana veroverd — meegenomen, benevens 7 tot 800 gevangenen, meest vrouwen en kinderen. Gemakkelijk hadden de Javanen die kunnen bevrijden, doch ze lieten het na. De ganse vijandelijke macht zou 2000 Madurezen en 8000 meelopers geteld hebben (D. 9 dec. 1676 p. 333; Japara 30 nov. 1676 K. A. 1211). Vergeleken bij de 199 vuurmonden, die nog op Japara achterbleven, mocht het verlies der 8 veldstukjes geen naam hebben. Trouwens, deze werden enige dagen later met betuigingen van loyaliteit door de inwoners van Kudus teruggebracht (D. 19 dec. 1676 p. 344). Deze heilige stad was dus ook reeds door de Madurezen ontruimd.

Deze successen verstevigden ng. Wangsa-Dipa's positie, ook ten hove. Uit Mataram ontving hij een briefje, waarin hem werd voorgeschreven met de Nederlanders in volle vertrouwen en vriendschap te leven, zelfs nogmaals een verzoek aan Batavia om hulp en bijstand te doen (D. 20 dec. 1676 p. 345). Evenwel was het oppergezag over de stranden hem niet meer verleend.

Hoewel de dienst der Nederlandse troepen zwaar was — de gouverneur werd daarom verzocht hen goed van vlees e.a. levensmiddelen te voorzien — mocht het resultaat van hun zwoegen gezien worden. Japara herleefde! De ingezetenen keerden naar hun verlaten of afgebrande huizen terug (D. 9 dec. 1676 p. 334). Begin december 1676 namen de bewoners dagelijks in aantal toe, waarbij zij „sooveel respect en beleeftheit aen d'onse als haar eygen gouverneurs en regenten” betoonden, meldt Van der Schuyr.

*De Madurezen nemen alle havens tot Tjerebon.**dec. 1676—jan. 1677.*

Poleman had de Makassaren wel niet kunnen vernietigen, maar toch van hun meeste vaartuigen beroofd. Sedert lieten slechts de Madurezen zich, behalve te land, ook ter zee gelden. Japara, dat hun te sterk gebleken was, voeren zij voorbij. Evenwel, op 23 dec. 1676 (D.) nam Batavia nog aan, dat de stranden tot aan Samarang nog wel bereikbaar zouden wezen en zelfs geschikt om de Compagnie een goede partij rijst te leveren. In Bantam dacht men daar al anders over. De sultan zond vier oorlogsvaartuigen naar Tjerebon, om nadere verbindingen aan te knopen, „soudende . . . de Maduresen oock al in 't afsacken nae derwaerts wesen” (D. 19 dec. 1676). Inderdaad bleek op Kerstdag (D.), dat „de Maduresen aen . . . de Westsyde van Japara al verre souden wesen geadvanceert en selfs de voorname stadt *Samarangh* hebben ingenomen en verbrant”.

Daaraan moet Demak's val vooraf gegaan zijn, dat, tot Batavia's verbazing, nog zo lang moedig stand hield. Doch begin december waren 11.000 Matarammers, die de stad tot dusverre bezet hielden, weggetrokken, wellicht uit voedselgebrek (Japara 9 dec. 1676 K. A. 1211). Nadien meldde de resident Van der Schuyr op 7 jan. 1677 aan Speelman „ter halver zee”, dat op 11 en 12 december *Demak* en *Samarang* gevallen waren; beide plaatsen lagen nu in de as (Speelman uit Tegal dd. 9 jan. 1677 K. A. 1211). De Samarangse gouverneur Naja-Tjitra was lafhartig gevlucht, terwijl zijn ondergeschikte, de oude umbul *Astra-Juda* was overgelopen (d. J. VII, 200).

Op oudejaarsdag meldde een Tjerebons vaartuig te Bantam, dat de Madurezen reeds *Pekalongan* ingenomen hadden (D. 1 jan. 1677), wat dan omstreeks Kerstmis te stellen is. De gouverneur-opperstrandheer *Singa-Wangsa* maakte met de vijand gemene zaak.

Tegal viel pas op 2 jan. 1677, zonder geweld. Hierover kennen wij bijzonderheden. Een Madurese armada van 24 kontings verscheen ter rede. Aanvoerders waren ng. *Sindu-Karti*, oom van rd. *Truna-Djaja*, en ng. *Langlang-Pasir*. Behalve over hun landslieden kommandeerden zij ook over talrijke meelopers uit *Demak*, *Kendal*, *Kali-Wungu* en *Pekalongan*.

De gouverneur *Wira-Suta*, aan de boom ontboden, verscheen er met 1500 man. Tot laat in de avond werd geredekaveld; toen beloofde hij hen de volgende dag in zijn dalem toe te laten. Aldus geschiedde, zodat de Nederlandse gezant *Jacob Couper* er niet kon binnen komen. De

Madurezen zouden slechts de aanwezige wapenen inventariseren en op de 4e januari doorgaan naar Tjerebon en Indramaju. Daar Wira-Suta hun een drietal prauwen met zijn lurah's beloofde mede te geven, kunnen wij hieruit gissen, hoe de Madurese armada van 24 zeilen ontstaan was (Couper uit Tegal dd. 3 jan. 1677).

Daarna verschenen de Madurezen op 5 januari 1677 voor *Tjerebon* (Speelman uit Tegal dd. 9 jan. 1677). Hun twaalf, redelijk met bassen voorziene vaartuigen telden slechts 150 koppen.

Over Tjerebon voerde toen de gouverneur *Marta-Dipa* bevel, daar de Tjerebonse pangérans reeds lang in Mataram vertoefden. Hij ontving uit naam van rd. Truna-Djaja een zevental voorwaarden van overgave, waarvan enige bepaald aantrekkelijk waren. Zij luiden als volgt: 1o geen belasting meer betalen; 2o bescherming van vrouwen en kinderen; 3o geen gijzelaars meer naar Mataram; 4o voortaan zouden de Tjerebonners onder eigen vorsten staan; 5o onder waarborging der rechten van de Bantamse sultan; 6o mits de Tjerebonners hem met de wapenen bijstonden en erkenden „als hun schut en beschermheer”; 7o de in Mataram vertoevende Tjerebonse vorst zou bij verovering dier plaats door de Madurezen „boven zyn quitasol zich . . . beteekenen met eenige versche klappusbladeren”. Tot slot volgden enige dreigementen bij verwerping van dit ultimatum. Inderdaad merkte men later op, „dat de negorij voor alle huijsen tot *teken van onderwerping* . . . met nieuwe uijtgesprooten *clappusblaaden* was besteecken”. Klapa muda dus, een teken, dat men de mindere is. Of ereboogjes bij wijze van vreugdebetoon?

Na de capitulatie werd de gouverneur *Reksa-Negara* genaamd, wat dus uitdrukt, hetgeen hij niet gedaan had. Terecht waren de meeste inwoners gevlucht, ofschoon de aangeboden vrijheden de Tjerebonners heel wat aangenamer moesten zijn dan het zware juk van Mataram. De bedongen schikking met de Bantammer zal hun minder hebben aangestaan, vooral toen zich ter rede zes Bantamse oorlogsvaartuigen vertoonden (D. 1 febr. 1677).

Madurezen contra Makassaren.

Omtrent onenigheid tussen Makassaren en Madurezen had reeds in de tweede helft van dec. 1676 een gerucht Batavia bereikt. Na hun tegenslag voor Japara zouden de laatsten zich oostwaarts teruggetrokken hebben en de „Macassaaren sich van haer wederom gesepareert en als vooren op Doumon (Demung) residentie genomen” hebben (D. 29 dec.

1676 p. 368). Daar op 25 nov. 1676 het Madurese kamp voor Japara leeg was bevonden (Japara 30 nov. 1676), zou de twist met de Makassaren volgens deze voorstelling reeds omstreeks het begin van december 1676 begonnen zijn.

Op 6 jan. 1676 kon de gouverneur van Tjerebon aan afgezonden van Speelman er al een uitvoerig verslag over uitbrengen (d. J. VII, 75). Rd. Truna-Djaja zou de uitgeweken Makassaren van zich weggedaan en uitgewezen hebben, om hun voortdurende stroperijen en onverdragelijke grootsheid. Onder bedreiging van anders geheel Madura af te lopen, hadden zij Gresik, Sura-Baja enz. voor zich opgeëist. Daardoor was rd. Truna-Djaja zo beledigd, dat hij vier der voornaamste Makassarse hoofden, allen uit het geslacht van Tello, had laten krissen. De overige Makassaren hadden zich naar Balamboeang (Demung?) teruggetrokken. Ook de radja van Balambangan had zijn gehoorzaamheid aan de Sunan opgezegd. Alleen kr. Galésong was op Madura gebleven (da J. VII, 75). Terwijl deze sedert vrij vaak vermeld wordt, komt de naam van d. Manggappa, die met d. Mamu en d. Massuro tot de gedoden behoorde, niet meer in de Nederlandse stukken voor. Zijn dood wordt zelfs bevestigd (D. 27 apr. 1677).

Over deze ongeregeldheden bezitten wij nog een verslag van rd. Truna-Djaja zelf, uitgebracht aan de gezant der Compagnie, de Moor Piero. Ofschoon vrij uitvoerig, mist dit verhaal stelselmatigheid en eindigt met het begin, n.l. het huwelijk zijner dochter (t.r.: nicht) met kr. Galésong, waaraan de voorwaarde verbonden was, dat de Makassar Sura-Baja en Gresik voor hem veroveren zou. Dit was ook geschied, maar kr. Galésong had toen voor eigen rekening de vaartuigen der (inheemse) kooplieden aangetast en vernield (d. J. VII, 93). Dit zijn dus nog feiten uit het begin van 1676.

Acht dagen eerder had de grote Madurees op Piero's verzoek deze de oorzaak van de Madurees-Makassarse oorlog verteld, n.l. „om syn vrouws wille” (d. J. VII, 89). Het blijkt, dat kr. Galésong na rd. Truna-Djaja's oversteek naar Java, daar niet regelmatig vertoefde; vermoedelijk was hij meest in Madura (d. J. VII, 75), hetgeen de Madurees moest verontrusten. Als hij de stad bezocht, vereerde rd. Truna-Djaja hem met een paard en een pajong. Doch bij zijn laatste bezoek weigerde hij zijn vaartuig te verlaten en liet zijn vrouw opeisen. Werd deze door rd. Truna-Djaja vastgehouden, als pand voor zijn trouw?

Daarop had rd. Truna-Djaja laten antwoorden: „Wat sult ghy met haer in de prauw doen? Comt aen lant, het is alhier beter dan in u(w) vaertuygh!” Toen kr. Galésong daarop weigerde, verzekerde de rebel,

„dat syn dochter (niet) van geen Jan alleman gecomen was, en (hij) gevolglykck hem die in de prauw niet sende(n) woude”. Galésong had daarop gezegd, zijn vrouw te zullen laten halen. Rd. Truna-Djaja gaf toen toe en zond dienaren met de vrouw af. Doch kr. Galésong had er enigen van laten ombrengen; vandaar de oorlog.

Deze nam ernstige vormen aan. Op 17 jan. 1677 was van de morgen tot de middag op Madura gestreden (d. J. VII, 87). Galésong had het niet kunnen bolwerken en rd. Truna-Djaja om vergiffenis gevraagd, „presenteerende syn persoon . . . tot een teecken van onderdanicheyt over te leveren”. Daarop had de Madurees naar het aantal zijner doden en gewonden geïnformeerd. Kr. Galésong had 70 doden en 10 gewonden opgegeven — een onwaarschijnlijke verhouding. Thans bevond hij zich met intje Baran (een Maleier?) en alle anderen te Samomab (Sume-nep?) en koesterde het plan heel Madura, doch vooral het Sumenepse te veroveren, hetgeen weinig onderworpen klinkt. Mocht deze verovering mislukken, dan zouden zij over Kangean naar Sumbawa aftrekken (d. J. VII, 89). Geen van beide is geschied.

Op 27 jan. 1677 woedt de strijd nog voort. Rd. Truna-Djaja's gesprek met de gezant wordt dan onderbroken door het binnenbrengen van twee afgekapte Makassarse hoofden. Deze beschouwende, spreekt de rebel: „Dit syn hoofden van volckeren, die ick *onderhout* gegeven en *goet gedaen* hebbe, omdat sy volckeren van mynen broeder (de G.G.) zyn; doch zy sulcx verwerpende en myne *weldaden* met de voeten tredende ben ick genootsaeckt . . . haer soo te laeten onthaelen” (d. J. VII, 86).

Slechts op het volk van kr. Galésong kunnen deze woorden ten volle toepasselijk zijn, daar deze immers een half jaar te voren door rd. Truna-Djaja gastvrij ontvangen was.

Een andere groep van 200 Makassaren en 1000 Maleiers had op 19 jan. 1677 Sampang veroverd. Leiders waren kr. Tellolo en Datu Louadin (d. J. VII, 87). Bovendien worden nog d. Mainoe, aru Siou en hadji Bouloubaulou vermeld (d. J. VII, 88). Op 10 febr. 1677 verzekerde rd. Truna-Djaja van datu Louadin een brief met verontschuldigen over het „afbranden van de kerck (moskee) op Siampan” ontvangen te hebben. De daëngs Tellolo en Momoe zouden daarvoor verantwoordelijk zijn.

Tijdens rd. Truna-Djaja's verblijf op Java maakten dus twee groepen Makassaren Madura onveilig, t.w. kr. Galésong c.s. in Oost-Madura en kr. Tellolo met de zijnen in het westen des eilands.

Doch bovendien zaten er nog Makassaren in Pasuruhan en Gombong,

aldus Speelman's brief van 16 april 1677 (D. 27 apr. 1677). De Javanen spijsden hen, dus: ze teerden op de boer. In schermutselingen met Madurezen hadden zij meestal de overhand, behaalden zes maal een succes, en duchtten daarom rd. Truna-Djaja niet. Kr. Galésong had het meeste gezag over dit volk. Enige Maleiers lieten berichten, dat zij zich gaarne aan de Compagnie wilden onderwerpen, doch deze ging niet over één nacht ijs. Intussen waren Maleiers oostwaarts naar Bima en Sumbawa gevaren, vanwaar zij de Makassaren met 40 vaartuigen wederom wilden helpen.

Zo ziet men dus overal geen grote massa's, doch verspreide troepen Makassaren en hun bondgenoten Java en omgeving onveilig maken. De door sultan Agung ontmantelde havensteden konden hen evenmin tegenhouden als de weerloze Javaanse tani's.

XIII.

AFVAL EN AFWEER VAN RADEN KADJORAN.

Kadjoran's afval. eind 1670.

Intussen verging het de Sunan van kwaad tot erger.

Volgens de Javaanse overlevering (Babad B. P. XI, 18—19; Serat Kanda 1045—46; Babad Meinsma 171—72) zou rd. Truna-Djaja na zijn mislukte aanslag op Japara een rechtstreekse aanval op Mataram ingezet hebben. Hij bestemt daartoe een flink man, *Dandang-Watjana*, met een aanzienlijke macht uit Oosthoek en Mantja-Nagara, alsmede Madurezen. De tocht gaat over Djipang en Djaga-Raga naar *Padjang*. Onderweg wordt flink geplunderd. Soka-Wati, Kaduwang en Padjang onderwerpen zich (Babad Meinsma), hoewel pas na tegenstand (Babad B. P.). Verder leggen nog Warung, Garobogan, Balora, Djapan, Pama-getan, Madiun en Pana-Raga het hoofd in de schoot.

Zo bereikt *Dandang-Watjana* ten slotte *Kadjoran*, waar *pan. Rama* zijn aanhang reeds verzameld heeft, of er na een paar dagen in slaagt de bevolking tot afval van Mataram te brengen (S. K.). Oude en nieuwe muiters verenigen zich hier.

Dandang-Watjana's naam komt buiten de overlevering slechts voor in de „*Nadere verclaringe door den Sousouhounan selfs*” afgelegd op 19 en 20 sept. 1677 op Speelman's aandringen aan diens Maleise schrijver Bagus Alim (d. J. VII, 147—55). Hierin verhaalt de Vorst, „oock door den mont van den vertrouweligh Aria Mandaraka”, dat ná de noodlottige slag bij „*Masahaar* onder 't gebiedt van *Sidaijoe*” (dus de slag bij Gegodog) en de terugkeer der verslagen groten naar Mataram, rd. *Kadjoran* van zijn „gehoorsaemheijt affgeweken, en vyand is geworden”. Na zijn aanhangers uit de omliggende desa's saamge-roepen te hebben, begaf hij zich daarmede naar de poort *Tadji*, „benevens de volckeren van Zampan onder *Dandang-Watsiana*”. Hun aantal werd op 100.000 geschat.

Het voornaamste verschil met de overlevering is, dat in dit bericht minder de nadruk op de Madurees valt. Zelfs de algemene afval kan

de Sunan het getal van 100.000 gesuggereerd hebben. Men behoeft natuurlijk niet aan te nemen, dat deze allen voor de tolpoort Tadjj stonden te dringen. De mededeling van de Sunan geeft ook het tijdstip van Kadjoran's afval, n.l. na de terugkeer der prinsen, dus wel begin nov. 1676.

Deze Javaanse voorstelling wordt door gelijktijdige Nederlandse berichten deels ondersteund, deels aangevuld.

Reeds twee weken na de noodlottige slag bij Gegodog, op 27 oct. 1676, schreef de assistent Th. Grimmel uit Japara, dat de kroonprins in der haast naar Mataram teruggekeerd was, daar „*veele grooten* tegen den Zousouhounangh *opgestaen* waaren, die hem niet meer voor hunnen heer wilden erkennen” (D. 12 nov. 1676). In een later schrijven, dd. 22 nov. 1676 komt het Mataramse bewind ter sprake, dat „verwart en overhoop lagh, sonder noghtans in korten een goet eynde daerin te gemoet te sien” (D. 2 dec. 1676). Haast even alarmerend lijkt het haastig terugroepen naar het binnenland van nog aan de kust legerende troepen op 25 nov. 1676 door vier uitgezonden prijaji's (D. 9 dec. 1676). Een 11.000 Javanen, die de schaarse leeftocht hielpen verminderen, denkelijk afkomstig uit Demak, trokken over Japara naar Mataram (D. 20 dec. 1676).

Een opstandige grote wordt vroegtijdig bij name vermeld in een verward gerucht, door enige van de Oost gekomen Javanen in Batavia verbreid, n.l. „hoe de *pangeran Pourbaya*, zynde des Matarams broeder . . . nu . . . weder . . . voor den dagh gecomen en met een leger van 20.000 mannen op de been was, om de pangeran Deputy op zyn vaders . . . thron en desselfs broeders, de pangerangs Pougat en Martasana van kant te helpen” (D. 5 jan. 1677). Blijkbaar wordt hier niet de bij Gegodog gesneuvelde pg. Purbaja II, doch diens zoon Purbaja IV bedoeld, welke een vijftal jaren de zijde der opstandelingen hield (1677—82). Hij was ook met een dochter van rd. Kadjoran getrouwd. Dat Purbaja's naam volgens de overlevering niet bij de rebellen voorkomt, laat zich uit hetzelfde streven verklaren, waardoor de weerspanningheid van pg. Purbaja II tegen zijn neef Mangku-Rat I doodgezegen wordt.

Het afweren van Kadjoran. nov.—dec. 1676.

Nadat rd. Kadjoran voor Mataram was verschenen, nam de Sunan maatregelen tot verweer. Hierover is de overlevering vrij uitvoerig: Babad B. P. XII, 12—25; Babad Meinsma 171—72; Serat Kanda 1046—49.

Na de jobstijding omtrent Kadjoran's verschijning voor Tadjj, houdt de Vorst een hofdag, waarop volgens de Babad B. P. behalve de gewone prinsen van den bloede, ook nog de radèns Wira-Sari, Wira-Atmadja en Wira-Menggala hun opwachting maken. De Sunan is vertoornd en zendt zijn zoon pg. *Adipati Anom* met een Matarams leger naar *Kadjoran*. Zijn broeders zullen hem vergezellen, zomede tg. Mataram en Mangun-Nagara.

Na een voorbereiding in Tadjj (Babad Meinsma) bereikt men Kadjoran, dat omsingeld wordt (Babad B. P. XII, 23). Een ganse dag wordt tot 's avonds toe gestreden; veel Kadjoranners en Madurezen worden gedood of gewond, dank zij de Mataramse overmacht. 's Nachts trekt men terug en de Madurezen verschansen zich.

Na een krijgsraad (Babad B. P. XII, 24) vlucht rd. Kadjoran met vrouw, kind en huisgenoten te middernacht. De Madurezen vergezellen hem. Later zullen zij sterker terugkeren.

In Sura-Baja wordt rd. Kadjoran door rd. Truna-Djaja vriendelijk ontvangen.

Pas 's ochtends merken de Matarammers de verdwijning der vijanden, waarna Kadjoran geplunderd en verbrand wordt.

Tot zover de overlevering.

Het verslag van de Sunan, waaraan reeds iets ontleend werd, wijkt hier op verschillende punten af. Vooreerst heeft er een dubbel treffen tussen Matarammers en rebellen plaats gevonden (d. J. VII, 146).

Na de vermelde concentratie van 100.000 rebellen buiten de poort Tadjj, zond de Sunan tegen hen uit pg. Blitar, ki Pulang-Djiwa en ki Buta-Idjo met de helft van het Mataramse volk. Bij de poort *Tadjj* vond een gevecht plaats, waarin géén Matarammers en slechts vier geringe Kadjoranners sneuvelden. Hierop trokken de laatsten naar Kadjoran terug.

Daar verzamelden zij opnieuw 150.000 man, tegen welken de Sunan zijn kinderen, de pangérans Adipati Anom, Puger en Singa-Sari uitzond, benevens de jonge pg. Purbaja (III), neef van de bij Gegodog gevallen pangéran. Met 100.000 man legerden zij zich tegenover de Kadjoranners bij *Tadjj*. Een hele dag werd er gestreden, waarna die van Kadjoran op de vlucht sloegen. Na dit tweede treffen bij Tadjj is rd. Kadjoran niet dadelijk oostwaarts gevlucht, doch nog een tijd lang aan de zuidkust blijven hangen (zie p. 142).

Het verslag van de Sunan verschaft inlichting omtrent de datum van dit laatste gevecht. De Vorst stelt tussen dit treffen en het optreden van zijn broeder pg. Marta-Sana buiten de poort Pingit een maand

(d. J. VII, 148). Daar pg. Marta-Sana's veldtocht in de 2e helft van januari 1677 viel, zal rd. Kadjoran's tweede nederlaag in december 1676 hebben plaats gevonden.

Aan dit gevecht had pg. Marta-Sana geen deel genomen. Daarom kon hij er op 14 mrt. 1677 zo schamper tegen de gezant Jacob Couper over spreken (d. J. VII, 98): Als zijn broeders zich „als des Sousouhounangs soonen gethoont hadden, buyten twyffel was radingh Cadjohoran niet wegh geraeckt”. Door tweedracht en wantrouwen hadden zij het zo laten liggen, dat „de vyandt niet alleen gevluht, nemaar de vrouwen met haar kinderen op den arm zyn het ontkomen, daardoor dat elck om 't eerst weer binnen (de Kraton) trocken om hun eygen interest”.

Op deze mislukte aanval slaat ook wel het gerucht, genoteerd in een brief dd. Japara 30 nov. 1676, dat rd. Truna-Djaja van plan zou wezen, Japara, dat toch door de Nederlanders bezet was, met rust te laten, doch „te lande recht door nae Mataram syn desseyen uyt te wercken”. Dit betreft natuurlijk bijzonder zijn Madurese hulptroepen. Misschien heeft hierop ook het Bantamse gerucht van 4 febr. 1677 betrekking, „dat de Maduresen al de Mataramse zeeplaetsen, excepto Japara, al onder hun gebied, ja selfs de stadt Mataram oock belegert hadden”. Gezien de verre afstand en de westmoeson kan dit vage bericht op gebeurtenissen omtrent de jaarwisseling slaan; immers, ook een brief van Speelman dd. Japara 30 dec. 1676, bereikte Batavia pas op 1 febr. 1677.

Zowel het Japarase als het Bantamse nieuws tonen aan, hoe hoog rd. Truna-Djaja's verwachtingen gespannen waren.

Een indruk van het binnenlandse optreden der Madurezen verschaft het „relaas” van een hunner, *Wangseng-Gati*, die zich op 15 jan. 1679 aan de Compagnie kwam overgeven.

Deze verhaalt, hoe hij nog vóór rd. Truna-Djaja's overkomst, in gezelschap van ad. Wira-Menggala en arja Supatra Madura verliet. Na Sura-Baja bezet te hebben trok Wangseng-Gati met arja Supatra naar Kerta-Sana. Zijn troep telde toen 500 Madurezen en 1000 Sura-Bajase Javanen. Na de verovering en verbranding van Kerta-Sana waren ze vooreerst niet verder getrokken, doch hadden de Javanen van Pana-Raga en Madiun tot opstand aangespoord.

De eerste, die hieraan gevolg gaf, was tg. Djaja-Dita van Madiun; daarop ng. Marta-Wangsa van Pana-Raga, doch deze schaarde zich toen onder rd. Kadjoran's vaandel, wellicht omstreeks het begin van nov. 1676. Aan de slag bij Gegodog heeft Wangseng-Gati dus niet eens deel genomen.

Van Kerta-Sana trokken zij met hun 500 Madurezen en 3500 allengs toegevloede Javanen naar Djipang. Aldaar werden zij weerstaan door rd. Marta-Naja, die zich echter spoedig met de zijnen (8000 man) onderwierp. Met dezen verenigd tot een troepenmacht van 12.000 koppen, trokken zij naar Grobogan, waar toen Derpa-Konda hoofd was. De ingezetenen, sterk 2000 man, liepen over. Dit moet omstreeks half nov. 1676 geschied zijn, daar eind nov. 1676 ng. Wangsa-Dipa in een schrijven aan de Directeur-Generaal meldde, dat de Madurezen tot Djuwana, Pati en *Grobogan* gekomen waren (D. 2 dec. 1676).

Daarop marcheerden zij naar Demak, waar, gelijk bekend, het Mataramse leger nog lang en onverwacht weerstand bood. Maar na de aftocht der troepen, viel het op 11 dec. 1676 in vijandelijke handen en de omstreeks 7000 inwoners liepen over. Een uitzondering was de regent Sura-Nata, eertijds Marta-Djaja genaamd, die naar Mataram vluchtte.

Van Demak rukten de rebellen nu naar Samarang op.

Rd. Kadjoran's optreden in Pana-Raga. febr. 1677.

In strijd met de overlevering is rd. Kadjoran na zijn tegenslag voor Tadjri niet dadelijk naar Oost-Java gevlucht.

Toen de sjabandar en polyglot kj. Mirma-Gati in Mataram vertoefde, om in Speelman's opdracht wat geld van de Sunan los te krijgen, schreef hij op 5 febr. 1677 in zijn dagverhaal, dat 1000 man van de Zuiderstranden met boze bedoelingen in aantocht waren. Nu lagen zij aan de Semangi of Solo-rivier, een dagreis van Mataram.

Vier dagen later hoorde hij van de vertrouwde Tanu-Menggala, dat deze vijanden, geschat op 1000, 5000 of 10.000 koppen, gecommandeerd werden door rd. „Gogok”, zoonszoon van pg. *Tepa-Sana*, bloedverwant van de Sunan. Zij hadden reeds enige dorpen, Tanu-Menggala toebehorende, ingenomen. Om het zover te brengen, hadden zij geen Makassaarse of Sampangse hulp nodig gehad, „dogh divulgeeren, deselve voor raden Troena-Djaja te strijden”.

Doch op de dag der thuisreis, 12 febr. 1677, noteerde de gezant iets rakende „Cadjoorangh. Deselve wierde gesegt sich in 't *gebergte* in . . . *Panagaran* (het Pana-Ragase?) . . . drie dagen be-Oosten Mataram te onthouden, alwaer hij sigh den naam van *Panambahan Amattagamaa* (Panatagama) had laten geven, (en) . . . *op sijn selver* leefde, sijnde echter niet sonder bedencken, dat die volckeren van de *Zuijderstrandt door sijn toedoen* de wapenen tegen den Sousouhoung opgenomen hadden”.

Rd. Kadjoran Ambalik's invloed is dus sedert febr. 1677 duidelijker merkbaar, doch hij werkt meer inspirerend, dan zelf handelend.

In een bijvoegsel (sub 5o) wordt nogmaals op rd. Kadjoran's „*een-saem* priesterlijk leeven" gewezen, waarnaar hij „sijn gantsche familie (placht te) dirigeren". Zo doende was hij zeer geacht, „als sich met geen wereltsche saacken bemoeijende".

Dat pg. Tapa-Sana partij voor de rebellen kiest, behoeft geen verbazing te wekken. Men denke aan de moord op zijn verwant rd. Tapa-Sana door de Sunan in 1661.

In samenwerking met rd. Kadjoran opereerden ook nog steeds Madurezen in Midden-Java. Wij weten dit van rd. Truna-Djaja zelf, die aan de Nederlandse gezant op 5 febr. 1677 verhaalde, dat al zijn „raadts-luyden naer den Mattaram en andere plaatsen *om te oorlogen* uytgesonden" waren (d. J. VII, 90). Hij meende zelfs, dat de *Sunan reeds uit Mataram vertrokken was* en zijn volk aan zijn vier zonen overgegeven had. Dit laatste is juist en heeft misschien tot de onderstelling, dat ook de Vorst zijn Kraton verlaten had, aanleiding gegeven. Rd. Truna-Djaja leefde destijds in gespannen verwachting en stofte op zijn luisterrijke afstamming „van den coninck *Madjapayt*", waarmede hij „zyne afcomste volkomen vast maekte en syne *pretentiën op de Mattaram* fondeerde" (d. J. VII, 929—93).

Begin maart 1676 bedreigden de rebellen opnieuw Mataram. De hoveling Djaga-Pati, die op Speelman's last van 16 febr. tot 14 mrt. 1677 een reis daarheen ondernam, vermeldt in zijn dagverhaal onder 6 mrt., dat pg. Kadjoran Mataram wilde belegeren, zijnde aan de overkant van de *Semangi* of Solo-rivier. Hij was dus het Padjangse binnengerukt. Zijn leger telde 20.000 man en ná Mataram was de bedoeling tegen Japara op te trekken, wellicht om de Nederlanders te verjagen.

Bij het uitbrengen van dit reisverslag (Japara 21 mrt. 1677) was deze Kadjoran „uijt gefondeert mistrouwen, dat hij met Troena-Djaja colludeerde, aengetast ende verjaagen (sic) . . . hebben(de) zijne vlucht naa *Cadierij* genoemt" (sic). Begin mrt. 1677 is de rebel dus naar Kadiri uitgeweken.

Intussen was n.l. vanuit Mataram een tegenaanval noordwaarts ingezet, waarvan een der prinsen, pg. Marta-Sana, de leiding had.

De tocht van pg. Marta-Sana. jan.—febr. 1677.

Pg. Marta-Sana's heldendaden worden niet in de overlevering geboekstaafd, doch wel in door Nederlanders ingewonnen berichten.

De Sunan Mangku-Rat II zelf meldt er in zijn „Nader verclaringe” (d. J. VII, 147 en vlg.) het volgende over:

„Ondertusschen een maandt doorloopende” (wel: na één maand) werd pg. Marta-Sana door zijn vader, de oude Sunan, buiten de poort Pingit gezonden, daar volgens geruchten de Madurezen, 2000 man sterk, onder de hoofden Camlang-Pasir (Langlang-Pasir), Sindu-Karti en Angawangsa (t.r. wschl. Singa-Wangsa, de overgelopen opperstrandheer van Pekalongan) de plaatsen Kenḍal, Kali-Wungu, Samarang en Demak vermeersterd en aan hun zijde gebracht hadden. Gelijk bekend waren de laatste twee genoemde plaatsen op 11 en 12 dec. 1676 in Madurese handen gevallen en verbrand.

De Sunan vervolgt: Na de aankomst van pg. Marta-Sana te Pingit, zond hij zes groten uit: rd. dem. Malang, Pranat Gata (Prana-Taka), Wira-Wangsa, Tameng-Hita, rd. Singa-Naja en Rangga-di-Menggala, met een 3000 man. Toen zij Kenḍal naderden, vluchtten de Madurezen naar Paṭi bij ad. Wira-Menggala, terwijl de lieden van Kenḍal en Kali-Wungu zich weer voor pg. Marta-Sana vernederden. Een deel hunner voerde hij mee naar Mataram.

Terwijl volgens sunan Mangku-Rat II zijn broeder niet verder dan de poort Pingit zou gekomen zijn, de rest aan zijn ondergeschikten overlatende, had Marta-Sana over zijn daden een hogere dunk. Immers, op 20 mrt. 1677 begon hij tegen de gezant Couper „wacker over syn manhafte daden om de noordtwest van Mattaram tegens de Sampanders uytgericht, te zwetsen”.

De sjabandar Mirma-Gati, die op 31 jan. 1677 te Samarang landde, stelt ons in staat deze heldendaden wat meer van nabij te bezien. Hij ontmoette er kenṭol „Aengadria”, die zeide door pg. Marta-Sana uitgezonden te zijn, „omme ’t gouvernement Kaliwoengoe weder onder den Sousouhounan te reduceeren”.

Hij had dit volbracht en de Madurese regent kj. „Nana Wadona”, broeder van kj. rd. Ardi-Menggala, met nog 100 opstandige ingezetenen gebonden naar Mataram gezonden. Doch tevens verhaalde hij, dat pg. Marta-Sana „met den priesterlijken *pangéran Adilangou* met sijn macht gecampeert lagh tot Pakis-Wiering”.

Inderdaad heeft pg. Marta-Sana de kust niet bereikt; die liet hij aan zijn dienaren over. Merkwaardig is de aanwezigheid van de pangéran van Adi-Langu in Pakis-Wiring. Was deze heilige man uit zijn woonplaats gevlucht? Gelijk bekend stond hij een nadere verbinding tussen Mataram en de Compagnie voor.

Op 12 febr. 1676 was Mirma-Gati weer op de terugreis. In Tadjj

ontmoette hij dan wel enige bagagedragers van pg. Marta-Sana, doch de pangéran zelf niet. Deze was door de poort Trajem Mataram weer binnengesloten, zodat, als Pakis-Wiring gelijk is aan het Pakis tussen Salatiga en Magelang, zijn tocht bestaan heeft in een reis om het Merbabu-Merapi-complex.

Of zijn afgezonden nog wel helemaal tot in Pekalongan geweest zijn, moet betwijfeld worden; vermoedelijk niet. Op 20 mrt. 1677 verscheen op de „volle passebaan” van de Kraton ng. Singa-Wangsa, „out opperstrandtheer en gouverneur van Paccalogan”, om „over syn ongeluck 't leven, soo hy schuldigh bevonden wierdt, op t' offeren”. Pg. Adipati Anom viel hem hard, doch pg. Marta-Sana pleitte voor hem. Hij was n.l. al op weg naar Mataram geweest, had echter niet kunnen komen, „voor en alee (Marta-Sana) de Maduresen van die gewesten (Kendal en Kali-Wungu) verslagen (had), als wanneer hy ten eersten by my (Marta-Sana) gekomen” was (d. J. VII, 109). Pekalongan zelf behoefde dus niet door pg. Marta-Sana's troepen bevrijd te worden; de gouverneur kwam zich zelf overgeven.

De gevolgen van pg. Marta-Sana's tocht waren belangrijk. Enige maanden lang was het gezanten der Compagnie mogelijk Mataram te bereiken. Daardoor kon met de Sunan onderhandeld en een herzien verdrag gesloten worden. Een nieuwe troepenmacht onder Cornelis Speelman was n.l. onderwijl in Japara aangekomen.

XIV.

SPEELMAN IN JAPARA.

jan.—mrt. 1677.

Speelman's uitzending. nov. 1676.

Op één dag, 7 nov. 1676, had de Hoge Regering twee brieven gekregen, voormiddags van de overwinnaar rd. *Truna-Djaja*, namiddags van de verslagene, pg. *Adipati Anom*. Beider verslagen van de slag bij Gegodog werden reeds besproken; beiden vroegen om hulp, de kroonprins ootmoedig, de rebel brutaal. De laatste verzocht zijn „vader” (de G.G.) om geschut, dat deze toch niet gebruikte, zo mede kruit en kogels ter leen. Verder moge zijn „vader” God om de overwinning van zijn „zoon” bidden! Van Djuwana tot Pamanukan en Balambangan was al de ganse kust onder diens gezag en hij zou er goede orde houden! De toon van dit schrijven zal weinig geschikt zijn geweest, om de Hoge Regering voor de afzender in te nemen.

De brief van de Mataramse prins was gericht aan zijn „broeder, den capitain Moor” (dus weer de G.G.), op wie hij al zijn hulp en hoop alleen stelde. Na het verhaal der nederlaag, beriep hij zich op het verdrag tussen Mataram en Batavia. Zijdelings stelde hij de Compagnie voor de ramp verantwoordelijk. De Makassaren, door de Compagnie overwonnen, waren haar onderdanen en slechts doordat ze Makassaarse leiders hadden, durfden de Madurezen Mataram beoorlogen. Ook dit schrijven zal de Hoge Regering tot weinig mededogen bewogen hebben. Het ontbreken van geschenken zei genoeg over de positie van de kroonprins, een armzalige vluchteling, die thuis ongenade wachtte.

Ten slotte bereikte op 2 dec. 1676 (D.) Batavia een bede om hulp van de Japarase gouverneur, ng. Wangsa-Dipa, pas tot opperstrandheer bevorderd. Uit naam van zijn meester beloofde hij alle stranden en Madura na de herovering op de rebellen ter beschikking der Compagnie te stellen. Ook vrijstelling van *tollen* werd in een afzonderlijke brief aan 's Vorsten oude vriend, de Directeur-Generaal Rijklof van Goens voorgespiegeld. Een en ander zal de Hoge Regering bewogen hebben in de verwarde zaken van Java's Oostkust in te grijpen.

Op 5 dec. 1676 nam zij twee besluiten (D.), „aengemerckt de dubieuse en duystere toestant in 't Mattaramse rijck, als oock de versochte adssistentie van den resident, *Everard van der Schuyr*”:

1o de zending van 200 soldaten onder kapitein Jan Albert Sloot;

2o de aanstelling van een „eminent hoofd”.

Aangezien de heer *Speelman* zijn diensten aanbod, werden deze geaccepteerd. Hem zouden vergezellen „d'eerwaerde predikant *Hubertus Leydecker*”, later vermaard als Maleis Bijbelvertaler, en de kooplieden *Jacobus Couper*, oud-resident te Japara, en *Cornelis van Woensel*.

De 200 man zouden nog die avond vertrekken, doch niet dienen om de Madurezen te „offenceren”. Men hoopte nog als „mediateurs” de geschillen tussen deze „pangeran van Madura” en zijn Vorst te kunnen „accomodeeren”. Bleek eerstgenoemde onwillig, dan zou men gedwongen zijn, dit langs een andere weg te bereiken. Dit laatste klonk reeds dreigend.

Zowel t.o.v. de Sunan als rd. Truna-Djaja bakende men zijn koers uit. De gouverneur Wangsa-Dipa moest de Sunan van *Speelman*'s komst verwittigen, opdat deze Vorst zou verklaren en bevestigen, wat zijn gouverneur uit zijn naam aan H.Ed. had geschreven. Tevens kregen de gezanten van de Madurees een boodschap voor hun meester mede, n.l. „dat hy syn saeke wèl kome te overdencken en onse mediatie hùn ten besten wert aengeboden”.

Op 2e Kerstdag 1676 hield *Speelman* wapenschouw over zijn troepen op het Kasteelsplein. Vandaar marcheerden ze dwars door het Kasteel naar de plaats van inscheping. In het geheel waren het vijf compagnieën, 441 man, waarvan 131 voor de Grote Oost bestemd, zodat voor Japara 310 koppen overbleven. Daar reeds twee maal ruim 200 man onder Van der Schuyr en Sloot derwaarts vertrokken waren, kreeg men daar een 720 Europese militairen bijeen. Hierbij kwamen nog vier Inlandse compagnieën: Ambonezen, Maleiers, Baliërs en Mardijkers. Ten slotte beschikte men nog over een 600 zeelieden en andere dienaren.

Drie dagen later, op 29 dec. 1676, ontving *Speelman* een uitvoerige memorie en nam afscheid, uitgeleid door de ganse Raad tot buiten de Waterpoort, terwijl de Kasteelbezetting van Z.Edts. woning tot aan deze poort „in volle geweer gerangieert stont” (D.).

Des nachts lichtte de vloot de ankers; het grote drama ving aan.

Speelman te Japara. 15 jan.—25 mrt. 1677.

Admiraal *Speelman*, begunstigd door de westmoeson, deed op zijn

tocht naar Japara slechts Tegal aan. Van 7 tot 10 januari 1677 lag hij er met zijn vloot ter rede.

Naar Tjerebon, door stroom en wind onbereikbaar, zond hij een Moor, wellicht de bekende *Piero* of *Piroe*. De gouverneur deelde deze mede, dat het weliswaar weinig moeite zou kosten, Mataram's gezag langs de stranden te herstellen, doch dat hij voor Tjerebon het gezag van rd. Truna-Djaja verkoos, „om de vryheden... hun beloofd en albereids genoten” (d. J. VII, 75).

Dezelfde gezant bezocht ook Tegal. De gouverneur *Wira-Suta* was wel bereid zich onder Speelman's bescherming te stellen, mits enige Nederlandse vaartuigen de rede bleven bewaken. Hij was de Sunan trouw gebleven, ook toen er schepen met Sampangers van rd. Truna-Djaja waren verschenen.

Het schikte Speelman niet een sloep of jacht achter te laten en hij beperkte zich tot een „acte van sauvegarde” met een „prinsenvlag”. De eerste was van „gansch onpartydigen inhoud, alleen om de Madoe-rezen te insinueren een stilstant van actiën” (d. J. VII, 76). Dat de vlag indruk maakte, bleek bij de komst van nog twee Madurese prauwen, die afdeinsden op het gezicht van de driekleur. Dit was voor Speelman reden, om toch maar twee sloepen voor Tegal achter te laten.

Ten gevolge van het onstuimige weer bereikte de vloot pas 16 jan. 1677 Japara (D. 20 mrt. 1677 p. 66). Vriendelijk uitgenodigd door de gouverneur, ng. Wangsa-Dipa, trad Speelman de 20e januari aan wal. De begroeting was Javaans hoffelijk.

Daar Speelman bij zijn aankomst in Japara over ruime bevoegdheid wenste te beschikken, liet hij reeds eind dec. 1676 enige boden naar Mataram sturen, om zijn komst aan te kondigen en de „gerequireerde qualificatie tijdig bij de hand te hebben” (Japara 7 jan. 1677 K. A. 1218 f. 1581 r). Met het laatste wordt waarschijnlijk een machtiging van de Sunan voor Speelman bedoeld. De resident Van der Schuyr begeleidde de gezanten tot Samarang, ten einde de wegen naar het hof te openen, doch moest lang op antwoord wachten, zodat hij tweespalt vermoedde.

Bij Speelman's aankomst en landing te Japara op 20 jan. 1677 waren deze boden nog niet terug. Hij besloot toen het hof krachtiger aan te pakken. Hij deed dit echter niet buiten medeweten van de gouverneur van Japara, ng. Wangsa-Dipa, met wie hij blijkbaar spoedig op goede voet raakte.

Reeds een week na zijn aankomst besloten Speelman en Raad, op uitnodiging van ng. Wangsa-Dipa de berg Dana-Redja bij Japara te

bezetten, „om veele goede redenen en de groote extime desselfs onder de Javanen” (D. 20 mrt. 1677 p. 71).¹

Luit. Martinus van Ingen maakte er een aftekening van, waaruit bleek, dat „’t selve bequaem (was), om alles van te maeken”, d.w.z. op vestingbouwkundig gebied. Er zou een 100 man bezetting in komen onder een luitenant.

Daarnaast dienden de mogelijkheden der beide partijen onderzocht te worden. De Nederlanders hebben n.l. lang gearzeld tussen de Susuhunan en zijn oproerige vazal.

Op het schrijven, dat laatstgenoemde na zijn zege bij Gegodog tot de Hoge Regering richtte, had zij met een prae-advies geantwoord, dat de resident te Japara aan hem had laten overbrengen (Japara 7 jan. 1677 K. A. 1218 f. 1581 r). Op 1 jan. 1677 was daarop een antwoord gekomen, dat door gezanten zou gevolgd worden. Inderdaad verscheen op 3 jan. 1677 een Madurees vaartuig, dat zo maar de rivier van Japara wilde opzeilen. Dit werd echter door de sjabandar gewapenderhand belet. „Soo dapper zijn se tegen ongewapende lieden”, hoonde de resident, die te laat de afgewezen Madurees door een snelvarende scheepsboot liet nazeilen; hij werd niet ingehaald. Ook Speelman was over dit verdrijven der Madurese onderhandelaars slecht te spreken (Pekalongan 10 jan. 1677). Hieruit verklaart zich zijn haast met het zenden ener boodschap naar rd. Truna-Djaja. Tot in maart 1677 bleef hij op een vreedzame schikking hopen; hij handhaafde intussen de neutraliteit zo strikt mogelijk (D. 20 mrt. 1677 p. 68). Vooral rondom Japara werd de wapenstilstand goed onderhouden. De zaken stonden immers, volgens Speelman, „noch soo tusschen beyde”.

Zo zond hij na zijn aankomst in Japara, op 20 jan. 1677 ’s avonds de Moor Piroe of Piero als gezant naar Sura-Baja met een brief voor rd. Truna-Djaja (d. J. VII, 83).

Het bezoek van de Moor Piroe aan rd. Truna-Djaja.

27 jan.—10 febr. 1677.

Het bezoek van de Moor Piroe aan rd. Truna-Djaja draagt een zeer bijzonder karakter (d. J. VII, 84—93). Enerzijds spreekt men over de Madurees als over de Panembahan, Zijne Excellentie (p. 84), anderzijds

¹ Behalve in de Babad's vindt men wonderverhalen over de berg Dana-Radja in: Rapporten van de Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera. 1910. Uitgegeven door het Bat. Gen. van K. & W. Bat. 's-Grav. 1911. p. 162-66.

behandelt men hem weinig vormelijk, waartoe hij zelf trouwens meermalen aanleiding geeft.

De gezant der Compagnie is de Javaanskundige *Moor Piroe*, die de kust kende, maar over wie wij overigens niet te best zijn ingelicht, vergezeld door een Balisch schrijver. Daar komt dan nog op 5 febr. 1677 de assistent Willem Buytenhem bij, terwijl de twee burgerschippers, Daniel Dupree en François Penneman bij rd. Truna-Djaja blijkbaar in- en uitgaan. Van deze en andere heren heeft hij blijkbaar enige niet steeds even aantrekkelijke Westerse manieren geleerd, zelfs een paar Nederlandse woorden. Dit geeft aan de audienties bij de Madurees iets ongedwongens; men kan zelfs ongeroepen verschijnen en wordt soms nog ontvangen ook.

Rd. Truna-Djaja's stemming wisselt nog al eens, gelijk bij meer drankzuchtigen het geval is. Bij de ontvangst van Speelman's brief toont hij de grootste eerbied. Hij gaat Piroe tegemoet om het schrijven te ontvangen, drukt dit eerst tegen zijn hoofd, alvorens het te lezen. Daarnaast de belachelijkste grootspraak over behaalde of nog te behalen overwinningen, een stoffen op zijn luisterrijke afkomst, die zou opklimmen tot de „coninck Madjapayt" (p. 92—93). Maar terwijl een Susuhunan van Mataram tijdens een plechtig gehoor steeds een grote waardigheid en zwijgzaamheid wist ten toon te spreiden, praat rd. Truna-Djaja bijkans aan een stuk door over allerlei. Deze woordenstroom moet dienen om zijn afwijzing van Speelman's uitnodiging om zich naar Japara te begeven, te maskeren en tijd te winnen.

Behalve deze kwestie houden de rebel nog twee zaken bezig: 1o het succes zijner troepen of bondgenoten in Mataram, van wie hij veel verwacht; 2o de benauwende aanwezigheid der Makassaren op zijn eiland Madura. Inderdaad beefde heel Sura-Baja voor de Makassaren. Niettegenstaande hij bluft op successen ten koste dezer vroegere bondgenoten — er worden zelfs afgehouden hoofden vertoond — moet hij toch toegeven, dat zij hem verhinderen Speelman van levensmiddelen: rijst, katjang, boontjes te voorzien. De Makassaren hebben alles geruïneerd en geroofd, zelfs de moskee in Sampang verbrand. Bovenal belletten zij hem naar Japara te gaan, om voor de Admiraal te verschijnen. Wanneer de Moor de mogelijkheid oppert, om gequalificeerde gezanten naar Japara te zenden, beweert de Madurees niemand meer te hebben. Inderdaad treft men weinige aanzienlijken in zijn omgeving, enkel lagere dienaren.

Ofschoon 's Compagnies gezant er op aandringt, binnen drie dagen weer teruggezonden te worden, duurt het twee weken, eer hij zijn

afscheid krijgt, welke pogingen ook worden gedaan, om sneller antwoord te bekomen. Twee brieven van Speelman zijn nodig, om het zover te brengen. De eerste door Piroe zelf overhandigd, is blijkbaar nog gematigd van toon; over de tweede door de assistent Willem Buytenhem gebracht op 5 febr. vindt de Madurees zich op. Zijn persoonlijke aanwezigheid in Japara wordt daarin *geëist*. Maar vooral de vorm vindt hij krenkend; men behandelt hem er in als een dienaar der Compagnie (p. 90). Een aanwezige Bantammer stookt het vuurtje nog wat op: „dit was geen brief, die behoorde aen soodanigen Coninck gesonden te werden”. Penneman trachtte nog de dringende vertogen van de Admiraal te verklaren uit diens „broederlycke genegenthey”, doch vergeefs. Rd. Truna-Djaja vond de brief „aanstotelyck” (p. 91). „Willem” mocht niet voor hem verschijnen, zelfs niet om het schrijven te verduidelijken.

Ofschoon Piroe het bezoek aan Japara aanlokkelijk trachtte te maken als geschikt om rd. Truna-Djaja „grootter en syn staat heerlycker te maacken”, liet hij zich daardoor niet van de wijs brengen. Eerder dan naar Japara te gaan, liet hij zich in stukken kappen!

Tijdens zijn laatste bezoek, 's avonds de 10e februari, kreeg de gezant der Compagnie zijn afscheid en een brief voor de Admiraal (p. 93). Dit schrijven, dat tegen de westmoeson in, pas in de nacht van 24 op 25 februari aan Speelman zal zijn overhandigd, bevatte weinig meer dan dat rd. Truna-Djaja de hulp der Nederlanders tegen de Makassaren verzocht, en dat hij zich in Sura-Baja bevond.

Speelman weifelt.

Nadat nog in de nacht van 24 op 25 februari 1677 Piero aan vier gecommiteerden te Japara verslag had uitgebracht van zijn wedervaren bij rd. Truna-Djaja, kreeg Speelman de indruk, dat er inderdaad van de Madurees weinig te verwachten viel.

In maart 1677, nog vóór de terugkeer van Couper uit Mataram, toen men dus nog niet wist, wat men aan de Susuhunan had, ontving men in Japara door bemiddeling van enige burger-koopvaarders opnieuw bericht van rd. Truna-Djaja. De burger F. Penneman bracht een verslag uit over het contact, dat hij met de rebel had gehad (Aentijckeninge van . . . Penneman, Japara 24 mrt. 1677 K. A. 1218 f. 1641 v).

Hij oordeelde, dat er met rd. Truna-Djaja wèl te praten zou zijn, mits men hem Oost-Java van Gresik af wou garanderen. Anders zou

het zeer moeilijk vallen, hem te onderwerpen. Zijn plan om Mataram te vermeesteren stond vast, waarna hij „op die troon (zou) . . . zitten”. Gezien deze aspiraties, was hij te beschaamd om Nederlandse hulp tegen de Makassaren in te roepen.

Mits de Compagnie hem zijn gang liet gaan, zou zij grote voordelen behalen. Ná zijn overwinning op de Makassaren wilde hij wel naar Japara overkomen, als de Sunan ook kwam. Maakte deze bezwaren, dan zou Truna-Djaja hem wel halen!

Ofschoon de rijst schaars was, was Truna-Djaja toch aan het verzamelen van een 200 kojang voor de Compagnie. Eer deze bijeen was, weigerde hij toestemming tot uitvoer. Tot zover rd. Truna-Djaja's boodschap.

Ondertussen ging de oorlog in het binnenland voort. Veel buit kwam bij Truna-Djaja binnen: gongs, krissen, pieken, houwens, allerlei geschut, geld in potten, en mensen.

Wonderlijk doet het aan, dat Speelman zo onder de indruk van dit verward geschrijf kwam, dat hij eerst aan rd. Truna-Djaja 's Compagnies hulp tegen de uitgeweken Makassaren „absolut beloofde” (D. 20 mrt. 1677 p. 67). Reeds was aan de luitenant van het prauwenhuis gelast, met enige sloepen derwaarts te gaan, om meteen ook een oog in het zeil te houden. Doch dadelijk daarop werd dit bevel ingetrokken, toen men duidelijk vernam, dat „Troena Jaja met eenige troupes onder verscheyde hoofden tegen den Mataram in aentogt was” (D. 20 mrt. 1677 p. 68). Maar de Admiraal had nog een ijzer in het vuur, de Sunan.

Speelman's vier boodschappen naar Mataram. jan.—april 1677.

Na zijn aankomst te Japara op 20 jan. 1677 heeft Speelman vier maal boodschappers aan de Sunan gezonden, t.w.:

- 1o de sjabandar Mirma-Gati 29 jan.—21 febr. 1677 (K. A. 1218 f. 1600 en volgende);
- 2o de hoveling Djaga-Pati 14 febr.—13 mrt. 1677 (K. A. 1218 f. 1631 en volgende);
- 3o de koopman Jacob Couper 6 mrt.—24 mrt. 1677 (d. J. VII, 95—113);
- 4o twee Japarase lurah's half mrt.—begin juni 1677 (geen verslag).

Driemaal zond de Admiraal dus Javanen uit, één keer een Javaans-kundige Nederlander. Deskundiger boden had hij niet kunnen gebruiken. De Vorst bevond zich echter niet in de beste toestand, hetgeen de Hoge Regering aan „onmatig vrouwen en drincken” toeschreef. Dit was de

reden, dat anderen voor hem het bewind voerden, hetzij zijn vier volwassen zonen, hetzij de beide opperschatmeesters.

Behalve een brief aan de Sunan nam de eerste boodschapper, Mirma-Gati, nog een voor deze bestemde mondelinge mededeling mede, die hij van Speelman ontving, nadat hem de brief was voorgelezen. Bovendien kreeg hij brieven voor de drie pangérans Adipati Anom, Puger en Singa-Sari.

Gelijk het bij een eenvoudige bode past, was de ontvangst ook eenvoudig. De Sunan, gezeten op een tapijtje, stond Mirma-Gati op de suka-sana te woord. De kroonprins wilde zijn brief niet in het openbaar, doch thuis ontvangen. Met de prinsen werd over de hoge kosten gesproken, die de Compagnie zich ter wille van Java getroostte. Zij had 2500 gegageerden en evenveel vrijwilligers uitgezonden. Mirma-Gati overdreef hun gages: kapiteins verdienden wel 200 rds. p. m., de minste soldaten nog 4 tot 5 rds., wat de Javanen verbaasde. Bovendien had de Compagnie de Vorst reeds vijf maal geholpen. Daarbij kwamen dan nog de onkosten, die ng. Wangsa-Dipa gemaakt had. Rd. Truna-Djaja had al méér aangeboden, dan thans van de Matarammers gevraagd werd. Pg. Adipati Anom dorst weer hoog van de toren te blazen, deed opvallend pro-Hollands en verdedigde de steun aan de Compagnie.

De volgende dag — 8 febr. 1677 — kwam het antwoord aan Speelman ter sprake. Aan Mirma-Gati werd gevraagd, waarom de Admiraal de Sunan *broeder* noemde. Geantwoord werd, dat hij daartoe, als vertegenwoordiger der Hoge Regering, gerechtigd was.

Bij het opstellen van het antwoord werd Mirma-Gati's hulp ingeroepen, welke deze terecht weigerde. Ter oplossing der nieuwe moeilijkheden werden nu oude geschriften geraadpleegd, wat tijdrovend was. Eindelijk kwam de brief op 11 febr. 1677 na veel horten en stoten gereed. Maar in plaats van de 20.000 rijksdaalders, die ng. Wangsa-Dipa had gevraagd, werden slechts 3000 uitbetaald.

Te 4 uur 's namiddags had binnenshuis de plechtige overhandiging van het antwoord plaats door de hogepriester kj. Toe Ragam, in tegenwoordigheid van de Susuhunan. De brief lag op een zilveren schaal „songewijse”, waar binnen met Arabische letters in de Javaanse taal geschreven was, dus in pégon: „Desen brieff van den Sousouhounang”. De Vorst, spraakzamer dan te voren, informeerde naar de *kapitein Djambi*, met wie hij zijn vriend Rijklof van Goens, oud-opperhoofd van Djambi, bedoelde, die aangename herinneringen achtergelaten had. Tot des Sunans verbazing kon Mirma-Gati meedelen, dat deze nog

leefde en te Batavia was. Ook vertelde hij, dat de admiraal Speelman schoonzoon was van de gezant Sebalt Wonderaer, die in 1647 Van Goens vergezeld had. „Wel dan leeft hij noch, soo lange den Admiraal leeft” had de Vorst toen geantwoord (v. Goens 38—39).

De volgende morgen werd de terugreis aanvaard; op 21 febr. 1677 was Mirma-Gati weer in Japara.

Het tweede gezantschap van Djaga-Pati.

Speelman, blijkbaar ongeduldig geworden over dit lang wegblijven, zond, toen er na 14 dagen nog geen tijding uit Mataram kwam, als tweede bode *Djaga-Pati*, in gezelschap van Wangsa-Menggala. Eerstgenoemde, een hoveling, achtte Speelman een „man van staat en regeeringe”. De Babad noemt hem een zoon van ng. Wangsa-Dipa. In elk geval bezat hij in het hem toekomende dorp Lusah een huis.

Op 14 febr. 1677 vertrok hij; juist vier weken later was hij weer terug, meebrengende een kort dagregister, waarop wel de dagen der week, doch niet de data voorkomen. Gelukkig is deze leemte aan te vullen.

Op 24 febr. 1677 in de hofstad aangekomen, werden zij midden in de nacht nog door pg. Adipati Anom ontboden. Toen bleek, dat er sedert het vertrek van Mirma-Gati op 12 febr. heel wat veranderd was. Pg. Marta-Sana, stoffend op zijn heldendaden, speelde nu de eerste viool. Daarom ontried de kroonprins aan Djaga-Pati zich tot hem zelf te wenden; liever moest hij zijn last aan pg. Marta-Sana voordragen. Hij rekende zich zelf thans reeds onder de „oude, die sich de saacken niet meer aen en trecken”; anders zou pg. Marta-Sana nòg „hatiger off nijdiger” kunnen worden, dat hij al was. Inderdaad wendde Djaga-Pati zich de volgende dag dadelijk tot pg. Marta-Sana, doch kreeg deze pas na twee dagen, op 27 febr. 1677 te spreken. Het was hem om geld voor ng. Wangsa-Dipa te doen. De volgende dagen herhaalde hij zijn verzoek aan de pangérans Puger en Singa-Sari. Van allen kreeg hij echter te horen, dat zij het er eerst met elkaar over eens moesten zijn. Er diende dus op een grote vergadering gewacht te worden, die op 4 mrt. 1677 plaats vond. De prinsen, omstuwd door hun dienaren, beloofden het verzoek aan de Sunan voor te dragen, hetgeen de volgende dag geschiedde. Twee dagen daarnop kregen de boden 6000 rds., wat met hetgeen Mirma-Gati al had meegebracht, 9000 rds. maakte. Daar nog 1000 rds. uit Japara konden gelicht worden, werd het totaal net 10.000 rds. De Sunan zou zich die dag hebben uitgelaten: „Daer is niemant, daar ick mij op verlaat, als op mijn *broeder* den Admiraal

Speelman selffs. Indien mijn landt weder in een goede standt sal wesen gebracht, soo isser niets in de Mattaram, dat hij can begeren, off ick sal het hem geven . . .”. Dit alles verklaarde de Vorst tegen zijn groten in tegenwoordigheid der boden. Hij wenst ook van Speelman’s optreden tegen Madura op de hoogte te blijven, keurde tevens de bezetting van vaste punten in Japara goed. Hij stelde zijn vertrouwen dus volledig op de Admiraal en ng. Wangsa-Dipa.

Thans had nog een kort, geheim onderhoud met pg. Adipati Anom plaats. Deze noemde zich de eigen zoon van de Admiraal, aan wie hij steeds als aan een vader dacht. Nieuwe boden dienden zich echter eerst tot pg. Marta-Sana te wenden. Dit moest aan Speelman persoonlijk worden medegedeeld, anders werd het ten kwade aan de Sunan overgebracht, voor wie de kroonprins in vrees leefde.

Op 7 maart vertrokken de Javaanse boden; een week later waren zij in Japara en brachten aan Speelman hun rapport uit. Een viertal hen vergezellende Mataramse boodschappers overhandigden aan Speelman de 9000 rijksdaalders.

Dadelijk na Mirma-Gati’s terugkeer in Japara op 21 febr. 1677 was Speelman met de gouverneur ng. Wangsa-Dipa besprekingen begonnen naar aanleiding van het meegebrachte antwoord van de Sunan. Nu kennen wij dit nog slechter dan de brief van de Admiraal, doch zeker was hierin de oude ng. Wangsa-Dipa tot alles „volmachtigt” (D. 20 mrt. 1677). Het gevolg dezer gedachtenwisseling was, dat op 25 febr. 1677 een voorlopige vernieuwing van het vroegere contract met de Sunan uit 1646 tot stand kwam. Drie dagen later werd dit ontwerp bezegeld en ondertekend.

Men zal zich de gouverneur hierbij zeker niet als een zuiver lijdelijk voorwerp dienen voor te stellen. Enerzijds was deze algemeen geachte figuur een warm voorstander van samenwerking met de Compagnie, wat een grondige wijziging van het oude vredesverdrag insloot; anderzijds kon aan Batavia niet alles gegund worden, wat het wenste. Immers, een contract, dat Mataram te zeer verplichtte, zou voor het hof onaanvaardbaar wezen en de anti-Nederlandse groepering reden geven, om het op een afwijzen der Nederlandse hulp te laten aankomen. Daarmede zou ng. Wangsa-Dipa’s positie ondermijnd en zeker ook zijn leven verloren zijn. Geen wonder dus, dat de oude gouverneur na de parafering van het ontwerp-contract verzekerde, dat als het Hof met dit ontwerp niet instemde, „hy mede de stranden verlaten en ten hove in presentie van den Sousouhounang *sterven* wilde”. Men mag dit zeker niet als blote retoriek beschouwen.

Natuurlijk riskeerde Speelman heel wat minder. Een mogelijke afwijzing der Nederlandse eisen bood hem nog de kans, om met rd. Truna-Djaja tot een overeenkomst te geraken, hetgeen hij zeker niet voor onmogelijk hield. De voor de Javaanse gouverneur noodlottige gevolgen van zulk een accoord met de rebel schijnen bij de Admiraal slechts licht gewogen te hebben. Wellicht achtte hij de kans daarop gering en twijfelde hij niet aan de uitslag der zending van de man, die hij er mee belastte, het voorlopige contract aannemelijk te maken, *Jacob Couper*, „als die de Javaanse tale prompt lesen, schryven en spreken” kon.

Couper's gezantschap. 5—25 mrt. 1677.

Het belangrijkste der vier gezantschappen is het derde, dat van *Jacob Couper* geweest, vallende tussen 5 en 25 maart 1677. Couper vertrok dus 12 dagen na de terugkeer van de eerste gezant, Mirma-Gati, en 9 dagen vóór de terugkomst van de tweede, Djaga-Pati, die hij onderweg nog ontmoette. Betrof de opdracht dezer eerste twee in hoofdzaak financiële aangelegenheden, Couper's taak was het verbond met de Sunan door wijziging op de hoogte der omstandigheden te brengen. Dit werk heeft hij in 9 dagen, van 12 tot 21 maart volbracht.

Als reisgenoten had Couper behalve zes militairen, twee zonen van de gouverneur Wangsa-Dipa, de kenčols Naja-Menggala en Sura-Pradja; te Plèrèd logeerde hij ten huize van eerstgenoemde kenčol, ofschoon dit nog al bekrompen was, vooral wat betreft de paardenstal (d. J. VII, 95).

Zowel op raad van Djaga-Pati, als op die van de kroonprins, hem overgebracht door zijn dienaar kj. Sendi, en van ng. Wangsa-Dipa's oudste zoon, kj. Tanu-Menggala, lijfwacht van de Sunan, besloot Couper zich eerst tot pg. Marta-Sana te wenden. Toch had het heel wat voeten in de aarde, eer Couper bij deze prins toegelaten werd. Pas op 14 maart te 10 uur kreeg hij audiëntie en vond ogenschijnlijk een welwillend oor voor het nieuwe contract, maar kon zich tevens van de onenigheid der prinsen overtuigen (d. J. VII, 98). Pg. Singa-Sari zou de Compagnie niet voor haar hulp willen betalen; de pangérans Adipati Anom en Puger evenmin, doch pg. Marta-Sana had hen overgehaald, de Compagnie schadeloos te stellen, waarna pg. Singa-Sari overstemd was. Des Sunans stiefzoon, arja Nata-Brata, had niets meer in te brengen (d. J. VII, 99—100).

Daarop bezocht Couper pg. Puger, die de zaak de volgende dag (15 mrt.) met zijn broeders wilde bespreken. Die andere morgen volgde

een bezoek aan de kroonprins, maar voor pg. Singa-Sari, die juist op het punt stond naar de aloen-aloen te rijden, kwam Couper te laat; hij moest maar 's anderen daags terug komen. Het viel op, dat pg. Adipati Anom niet de sympathie zijner broeders genoot: Couper moest maar tegen hen zeggen, dat de Nederlanders hem niet mochten; dat zou zijn zaak zeker bij hen bevorderen (d. J. VII, 101).

Die dag, de 15e, beraadslaagden de vier gebroeders op de paseban en te 4 uur n.m. was de Sunan, geleund op een stok, op de suka-sana verschenen, vroeg waarover zij zich beraadden en beval de gezant van een wacht te voorzien (d. J. VII, 102). Dit geschiedde door tg. Mataram en tg. Djaga-Baja. Doch deze wacht van 20 man belette Couper op de 16e pg. Singa-Sari te bezoeken.

Kort daarop vond de plechtige ontvangst door de prinsen op de paseban plaats. Na enig redekavelen overhandigde de gezant de brief voor de Sunan met het bestelde gouden signet aan de prinsen: de Sunan was nu zeer zwak en kon geen gehoor verlenen. Brief en concept-contract, opgesteld door kj. m. Suta-Daja, Couper's Javaanse schrijver, werden door de secretaris, tjarik Sura-Baja, voorgelezen, doch het laatste kostte moeite, zodat ten slotte Couper het maar overnam (d. J. VII, 103—104).

Pg. Singa-Sari verzette zich tegen uitbreiding van 's Compagnies gebied boven het betalen der onkosten, waarop Couper een toelichting gaf (d. J. VII, 104). Verder lieten de prinsen zich niet uit, maar zonden de schatmeesters en de secretaris met het contract naar de Sunan. De eersten aarzelden echter. Na aandringen en scheldwoorden van pg. Marta-Sana gingen zij ten slotte toch naar binnen, waarbij Couper hen door kj. Tanu-Menggala, die als mantri anom daar vrij toegang had, liet nagaan (d. J. VII, 105).

Na de voorlezing liet de Vorst naar het gevoelen zijner zonen informeren. Toen zij tegen de uitbreiding van Compagnies gebied tot aan Pamanukan bezwaar bleken te hebben, kon ook de Sunan zich daarmee niet verenigen, beweerde dat zijn broeder Speelman hem slechts had willen bekend maken, dat zijn land slecht bestuurd werd. Elke prins moest met 1000 man de Admiraal naar Sampang vergezellen.

De prinsen wilden echter eerst nog eens overleggen, lieten dit de Sunan weten, waaraan Couper nog toevoegde, spoedig „gedepescheert" te willen worden (d. J. VII, 105—6). Het nieuwe contract moest in zijn bijzijn getekend worden.

De 17e maart had de tweede grote ontvangst plaats. Uitgezonderd de verkleining van zijn rijk wilde de Sunan alles tekenen (d. J. VII,

106—7). Hierbij legde Couper zich neer en tjarik Sura-Baja schreef het in margine. Ook bracht pg. Adipati Anom des Sunans wens over, dat rd. Truna-Djaja van het leven zou beroofd worden. Couper antwoordde vaag, doch de kroonprins die daar reden voor had, herhaalde: „Segt den Admiraal, dat het een versoek van den Sousouhounan is!” Zelfs schreef de prins aan Speelman, „in . . . ijver te branden, om de ondergangh van Troena Jaja te mogen sien” (D. 30 mrt. en 4 apr. 1677 p. 79 en 90).

Niettegenstaande Couper's bezwaren, werden de drie contracten ten slotte met „Syn Majts. tsjap (zegel)” door pg. Adipati Anom, daartoe „g'authoriseert”, bekrachtigd. Daarna zetten ook de drie andere prinsen „haere signetten . . . met rode lack daarop” (d. J. VII, 107).

Om *geld* aangesproken, verklaarden de prinsen eenstemmig, dat de schatkist na de laatste adering van 10.000 rijksdaalders leeg was. Al het geld was onder de Mataramse adel verdeeld (d. J. VII, 108). Couper wilde desnoods met baar goud genoeg nemen, maar kreeg niets anders dan plechtige verzekeringen (zie ook: d. J. VII, 110). Op een spoedig antwoord op de brieven en depesche verzoekende, ontving Couper ten antwoord, dat de Sunan op de 20e maart (zaterdag) hem zelf persoonlijk de brief zou overhandigen.

Op de bewuste zaterdag werd Couper te 2 uur n.m. ontboden, nadat de prinsen eerst bij hun vader binnen waren geweest. Hij kreeg een brief, benevens een piek met een kris, „tot particuliere vereeringe”. De gezant verklaarde, dat 100 dgl. pieken en krissen hem niet zo lief waren, als persoonlijk de brief van de Sunan te ontvangen, waarop hij nu al drie dagen vruchteloos wachtte. Om strijd verzekerden de prinsen, dat Z. M. te ziek was om op te zitten. Veel gepraat volgde over de machtiging van ng. Wangsa-Dipa, die met Speelman naar het oosten mee mocht, doch bijna geen volk tot zijn dienst kreeg. Bovendien kreeg kj. Suta van Tegal en Brebes tot taak, Japara in zijn afwezigheid te bewaken. Beter leek het, al het land bewesten Japara ook onder ng. Wangsa-Dipa te stellen, opdat hij ten minste volk zou hebben (d. J. VII, 111—12).

De verdere besprekingen met de prinsen betroffen slechts formaliteiten, waarbij zij zo weinig mogelijk op schrift gaven.

Op 21 maart ving de terugreis aan; reeds vier dagen later bereikte de gezant Japara, net op tijd, om de op vertrek staande Speelman te ontmoeten.

Niettegenstaande de uiterlijke overeenstemming tussen het Mataramse hof en het Kasteel van Batavia, was de positie van de gouverneur van

Japara nog allesbehalve aangenaam. De anti-Nederlandse groepering had de Admiraal niet openlijk durven weerstaan, evenmin als zijn gezant Jacob Couper. Zij wreekte zich echter heimelijk op ng. Wangsa-Dipa.

Ofschoon door de Sunan aanvankelijk tot alles „bevoelmachtigt” en zeer genegen om Speelman op zijn tocht naar Sura-Baja te vergezellen, had hij opeens, „men wist niet door wat inductie”, verklaard, „op pene van den *doot*”, zonder ’s Vorsten voorweten of bevel, Japara niet te mogen verlaten (D. 20 mrt. 1677 p. 69). Kennelijk was hem deze weigering van boven af ingeblazen.

Toen het ten slotte aan zijn eigen keus overgelaten werd, of hij mee wilde gaan of niet, kreeg hij als legermacht juist die volkeren toegevoegd, welke zich onder de macht van rd. Truna-Djaja bevonden. Dit kwam doordat, ofschoon ng. Wangsa-Dipa tot „stedehouder over alle Mattaramse zeehavens was geauctoriseerd”, toch pg. Marta-Sana zich het gezag over de landen bewesten Japara aanmatigde, zodat de gouverneur van Japara alleen maar de verwoeste en ontvolkte oostelijke havens overhield (D. 4 apr. 1677 p. 90). Speelman moest dan maar zien, hoe hij die oostelijke streken weer gewapenderhand herwon, iets waarvoor hij aanvankelijk, zo lang nog niet definitief met rd. Truna-Djaja gebroken was, weinig voelde.

Daarentegen hield de Compagnie ng. Wangsa-Dipa zo veel mogelijk de hand boven het hoofd. Hij werd, evenals de vier zonen van de Sunan, met een gouden zegel vereerd (D. 20 mrt. 1677). Ook zag men door de vingers, dat zijn echtgenote de 1000 rds. der door Japara op te brengen oorlogskosten zoek had gemaakt, „’t welck men egter in dese tyt niet goet gedagt hadt ten nauwsten met denselven te critiseren” (D. 30 mrt. 1677 p. 78).

Desniettenstaande kon hij slechts in beperkte mate aan Speelman’s wensenvoldoen. In plaats van 20 gontings kon hij er maar 6 leveren; in plaats van 400 slechts 150 matrozen (D. 4 apr. 1677 p. 191—92). Overigens moest hij bij het vertrek der vloot enkel met beloften volstaan: het nazenden van nog een 4000 Javanen, de fortificatie op de berg van Japara, rijst en vee voor de trein, het onderhouden van een postdienst tussen Japara, Sura-Baja en Batavia.

Speelman, beter dan zijn woord, was langer dan de beloofde acht dagen — die trouwens veel te kort waren — op Couper blijven wachten. Na meer dan twee en een halve week was zijn geduld echter uitgeput en besloot hij naar Sura-Baja te vertrekken. Op 24 mrt. 1677 schreef hij een afscheidsbrief aan de Hoge Regering; de volgende dag zou hij aan boord gaan.

Op die 25e maart werd hij door ng. Wangsa-Dipa „met alle de Javaanse grooten en adel (aan boord) geconvoeert”. De gouverneur, wie nog niets over de uitslag van Couper's zending bekend was, zal dit vertrek met lede ogen hebben aangezien.

Doch nog eer de „wegbrengers” van boord waren gegaan, verscheen „wel te pas” de koopman Jacob Couper uit Mataram, „sonder gelt . . . , maer egter met geen onaengename tydingen en brieven van den Sousouhounangh en zyne 4 soons, nevens het geratificeerde *contract*” (D. 4 apr. 1677 p. 89). Speelman achtte dit zo waardevol, dat hiermede de „onkosten der goude zegels vooreerst genougsaam wèl waren bestee”. Hoewel de resultaten nog niet dadelijk bleken, meende de Admiraal, dat de Javanen door dit nieuwe verdrag voldoende aan de Compagnie gebonden waren. Welgemoed kon hij dus de steven oostwaarts wenden.

De tekst van het *nieuwe contract* is na te lezen in Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum dl. III, p. 39. Hier volgt de korte inhoud.

Na de confirmering van het verdrag van 23 sept. 1646 (art. 1) volgt de belofte van hulp aan de Sunan tegen diens vijanden, waarmede de Compagnie zelf niet in oorlog is, mits de Vorst de onkosten betaalt (art. 2). De grensrivier blijft die van Krawang, daar de Vorst de uitbreiding tot aan de rivier van Pamanukan had afgeslagen (art. 3). Wederzijds zullen slaven, en debiteuren, zowel Christenen als heidenen worden uitgeleverd (art. 4). 's Compagnies koopmansgoederen zullen in het ganse Mataramse rijk tolvrijheid genieten (art. 5). De Compagnie mag voor haar handel loges bouwen en werkvolk huren, dat de gouverneurs niet zwaarder mogen belasten dan met 1 reaal per hoofd en per jaar (art. 6). Kooplieden en leveranciers met de Compagnie handelende, hetzij kopende of verkopende, behoeven van de in- en verkoop maar 2 % belasting te betalen (art. 7). Jaarlijks zal de Sunan aan de Compagnie te Batavia 4000 last rijst van goede kwaliteit marktgangs leveren (art. 8). Compagnies onderdanen (vrijburgers en Chinezen) zullen, mits van een zegel voorzien, voor in- en uitvoer 3 % en 1 reaal de kojang rijst (art. 9). Overwalsen worden slechts op 's Compagnies passen toege laten (art. 10). De Compagnie mag haar vijanden op de redes van Java aantasten; vallen die vijanden aan, dan moeten de Javanen helpen (art. 11). Hulp bij schipbreuk van 's Compagnies vaartuigen wordt voorgeschreven (art. 12).

Ten slotte de zware financiële verplichtingen, die Mataram knakten. Voor de hulp, tot eind juni 1677 bewezen, een bedrag van 250.000 realen, t.w. 125.000 dadelijk en telkens 62.500 in 1678 en 1679. Voorts 3000 last rijst in Batavia, t.w. 1000 last telkens in 1677, 1678 en 1679.

Van 1 juli 1677 af: 20.000 realen per maand. De bezetting van de berg van Japara Dana-Redja, op kosten van de Sunan.

Op 25 juni 1677 had de ratificatie plaats vanwege de Hoge Regering.

Het vierde gezantschap. half mrt.—begin juni 1677.

Behalve naar de volmacht voor ng. Wangsa-Dipa en de vernieuwing van het contract streefde Speelman er naar, om door bemiddeling van de gouverneur voor zich zelf een volmacht van de Sunan los te krijgen, waarbij hij gemachtigd werd in diens naam op te treden.

Daarom zond hij, ná de terugkeer van de gezant kj. Mirma-Gati, maar vóór die van Jacob Couper (dus tussen 14 en 24 mrt. 1677) door bemiddeling van de vier Mataramse hovelingen, die eerstgenoemde begeleid hadden, een „acte van volmacht, door . . . Wangsa Diepa en zyn . . . grooten in qualiteyt van 't Mattaramse hof op den heer admiraal Speelman gepasseert, met qualificatie om met den Vorst van Madura (rd. Truna-Djaja) als anders, 't zy in oorlogh of vrede, voor den Sousouhounangh soodanigh te mogen handelen, als men na de billyckheyt en tyts gelegentheyt soude te raden werden”. Dit „instrument” werd zowel door Speelman als door ng. Wangsa-Dipa hoog nodig geacht en door deze met volle instemming bezegeld en bezworen. Twee Japarase lurah's zouden de vier hovelingen vergezellen en de machtiging na „approbatie” van de Sunan weer terugbrengen (D. 30 mrt. 1677 p. 78—79). Bovendien werd bij art. 13 van het hernieuwde contract met de Compagnie deze, dus in feite Speelman, tot scheidsrechter tussen de Susuhunan en zijn wederpartijders aangewezen, aan wier beslissing beide partijen, dus ook de Matarammer, gehouden zouden wezen zich te onderwerpen (D. 4 par. 1677 p. 91).

Er gingen echter enige maanden voorbij, eer ng. Wangsa-Dipa's beide briefdragers in Japara konden terugkomen, aangezien hun de thuisreis door de tweede verovering van Samarang in april 1677 lange tijd belet werd. Pas omstreeks het begin van juni 1677 gelukte het hun langs een grote omweg de volmacht „op d'heer Speelman gepasseert en by den Sousouhounangh en zyne vier zoonen gesegelt, uyt den Mataram” op Japara terug te brengen (d. J. VII, 123). Men vindt de tekst in C.D.N.I. III, 48.

Speelman was intussen reeds geruime tijd opgetreden, alsof hij genoemde volmacht reeds bezat. Dit tekent de toestand.

XV.

SPEELMAN IN SURA-BAJA.

april—juli 1677.

Besprekingen met rd. Truna-Djaja. april 1677.

Op 9 april 1677 lag de Nederlandse vloot voor de droogte van het Westgat. Speelman wist nu zóveel van rd. Truna-Djaja, dat hij besloot Jacob Couper vooruit aan „*Zijne Excellentie*” te zenden (D. 27 apr. 1677 p. 108). Ondertussen verscheen nog uit Sura-Baja de Bataviase burger Willem Mauray, „die van 't waayen eener Prince- en een witte vlagge voor de sitplaetse van Troena Jaja en veel van syn ongestadige grillen wist te verhalen”.

Drie dagen na het passeren der droogte kwam Couper op 15 april 1677 terug van zijn bezending. Het verslag zijner bevindingen was gedateerd: Pulu Mangarai, 14 april 1677 (K. A. 1218 f. 1644 r).

De ontvangst door rd. Truna-Djaja was ogenschijnlijk hartelijk geweest, zij het enigszins gedwongen. De panembahan wilde n.l. „eenige blijcken van een vrolijk gelaat bethoonen, maar sijn weesen gaff genoegzaam te kennen, dat 't hert met bekommring overladen was, waardoor zijn gelaat dan eens seer schielijk blijde, en weder in een oogenblick als bedroeft te zien was. 't Scheen, in één woort, dat hij over nagt *versoopen* hadt geweest”. Deze omstandigheid belette hem echter niet tijdens Couper's bezoek nõg wat glazen brandewijn achterover te slaan.

Wat de besprekingen betreft, Couper kondigde Speelman's komst aan, die hem gaarne wilde spreken. Rd. Truna-Djaja verklaarde hierop, reeds lang naar diens komst te hebben uitgezien en „gewenscht, dat wanneer den morgen aenquam, het weder avond mochte worden, en 's avonds, dat den morgenstont aencomen mocht, ter tijt dat ick mijn broeder den Heer Admirael mogt zien. Komt, laet ons dan eens de gesontheyt van mijn broeder drincken! Ick moet om laegh gaen sitten. *Brengt de vlesch!*” Hij daalde dus van zijn zetel af en ging op de grond zitten.

Veel verder dan eten, drinken en geschenken in natura uitwisselen kwam men niet, zodat Couper onverrichterzake naar de vloot terugkeerde. Rd. Truna-Djaja beweerde slechts Speelman gaarne aan land

te willen verwelkomen, „alwaer hij verlangde met (hem) . . . vroolijk te weesen en *t'samen te slaapen*”. Couper achtte de Madurees te besluiteloos en te wantrouwend (d. J. VII, 115).

Op 17 april 1677 hadden enige gecommiteerden van rd. Truna-Djaja, onder geleide van de burger Hans Reyger, een tegenbezoek gebracht. Zij boden de Admiraal enige verversingen aan en waren „zeer wel vernoegt met een kelder brandewyn (of: een vat goede mom: Verslag K. A. 1218 f. 1710 r) voor haer meester weder ver-trocken” (D. 14 mei 1677 p. 136). Zij hadden de hoffelijkheid gehad, op de gezondheid van de Susuhunan te drinken en hem als hun wettige heer te erkennen (D. 4 mei 1677).

Twee dagen later zond Speelman een wat uitgebreider gezelschap naar rd. Truna-Djaja, t.w.: *Isaac de Saint-Martin*, *Jacob Couper* met de tolken entjik *Alim* en *Djabar* en de Moor *Piroe*. De laatste drie voeren vooruit, om de komst der gezanten aan te kondigen, hetgeen wel nodig was, daar de burger Hans Reyger kwam vertellen, dat de panembahan de hele vorige dag beschonken was geweest en zijn roes uitsliep. Het duurde toch nog een goed half uur eer Z. Ed. uit zijn slaapkamer te voorschijn kwam in ouderwets Javaanse hofdracht, n.l. met ontbloot bovenlijf, gouden oorhangers, met diamanten bezet, witte kuluk en waarschijnlijk ook dodot met broek. Oude vrouwen bedienden hem. Hij nam plaats op een vierkant kussen, recht tegenover de gezanten, en stak zijn hand uit, om de Nederlanders op zijn Europees te groeten. Nadat dit met een diepe buiging geschied was, kwam het gesprek dadelijk op het geschenk van de admiraal: het vat mom, waarover de panembahan zich zeer vergenoegd toonde, zeggende: „Ick hebbe al verlanght om mom te drincken”, gelastende 't vat datelijck op te dragen. Op het verzoek, om bij Speelman aan boord te komen, antwoordde hij, dat zijn onderdanen dan vreesachtig zouden worden. Zelfs toen de gezanten twee tot drie gijzelaars aanboden, bracht hem dit niet aan het wankelen. Hij verwachtte de Admiraal aan land! Zelfs naar een duidelijke herhaling van het voorstel door Van Oppijnen, woord voor woord, werd nauwelijks geluisterd. Rd. Truna-Djaja, die zich nu eens naar links, dan weer naar rechts tot zijn volgelingen wendde, sprak toen in het Javaans: „Broeders en neven, weest niet becommert, want dit volck, dat hier zijn, komen niet om te oorlogen, want 't zijn onze vrunden”. Couper, die dit zeer wel verstond, trachtte hem nu uit deze valse gerustheid te wekken, door te spreken over een a.s. bezending aan de Makassaren en aan de kjai's Darma-Juda en arja Blatèr. Speelman had deze nog niet willen doen, alvorens er met rd. Truna-Djaja over te spreken.

Hiertegenover vermocht rd. Truna-Djaja niet veel meer dan te bluffen. Rg. Wanèng-Pati, zoon van tg. Mangun-Nagara, was uit Mataram bij hem gekomen met de tijding, dat half Mataram verwoest was, „en dat se door toedoen van rd. Kadjoran tegen malcanderen opgestaan waren”. Tot staving dezer bewering liet de Madurees deze rg. Wanèng-Pati verzekeren, dat hij de kapitein van Japara, n.l. Couper, in de hofstad gezien had. Hij bleek echter buiten staat onder de gezanten deze „kapitein van Japara” aan te wijzen, „niettegenstaende Couper 't eigenste cleed aen hadt”. Pas toen rd. Truna-Djaja zeide: „Ziet, de tweede man!” bevestigde hij: „Ja, ick heb hem ten hoove gesien”. Maar orangkaja Mansur verklaarde, de zonen van Mangun-Nagara wel te kennen, doch dat deze er geen was. Hij geloofde vast, dat het maar „vercierde leugens waren”.

Tijdens dit gesprek keek rd. Truna-Djaja steeds maar naar de pluimen op de hoed van de St. Martin en liet daarop aanstonds een „grauwe vilt-hoet met een swarte pluïmagie” halen, die er wat verkreukt en bevuild uitzag. Zich beijverende om de hoed weer in de rechte plooi te brengen, zei hij tegen zijn dienaren, dat ze er op uit moesten, om hoeden te kopen. Een dienaar antwoordde: „Die souden mackelijck, maar de pluïmen niet te krijgen weesen”. „Neen”, hernam Z. Ed., „ick meen de hoet, maer de pluïmen niet, want die kosten veel gelt; die zijn mij oock van een broeder en goede vrintd vereert”. Daarop ging de kuluk af en de hoed op. Couper, vermoedelijk zijn lachen niet kunnende bedwingen, achtte de panembahan „ongestadich”, wat ook aan zijn gelaat zichtbaar was. Geen ongewoon verschijnsel bij een dronkeman! Hij schonk overigens weinig aandacht aan Speelman's vermaningen. Toen de Nederlanders op de valreep om antwoord verzochten, beloofde rd. Truna-Djaja: „Ick sal mijn vrunden aan mijn broeder den Heer Admiraal myn bescheyt senden”. Na nog een glaasje wijn, vertrok men, vrijwel vruchteloos. Buiten de boom kreeg elke gezant een kwart koe en twee zakjes rijst, maar het beloofde „bescheyt” liet op zich wachten.

Slechts waren op de 19e april 1676 enige afgezanten van rd. Truna-Djaja gekomen met wat verversingen, doch zonder brief.

Daarom zond Speelman op 20 april de kapitein der Maleiers, *entjik Bagus*, om het beloofde antwoord te halen (K. A. 1218 f. 1760 r). Rd. Truna-Djaja verklaarde evenwel ronduit, niet van plan te wezen naar de vloot te gaan. Zijn volk maakte zich te bezorgd over hem, d.w.z. hij vreesde er aangehouden te worden. De Admiraal moest maar aan land komen.

Entjik Bagus meende, dat de Admiraal dan wel met een statie van een

5 tot 600 man diende te komen, doch rd. Truna-Djaja vond 20 of 30 man ruim voldoende om Z. Ed.'s water, pinang enz. te dragen. „Dat soude mij seer aengenaem sijn”, verklaarde hij, „en sal mijn hujs het hujs van S. Ed. wesen, nevens gemeenschap van vrouwen en alle andere goedheden. En wij sullen op één mattien en op één kussen bij malcanderen slaapen, en dat is het teecken van luijden, die met malcanderen in broederschap . . . leven”.

Aangeboden eten weigerde de gezant aanvankelijk, hij stelde een gesprek onder vier ogen voor. Daarop liet de panembahan een „alcatijff” (tapijt) spreiden, maar plotseling overeind rijzende, zei hij: „Ick moet eens gaan wateren”, en verwijderde zich even. Terugkerende droeg hij een kris op zijde, die hij eerst niet had. Gevolgd door een groep gewapende vrouwen, nam hij op het alcatief plaats en verzocht entjik Bagus daar ook op te gaan zitten. De gezant poogde nu rd. Truna-Djaja tot een ronde verklaring over zijn plannen te bewegen: „Welaen, soo ghij op den Admirael vertrouwt, wij sijn jegenwoordigh dicht bij malcanderen en schier gelijk alleen, segt off verclaert mij nu U Eds. meeninghe, U Eds. begeerte, waer ghij gaerne Coning soudet willen weesen, en wat U Exc. van den Admirael wenst te hebben . . .”.

De panembahan verklaarde daarop, niets te begeren, daar het hele land van Java hem al toebehoorde met alles wat daarin was. Alle Javanen, uitgezonderd de Sunan, hadden hem reeds „hommagie” gedaan. Hij had zijn volk, 400.000 man, tegen de Makassaren uitgezonden. Als Speelman nog een maand wilde wachten, zou er op heel Java niets zijn, dat hij Speelman niet zou kunnen aanbieden, zo deze het begeerde. Sura-Baja was nu arm, maar zodra zijn uitgezonden troepen zouden teruggekeerd zijn, zou Speelman alles kunnen krijgen, wat hij maar wenste, „want den geheelen handel moet present door mijn handen passeeren”.

Tijdens de maaltijd beval hij nog aan zijn volk om voor Speelman 100 koebeesten en evenveel kojangs rijst gereed te maken. Hiermede was ook deze bezending vruchteloos uitgevallen.

Op 22 april 1676 is *entjik Bagus* nogmaals naar Sura-Baja gereisd, ditmaal vermoedelijk met het ernstig dreigement, dat Speelman van plan was, met de Truna-Djaja vijandige *Makassaren* te zullen onderhandelen. Dit schijnt wel indruk gemaakt te hebben, althans de Madurees liet „expres . . . versoucken, dat (Speelman) . . . de besendinge aen de Maccassaren soo lange woude uytstellen, totdat (hij) . . . met (Speelman) . . . eerst daerover soude hebben gesproken, als wy by malcanderen quamen” (D. 14 mei 1677 p. 137). In beginsel had de panembahan dus in een onderhoud bewilligd, n.l. één tussen de linies.

Dientengevolge begaf *Speelman* zich op 24 april 1677 met een schuit zo dicht aan de wal, dat zijn vaartuig door de eb bijna vast raakte, terwijl hij, om alle wantrouwen weg te nemen, zijn drie kapiteins met hun schuiten had teruggezonden. Tot 's avonds toe bleef de Admiraal liggen wachten. Toen het donker werd, liet hij door Couper en Van Oppynen naar de reden van rd. Truna-Djaja's afwezigheid vragen. Tevens wilde hij weten, wat de Madurees hem te vertellen had.

Tot zijn verbazing kreeg *Speelman* ten antwoord, „als dat uw voornemen niet anders was, als om met mij wat te eten en te drincken, waertoe ghy de spyse en dranck hadt medegebragt” (D. 14 mei 1677 p. 137).

De Admiraal achtte dit een „publicque bespottinge”; bovendien twijfelde hij aan rd. Truna-Djaja's goede bedoelingen. Dichtbij lagen immers drie vaartuigen met zes geharnaste en 120 gewone gewapenden en achter de eerste bocht in de rivier nog 80 kleinere vaartuigen vol volk.

Speelman's ongeduld was na ruim twee weken nutteloos onderhandelen uitgeput. Hij eiste van rd. Truna-Djaja, dat deze zich met zijn „omslagh” binnen twee maal 24 uur naar Kamal op Madura zou begeven. Daar kon hij verder met *Speelman* onderhandelen, mits de Sunan als zijn wettige heer erkennende. Binnen 24 uur werd antwoord op dit ultimatum verwacht, dat kap. *Van Oppijnen* en de Maleise schrijver *entjik Alim* op 25 april overhandigden.

Toen er antwoord uitbleef, volgde op 27 april 1677 's avonds de „*declaratie*” van oorlog (D. 14 mei 1677 p. 139; d. J. VII, 117). Van de zes exemplaren dier oorlogsverklaring kreeg pan. Giri er ook een.

Pas daarná bracht rd. Truna-Djaja's dienaar, kj. Lita-Wangsa, een schrijven van zijn heer (K. A. 1218 f. 1596 r). In dit late antwoord verontschuldigde deze zich voor zijn afwezigheid op de afgesproken plaats. Er was te veel Compagnies volk bij het rendez-vous en daarom durfde hij niet. Wel stemde hij toe in een terugkeer naar Madura en verklaarde zich onderdaan van de Susuhunan. Naar deze zou hij zich alleen begeven en *Speelman* moest dan maar aan de stranden op zijn terugkeer wachten.

Op een dergelijke verwarde verklaring kon men natuurlijk niet ingaan. De vijandelijkheden zouden beginnen.

Sura-Baja's verdedigingswerken.

Rd. Truna-Djaja's verdedigingswerken rondom Sura-Baja zal men zich aldus dienen voor te stellen.

Ten westen van de kali Mas lag de oude Kratonstad. Rd. Truna-Djaja, die wel inzag, dat deze primitieve versterking niet tegen de Europese aanvalskracht bestand zou wezen, had ten noorden daarvan, op de aloen-aloen een grote, vierkante „kat” aangelegd van steen. Deze was wel bouwvallig, maar werd daarom door klapperbomen gestut. Rondom was het veld open; de grond was er bezaaid met rentjongs. Slechts weinige toegangswegen waren daar vrij van (K. A. 1218 f. 1713 r).

Mogelijk was bij de aanleg van zekere terreinverheffing gebruik gemaakt, die dan in de buurt van de tegenwoordige Rode Brug (Djembantan Merah) gezocht zal dienen te worden.

Deze kat, flink met geschut beplant, beheerste dus behalve de Kratonstad, ook het verkeer op de rivier. Dáár werd wel de hoofdaanval verwacht.

Ten oosten van de kali Mas schijnt aanvankelijk weinig aan verdediging gedacht te zijn. Deze werd pas noodzakelijk, toen Speelman, in plaats van de kali Mas op te varen, aan de mond van de rivier van Ampèl, thans kali Pegirian landde.

De stellingen tussen beide rivierarmen werden op het punt, waar zij elkaar het dichtst naderen, uitgebreid en versterkt. Van steen kon ditmaal weinig gebruik gemaakt worden, wel van bamboes, klapperbomen, die met aarde werden aangevuld. Openingen werden gelaten voor het geschut. Nog tijdens de laatste onderhandelingen werd er hard aan gewerkt en geschut geplant. Al deze bedrijvigheid kon toch niet voorkomen, dat de werken aan de oostelijke oever veel zwakker waren dan die aan de westelijke. Ampèl, buiten de linies, van waaruit Speelman zijn aanval op de stad zou richten, schijnt zelfs helemaal niet versterkt te zijn geweest.

Deze verwaarlozing der oostelijke werken was oorzaak, dat de „kat” met zijn stenen muren, zijn rentjongs, zijn massa-geschut ten slotte omgetrokken werd en zonder slag of stoot in Nederlandse handen viel.

De bezetting van Ampèl. 4—5 mei 1677.

Bij eenparig besluit van Speelman's raad dd. 2 mei 1677 werd twee dagen later overgegaan tot een landing. Volgens Speelman's kaart vond deze plaats in de rivier van Ampèl, dus de huidige kali Pegirian.

Ofschoon de vijand de rivier door drie wel gelegen batterijen versterkt had, bood hij toch geen tegenstand. Hij liet zich zelfs niet door een zwaaiende vredesvaan bewegen tot onderhandelen. In de verte zag men hem bij troepen rondzwerven.

Op 5 mei werd vervolgens de wijk Ngampèl-Denta bezet, zo mede de daar gelegen tempel „vol honderd schuilhoeken” (d. J. VII, 120). Aan deze beschrijving beantwoordt deze wijk nog steeds. Zo geraakten ook de heilige graven in handen der Nederlanders, de zorg waarvoor rd. Truna-Djaja de Nederlanders op het hart drukte.

Speelman vestigde zich daarop in die wijk, liet er voorraden en oorlogstuig landen, en legde er een batterij van vier twaalfponders aan. Het geschut van rd. Truna-Djaja in Sura-Baja hinderde hem daarbij niet. Op 6 mei waren de stellingen en kwartieren der Nederlanders voltooid. Tegenover de Madurese werden Nederlandse linies aangelegd.

Ondertussen hadden schermutselingen plaats, waarbij vier man van de Compagnie, doch wel vier maal zoveel Madurezen het leven lieten (D. 23 juni 1677 p. 183).

Door onderhandelingen, van beide zijden, hoewel met verschillend oogmerk aangeknoopt, werd de beslissende slag nog een week uitgesteld.

Laatste onderhandelingen met Truna-Djaja. mei 1677.

Nadat op 5 mei 1677 de wijk Ngampèl-Denta door Compagnies troepen bezet was, poogde Speelman opnieuw de oorlog door onderhandelingen te bekorten. Een *Maleise vrouw*, door de Nederlanders in een Madurees vaarttuig gevangen, wier echtgenoot onder rd. Truna-Djaja diende, werd naar Sura-Baja teruggezonden met de mondelinge boodschap, dat niemand behoefde te vrezen, om zich alsnog voor de Sunan te vernederen.

Daarna was opgemerkt, dat er „nevens d'ordinary vlagge van Troena Jaja, na 't landen op Ampel oock één en na 't afsenden van gem. vrouw twee witte vlaggen van de kat op Sourabaya hadden gewaeyt”. Men begreep er de oorzaak niet van. Daar de linies elkander reeds tot op een pistoolschot genaderd waren, was de assistent *Grimmel* onder een witte vlag er op af gezonden, om naar hun begeren te vragen en te verzekeren, dat men vrijelijk onder bescherming van een witte vlag iemand naar Speelman mocht zenden (7 mei, K. A. 1218 f. 1713 r).

Rd. Truna-Djaja ontving *Grimmel* persoonlijk. Op de vraag naar de betekenis der witte vlaggen, verklaarde de rebel slechts, des Admiraals vriend en broeder te zijn. *Grimmel* meende, dat in dat geval de Nederlanders anders dan met ijzeren kogels verwelkomd dienden te worden.

Rd. Truna-Djaja weet dit aan het volk der negorij (desa-mensen, Javanen). Hij was bereid op te breken, mits de Admiraal slechts drie seinschoten loste. *Grimmel* verzocht van deze toezegging schriftelijke bevestiging, welke de Madurees weigerde. Eerst diende hij de zaak met

zijn lurah's te bespreken en de volgende dag zou hij de Admiraal zijn mening onder een witte vlag doen weten.

Onder een „Tabe Baije” (banjak tabé, veel groeten) eindigde dit gesprek, waarbij rd. Truna-Djaja zich zeer „gealtereert” had getoond.

Inderdaad werd de volgende dag (8 mei 1677) door bemiddeling van kj. Lita-Wangsa een hoogst verwarde brief, „van een bespottelycken teneur”, ontvangen. De bringer zocht Speelman „van zyn meester den Panambahaans goet hert . . . te versekeren” (D. 23 juni 1677 p. 183).

Derhalve zond de onvermoeibare Speelman nog die zelfde dag een drietal heren, n.l. kap. *Renesse* met de kooplieden *Couper* en *Leeuwenson* te vier uur onder een witte vlag naar rd. Truna-Djaja's hof.

Die dag kwam er van besprekingen niets door een geschil over de wijze, waarop ze zouden gevoerd worden. Elk Nederlands gezant mocht slechts één oppasser meebrengen. Na lang wachten achtte rd. Truna-Djaja het te laat, om nog te beginnen — het liep tegen half 6 — en de Nederlanders moesten terug.

Zondag, de 9e mei, werden de onderhandelingen voortgezet. Het viel de Nederlanders op, dat de versterkingen, die er de vorige dag nog al zwak en gebrekkig hadden uitgezien, sedert in een betere toestand waren gebracht, wat hun wantrouwen deed stijgen. Na een kwartier wachters in rd. Truna-Djaja's tegenwoordigheid toegelaten, ontwaarden zij diens grote zenuwachtigheid, „cloppende sijn hert in sijn lichaam soo vehement, dat het door ons met verwondering aengesien wierde”. Hij zat dus weer met ontbloot bovenlijf. Ook viel het op, dat hij, zich zelf vernederende, niet op een goudlaken kussen plaats nam, doch op een bos atap.

Couper, de taalkundige, bestreed het ontvangen epistel, dat verward en nauwelijks begrijpelijk was. Het betichtte de Nederlanders van oorlogsgeweld en woordbreuk. Daarentegen drong hij aan op naleving van het ultimatum. Rd. Truna-Djaja antwoordde benepen, voldoende gewaarschuwd te zijn, doch verbaasde zich over de omweg, die de Admiraal had ingeslagen. Waarom niet ruitierlijk de kali Mas opgevaaren! Hier verried hij zijn bedrogen verwachting.

Couper antwoordde hierop, dat Speelman, als gemachtigde van de Sunan, aan hem, rd. Truna-Djaja, geen verantwoording schuldig was. Nogmaals herhaalde hij de eis, om naar Madura terug te keren, onder verzekering van zoveel gunst als recht en billijk was, mits de Madurees de Sunan als zijn heer erkende.

Rd. Truna-Djaja verklaarde zich bereid eigener beweging naar zijn eiland terug te keren; het gezag van de Sunan bestreed hij echter,

„als zynde geen Sultan”. Hierover volgde een lange redetwist, besloten met het dreigement van Couper, „dat de Compagnie dit werck niet ondernomen hadde, om 't selve ten halve te laten steecken, maar dat hij hetselve uitvoeren soude, al duerde den oorlogh oock tien jaren, en dat Godt de Heere ongetwijffelt haar rechtvaerdige wapenen segenen soude”.

Rd. Truna-Djaja zeide een en ander zeer goed te weten en beloofde daarop 's namiddags te half 3 tussen de linies Speelman te ontmoeten, „aan wien hij niet meer als één versoek doen soude, hetwelck soo den Admiraal hem geliefde toe te staan, soude alles wel gaan”. Ten slotte verzocht hij de heilige graven „ongemolesteert en onbeschadigt . . . te laten”. Na een *redelijke roemer brandewijn* op het goed succes der onderhandelingen rondgedronken en handen gedrukt te hebben, vertrokken de gezanten naar Speelman, die met de beraamde samenkomst instemde. Ondertussen werd op de afgesproken plaats een bamboehuisje opgeslagen. Daarheen begaf Speelman zich te bestemder ure.

Echter, toen *Couper* en *Leeuwenson*, elk met een opasser, omstreeks drie uur naar rd. Truna-Djaja togen om hem voor de bijeenkomst af te halen, vernamen zij eerst, dat de panembahan nog met zijn groten aan het beraadslagen was. Na een half uur kregen zij het verzoek de samenkomst tot de volgende dag uit te stellen, wat zij weigerden. De Admiraal stond al een hele tijd te wachten. Ter waarschuwing liet deze reeds de trompet blazen. Toen rd. Truna-Djaja door een bode gewaarschuwd werd, kwam het bericht, dat de panembahan zich opmaakte, om naar de bijeenkomst te gaan. Een volgende bode bracht de mededeling, dat Couper en Leeuwenson maar vooraf moesten gaan. Ten slotte verscheen er geen rd. Truna-Djaja en liet deze weten, voor het vele schietgeweer bevreesd te zijn. Trouwens, de Admiraal moest maar bij hem komen, dat was immers de afspraak. De panembahan was niet meer te spreken, enz.

Intussen zag men voor de ingang van rd. Truna-Djaja's werken zes ijzeren tweeponders opstellen en al zijn manschappen in het geweer staan met spatten en andere wapens, „waeruijt sijn schelmachtig voor-nemen lichtelijk aff te meeten” was. Speelman, wiens geduld uitgeput was, brak de onderhandelingen af.

De bestorming van Sura-Baja. 13 mei 1677.

Nog twee dagen lang bleven aan weerszijden vredevlaggen wapperen, doch toen bleek, dat rd. Truna-Djaja slechts uitstel zocht, besloot men op 11 mei 1677 „na een serieus overlegh . . . hem als een trouwloos

rebel ten uyttersten te vervolgen". Daarop werd aanstonds de bloedvlag gehesen (D. 23 juni 1677 p. 184).

Het Nederlandse geschut ving nu aan te donderen, waardoor „zy kort daarop tekenen van stilstant verthoonden". Daarom werd nogmaals de *Maleise schrijver* er op uitgestuurd, die met een „slegt bescheyt, van dat zy, als ze wat te zeggen hadden, sulcx self wel souden laten weten", terugkeerde.

Wederom werden 14 tot 15 schoten gelost, waarop kj. Lita-Wangsa met een witte vlag verscheen. In het open veld had hij toen met de Admiraal een onderhoud. Zijn verzoek om uitstel, ter verzameling van het in Demak, Kudus en Pati verstrooide volk, verklaarde Speelman voor onaanvaardbaar. Daarentegen eiste deze zending van gijzelaars, overtocht der rebellen naar Madura en uitlevering van al het kanon voor de Sunan. Lita-Wangsa beloofde deze voorwaarden over te brengen.

Daarna hoorde men niets meer, zo min van de er nogmaals heen gezonden *Maleise schrijver*, als van de onderkoopman *Van Woensel* en de koopman *Couper*. Slechts verklaarde rd. Truna-Djaja liever genegen te zijn te sterven, dan zijn „fortresse te verlaten". Als men hem geen tijd gunde, kon men doen, „'t geen men mogt, hij souwt afwagten". Een mannelijk woord!

Daarop ontbrandde de strijd opnieuw.

Onder dekking van het geschutvuur werden nu enige huizen tussen de linies verbrand, waarop ook de „vijanden lustigh vuur gaven, maer niet als boomen raecten". Bij het schermutselen verloren de Nederlanders toch nog een 18-tal doden en gewonden, „doch hadden sich onse Maccassaren soo trouw en valjant gethoont, dat se de Maduresen tot in hun wercken vervolgden, die se egter . . . moedigh bleven defendeeren" (D. 23 juni 1677 p. 184—85).

Ondertussen werd de positie der Nederlanders moeilijk, daar de rivier 3 mijlen stroomopwaarts gestopt was, zodat hun slechts brak water ten dienste stond. Zo braken er ernstige ziekten uit.

Bovendien liepen zij gevaar van hun vloot te worden afgesneden, waartoe rd. Truna-Djaja via de rijstvelden een poging gedaan had (d. J. VII, 120). Ook had hij op 10 mei 1677 nog expresse gecommitteerden naar Bantam om hulp gezonden. Daar langer uitstel de toestand der Nederlanders gevaarlijker maakte, besloot de krijgsraad op 12 mei „met kloeckmoedige herten eenpaerlyck . . . Troena-Jaja in Sourabaya selfs den volgenden dagh alvooren onder 't faveur van gestadigh canoneren, kragtdadigh aen te tasten".

Dientengevolge had gedurende de volgende nacht en morgen een

hevig bombardement plaats, dat de Madurezen zware verliezen be-rokkende.

Op 13 mei 's morgens geschiedde de frontaanval tussen de kali Mas en de kali Pegirian. Nadat de linie der vijanden doorbroken was, staken de Nederlanders de rivier over en maakten zich meester van het stads-gedeelte ten westen van de rivier. Rd. Truna-Djaja had onderwijl „met al de zyne” de wijk naar het zuiden genomen. In twee uren was Sura-Baja veroverd. De Nederlanders verloren 46 doden en gekwetsten, „doch meest alle door eygen agtelosheyt . . . en schandelyck verlaten hunner vaendels”. Er is blijkbaar nog bitter gevochten.

De buit was aanzienlijk: vier vaandels,¹ 69 ijzeren en 34 metalen (bronzen) stukken, w.o. 20 bassen; 18 metalen stukjes had de rebel nog naar Kaḍiri opgevoerd en er ook nog een paar naar Madura weten te zenden. Voorlopig vestigde Speelman in Sura-Baja zijn hoofdkwartier.

De voorpost in Terung. juni 1677.

Na Sura-Baja's val en rd. Truna-Djaja's vlucht verkeerde Speelman in het onzekere, wat nu het eerst met de beperkte macht, waarover hij beschikte, aan te vangen. Zijn strijdkrachten namen bovendien door ziekten in aantal af, terwijl hij slechts met moeite versterkingen wist te krijgen, o.a. door het lichten van manschappen van de schepen.

Gelijk hij verklaarde (D. 23 juni 1677 p. 135) had hij eigenlijk twee of drie lichamen nodig, om „herwaerts en derwaerts te gelyck te be-wegen”. In de eerste plaats diende Sura-Baja tot een vast punt gemaakt te worden, waarop elke vijandelijke aanval zou afstuiten. Daarop zou een tocht naar de binnenlanden dienen te volgen, tot afbreuk en ver-volging van rd. Truna-Djaja. Doch daarnaast zouden de Makassaren in de Oosthoek en rd. Truna-Djaja's aanhangers op Madura zeker niet verwaarloosd mogen worden.

Ter voorbereiding van een tocht naar het binnenland zond Speelman op 2 juni de provisionele luitenant *Talbeecq* met enige Nederlandse en

¹ Slechts 3 van de 4 vaandels werden op 24 juni 1677 (D.) te Batavia ontvangen en in de grote voorzaal van het Kasteel opgehangen. Op één daarvan stond een „wonderlijke figure van een mensch met wonderlijke leden en een ont-wortelde boom in de hant.” afgebeeld, „'t gunt eenige ervare inlanders willen zeggen te beduyden een man, die de eerste overwinnaar van dit eylant Java sou zijn geweest, en welke gloria Troena Jaja . . . sich nu oock al veeltys vermetelijck toegeschreven” had.

Dr. Pigeaud suggereert, dat dit wellicht de held uit het Ramayana, de apen-vorst *Hanoman* is geweest. Evenals rd. Truna-Djaja streefde deze naar de ver-overing van een eiland (Langka, Ceylon) en in Pasisir was en is zijn popula-riteit groot.

Inlandse vrijwilligers en een goed getal Javanen naar *Terung* aan de *Brantas*, waar deze rivier zich tot een delta splitst. Dit troepje zou dienen na te gaan, of bij goede gezindheid der binnenlandse Javanen, een verdere opmars kans van slagen had. Voorlopig dorst Speelman deze niet aan, mede door de „geordonneerde limitatie” van een dagreis het binnenland in, hem door de Hoge Regering opgelegd. Hij verzocht daarom hierover „nader elucidatie” (D. 23 juni 1677 p. 186).

Veertien dagen na de eerste troep zond hij versterkingen naar *Terung*, t.w. de twee Nederlandse kapiteins Saint-Martin en Willem Hartsinck met 55 Europeanen, 20 Baliërs, 26 Mardijkers en 16 Compagnies Makassaren, benevens een 480 Sura-Bajase Javanen onder de Japarase vice-gouverneur Wangsa-Prana (D. 23 juni 1677 p. 189).

Thans voelde men zich sterk genoeg om iets te ondernemen. Luit. Talbeecq zou noordwaarts door het *Kendeng*-gebergte marcheren, om door enige Madurese vijanden te „atrappeeren”, terwijl kapitein Harman Egberts zich op 20 juni te Sura-Baja inscheepte met 71 Europeanen en 79 Ambonezen om naar *Siđaju* en *Tuban* te varen.

Beide expedities verliepen voorspoedig. Verliezen werden niet geleden, daarentegen veel vijanden dood geslagen. Beide groepen verenigden zich in *Siđaju*, waar zich een 4 tot 500 goedgezinden weer hadden gevestigd, terwijl de zwervende, opgejaagde Madurezen een goed heenkomen bij rd. *Truna-Djaja* in *Kađiri* zochten. De bedoeling was, dat de twee groepen na afdoend succes zich weder gezamenlijk naar *Terung* zouden begeven (D. 3 juli 1677 p. 216). Voorlopig bleef het daarbij.

Intussen had Speelman reeds lang contact gezocht met de Makassaren, van wie hij wist, dat zij sedert een half jaar met de Madurezen op kwade voet stonden.

Aanraking met de Makassaren gezocht.

Terwijl Speelman tegen rd. *Truna-Djaja* het zwaard trok, liet hij niet na naar de Makassaren met de vredespalm te wuiven, inzonderheid naar degenen, die zich op *Java* gevestigd hadden.

Dadelijk na zijn aankomst in Sura-Baja zond hij een expresse bezending naar de Makassaren in *Pasuruhan*, daar hem door enige Maleiers bericht was, dat zij zich gaarne aan de Compagnie wilden onderwerpen (D. 27 apr. 1677 p. 109). Mogelijk zou men hen tegen rd. *Truna-Djaja* kunnen uitspelen of anders ten minste bewegen, *Java*'s bodem te verlaten. In verband met de onderhandelingen met de Madurees werd deze bezending nog even uitgesteld (D. 14 mei 1677 p. 137), doch toen die mislukten vertrok op 30 april 1677 de opper-

koopman J. van Oppijnen naar de Oosthoek (Schriftel. Rapport K. A. 1218 f. 1718 r). Van 3 tot 10 mei heeft deze met de Makassaren onderhandeld. Zij leken zeer bereidwillig, doch deden, als het er op aankwam, niets. Ten slotte is Oppijnen op deze tocht overleden (D. 9 aug. 1677 p. 261). Speelman schreef dit teleurstellend resultaat toe aan de tijding over tussen Aroe Palakka van Bone en de Makassaren op Celebes gerezen onlusten, waardoor bij kr. Galésong de lust om zich voor de Compagnie te vernederen weer was vergaan (D. 23 juni 1677 p. 186).

Met de in de binnenlanden zwerfende groten Darma-Juda en Blitar hadden de Nederlandse gezanten helemaal geen contact verkregen.

Aldus mislukte deze poging om van de onenigheid tussen rd. Truna-Djaja en kr. Galésong partij te trekken.

Doch ook aan Madura, rd. Truna-Djaja's basis en punt van uitgang, had Speelman aandacht geschonken.

Speelman zoekt contact met Madura. midden mei 1677.

Drie dagen na de verovering van Sura-Baja zond Speelman een Oosterling naar Madura, een zekere Genading, „van geslachte een choelia” (K. A. 1218 f. 1724 r), die dus behoorde tot de Singhalese kaste der kaneelschillers.

Deze stelde te Aros-Baja zich in verbinding met een Trita-Juda, die de volgende morgen boden uitzond naar verschillende personen, t.w. aan de voortvluchtige Marta-Pati te Kemandjar en M. A. Djang-Pati te Bringin, zomede aan een aanzienlijk hoofd van Aros-Baja, Santa-Marta.

Allen besloten binnen twee dagen met hun families niet alleen in Aros-Baja te verschijnen, doch zich ook naar de Admiraal te begeven. Dit niettegenstaande de dreigementen van een zekere „Tjatnalla”, die het met 40 rotgenoten nog met rd. Truna-Djaja hield. De goedgezinden verschenen met 30 tot 40 vrouwen en kinderen te Aros-Baja en werden vandaar naar Gresik afgescheept.

Op 23 mei 1677 maakten zij hun opwachting voor de Admiraal als gevolmachtigden van de Susuhunan, t.w.: rd. a. Marta-Pati; de zoon in plaats van de vader mas a. Djajèng-Pati, Angga-Widjaja geheten; de zoon van Santa-Marta, mas Mindi genaamd.

Wangsa-Prana (regent van Gresik?) kreeg de opdracht hen te „defroyeren”, om na het middagmaal met hen te „conferreeren”.

Een lijst van al deze personen benevens hun verwantschap met elkaar en met belangrijke figuren wordt aangetroffen in Speelman's brief van

1 aug. 1677, afgedrukt in d. J. VII, 128—29. Zij vestigden zich in Sura-Baja, waar zij onder bescherming der Compagnie stonden.

Van al deze vluchtelingen achtte Speelman rd. Marta-Pati het belangrijkste. Hij was zwager en stedehouder van de nog in Mataram vertoevende pg. ad. Sampang (de latere Tjakra-ning-Rat II) over Aros-Baja. Hij besloot daarom te pogen, deze rd. Marta-Pati met het meeste fatsoen weer als hoofd te installeren. Aan de goede gezindheid van Sampang en Sumenep twijfelde Speelman niet, wel aan die van Pamekasan, waar rd. Truna-Djaja het „eerste fundament van zijn rebellie” gelegd had, en veel hulp had ondervonden. Jacob Couper kreeg opdracht zich met dit herstel van Marta-Pati te belasten (K. A. 1218 f. 1773 v).

Mislukte restauratie van rd. Marta-Pati. 29 mei—2 juni 1677.

Aldus vertrok Couper op 26 mei 1677 van Sura-Baja en zond rd. Marta-Pati met zijn zonen vooruit naar Gresik om zijn komst aan te kondigen. De volgende dag nam hij het hele gezelschap aan boord en logeerde ze alle twintig in het „caijuijtien”, waar ze „als gepackte haringh op malcanderen lagen” (Schriftel. Rapport Couper, Sur. 31 mei 1677, K. A. 1218 f. 1773 v).

Op 29 mei verzocht rd. Marta-Pati zijn vrouw, dochter van Tjakra-ning-Rat I, vooruit te sturen. Inderdaad staken enige prauwen af, om Marta-Pati te verwelkomen, n.l. enige oude mantri's. Zij maakten bekend, dat mas a. Djajeng-Pati twee dagen te voren vertrokken was met het voornemen om te Kemandjar en Madu-Retna alle Truna-Djaja's gezinden bijeen te verzamelen. Van zijn stemming getuigen de overdreven verhalen, die hij de goedgelovigen trachtte wijs te maken: de Admiraal had wel alle stukken van Truna-Djaja veroverd, maar dorst er geen een van afschieten; de kapitein van Japara (Couper) was bij de bestorming van Sura-Baja door kj. Mangun-Nagara met een piek gedood.

Ook bij de pabejan (tol) stond veel volk, dat rd. Marta-Pati welkom heette. Ieder bracht wat kleine „limontjes” (djeruks) mede. Rd. Marta-Pati ging met de Nederlanders tussen dit volk zitten, dronk een jonge klapper leeg (een symbool van gastvrijheid?) en verzocht daarop, met hem naar zijn vroegere woning te gaan. Couper deed dit pas, toen ook de achterop geraakte soldaten hen ingehaald hadden. In de woning vond men alles verwoest; de aloen-aloen was met gras begroeid. Alle lurah's en personen van aanzien werden daarop ontboden, doch daagden pas in de namiddag op. Couper hield toen een rede, waarin hij hen

tot plicht en onderdanigheid aan de Susuhunan en diens beschermheer de Compagnie vermaande, „haerluijden de logenachtige valscheijt van Trouna-Jaja naeck leggende”. Hierop verklaarden allen eenstemmig hun trouw aan Sunan en Compagnie; zij hadden zeer tegen hun vorst gezondigd, maar waren daartoe gedwongen.

Couper wees ook op de grootmoedigheid der Compagnie, die des doods schuldige Madurezen gespaard had.

Over rd. Marta-Pati's aanhang was Couper tamelijk voldaan, maar deze zelf was minder optimistisch.

„Neen”, verklaarde hij, „soo lange mas arya Djang-Pattij, Djanalla, Mandawatsjana en Wangsa-Dangoe niet gevath en in hechtenisse gestelt waren”. Dat de kleine luiden hem goed gezind waren, wist hij wel. Couper's raad om nu bezending naar Sampang, Pamekasan en Sumenep te doen, was overbodig; rd. Marta-Pati had daartoe reeds order gegeven. De vergaderden moesten koeien en kapoenen verzamelen, die de Compagnie contant zou betalen. De Admiraal was „een genereuse heer”, die van de armen „de waerdie van een zierieblat” niet zou afnemen. Na nòg een ernstige waarschuwing van rd. Marta-Pati om de admiraal niet te wantrouwen, „want hij zou het begonnen werk desnoods tien jaren voortzetten, antwoordde de gemeente eenstemmig: Souca”.

In de vooravond werd de plaats met zijn brede en droge straten bezichtigd. De toernooibaan was „gedevaliseert”. 's Avonds was er een maaltijd bij rd. Marta-Pati, zijn echtgenote en dochters, die de Nederlanders zo goed mogelijk, maar niet naar wens onthaalden.

Na het maal werd gemeld, dat die van Pacourangh onder kj. m. Djenala een aanval beraamden, wat een algemene schrik baarde, niet-tegenstaande Couper's geruststellende verzekering. De ingezetenen werden bijeen getrommeld, de ganse nacht moesten zij gewapend op wacht staan.

De volgende morgen, 30 mei, kreeg rd. Marta-Pati een brief van zijn oom, Tjitra-Wangsa, die hem voor een aanval van Manda-Watjana waarschuwde. Deze werd door een ketib Sambielangh opgestookt. Rd. Marta-Pati moest maar liever zijn hof verlaten en sloop gaan.

Hierna vroeg rd. Marta-Pati zijn volk nogmaals, of zij onderdanen van hun Vorst en de Admiraal wilden zijn, waarop zij weer allen met „ja” antwoordden. Ook verklaarde hij, hen te willen voorgaan en als een getrouw onderdaan van de Susuhunan te sterven. Maar na deze dappere woorden zeide hij tot Couper: „Als het daarop aenkomt, sullen se mij verlaten”.

Ondertussen kwam een Javaan van Aros-Baja uit Pakurang (nu

Madu-Retna), meldende, dat Djenala en Manda-Watjana volk bijeen verzamelden.

Couper deelde toen mee, naar Sura-Baja terug te willen gaan, waartegen rd. Marta-Pati geen bezwaar maakte, mits luit. Jochem Michielsens met 20 man achter bleef. Couper was daartoe niet gemachtigd en achtte het onraadzaam; hij vond er deze uitweg op, dat bij onraad rd. Marta-Pati maar de schipper op de rede en de luitenant moest waarschuwen. Na veel gepraat, berustte rd. Marta-Pati hierin, waarna Couper vertrok. Veel illusies zal hij zich omtrent rd. Marta-Pati's wankele positie niet gemaakt hebben.

En inderdaad, rd. Marta-Pati's glorie duurde maar drie dagen. Op enige „gefingeerde geruchten, dat de Sousouhounangh de Mataram al verlooren en Troena Jaja dien thron in besit hadt”, hadden de afgezonden van de Admiraal onverrichterzake moeten vertrekken, waarna „eenlyck den trouwen Marta Patty, nevens vrouw, kinderen en gantschen omslagh . . . 100 menschen sterck, den 2den Juny met de vlucht . . . op Sourabaya overgekomen ware” (D. 23 juni 1677 p. 187).

Nog een derde pijl had Speelman op zijn boog, n.l. de dochter van mas arja Djajèng-Pati, *Mustika* geheten. Zij was weduwe van Suta-Truna, door rd. Truna-Djaja „seer tyrannicq om 't leven” gebracht; haar dochter was door de rebel misbruikt. Sedert droeg zij deze grote haat toe (d. J. VII, 122, 129). Zij schreef nu een brief aan haar vader, waarin zij hem ried zich voor de Admiraal als gevolmachtigde van de Susuhunan te vernederen. De sjabandar Naja-Tjitra zou dit schrijven gaan overhandigen.

Erg hartelijk was de ontvangst niet. Op 8 juni vertrok hij uit Sura-Baja, bereikte de volgende dag Kemandjar en werd de 10e juni te Banangka door Singa-Bradja aangehouden met 30 Madurezen. De kjai's Manda-Watjana en Djenala werden van Naja-Tjitra's komst verwittigd. De 11e juni kreeg hij van laatstgenoemde bevel dadelijk terug te keren. Ze gaven hem een leuke prauw, met de woorden, „soo hij sijn leven lief hadt, dat datelijck vertrecken most”. De brief had hij onderweg nog aan een oude dienaar van mas. a. Djajèng-Pati, Wangsa-Nacka, kunnen ter hand stellen.

Overigens waren de Madurese toestanden weinig gemoedelijk. Wira-Wadjra, groot-kebajan of luitenant der Truna-Djaja's-gezinden, pleegde veel overlast en oefende onder de verdachten een schrikbewind uit.

De hoofden zaten in Aros-Baja: mas. a. Djajèng-Pati, m. Manda-Watjana, m. Djenala, Wangsa-Dangu, Wira-Wadjra en Wangsa-Bradja. Ze vierden er vrolijk feest, dagelijks twee of drie buffels slachtende en

„wacker brom daerby suypende”. Door 2000 kleine lieden lieten zij een borstwering verdubbelen, die eerst tegen de Makassaren opgeworpen was. Het fraaie huis van rd. Marta-Pati te Aros-Baja had Djajèng-Pati laten afbreken en van het hout een „baterie” opgericht. Rd. Marta-Pati's neef, „Dree Tsielle Salarongh” was vermoord en in drie stukken gekapt, wegens zijn hulp aan de terugkerende rd. Marta-Pati.

Door onderhandelen was weinig bij deze heren te bereiken. Speelman achtte het nodig, „dien verwerden wispelturigen Maas Aria Jang Patty en verderen hoop op Madura eens wat ernstigh te gaen besoecken” (D. 23 juni 1677).

Speelman's laatste dagen in Oost-Java. juni—aug. 1677.

Het besluit om Madura, en in de eerste plaats rd. Truna-Djaja's zetel Aros-Baja aan te tasten, werd genomen in de krijgsraad van 3 juli 1677 te Sepandjang aan de Brantas. Doel was, er ten minste „enich ontsach te statuëren”, voor het geval de bevolking al niet bereid zou wezen, zich weer aan de Sunan te onderwerpen (d. J. VII, 124). Zij vormden anders een veel te ernstige bedreiging, o.a. voor Gresik. Daarna hoopte men de weg naar Mataram te kunnen openen en onderweg meteen rd. Truna-Djaja in Kađiri aan te doen. Dit alles was niet weinig. Het toont, hoe slecht men het binnenland nog kende.

Op 7 juli liet Speelman voor Aros-Baja het anker vallen. Een aanbieding van des Sunan's genade en 's Compagnies vriendschap onder een vredesvlag vond geen gehoor. Daarom tastte men de stad de volgende dag aan en werd er binnenkort meester van. Zij werd door de soldatesca geplunderd en deels verbrand.

Maar nog vonden uitgezonden boden om de hoofden samen te roepen, ten einde zich voor de Sunan te verklaren, geen gehoor. Speelman was nu van plan over Sotja naar Kamal te marcheren (D. 18 juli 1667, p. 227). Een onverwachte, droeve tijding drong hem nog sterker om de Madurezen de kracht zijner wapenen te doen gevoelen.

Schipper *Harman van Harren* was op 8 juli met een goed getal volk, tegen Speelman's orders, roekeloos te Kabandjar geland, maar met 26 der zijnen dood geslagen. Hieronder bevonden zich twee boekhouders en drie tot vier chirurgijns (d. J. VII, 125). Een aanzienlijk verlies dus!

Op 11 juli vertrok Speelman uit het verwoeste Aros-Baja met een legertje van 150 man en bereikte in één dag rd. Truna-Djaja's hoofdplaats Madu-Retna. Dit werd evenals alle andere gepasseerde dorpen vernield, daar niemand zich voor de Vorst kwam vernederen (D. 24 juli

1677). Zo ging men voort tot Sotja toe. Ook dit werd verbrand, samen met een 40 tot 50 vaartuigen.

Even buiten Madu-Retna was men opeens van alle zijden door enige duizenden vijanden overvallen, „seer furieus”, maar „door de gereetheit ter defentie aen alle kanten raeckt(t)en er hier en daer 10 à 12 der principaelste onder de voet en daer met zy weder wech”.

Wegens de onbekendheid en onbegaanbaarheid der wegen — gidsen waren blijkbaar nergens te krijgen — werd besloten na Sotja de reis per schip voort te zetten. In Kamal bereikte Speelman het noodlottige nieuws uit Japara betreffende de val van de Kraton en de vlucht van de Susuhunan naar Japara. Daarmede viel het ganse plan van Speelman om zich een weg naar Mataram te banen, in duigen.

Het eerste noodzakelijke was het behoud van Japara, waarheen dadelijk de bezetting van de overbodig geworden post Terung gezonden werd: 78 kloeke soldaten (d. J. VII, 126).

Doch eerst wenste Speelman nog Kabandjar te tuchtigen voor de moord op de 27 Nederlanders. Dit was zijn laatste oorlogsdaad in Oost-Java.

Op 19 juli 1677 verscheen de vloot voor Kemandjar (D. 9 aug. 1677 p. 259). De volgende dag landde Speelman 400 koppen, meest Inlanders, onder dekking van geschut in boten. De vijand, geschat op 5 tot 6000 man, trok zich na 15 tot 16 basschoten buiten het bereik der musketten terug. Na een half uur was de tegenstand gebroken. Daar ook hier zich niemand kwam onderwerpen werd „met branden en blaaken der negoryen, huysen en groote quantiteyt pady voortgegaen”. Van de vermoorden werden nog 15 lijken gevonden, sommige nog herkenbaar, die begraven werden. De rest zou op een hoop zijn gegooid en verbrand.

Thans bleef niets anders over dan het liquideren der verovering van Sura-Baja. Dit deed de Admiraal uitvoerig en grondig, het bestuur over de stad aan eigen mensen overlatende. Pas op 18 aug. 1677 verliet hij de rede van Gresik, een nieuwe, onvoorziene taak tegemoet.

Mataramse plannen.

Ondertussen was Mataram nooit uit Speelman's gedachten geweest, maar omtrent het lot dier stad verkeerde hij volkomen in onzekerheid. Hij vroeg zich af, waarom de Matarammers de vluchtende scharen van rd. Truna-Djaja niet van alle kanten op het lijf vielen (D. 23 juni 1677 p. 186). Zeer benieuwd was hij naar antwoord op brieven, die hij op

18 mei — vijf dagen na Sura-Baja's verovering — derwaarts over land en over Japara gezonden had. Het uitblijven van antwoord prikkelde hem. Desnoods zou hij de trage Matarammers dreigen met op te breken. Hij had immers meer gedaan, dan waartoe het contract hem verplichtte?

Daar vage geruchten slechts op een toenemende verwarring schenen te duiden, dacht Speelman op 16 juni 1677 over een gewapende bezending naar de hofstad, om „ook met of tegen wil der schatmeesters personelijck met den Sousouhounang” te spreken, hoewel, dat moest hij toegeven, dat wel een „extravagant stuck” leek. Aldus zou men zowel met „aensien als ontsagh” te werk gaan tegenover de „slordige regeringe” in Mataram. Hij zelf of de Saint-Martin en Couper zouden met een 100 tot 150 kloeke mannen over Japara naar Mataram trekken, omdat er „anders geen helpen aen 't werck sou zijn”. Die troep zou daarna over land naar Sura-Baja terugmarcheren. Ja, hij meende met een 1500 koppen, al was ook de helft maar Ambonezen en Makassaren van Sura-Baja, dwars door Java naar Batavia te kunnen oprukken (D. 3 juli 1677 p. 211).

Van al dit fraais kwam niets, al was het alleen maar door een „gerestringeerde ordre” der Hoge Regering van 7 juli 1677, die aan alle vermeteale plannen een onverbiddelijk halt toeriep (D. 9 aug. 1677 p. 260). En terecht! Inmiddels hadden zich in Mataram gebeurtenissen voltrokken, die onverwachts het militaire en politieke aspect totaal veranderden, t.w. de geslaagde opmars der rebellen naar het hart des rijks, de Kraton.

XVI.

DE GROTE AANVAL OP MATARAM.

april—juni 1677.

De rol van rd. Kadjoran. april 1677.

Dat rd. Kadjoran, hoewel in ballingschap, bij rd. Truna-Djaja in Kaḍiri in het veldtochtsplan een bijzondere rol gespeeld heeft, ja wel de ziel der opstandige beweging is geworden, is zeer aannemelijk, gezien het gelijktijdig voorkomen van zijn naam in verschillende Nederlandse berichten.

Het oudste is van rd. Truna-Djaja zelf afkomstig, die op 19 april 1677 aan Nederlandse gezanten mededeelde, dat half Mataram verwoest was, en „dat se door *toedoen* van rd. *Kadjoran* tegen malcanderen opgestaan waren” (K. A. 1218 f. 1710 r).

Juist één dag later schreef Van der Schuyr uit Japara: het optreden der Madurezen zou moeten worden toegeschreven aan „eenen *radeen van Codjoran*”, die „bevoorens op den naem van Troena Jaja . . . geageert en nu . . . sich van gem. Troena Jaja afgescheyden hebbende, evenwel *zyn stuck tegen de Mattaram scheen te willen staende houden*” (D. 27 april 1677). Nog op 17 mei 1677 heeft deze Van der Schuyr het over de „troupen van *Codjoran*”, die met het volk uit Pana-Raga en Madiun de wegen naar Mataram afgesloten hielden (D. 23 mei 1677).

Ten slotte legde de sunan Mangku-Rat II in zijn „Nader verclaring” zijn broeder pg. Marta-Sana de woorden in de mond: dat Mangku-Juda, de Madurese aanvoerder, „herwaarts comt is het gedoente van *Radeen Cadjoran* en Pangeran Pourbaya” (een overgelopen grote) (d. J. VII, 149).

Uit al deze berichten blijkt, dat in april 1677 van rd. Kadjoran een krachtige actie tegen Mataram uitging, waarvan hij het bezielende element vormde. Hij zal het geweest zijn, die de verstrooide benden in de richting der hofstad stuwde. Aan deze rd. Kadjoran schreef Speelman de val van de Kraton toe, „omdat *dien propheet des duyvels* self al lange hadt voorsegt, datter een *ander Conincq* in de Mataram regeeren most” (D. 28 juli 1677 p. 239).

De aanval op de Kraton. april—juni 1677.

Wat de bronnen voor deze grootscheepse aanval op Mataram betreft, naast de Javaanse overlevering en verspreide Nederlandse berichten bezitten wij vooreerst de „*Nader Verclaringe*” van de Sunan Mangku-Rat II, die hij op aandringen van de Admiraal Speelman op 19 en 20 sept. 1677 aan diens Maleise schrijver Bagus Alim aflegde (d. J. VII, 147), een vrij uitvoerig en betrouwbaar relaas. Doch bovendien kennen we het verhaal van *Wangseng-Gati*, een Madurees aanvoerder, die op 15 jan. 1679 verslag van zijn wedervaren deed aan de kommandeur Anthonie Hurdt. Deze nam het op in zijn „*Daghregister*, gehouden in den optogt na Cadiery met Compagnies uijtgesette krijgsmagt” (K. A. 1240). Helaas missen beide uiteenzettingen chronologische gegevens, doch met enige inspanning is het mogelijk, die uit andere bronnen over te nemen.

Evenals de overlevering vermeldt de Sunan een tweevoudige aanval. Eerst vermeldt hij de Madurese aanvoerder *Mangku-Juda*, die bij *Lajang*, be-oosten de rivier Semangie of Solo post vatte. Hij voerde volk mee uit Sura-Baja, Gresik, Sidaju, Tuban, Djipang, Belora, Warung, Kaḍiri, Madiun, Pana-Raga en Kamagetan. Tot zijn aanvoerders behoorden de zoon van rd. Kadjoran: rd. Wira-Kusuma, en de zoon van Wira-Menggala, de broeder van de overleden Purbaja, geheten rd. Wira-Juda. Deze troepen telden 100.000 man en vormden blijkbaar de hoofdmacht.

Daarna noemt de vorst verschillende aanvoerders, n.l. ad. *Wira-Menggala*, arja Wangsèng-Gati, arja Supatra, Langis-Pati, dem. Angantaka, die zich te *Samarang* concentreerden met het volk van Paṭi, Kudus, Demak, Grobogan, Samarang, Kali-Wungu en Kendal. Dezen waren 50.000 man sterk, dus zwakker.

Ter vereenvoudiging lijkt het juist, de eerste, sterkere groep de *oostelijke*, de tweede de *noordelijke* te noemen. De oostelijken voerden scharen Javanen uit Oost-Java met zich mede; de anderen, gering in getal, hadden hun aanhang uit de omgeving van het Muria-gebergte gerecrueteerd. Tot deze noordelijken behoorde de reeds genoemde Wangsèng-Gati, die ons over hun optreden inlicht.

Met de uitvoering van het grootse plan zal begin april 1677 een aanvang gemaakt zijn. Op de 14e van die maand brak er in Japara een paniek uit op het bericht, dat die van Kudus en Paṭi het op die havenstad gemunt hadden. Behalve het volk dezer beide plaatsen ziet men ook nog de lieden van Demak en Grobogan in beweging, hetgeen vier

der zeven steden zijn, door de Sunan als deelnemers aan het leger van dipati Wira-Menggala opgegeven. Naar de resterende drie steden, Samarang en het aangrenzende Kendal en Kali-Wungu, dus niet naar Japara, richtten zich nu de scharen, uit ieder door hen bezet gebied aanhangers meeslepende. Hier zien wij dus de noordelijke groep in volle actie.

In Samarang troffen de veroveraars twee „opperheeren” aan, *Astra-Juda* en *Naja-Tjitra*. Van de eerste, een oud man, wiens vader evenals hij jaren lang het ambt van umbul of landregent had bekleed, hebben wij een bericht over de verovering (d. J. VII, 200). Beide groten maakten spoedig gemene zaak met de Madurezen, die ook nog een 500 Samarangers wegvoerden, als dezen al niet vrijwillig meetrokken. Het Mataramse volk der prinsen pg. Adipati Anom en pg. Marta-Sana, dat er in bezetting lag, moest aftrekken (D. 27 apr. 1667).

Door deze bezetting van Samarang en de afsluiting der wegen naar Mataram ontstond een grote schaarste aan nieuws uit het binnenland gedurende de maanden april—juni 1677, waardoor dit in een geheimzinnig duister gehuld bleef. De Javaanse gouverneur van Japara was zelfs niet te bewegen om „eenige spions na Samarang en elders te gebruycken, op voorgeven, dat de Mattaram door die van Codjoran etc. te nauw belegerd was” (D. 23 mei 1677). Was deze brave ng. Wangsa-Dipa ook al door de algemene Kadjoran-paniek bevangen?

Na Samarang volgde Amba-Rawa. De geringe tegenstand werd er spoedig gebroken. Ook vandaar uit moesten 500 Javanen de overwinnaars volgen.

Kunnen wij dus de opmars van de noordelijke groep vrij duidelijk volgen, over de oostelijke scharen zijn wij minder goed ingelicht.

Volgens de Sunan zouden zij pas lang daarna op mars zijn gegaan (d. J. VII, 149).

Na zich te Lajang, ten oosten van de Solo-rivier gelegerd te hebben, wachtte de aanvoerder Mangku-Juda weer een poos, eer hij de grote rivier overstak en in Biru halt hield, dat hij in brand stak. Heel de omtrek was hem onderdanig.

Tot dusver had het Mataramse leger zich nauwelijk geroerd. Volgens de Sunan was dit aan pg. Marta-Sana te danken. Toen n.l. zijn broeders de vijand tegemoet wilden trekken, hield hij dit tegen: de plaatselijke gezagsdragers moesten er maar op uitgaan, „want dat Mankajouda herwaarts comt, is het gedoente van Radeen Cadjoran en Pangeran Pourbaaya, die daarover geaccordeert zyn met den Pangeran Depattie en Troenadjaja”. Vreesde pg. Marta-Sana verraad in de rug, als hij te ver vooruit rukte? Men wachtte dus af.

Ondertussen naderden de noordelijken de poort *Pingit* en hielden er halt. Toen pas kwam men in actie. Een talrijk leger onder de pangérans Adipati Anom, Puger en Singa-Sari rukte noordwaarts, „van achteren gevolgt door den Sousouhounan”, die dus zelf zijn leger aanvoerde. Hij liet de vijand toen bevechten door de mantri Prana-Taka, die na een uur tegenstand, wijken moest, maar niet achtervolgd werd. De Vorst keerde daarop huiswaarts, het leger aan zijn drie zonen overlatende, die zich in het dorp Pandan legerden. Volgens Wangseng-Gati werd er zelfs een hele dag gestreden; toen waren de rebellen van de plaats meester, waarvan 1000 ingezetenen hen volgden.

Twee dagen later trok pg. Marta-Sana met de rest der Matarammers tegen de oostelijken op. Be-oosten Kadjoran, bij Kali Kuning, kwam het tot een gevecht van een uur, met als resultaat, dat pg. Marta-Sana „seer confuys” de vlucht nam. Op zijn verontschuldiging, dat pg. Adipati Anom het met de vijand hield, zweeg de Sunan.

Deze voorstelling van zaken is te ongunstig voor pg. Marta-Sana. Een toevallig Nederlands bericht is hem beter gezind (D. 23 mei 1677). De opstandelingen hadden voor hem moeten wijken, maar op nader bevel van rd. Truna-Djaja, „die in meeninge was om d’Oost met d’heer Speelman alleen het wel te sullen stellen”, waren de rebellen weer (versterkt?) opgerukt. Zo lagen ze een twee dagen reizens ten noorden van Mataram tegenover elkaar, zonder dat de een de ander afbreuk deed. Marta-Sana had dus de vijandelijke opmars weten te stuiten.

Blijkbaar zijn we nu in de maand april. Rd. Truna-Djaja meent Speelman zo al niet te kunnen stuiten, dan toch wel aan de praat te houden tot zijn binnenlandse strijdkrachten een opvallend succes zullen behaald hebben, waardoor zij de Admiraal van Sura-Baja zullen weglokken. Een berekening die volkomen uitkwam!

Maar voorlopig was er een rustpauze. Pg. Marta-Sana wist zich even te handhaven en de noordelijke legers, ofschoon overwinnaars te Pingit, rukten niet dadelijk naar de Kraton op, doch sloegen af naar *Keđu*. Daardoor kwam de weg naar Samarang even vrij. Bovendien had de gouverneur van Tegal, *Wira-Suta*, die niet van energie en initiatief ontbloot was, met hulp van enige Bataviase burgers de Madurezen tot aan Kendal teruggedreven, waardoor ng. Wangsa-Dipa’s briefdragers langs een grote omweg de volmacht voor Speelman, door de Sunan en zijn vier zonen gezegeld, te Japara aangebracht hadden (D. 8 juni 1677).

Tevens had ng. Wangsa-Dipa een brief van pg. Adipati Anom ontvangen, waarin deze om hulp vroeg van de *Palembangers*. Deze trouwe vazallen van Mataram waren naar Japara overgekomen, om hun heer,

de Sunan tegen zijn vijanden bij te staan. Tot groot ongenoegen der Nederlanders had de gouverneur ng. Wangsa-Dipa hen tegen het advies van de resident in als lijfwacht gebruikt (D. 27 apr. 1677). Thans zond hij hen met enigen zijner lurah's naar Samarang. Zijn zoon kenṭol Naja-Menggala had met 200 Javanen op 17 gepreste vaartuigen deze stad heroverd en er behalve vier ijzeren kanonnen een partij vrouwen en kinderen weggehaald.

Men kon dus weer even adem scheppen, doch niet lang. Immers, het noordelijke leger zette, zij het langs een omweg, onverpoosd zijn mars voort.

Van Keḍu marcheerde men naar „Wadij” (Wadja, onder Bantul?), dat onder pg. Puger een dag lang dapper stand hield, maar het toen opgaf. Het aantal verdedigers had 10.000 bedragen. Vandaar trokken de Madurezen naar Pintu Trajem, waar hun tegenstanders na een dag vechten, er ook van door gingen. Daarop bereikten zij Mataram, waar de pangérans Adipati Anom en Puger krachtig weerstand boden en hen terug dreven. Maar eindelijk kwamen zij voor de aanstonds te noemen Pintu Tadjji.

Ondertussen had het oostelijke leger onder Mangku-Juda pg. Marta-Sana verslagen. Deze was gevlucht en had niet halt gehouden, eer hij met de zijnen Djenar bereikt had, waar hij voorlopig bleef.

Mangku-Juda trok nu verder naar *Pandan*, waar hij op pg. Adipati Anom stuitte. Er volgde een gevecht, dat niet minder dan 7 dagen zou geduurd hebben. Van weerszijden vielen velen. Daarop werden de pangérans Adipati Anom, Puger en Singa-Sari door hun vader teruggeroepen, waarmede het gevecht afbrak. Het leger, door zijn aanvoerders verlaten, werd nu door Mangku-Juda aangetast en geheel verstrooid. Zes stukken geschut gingen hierbij verloren. Had men daar soms in stelling gelegen?

Daarop bereikte Mangku-Juda *Telaga-Wana* bij Mataram, waar zijn leger zich met dat van de reeds eerder vermelde bevelhebber *Wira-Menggala* verenigde. Volgens Wangseng-Gati had deze vereniging bij de tolpoort *Tadjji* plaats. Hiermede treedt de strijd om de Kraton zijn laatste fase in. Pg. Marta-Sana's rol is uitgespeeld; slechts de genoemde drie prinsen blijven over ter verdediging der laatste bolwerken.

Omtrent hun daden deden in het buitenland wilde geruchten de ronde: Er zou onder hen een „onderlinge opstand” uitgebroken zijn. Van de 80.000 man waren er 2000 gesneuveld. Onder meer zou pg. Adipati Anom, „den aenlegger van 't werck”, volgens een Bantams verhaal

in zijn arm met een piek gekwetst zijn (D. 18 juni 1677). Wat kan daarvan waar zijn?

Na de vereniging der rebellen waren de drie pangérans uitgerukt en hadden tegenover de vijand een sterkte opgeworpen. Na daar een nacht te hebben doorgebracht, was men weer slaags geraakt en wel met succes voor de Matarammers: slechts tien hunner en vele Sampangers waren gesneuveld. Vijftien dagen (ongeveer van 9 tot 24 juni 1677) lagen de legers nu tegenover elkaar.

Toen braken tussen de drie prinsen twisten uit, althans de oudste werd door de pangérans Puger en Singa-Sari in de steek gelaten. Zij trokken zich met hun volk binnen de Kraton, vanwaar zij zich met hun gezin naar Djaga-Baja begaven. Pg. Adipati Anom, die nu alleen stond, werd de volgende dag door de vijand aangetast en moest de wijk naar Mataram nemen. De opstandelingen vervolgden hem tot binnen de hofstad, waar een onbeschrijflijke verwarring ontstond, zodat ook hij de tijd gekomen achtte, om er met vrouw en kind vandoor te gaan.

De oude Sunan wachtte nog drie dagen in de vege Kraton; toen begaf hij zich op weg naar de heilige graven van Ima-Giri.

Uit de Nader Verclaring van de Sunan Mangku-Rat II zou men opmaken, dat hij als kroonprins het langst tegen de opstandelingen pal gestaan heeft, maar dat hij door zijn beide broeders schandelijk in de steek zou zijn gelaten. Dit valt niet te controleren, doch wel staat vast, dat hij de laatste weken niet meer met het opperbevel was bekleed. Integendeel, volgens de Samarangse umbul Astra-Juda, ooggetuige der verovering, zou aan pg. Puger bij Telaga-Wana, dus begin juni 1677, het hoogste gezag onder de titel van Susuhunan Ingalaga zijn opgedragen. Pg. Adipati Anom en Singa-Sari had hij wel bij zich tot „adistentie”, maar zonder enig bewind en alleen om hem te gehoorzamen (d. J. VII, 138).

De Matarammers beschikten toen nog over 10 zware stukken en 20.000 man. Indien er een krachtige leiding geweest ware, zouden zij vermoedelijk in staat zijn geweest om de aanvallers te weerstaan. Deze zouden volgens de Samaranger niet meer dan 1000 Madurezen en 20 tot 25.000 meelopers geteld hebben. De Mataramse tegenstand werd echter ondermijnd door anarchie en verraad.

Na de slag bij Gegodog was er in het hof nauwelijks meer een regering geweest. De oude vorst hield zich binnen de Kraton opgesloten en zou zijn tijd hebben doorgebracht met „eenige geyten te weijden en te voeden en alsoo in sinneloosheyt zijn tijt . . . doorbrengen” (Gen. Miss. 5 juli 1677 d. J. VII, 170). Het oude gezag was dus „verstorven” en

de kleine man beefde alleen al voor de naam van Truna-Djaja en diens Madurezen. Zo ontmoetten dezen slechts geringe tegenstand. Zij maakten zich „van negorye tot negorye voortgaende sterker en sterker”, dwongen de onwilligen hun zijde te volgen, tot zij tenslotte kwamen voor de „advenuen van de stad Mataram, daar se in den beginne wel by en omtrent bleven hengelen, sonder die met vigueur te derven attacqueren, tot soolange sy van binnen genoegsaem verseeckert wierden, dat sy voor niemant veel behoeften te vreesen” (d. J. VII, 137).

Nagenoeg zonder tegenstand had pg. Puger, even verbijsterd als zijn ondergeschikten, de honderdjarige Kraton prijs gegeven.

Het verraad der groten.

Na de aftocht van de oude Vorst trokken de overwinnaars de Kraton binnen. In de volgende vijf dagen (28 juni—3 juli 1677) zag de Samarangse umbul Astra-Juda bijna alle hoven der groten door brand verwoest. Gespaard bleven de eigenlijke Kraton, de grote moskee, de hoven der pangérans Purbaja, Sampang en Tjerebon, en dat van des Sunans jongste zoontje, pg. a. Panular. Een geweldige buit werd op karren en draagbeesten meegevoerd, een rijksschat van 350.000 realen, benevens alle aantrekkelijke vrouwen, dochters en dienaressen onder geleide van Wangsèng-Gati. Slechts zwaar geschut en oude vrouwen werden achtergelaten (d. J. VII, 138).

Het sparen van pg. Purbaja's hof behoeft niet te verbazen, gezien de rol door dit geslacht de laatste tientallen jaren gespeeld. Hetzelfde geldt voor het Tjerebonse hof, daar deze prinsen reeds sedert 1662 in eervolle gevangenschap in Mataram verkeerden, wat hun loyaliteit zeker niet zal bevorderd hebben. Zij moesten echter mee naar Kaḍiri, hetgeen hun zal verdrotten hebben.

Pg. Sampang, rd. Truna-Djaja's oom, kwam door deze katastrofe heen door tijdig over te lopen. Ook hij ging naar Kaḍiri en had het er voor over om vijf dagen lang bij zijn neef te anti-chambrenen, eer deze zich verwaardigde oomlief te ontvangen. Mèt de Tjerebonners werd hij naar Coedock (een halve dag bewesten Kaḍiri) verbannen.

In Mataram bleven als bezetting een 20 tot 25.000 Javanen met slechts 6 tot 700 Madurezen. Mangku-Juda en Anggantaka betrokken de Kraton, terwijl Wira-Menggala zijn intrek nam in het hof van pg. a. Panular (d. J. VII, 139).

XVII.

VLUCHT EN DOOD VAN TEGAL-WANGI.

juni—juli 1677.

Datum van Plèrèd's val. 28 juni 1677.

Ter datering van Plèrèd's verovering bezitten wij de volgende gegevens:

- a. de bekende Nader verclaringe door den Sousouhounan Mangku-Rat II (d. J. VII, 150—52).
- b. Annotatie bij forma van Dagregister, gehouden by Christoffel van Outers, secunde . . . op Japara, in zyn voyagie . . . naar Tigaal . . . om aldaar te gaan verwelkomen en . . . na Japara over te scheepen den ouden Zouzouhounan Mattaram met de pangeran Adipati Anom (K. A. 1218 f. 1815 v).
- c. Translaatbrief of Ola door den Japaersen Gouverneur ng. Wangsa-Dipa aan Admiraal Cornelis Speelman (d. J. VII, 132—34).
- d. Verslag van de Samarangse umbul Astra-Juda, ooggetuige van de verovering, opgenomen in Speelman's brief van 3 sept. 1677 (d. J. VII, 137—38).
- e. De Javaanse overlevering (Babad B. P. XII, 32; Babad Meinsma 174): het tijdstip van de vlucht van de vorst uit de pura was in de avond van zondag, de 19e van de maand Sapar van het jaar Be 1600.

Bezien wij deze gegevens thans wat nader.

De Nader Verclaringe bevat weliswaar geen kalenderdata, doch geeft een opsomming der feiten van dag tot dag, zonder er een over te slaan, zodat men nauwkeurig kan nagaan, wat zich sedert de val van de Kraton tot aan de begrafenis van de Sunan in Tegal heeft afgespeeld.

Noemen wij het ogenblik, dat de Sunan zijn hof verliet, de eerste dag, dan krijgen wij de volgende lijst:

- 1e dag: van de Kraton naar de begraafplaats Ima-Giri.
- 2e „ „ Ima-Gira naar Djaga-Baja.
- 3e „ „ Djaga-Baja naar Rawa.
- 4e „ „ Rawa naar Botjor.

- 5e „ „ Botjor naar Patanahan.
 6e „ „ Patanahan naar Nampu-Dadi: overgave der regering en
 pusaka's.
 7e „ „ Nampu-Dadi naar Putjang.
 8e „ „ Putjang over Ambanan en Petarangan naar Banju-Mas.
 9e tot 11e dag: rust.
 12e dag: van Banju-Mas over Pasir naar Ngadji-Barang.
 13e „ „ Ngadji-Barang naar Wana-Jasa (Windu-Adji): dood van
 de Sunan.
 14e en 15e dag: van Windu-Adji naar Tegal-Wangi.
 16e dag: plechtige ter aarde bestelling.

Vergelijken wij hiermede de „Annotatie bij forma van Daghregister”
 door Christ. Outers:

Deze, met zijn schip voor Tegal liggende, vernam daar achtereenvolgens
 deze feiten op de volgende data:

op 7 juli (tegen de avond): de oude Sunan had de regering aan zijn
 zoon pg. Adipati Anom overgedragen.

10 juli (laat in de avond): een brief ontvangen, meldende, dat de
 Sunan door ziekte gedwongen was geweest enige dagen te
 Aijer-Maas (Banju-Mas) te verblijven; nu was hij weer aan
 de betere hand en reeds Ngadji-Barang voorbij, dat een
 etmaal van Tegal lag.

11 juli: een briefdrager meldde, dat de vorst aangekomen was te

12 juli: twee gezanten meldden de dood van de Sunan.

13 juli: aankomst en begrafenis van het lijk van de Sunan te Tegal-

De feiten hebben natuurlijk vroeger plaats gevonden dan de data,
 waarop Outers er bericht van ontving, en des te vroeger, naar mate
 de plaats van handeling verder van Tegal af lag.

Het enige feit, omtrent welks datering geen twijfel kan bestaan is de
 ter aarde bestelling van de oude Sunan op 13 juli 1677 te Tegal-Wangi,
 enige kilometers ten zuiden van Tegal, want daar was Outers met twaalf
 soldaten bij tegenwoordig.

Wij krijgen dan de volgende gelijkstelling:

Aan Outers in
 Tegal bericht

1e dag: van de Kraton naar Ima-Giri	op 28 juni
2e „ „ Ima-Gira naar Djaga-Baja	„ 29 „
3e „ „ Djaga-Baja naar Rawa	„ 30 „
4e „ „ Rawa naar Botjor	„ 1 juli
5e „ „ Botjor naar Patanahan	„ 2 „

6e	„	„	Patanahan naar Nampu-Dadi	„	3	„	op 7 juli
7e	„	„	Nampu-Dadi naar Putjang	„	4	„	
8e	„	„	Putjang naar Banju-Mas	„	5	„	10 „
9e—11e	dag:		rust in Banju-Mas	„	6—8		juli
12e	dag:	van	Banju-Mas naar Ngadji-Barang	„	9		juli
13e	„	„	Ngadji-Barang naar Wana-Jasa	„	10	„	12 „
			(Windu-Adji)				
14e—15e	dag:	van	Wana-Jasa (Windu-Adji)	„	11—12		juli
			naar Tegal-Wangi				
16e	dag:		de begrafenis te Tegal-Wangi	„	13		juli

Dit klopt met de berichtgeving, als men in aanmerking neemt, dat het verblijf in Banju-Mas pas op 7 juli is gemeld, waarbij tevens de route over Ngadji-Barang werd aangekondigd, i.p.v. bericht.

De Sunan zou dus zijn Kraton reeds op 28 juni 1677 verlaten hebben, hetgeen vier dagen eerder is, dan eertijds werd aangenomen (zie: De Vlucht van Amangkoerat Tegal-Wangi T.B.G. LXXXI 1941 p. 189—209), toen het rapport van Outers nog niet ter beschikking stond. Doch ook nu blijven er enige moeilijkheden.

Zo zou reeds op 30 juni 1677 de resident Van der Schuyr te Japara aan de in Oost-Java vertoevende Admiraal Speelman geschreven hebben „d'onaengename mare van 't overgaen van de rycxstadt Mattaram, en dat de Sousouhounangh met de Princen den bloede na een versekerde plaatse de wycq genomen hadden”.

De brenger dezer jobstijding, Wangsa-Patra geheten, was door de verbijsterde gouverneur van Japara meteen ter dood gebracht. Daar hij aan de juistheid twijfelde, zond hij „een expres persoon in onbekent habyt na boven” (D. 9 juli 1677).

Ook wij hebben reden tot twijfel. De Sunan is niet in gezelschap zijner zonen gevlucht, doch heeft alléén de wijk genomen. Dit bericht is daarom eerder een kwaad gerucht, dat op de feiten vooruitliep, dan betrouwbaar nieuws.

Groter zekerheid bezitten wij in de Javaanse brief, door ng. Wangsa-Dipa aan Van der Schuyr getoond en door deze in zijn schrijven van 2 juli vermeld. Dit epistel was „door of uyt den naem van den Sousouhoenangh aen hem geschreven, met bekendmaking van 't *verlies des Matarams* en dat hy in persoon tot *omtrent Tegal* genadert was, om de *graven zyner voorouderen* te besoecken, en voorts versoeckende met een Comps. schip op Japara overgehaelt te werden, om met den Hr. Admiraal . . . te spreken”.

De inhoud van dit schrijven moet bij het vertalen of kopiëren ver-

knoeid zijn. Op of voor 2 juli 1677 was de Sunan zeker niet in Tegal, waar hij trouwens nooit levend gearriveerd is. Evenmin bevinden zich daar de graven zijner voorouders; die zijn te Koṭa Gedé en te Ima-Giri. Een zeer snelle bode, die onmiddellijk na de val van de Kraton zich naar Japara spoedde, zou nog in staat zijn het nieuws van deze ramp in vier dagen tijds over te brengen.

Waarschijnlijker echter is, dat deze brief nog vóór de verovering van de hofstad geschreven is, dat hij de te verwachten val van de Kraton aankondigde, zomede 's vorsten bezoek aan de graven zijner voorouders te Ima-Giri en zijn voornemen om langs de lange weg om de zuid Tegal te bereiken, waar hij contact met de Nederlanders hoopte te krijgen.

De grootste moeilijkheid geeft het schrijven van ng. Wangsa-Dipa aan Speelman (d. J. VII, 132—34). Voor de dag van 's vorsten vertrek uit de Kraton geeft hij op: vrijdag 1 Djumadilawal, d.i. 2 juli 1677, geen vrijdag, maar een donderdag. Voor de dood van de Sunan heeft hij: zondag 12 Djumadilawal d.i. 13 juli, geen zondag, maar een maandag.

Laten wij de foute weekdag buiten beschouwing, dan heeft ng. Wangsa-Dipa klaarblijkelijk de datum, waarop hij het nieuws hoorde, genomen voor die van het feit.

De umbul Astra-Juda, ooggetuige van Mataram's val, stelt deze gebeurtenis „één of twee dagen vóór of nae den laetsten Junij” (d. J. VII, 138), hetgeen met 28 juni 1677 zeer goed klopt.

Valentijn (IV, 109), op dit punt een troebele bron, stelt het verlaten van de hofstad tussen 25 en 30 juni 1677. De 28e juni past hier uitstekend tussen.

De Javaanse overlevering stelt ons helemaal voor raadsels. Deze geeft n.l. als datum: Akad 18 Sapar 1600 (Babad B. P. XII, 32; Babad Meinsma). Dit komt overeen met 22 april 1677, die echter niet op Akad (zondag), doch op donderdag valt.

De voorstelling, dat de Kraton in *april* zou zijn gevallen is al heel oud. Wij lezen n.l. in een Sura-Bajase brief van 25 april 1679 (D. 7 mei 1679 p. 170), dat toen men sunan Mangku-Rat II voorstelde, tegen het eind van april met het leger op te trekken, deze „weder een andere uytvlugt (had) gesoght en . . . laten versoeken . . . te waghten tot de weder aenstaende nieuwe maen (dus tot begin mei), als zynde tegenwoordigh geen geluckigen tyt en nu even twee jaren verleden, dat den Mattaram door Troena-Jaja was gespolieert, en hoe seer dese belachelicken uytvlucht sigh selven schaemde . . .”.

Vlucht en dood van de Sunan. 28 juni—10 juli 1677.

Voor het verloop van de vlucht kan naar het reeds vermelde opstel in het T.B.G. verwezen worden, waarvan hier de korte inhoud volgt.

Nadat de Sunan zich niet langer in zijn Kraton veilig voelde, verliet hij deze 's nachts, zonder daarin door iemand te worden bemoeilijkt. Slechts weinigen begeleidden hem: enige familieleden, n.l. zijn zoons rd. Tapa en rd. arja Panular, en twee vrouwen. Te Ima-Giri nam hij nog 1000 man met zich mee, denkelijk grafbewaking. Alle pusaka's voerde hij met zich, uitgezonderd de zeer zware, zoals het heilige kanon njai Setomi; dit werd later naar Kaḍiri gesleept. Ook de rijksschat, groot een 350.000 rijksdaalders moest achterblijven.

Aanvankelijk ging ook een olifant mee. De Vorst zou er eind op gereden hebben, tot hij dit rijdier voor een tandoe (draagstoel) verwisselde. Ten slotte zou pg. Puger de dijkuid zo maar langs de weg gevonden hebben, of wellicht er zijn vader van beroofd hebben.

Alvorens westwaarts te trekken, bracht de Sunan een nacht te Ima-Giri bij de heilige graven zijner voorouders door. Droevig was het afscheid van zijn 12-jarige zoon, radèn Goude, die te ziek was, om de reis voort te zetten en dus met zijn moeder te Ima-Giri achterbleef. De knaap stierf spoedig; zijn moeder werd door rd. Truna-Djaja „ten wyve genomen”.

Te Djaga-Baja poogde de Sunan zich bij zijn reeds eerder gevluchte zonen, de pangérans Singa-Sari en Puger aan te sluiten, doch de ontvangst was zo weinig hartelijk, dat hij maar alleen zijn weg vervolgde. Te Nampu-Dadi trof hij evenwel zijn oudste zoon, pg. Adipati Anom aan, die met zijn vader meeging.

Tijdens de reis werd de oude Vorst ziek. Hij kon eten noch slapen. Te Banju-Mas moest drie dagen rust worden genomen. Ten slotte overleed de grijsaard in Wana-Jasa of Ngadji-Barang, welke plaatsen dicht bij elkaar liggen.

Over deze droevige tocht zijn vele plaatselijke verhalen in omloop. Eén ervan vond opname in de overlevering (Babad Tanah Djawi XIII, 35—36; Babad Meinsma 175).

Te Karang-Anjar beroofden boosdoeners de Vorst en zijn vrouwen, niettegenstaande hij geld liet uitstrooien om hun aandacht af te leiden. Toen op hen wijzend, vervloekte hij de rovers, die dadelijk op de grond lagen te spartelen of verlamd werden.

Alvorens de ogen voor goed te sluiten, zou de Sunan de rijkssieraden

aan de hem trouw gebleven zoon, pg. Adipati Anom, geschonken hebben, t.w. de gong kj. Bitjak en de kris kj. Balabar.

Valentijn verzekert, dat de zoon het einde zijns vaders door een pilletje zou hebben verhaast (IV, 109). In de overlevering (Babad Tanah Djawi XIII, 38—39; Babad Meinsma 176) zinspeelt de Vorst op zo iets, nadat de kroonprins in een aangeboden klapper een gat gemaakt had. Hieraan verbond de stervende Vorst de voorspelling, dat de Sunanswaardigheid niet in zijn geslacht zou blijven. Overigens vraagt men zich af, wat de pg. Adipati bij een moord op een stervende had kunnen winnen.

Volgens de wens van de overledene werd hij begraven naast zijn leermeester (tg. Danu-Paja?) te Tegal-Wangi, het „geurige veld” van de dichter Jan Prins.

Zoals 's Vorsten vader op de top van een berg de jongste dag verwacht, zo werd ook deze Mangku-Rat begraven op een kunstmatige heuvel, een trappenpyramide met drie treden, op welker top een eenvoudig grafhuisje verrijst.

Hier zouden wij kunnen eindigen, daar het beoogde doel, de beschrijving van de Kraton Plèrèd tot aan zijn val, bereikt is, ware het niet wenselijk nogmaals duidelijk aan te wijzen, dat wij op een keerpunt der Javaanse historie gekomen zijn. Ook de Javaanse overlevering beseft dit en toont dit in een merkwaardig, ofschoon zeker niet historisch verhaal. Zij laat Speelman zelf, hier de „Amral Elduwèlèh” genaamd, na de komst van de jonge Vorst, de latere Mangku-Rat II, in Tegal bij deze zijn opwachting maken. Op de aloen-aloen is het stampvol, want ieder wil weten, hoe de Hollanders er uitzien. Ze verschijnen voor de Vorst, „staande en met de hoed onder de arm” (dus op zijn 18e-eeuws). Alle Javanen zijn ontsteld over zulk een onbeleefdheid, zelfs de Vorst.

Nu volgt een hevig toneel tussen de gouverneur van Tegal, ki dip. Marta-Laja en de Amral; de eerste wil de Nederlander onder scherpe bewoordingen dwingen te gaan zitten. Maar de Vorst laat ki Manda-Raka, die in Batavia geweest is en de Hollandse adat kent, tussen beide komen. Ofschoon de Hollander zich bereid verklaart, de Javaanse gewoonten te volgen, vraagt de Sunan aan ki Manda Raka: „Manda-Raka, jij weet, hoe het gebruik was, toen je onlangs in Batavia was. En *ik wil de gebruiken van de Hollanders volgen*”.

Manda-Raka antwoordde: „Heer, wanneer ze hun meerderen eer willen bewijzen, blijven ze *rechttop staan, met gestrekte benen en houden*

de hoed onder de arm. En als ze aankomen geven ze elkaar de rechterhand. En dan gaan ze op stoelen zitten en wel naast elkaar".

De Vorst beval daarop zijn bupati's: „Kinderen, maakt vlug *bankjes en tafeltjes* en onthaalt de Hollanders op datgene, waarvan ze houden en zorgt, dat ze aan niets gebrek hebben" (Babad Meinsma 184—85).

Hiermede is dus op het eeuwenoude Javaanse ceremonieel inbreuk gemaakt. Voortaan zullen de Westerlingen in hun omgang met de vergoddelijkte koning hun eigen gewoonten mogen volgen. Een nieuw tijdperk van acculturatie is dus voor Java aangebroken.

BIBLIOGRAFIE.

Bronnen, reeds vermeld in de bibliografie bij het 1e deel, blijven hier achterwege.

Afkortingen:

- B.K.I.: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, uitgegeven door het Kon. Instituut.
T.B.G.: Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde van het Bataviaasch Genootschap van K. & W.

Inheemse bronnen.

Gedrukten:

- Geschiedenis van het Madoeresche Vorstenhuis. Uit het Javaansch vertaald door W. Palmer van den Broek. T.B.G. XX 1877 p. 241-301; 477-563.
Transcriptie van het dagboek der vorsten van Gowa en Tello, met vertaling en aantekeningen door A. Ligtfoot. B.K.I. XXVIII 1880 p. 1-259. (afgekort: Dagboek).
R. Werdisastra en R. Sastrawidjaja. Bhâbhâd Songennep. I-II. Weltevreden 1921. Serie Volkslectuur no. 342, 342a.

Europese bronnen.

Boekwerken:

- Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum. Verzameling van Politieke Contracten en verdere Verdragen door de Nederlanders in het Oosten gesloten... Uitgegeven door J. E. Heeres. dl. III (1676-1691). Verzameld en toegelicht door F. W. Stapel. B.K.I. XCI 1934.
Cortemünde, J. P. Dagbog fra en Ostindiefart 1672-75, ved Henning Henningsen. Søhistoriske Skrifter V, udgivet af Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg... Kronborg 1953.
Gericke, J. F. C. en T. Roorda. Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek... 2 dln. Amsterdam-Leiden 1901.
Haan, F. de. Priangan. De Preanger-Regentschappen onder het Nederlandsch Bestuur tot 1811. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van K. & W. dl. III. Batavia 1912.
Hofdijk, W. J. In 't harte van Java. Amsterdam 1881.
Pigeaud, Th. Javaanse Volksvertoningen. Bijdrage tot de beschrijving van land en volk. Uitgave Volkslectuur Batavia 1938.
Prins, J. Indische gedichten. Bijgebracht naar aanleiding van de Tentoonstelling Nederlandsch-Indië in de letterkunde, gehouden te 's-Gravenhage. Haarlem 1932. p. 62-63.
Rapport van de Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera. 1910. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van K. & W. Batavia - 's-Gravenhage 1911.

Stapel, F. W. Het Bongaais verdrag. Groningen, Den Haag 1922. (afgekort: Stapel).

Handschriften:

Hoorn, Joan van(?). Corte Beschrijvinge van het Noord-Oostelijckste gedeelte van Java's opkomst en voortgangh. (omslagtitel) Notitien rakende Java's Oostcust etc. Ms. van het K.I. (no. H 73). (afgekort: J. v. Hoorn).

Rouffaer, G. P. Genealogische gegevens over de Vorsten (en onafh. Prinsen) van Java. Ms. van het K.I. (no. H 767). (afgekort: Rouffaer).

Tijdschriftartikelen:

Crucq, K. C. De kanonnen in den Kraton van Soerakarta. T.B.G. LXXVIII 1938 p. 93-110.

Cense, A. A. De verering van Sjeich Jusuf in Zuid-Celebes. Bingkisan Budi p. 50-57.

Drewes, G. W. J. Sech Joesoep Makasar. Djawa VI 1926 p. 83-88.

Graaf, H. J. de. De eerste nauwkeurig gedateerde uitbarsting van de Merapi, 4 aug. 1672. Djawa XX 1940 p. 122.

Graaf, H. J. de. De opkomst van radèn Trunadjaja. Djawa XX 1940 p. 56-86.

Graaf, H. J. de. Het Kadjoran-vraagstuk. Djawa XX 1960 p. 273-328.

Graaf, H. J. de. De herkomst van de Kaapse "Chalifah". Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. 1950 p. 112-115.

Graaf, H. J. de. De vlucht van Amangkoerat Tegalwangi... T.B.G. LXXXI 1941 p. 189-209.

Graaf, H. J. de. Gevangenneming en dood van Raden Truna Djaja. T.B.G. LXXXV 1952 p. 273-309.

Holle, K. F. Bijdragen tot de geschiedenis der Preanger-Regentschappen. T.B.G. XVII 1869 p. 310-367.

WOORDVERKLARING.

- alcatief*, tapijt.
alun-alun, veld of plein voor kraton of regentswoning.
ambalik, overlopen.
amok spelen, verwoed vechten.
amral, admiraal.
arung, (Boeginees), hoge adellijke titel, verbonden aan een landschap.
atap, dakbedekking.
badju ranté, (letterlijk: ketting-baadje) maliënkolder.
bafta brootchia, fijne witte katoenen doeken uit Broach.
bagus, man uit de middenstand.
balé-balé, voorhuis, hal.
bangsal, hal, zaal, gebouw.
batu gilang, gladde steen voor troonzetel.
bedil, vuurwapen.
bitjara (Ned. pitsjaeren), praten, bespreken.
bupati, regent.
chits, eigenlijk: chindos, fijne kleurig bewerkte doek voor gordels en tuisbanden.
choelia, kaneelschiller, slaaf?
corgi, bundel van 20 stuks geweven goederen.
daëng (Makassaars en Boeginees), persoonlijke adelstitel.
ðalang geðog, vertoner van wajangfiguren.
dalem, deftig huis.
datuk, hoofd, vorst, heer.
dikir, godsdienstige oefening, steeds herhaald reciet.
djaksá ageng, opperrechter.
djeruk, citroenachtige vrucht.
djukung, bootje, kano.
ðoðot, statiekleed.
ejang, grootvader.
embah uwak, oudoom, ouder dan grootvader; *embah paman*, oudoom, jonger dan grootvader.
emban, dienstbare verzorger.
entjik (Maleis), titel voor lieden uit de gegoede stand.
gambir, ingrediënt bij het betelkauwen.
gandèk, vorstelijke bode.
garebegs, grote jaarfeesten, b.v. *besar* (groot) of *mulud* (geboorte-sterfdag van Mohamed).
garwa, gemalin.
gonting, zie: konting.
gorab, vaartuig met twee masten.
guru, leermeester, leraar.
kabajan, (dorps) bode.
kabupatèn, regentswoning.
kadipatèn, verblijf van een adipati, prins.
kali, rivier.
kamituwa, onderdorpshoofd.
kanari, boomsoort.
kaputrèn, prinsessen-, vrouwenverblijf.
karaëng (Makassaars), hoge adellijke titel, verbonden aan een landschap.
kare (Makassaars), adellijke titel, beneden daëng.
katil, bank, slaapstede.
kawula, dienaar.
kentjana, goud.
kenfol, dorpsheofd.
keradènan, verblijf van een radèn.
ketib, godsdienstbeambte.
kidul, zuid.
kjai, leraar godsdienstwetenschappen, oudere man.
kjai ageng, gedé, heilige persoonlijkheid, ook werelds.
kodja, vreemde, Oosterse koopman.
kojang, last, 27 tot 30 pikoel, 1650-2000 kg.
konþing, klein Javaans vaartuig met één mast.
korakora, oorlogsvlerkprauw uit de Molukken.
kota, stad.
krapjak, omheining, wildtuin.
kulon, west.
kuluk, fezvormige statiemuts.
lanang, groot diepgaand oorlogsvaartuig, met 2 masten en 2-3 rijen riemen, beemand met soms 150 koppen.
lor, noord.
lurah, hoofd.
madu-retna, letterlijk: honing-edelsteen.

- maling*, dief.
- mantja-nagara*, binnenlanden, uitgezonderd de eigenlijke Vorstenlanden.
- mantri*, ambtenaar; *mantri gedong*, schatmeester; *mantri djero*, binnen-ambtenaar (d.w.z. voor de hofstad).
- mas*, goud, geldstuk, man van adel.
- matjan wulung*, donkere tijger.
- mesigit watu*, (letterlijk) stenen moskee, grot.
- mom*, dik, hopvrij bier, door de V.O.C. ingevoerd.
- negorij* (van negri), nederzetting.
- ngabéhi*, man van lagere adel.
- ompak*, neut.
- orang-kaja*, aristocraat uit de Molukken.
- pabéjan*, tolkantoor.
- padi*, rijst in de halm.
- pagelaran*, overdekte hal voor sitinggil.
- pager*, heining, fort.
- pager banon*, stenen omwalling.
- pajong*, zonnescerm.
- palataran*, binnenste voorerf.
- panatagama*, regelaar van de godsdienst.
- panembahan*, man van zeer hoge adel, heilige, vorst.
- pangéran*, Heer, prins van den bloede.
- paparab*, bijnaam.
- paséban*, plaats, waar men zijn opwachting maakt.
- pasisir*, kuststreek.
- patih*, rijksbestuurder.
- pégon*, Javaans, geschreven in Arabisch schrift.
- pépé*, buiten zitten wachten, n.l. in de zon.
- perang wedana*, krijgsoverste.
- perdikan*, vrijgesteld van belasting.
- piagem*, contract.
- pikul*, schoudervracht (ongev. 60 kg.).
- pinang*, betelnoot, gebruikt bij het sirih-kauwen.
- pitjis*, klein geld.
- plèrèd*, dam.
- pantja-niti*, zetel van de vorstelijke raad.
- praba-jeksa*, vorstelijk woonverblijf.
- pradjurit*, krijgsman.
- priaji*, man van stand, ambtsadel.
- pura*, paleis.
- pusaka*, (vereeerd) erfstuk.
- putri*, prinses.
- radèn*, man van middelbare adel.
- rama*, vader.
- ramboetijn*, ruige, harige katoenen doeken.
- rangga*, ambtenaar van middelbare rang.
- ratu*, vorst (in).
- ratu ibu*, koningin moeder.
- sadjarah*, stamboom, geschiedenis.
- santri*, godsdienstleerling, zeer vroom.
- sappanhout*, geurig hout.
- segara jasa*, gegraven vijver.
- sekti*, begaafd met (bovennatuurlijke) vermogens.
- sentana*, familielid van mindere rang van aanzienlijke vorst.
- sirih*, slingerplant, welker bladeren gekauwd worden.
- sitinggil*, rechtheuvel met audiëntiehal vóór de kraton.
- sjabandar*, havenmeester.
- sjeich* (Arabisch), heer, oude man.
- sri menganti*, middelste voorerf.
- suka-sana*, binnen paviljoen.
- tabé*, groot.
- taël*, 1/16 kati of 37½ gram; munt van verschillende waarde.
- tanđu*, draagstoel.
- tani*, boer, landbouwer.
- tapa*, ascese.
- tapesarasse*, veelkleurige lijnwaden uit Koromandel.
- tasbih*, rozenkrans der Moslims.
- tegalan*, onbevloede akker.
- tinggang*, laad- en transportprauw.
- tjandra sengkala*, chronogram.
- tjap*, stempel.
- tjatjah*, werkbare landbouwer.
- tjindé*, gebloemd zijdeweefsel.
- topeng*, toneelmasker.
- trisula*, drietand.
- tugur*, wachter.
- tumenggung*, krijgsoverste, hoog ambtenaar.
- umbul*, hoofd.
- wajah*, kleinkind.
- wajang topeng*, maskerspel.
- wali (jullah)*, heilige, apostel van de Islam op Java.
- warana*, scherm, schut.
- waringin-kurung*, omtuinde Indische vijgeboom.
- wedana gedong kiwa, tengen*, hoofd van vorstendienaren, links of rechts.
- wétan*, oost.
- witana*, paviljoen (bij feesten).

ALPHABETISCH REGISTER.

A

- Abbas II van Perzië (sjah): I, 80.
Abdul Latif: I, 76.
Abdulfath Abdulfattah (sultan): I, 8.
Achter-Indië: I, 87.
Adam (L): I, 12, 14.
Adi-Langu (pg.): II, 144.
Adining-Kusama: I, 39.
Adipati Anom (pg.) of pg. Adipati: I, 7, 56, 58, 64, 198-200, 204; II: 1-3, 10-12, 22, 23, 25, 26, 32-39, 41, 42, 46, 47, 51-54, 56, 57, 69, 70, 80, 82-84, 86, 88, 110, 111, 114-127, 139, 140, 145, 146, 153-158, 183-186, 188, 189, 192, 193.
Adipati Anom (pg.) of pg. Adipati (= rd. Truna-Djaja): II, 110.
Ageng (ratu): II, 1.
Agong (pg. of rd.): I, 1, 30.
Agra-Juda (tg.): I, 27, 28, 32.
Agung ing Kadjoran (pan.): II, 40.
Agung ing Kadjoran (pg.): II, 41, 42.
Agung (sultan): I, 1-7, 12, 13, 19, 28, 35, 38, 53, 74, 109; II, 4, 14, 15, 28, 29, 31, 40, 42, 43, 48, 56, 57, 137.
Agung Mas (pg.): II, 40.
Ahmat (entjik): I, 79-81, 94, 95.
Ajer mata: II, 48.
Alim (bagus): II, 138, 182.
Alim (entjik): II, 162, 166.
Alit (pg.): I, 2, 15, 25, 33; II, 28, 47, 48.
Alit (rd.m.): I, 1.
Alkoran: II, 63.
Amangku-Rat Sênapati Ingalaga (susu-hunan): I, 8.
Amar (entjik): II, 88.
Ambanan: II, 189.
Amba-Rawa: II, 183.
Amboina, Ambonezen: I, 88, 117, 119, 128; II, 102, 147, 173, 180.
Ampat-Sara (kentol): I, 47.
Ampèl: II, 167, 168.
Amral: II, 93.
Andakara: II, 38.
Andreas (mr. Pieter): I, 95.
Angantaka (dem.): II, 50, 182, 187.
Angga-Dipa (pg.): II, 56, 59.
Angga-Djiwa: I, 74.
Angga-Dria (kentol): II, 144.
Angga-Juda: II, 15, 59.
Angga-Pradja (kj.): I, 79, 89, 98, 111, 171, 173, 178.
Angga-Reksa (kj.): I, 129, 154.
Angga-Suta: II, 93.
Angga-Widjaja: II, 174.
Angké: I, 104.
Anom (pg.): I, 195; II, 1.
Anongh-Anongh (ng.): II, 125.
Antaka-Pura: I, 14; II, 21.
Arabieren: I, 82; II, 94.
Arakan: I, 78, 96, 139.
Ardi-Menggala (kj. rd.): II, 144.
Arija (kj.): I, 50, 141.
Armagon (Thomas): I, 143.
Aros-Baja: II, 56, 66, 68, 88, 174, 176-178.
Arung Palaka: II, 68, 75, 174, 176-178.
Arungan (pandji): I, 26.
Asmara-Dana (tg.): I, 26, 27, 31, 32.
Asta-Naja: I, 122.
Astra-Juda: I, 194; II, 133, 183, 186-188, 199.
Astra-Kara: I, 156, 163, 165, 175, 193.
Astra-Naja: I, 41.
Astra-Nongga: I, 29.
Astra-Pada: I, 29.
Astra-Pati: I, 29.
Astra-Siapa: I, 117.
Astra-Susila: I, 42.
Astra-Tala: I, 74.
Astra-Wadana: I, 29.
Atjeh, Atjehers: I, 82, 117, 196; II, 105.
Atmadja-Negara (rd. a.): I, 31; II, 48.
Australië: I, 112.
Azië: I, 82.

- B**
- Babad Tuban: I, 194.
 Babakajaja: I, 122.
 Backer (Jacob): I, 85.
 Bagelén: I, 17, 109.
 Bagus (entjik): I, 98; II, 164, 165.
 Bajat (sunan): I, 40.
 Bajem: I, 112.
 Baju-Larangan: II, 119.
 Balabar (kj.): II, 193.
 Balambangan(-ers): I, VII, 23, 25-27, 30, 32, 37, 43, 44, 50, 51, 67, 73, 105, 157, 189; II, 14, 27, 28, 31, 70, 75, 108, 135, 146.
 Balambangan (ad. van): I, 25.
 Baléga: II, 50.
 Bali (Baliërs): I, I, 23, 25-27, 30, 32, 37, 39, 43, 50-52, 71, 79, 97, 102, 128, 160; II, 12, 55, 74, 147, 150, 173.
 Bali (Jan): I, 174.
 Bali (koning van): I, 102.
 Banangka: II, 177.
 Banda: I, 117; II, 54, 68, 72.
 Bandjar-Masin: I, 37, 59, 63, 67, 69.
 Bandung: I, 5.
 Bangil: II, 100.
 Bangkalan: II, 57, 60.
 Bangkawa: I, 27.
 Bangkoning: II, 58.
 Bangsa: I, 138.
 Bang-Wetan: I, 26; II, 119.
 Banju-Mas: II, 189, 190, 192.
 Banju-Sumurup: I, 148; II, 8, 29.
 Bantam, Bantammers: I, VII, 37, 39-50, 63, 65, 68, 73, 77, 78, 94, 97, 100, 102-105, 111, 133, 134, 141, 143, 144, 150, 151, 170, 180, 190, 198; II, 2, 10, 11, 37, 63-69, 73, 75-78, 85, 130, 133, 134, 151.
 Bantam (entjik): I, 70.
 Bantam (sultan van): I, 8, 65; II, 1, 2, 63, 67, 68, 74, 75, 85, 134.
 Baran (entjik): II, 136.
 Bareng: II, 38.
 Baros: I, 196.
 Batang: I, 1, 109, 126, 177.
 Batavia: I, 2-6, 15, 16, 22, 37, 42, 44, 46-52, 55-59, 63-65, 67, 69, 70, 72-74, 76-81, 83-86, 88, 90, 92, 93, 96-99, 101-108, 110-116, 119, 122-124, 126, 128-131, 133, 137, 140, 143-150, 153-156, 158, 160, 162-167, 169, 170, 175, 176, 178, 180-191, 196, 197, 199-203, 205, 207, 208; II, 4, 10, 12, 19, 35-38, 65, 67, 68, 70, 72-75, 78, 80, 81, 84, 95, 108, 111, 123, 124, 127, 130, 132-134, 139, 141, 146, 154, 155, 158, 160, 172, 180, 184, 193.
 Batjingah: II, 30.
 Batu Gilang: II, 80.
 Bawean: I, 59.
 Bediouw: I, 122.
 Beere: II, 43.
 Bekasi: I, 144.
 Bélem: II, 130.
 Bengalen, Bengalezen: II, 70, 82, 121.
 Besuki: II, 105.
 Bima: I, 72; II, 70-73, 75, 76, 85.
 Bima (kr.): II, 86.
 Bima (pg., radja): II, 44, 62, 63, 71, 75.
 Biru: II, 29, 183.
 Bitjak (kj.): II, 193.
 Blatèr (a.): II, 164.
 Blitar: I, 189.
 Blitar (pg.): II, 28, 115, 116, 118-122, 125, 140.
 Blitar (ratu): II, 32-34.
 "Blompot": II, 81.
 Blora: II, 138, 182.
 Boeginezen: II, 88.
 Boegoel: II, 100.
 Boeij (Anth.): I, 54, 55, 57.
 Bone: II, 73, 75, 173.
 Bongaais tractaat: II, 62, 71, 72, 76, 84.
 Bonthain (kr. van): II, 62.
 Bonto-Marannu (kr.): II, 62-70, 72, 75, 76, 80, 82, 84-86, 88, 98, 110, 113.
 Borneo: I, VII, 37, 63, 67, 68, 73, 87, 108; II, 75, 78.
 Botjor: II, 188, 189.
 Bouloubaulou (hadji): II, 136.
 Brantas: II, 81, 178.
 Brebes: II, 158.
 Brelius (Aletta): I, 191.
 Brelius (ds. Theopilus): I, 191.
 Brinckhoff (Pieter): I, 152, 158.
 Bringin: II, 174.
 Bro: II, 130.
 Brøndstedt (Joh.): I, 196.
 Bugan (rd.): II, 57, 58.
 Buitenzorg: I, 47.
 Bulan (orangkaja): I, 119.
 Buleleng: I, 52.
 Busung Mernung: II, 120.

Buta-Idjo (tg.): II, 100.
 Buton: II, 62, 65, 71, 73.
 Buytenhem (Willem): II, 150, 151.

C

Caëff (W.): II, 67.
 Cahoënan (rd.): II, 43.
 Casterien (sic): II, 35.
 Celebes: I, 67, 98, 120; II, 173.
 Ceylon: I, 159; II, 172.
 Cense (A. A.): II, 63.
 Chanhoen: II, 82.
 Chinees, Chinezen: I, 20, 21, 51, 56, 76, 79, 80, 82, 83, 88, 93, 97, 101, 107, 110, 113, 114, 116, 117, 137, 139, 151, 180, 183, 188, 199-203, 206, 208; II, 4, 54, 82, 89, 98, 123.
 Claesz (Jan): I, 65.
 Clessan (radja): II, 71.
 Coedoek: II, 187.
 Coen (Jan Pz.): 82.
 Compagnie (Ned. O.I.): passim.
 Cortemünde (J. P.): II, 66, 67.
 Coster (Gerrit): II, 74.
 Couper (Jac.): I, v, 18, 22, 159, 183, 184, 188, 190, 191, 194, 200-202; II, 3, 21, 32, 48, 50, 61, 77-79, 82, 94, 95, 99, 100, 103, 104, 108, 109, 112, 116, 121-126, 130, 133, 141, 144, 146, 147, 152, 156-164, 166, 169-171, 175-177.
 Croes (Jacob): I, 194.
 Croes (Manuel): I, 54.
 Crucq (K. C.): II, 90, 91.

D

Daka-Wana: I, 29.
 Dalem (kj.): II, 15-17.
 Damar (rd. m.): I, 6.
 Dana-Redja (berg): II, 82, 91, 130, 131, 148, 149, 161.
 Dandang-Watjana: II, 120, 138.
 Danok (rd. adj.): II, 14.
 Danu-Paja (pg.): I, 4; II, 46.
 Danu-Paja (tg.): 2, 3, 15, 25-29, 32; II, 193.
 Darma-Juda (ng.): II, 87, 89, 99-101, 164.
 Dearing (Rob.): I, 143.

Decker (C.): I, 83.
 Demak, Demakkers: I, 17, 50, 60, 82, 106-108, 110, 112, 122, 137, 142, 143, 150, 173, 177, 182, 187, 188, 190, 193, 196, 199, 205, 208; II, 79, 81, 126, 130, 133, 139, 142, 144, 171, 182.
 Demak (tg.): I, 142.
 Demang (pg.): I, 191, 206.
 Demenang (pg.): II, 80. (= pg. Demang?).
 Dempo: II, 75, 85.
 Demung: II, 69, 70, 81, 82, 86-89, 95, 98, 100, 102, 105-107, 112, 113, 115, 117, 118, 122, 134, 135.
 Denen: I, 196, 199, 201, 203.
 Derpa-Kanda: I, 163, 165; II, 142.
 Derpa-Menggala: I, 163, 165.
 Derpa-Wangsa: I, 182.
 Desjima: I, 168.
 Dia-ning-Rat (m.): I, 40.
 Dipa-Juda (ng.): II, 124.
 Dirantaka (kj. ng.): I, 5.
 Djabar (entjik): II, 163.
 Djaga-Baja: I, 27; II, 21, 186, 188, 189, 192.
 Djaga-Baja (tg.): II, 157.
 Djaga-Pati (kj.): II, 14, 16, 32, 51, 122, 130, 143, 152, 154.
 Djaga-Raga: II, 138.
 Djaga-Tamu: II, 130.
 Djaga-Wira (lurah): II, 35.
 Djajadiningrat (Hoesein): I, 41.
 Djaja-Dita (tg.): II, 141.
 Djaja-Menggala (kj.): II, 121.
 Djaja-Menggala (ng.): II, 116.
 Djaja-Raga (pg. ad.): II, 41, 42.
 Djaja-Suta (kentol): I, 18, 195, 204, 206, 207.
 Djajèng-Pati (rd. of a.): II, 56-60, 174-178.
 Djaka: I, 13.
 Djakarta: I, 183, 186.
 Djaksa Agung: II, 80.
 Djamaluddin (sult.): I, 60.
 Djambi: I, vii, 37, 53-57, 59-61, 63-66, 68, 69, 108.
 Djambi (adipati of pg.): 53-55, 60, 61, 64-66, 69, 131, 170.
 Djambi (kapitein): II, 153.
 Djamiah (ki): I, 40.
 Djapan: II, 99, 100, 138.
 Djarannika (kr.): II, 75.

Djati Djadjar: I, 53.

Djawiring: I, 40.

Djembatan Merah: II, 167.

Djenala (m): II, 60, 176, 177.

Djenar: II, 31, 185.

Djenu: I, 195.

Djibus: I, 1.

Djimantara (kj.): II, 58.

Djipang: I, 18; II, 138, 142, 182.

Djiwa (lurah): I, 124.

Djiwa-Sraja: I, 41.

Djogo Tressing: II, 130.

Djohor: I, 54, 65, 67.

Djortan: II, 88.

Djumadilawal: II, 111, 191.

Djuru-Taman (ki): II, 28.

Djuwana: I, 45-47, 64, 70, 72, 86, 110, 112, 113, 117-119, 122, 138, 173, 177, 181, 182, 187, 188, 190, 193; II, 68, 69, 78, 83, 89, 104, 123, 124, 126, 127, 129, 142, 146.

Dobras (rd.): II, 33.

Doelkop: II, 95.

Dolkop: II, 95.

Dompo: II, 71, 72.

Drewes (G. W. J.): II, 63.

Drop: II, 95.

Dubras: II, 33.

Dulkup: II, 95.

Dupree (Dan.): II, 68, 124, 129, 150.

E

Ebron: II, 130.

Edinburgh: I, 190.

Egberts (Harmen): II, 173.

Ellor (pg.): II, 57.

Elsevier (Pieter): I, 85, 97.

Engeland, Engelsen: I, vi, 44, 59, 81, 82, 94, 118, 143, 180, 197, 198; II, 95, 102, 119.

Ermata: I, 31.

Europeanen: I, 69, 80, 110, 138; II, 54, 80, 114, 173.

F

Francen (Corn.): II, 54.

Fransen: I, 198.

Franszen Holsteyn (Jan): zie: Holsteyn (Jan Franszen).

G

Gadjah Mada: I, 109.

Galésong: II, 62, 63.

Galésong (kr.): II, 62, 70-72, 74-76, 81, 85-88, 98, 99, 102, 110, 111, 113, 118-120, 123, 135-137, 173, 174.

Gamron: I, 80.

Garding: I, 87.

Garebeg Besar: II, 25.

Garebeg Mulud: II, 25.

Garuda: II, 87, 100.

Gati: II, 125.

Gatot (rd.): II, 42.

Geđé (njai): I, 199.

Gedong Batur: II, 88.

Gegodog: I, 5, 7, 64; II, 52, 53, 106, 109, 118-120, 125, 129, 130 133-141, 146, 149, 186.

Gembong: II, 89.

Genading: II, 174.

Gent (Hendr. van): I, 85, 94, 96, 97.

Gerongan: II, 81, 87.

Gesik: I, 195.

Giri: I, 157; II, 6, 7, 13, 87, 94, 111.

Giri (pan.): I, 22; II, 7, 10, 58, 64, 87, 95, 166.

Giri (pg. m. ing): II, 13, 83, 111.

Giri (susuhunan): II, 48.

Giri-Laja: I, 148; II, 1.

Giri-Laja (pan.): I, 39, 148.

Giring: I, 6.

Giring (kj. ageng): II, 40.

Giring (kjai ing): II, 44.

Goede Hoop (Kaaop de): I, 168.

Goens (Rijklof van): I, v, vi, 1-7, 10, 11, 15-17, 19, 23, 25, 27, 30-36, 40, 42, 43, 53, 68, 74, 76, 78-81, 85-91, 93-98, 100, 110, 111, 127, 171, 205; II, 2, 27-29, 79, 95, 142, 146, 153, 154.

Gogok (rd.): II, 142.

Golconda: I, 139.

Gombong: II, 70, 87, 88, 100, 136.

Goossens (J.): I, 85.

Goude (rd.): II, 192.

"Gouden Leeuw": II, 73.

Gowa: I, 69-71, 73; II, 64.

Gowa (vorst van): II, 71.

Goijer (Pieter de): I, 56.

Graeff (Jac. de): I, 57.

Gresik (Grissee): I, 21, 82, 129, 154; II, 6, 32, 54, 55, 64, 68, 70, 72, 74,

75, 78, 80-83, 85-88, 96, 97, 99, 111, 118, 121, 122, 135, 151, 174, 175, 178, 179, 182.
 Grevenraet (Joh.): I, 97.
 Grimmel (Th.): II, 139, 168.
 Grobogan: II, 138, 142, 182.
 Groes (Jac.): II, 55.
 Groot Mogol: I, 37, 80.
 "Grootebroek": II, 101.
 Gudjaraten: I, 82.
 "Gulden Draak": I, 112.
 Gulu Bedil: II, 91.
 Gulu (kjai): II, 130.
 Guntur Geni (si): II, 90, 130.
 Gunung Wudjil: II, 30.

H

Haan (F. de): I, 190; II, 63.
 Hadji (kj.): I, 75.
 Hageman JCz. (J.): I, 147.
 Hanoman: II, 172.
 Harde (Jan de): I, 169, 170, 173.
 Harmagon (Thomas): II, 11.
 Harren (Harm. van): II, 178.
 Hartingh (Nic.): I, 8.
 Hartsinck (Willem): II, 173.
 Harunarrasjid Tuammenanga-rilampana:
 II, 71.
 Harunarrasjid (kr.): II, 75.
 Hasanuddin Tuammenanga-riballa'-
 pangkana: II, 71.
 "Hector": I, 187, 188.
 "Hengelaer": II, 81.
 Hermansz (Jan): I, 30, 77, 78.
 Hindi (ki mas): I, 60.
 Hindustan: I, 139, 140.
 Hoecq (Gysbert van): I, 104.
 Hofdijk (W. J.): II, 39.
 "Hollander" (bijnaam van tg. Paṭi):
 I, 120.
 Hollander(s): passim.
 Holle (K. F.): I, 4; II, 42.
 Holsteyn (Jan Franszen): II, 32, 49, 69,
 73-75, 85, 86, 93, 95-98, 100, 101,
 104-108, 112, 116, 117, 123.
 Honko: I, 137.
 Honqua: I, 199.
 "Hoogcarspel": I, 187.
 Hoorn (Evert van): I, 59, 123, 124, 128,
 129.

Hoorn (Joan van): II, 5, 6, 49.
 Hunius (Barent): I, 85, 86.
 Hurdt (Ant.): II, 182.
 Hurt (M.): I, 61.

I

Ibrahim (kodja): 69, 72, 120, 121.
 Ibu (ratu) van Mataram: I, 34-36.
 Ibu (ratu) van Madura: I, 31; II, 48.
 Icatta-Naaya: II, 59.
 Ida Bangsa: I, 47.
 Ima-Giri: I, 29; II, 8, 47, 48, 186, 188,
 189, 191, 192.
 Ima-Giri (pg.): II, 47.
 Ima-Reksa: I, 193; II, 130.
 Imbassadana: I, 21, 175, 196, 199-201.
 Indabangh (ng.): II, 124.
 Indonesiër(s): I, 95; II, 39.
 Indragiri: I, 65.
 Indramaju: I, 109, 111; II, 134.
 Ingalaga Mataram (susuhunan): I, 3, 8.
 Ingen (Mart. van): II, 149.
 Ingris: I, 198.
 Isaach (mr.): I, 57.
 Islam: I, 103.

J

Jabana (lurah): I, 26.
 "Jacatra": I, 56.
 Jacob: I, 112.
 Jacob (Couper): II, 95.
 "Jan Baptista": I, 72.
 Japan: I, 139, 199.
 Japara: passim.
 Japara (entjik): I, 162.
 Japara (kapitein van): II, 175.
 Japara (ratu): I, 82.
 Java, Javanen: passim.
 Jogja-Karta: I, 14, 17, 109.
 "Jonathan": I, 70.
 Jonge (J. K. J. de): II, 39.
 Jongh (Max. de): I, 161, 181, 183-187,
 190, 199.
 Jouw Soeta: II, 97.
 Juda-Karti: II, 23.
 Juda-Nagara (tg.): II, 57-59.
 Juda-Patra: I, 195.

Juda-Wangsa: II, 23.
Jusup (sjech): II, 63, 64.

K

- Kabandjar: II, 174, 175, 177-179.
Kaḍawung (rd. bagus): II, 14.
Ka-Demakan: I, 142.
Kadi-Langu (pg.): II, 144.
Kadipatèn: II, 24, 51.
Kaḍiri: I, 26; II, 53, 56, 61, 119, 143, 172, 178, 181, 182, 187, 192.
Kadjoran, Kadjoranners: II, 38-44, 47, 138, 140, 184.
Kadjoran (pan. agung ing): II, 40.
Kadjoran (pg.): I, 5.
Kadjoran (pg. agung ing): II, 41, 42.
Kadjoran (pg. rd. ing): II, 41, 42.
Kadjoran Ambalik (pg. of rd.) of pambahanan Rama: II, 38-47, 138-143, 181-183.
Kaduwang: II, 138.
Kalangbret: I, 112.
Kali Kuning: II, 184.
Kali-Njamat: I, 83.
Kali-Wungu: II, 133, 144, 145, 182, 183.
Kamagetan: II, 182.
Kamal: II, 166, 178, 179.
Kamanḍungan: I, 10.
Kambodja: I, 56, 87.
Kandahar: I, 80.
Kané (njai): II, 58.
Kaneman: I, 40.
Kangean: II, 136.
Karang-Anjar: II, 192.
Karta-Nadi (rd.): II, 42.
Karta-Nagara (rd.): II, 43.
Karta-Sura: I, 13.
Karti-Dita: I, 165.
Karti-Djaja: I, 152, 153, 193; II, 35.
Karti-Duta: I, 41.
Karti-Pada: II, 43.
Karti-Sarana: I, 139; II, 54.
Karti-Sedana: I, 162, 163, 165; II, 34, 35, 70, 82.
Karti-Taruna: I, 206.
Karti-Wangsa: II, 35, 69, 93.
Karunrung (kr.): II, 62, 71, 74, 85.
Kasatusan: II, 119.
Kassi'-djala: II, 64.
Kasteel: I, 64, 77, 136, 145, 146, 157, 175, 200; II, 9, 70, 147, 158, 172.
Katembi: II, 14, 15.
Katta: II, 105.
Kawah (kawula): II, 29.
Kawis-Guwa (pan.): II, 48.
Kebun Agung: II, 56.
Kedah: I, 117, 196.
Kedaleman(si): II, 35.
Keḍu: I, 112; II, 184, 185.
Kees: II, 54.
Kelir (gunung): I, 14; II, 15, 16, 21.
Kenḍal: I, 49, 89, 143, 149, 150; II, 133, 144, 145, 182-184.
Kendeng-gebergte: II, 173.
Kentjèt (pun): I, 3.
Keradènan: I, 12.
Kerem: II, 80.
Kern (R. A.): I, 87.
Kerta: I, 10.
Kerta-Djaja: II, 127.
Kerta-Sana: II, 141, 142.
Keyts (Joh.): I, 161.
Kidul-Ngardi: I, 195.
Kieft (Winrick): I, 11, 36, 98, 101-103, 106-108.
Kilèn (ratu): II, 41.
Klatèn: II, 43.
Kling: I, 196.
Koanjar: II, 60.
Koda Panolé Songenep: II, 58.
Kodrat (entjik): I, 76.
Kombara: I, 55.
Koromandel, Koromandelaars: I, 79, 82, 96, 117-120, 196.
Koṭa Geḍé: II, 80, 191.
Kranon (putri): II, 16.
Krapjak: I, 17.
Krapjak (pan.): I, 7, 9, 82; II, 14, 27.
Kraton: passim.
Krawang: I, 12, 46-48, 90, 92, 93, 95-97, 111, 126, 136, 141, 183, 192; II, 160.
Kroeskamp (H.): I, 176.
"Kruyskerke": II, 55.
Kuda Panoleh: II, 59.
Kudus: II, 124, 130-132, 171, 182.
Kulon (ratu), gemalin van sunan Mangku-Rat Tegal-Wangi: II, 1.
Kulon (ratu), 2e van die naam: II, 31.
Kulon (kangdjeng ratu), verstoten gemalin van sultan Agung: I, 1, 6.
Kumba-Rawa: II, 91.
Kumba-Rawi: II, 91, 130.
Kuning (rd. m.): II, 1.

Kuṭa Gedé: II, 80, 191.
Kuwel: II, 29.

L

Laen (J. van der): I, 58.
"Laeren": II, 123.
Lajang: II, 182, 183.
Laksamana: I, 82.
Lampung: I, 40, 49.
Landak: I, 144.
Langis-Pati: II, 182.
Langka: II, 172.
Langseh (guwa): I, 179; II, 80.
Langlang-Pasir (ng.): II, 133, 144.
Lara Kudul (njai): I, 179; II, 80.
Lasem: I, 149, 177, 181, 192, 195; II, 53, 89, 96, 104, 109, 118, 123, 124, 129.
Leeuwenson: II, 169, 170.
Leydecker (ds. Hubertus): II, 147.
Ligtvoet (A.): II, 71.
Lipouw (kr.): II, 66, 67.
Lipura: II, 13, 24.
Lita-Wangsa (kj.): II, 166, 169, 171.
Lobawang: II, 113.
Lobawang (kali): II, 113.
Loḍaja: II, 8, 24.
Lombok: II, 23, 74.
Lomo Tibon: II, 88.
Londen: I, vi, 198.
Lons (C. A.): I, 11.
Lor (lurah): II, 35, 36.
Louadin (datu): II, 136.
Loukadiangh: II, 113.
Louw (P. J. F.): I, 10.
Lung-Aju: II, 27.
Lusah: II, 154.
Luton (Dav.): I, vi, 83, 131, 141, 151-159; II, 11-13.
Luwu (kr.): II, 64, 65.
Lijn (Corn. van der): I, 182, 190.

M

Madiun: II, 138, 141, 181, 182.
Madiun (pg.): I, 5.
Madiun (ig.): I, 189.
Madja-Kerta: II, 100.
Madja-Pait: II, 53, 143.
Madja-Pait (koning van): II, 150.

Madjene: II, 63.
Madras: I, 143.
Madura, Madurezen: I, 29, 31, 54; II, 46-57, 59-61, 68-70, 85-88, 97, 108-111, 113-115, 117-120, 123-138, 140-151, 155, 166, 169, 171-174, 177, 178, 181, 183, 184, 186, 187.
Madura (ad. van): II, 46.
Madura (pg. van): II, 54, 86, 88, 161.
Madura (zeestraat van): II, 74, 82, 85, 96, 108.
Maduretna: II, 60, 175, 176, 178.
Maduretna (pan. of radja): II, 110, 118, 119, 124, 132.
Maduretna Panatagama: II, 118, 119.
Maen (Gijsbert van der): I, 97.
Maetsuycker (Joan): I, 21, 116, 135, 175.
Maetsuycker (Wilhem): I, 97.
Magelang: II, 145.
Magdalena: I, 87.
Mahomet: I, 104.
Mahomet (entjick): I, 70.
Mahmud (entjick): I, 69.
Mainoe (d.): II, 136.
Makassar, Makassaren: I, vii, 6, 19, 37, 45, 51, 59, 66, 68-73, 95, 97, 98, 100, 104, 105, 111, 120, 121, 128, 129, 132, 140, 143, 156, 165, 176; II, 36, 39, 61-76, 81-89, 92-114, 116-123, 125, 133-137, 142, 150-152, 164, 165, 171-173, 178, 180.
Makintji(ng) (d.): II, 120.
Malabar: I, 176.
Malang (rd. demang): II, 144.
Malang (ratu): I, 14, 63; II, 15-19, 21-23, 29.
Malangkabo: I, 40.
Malat (ratu m.): II, 16.
Maleiers: I, 69, 77, 82, 83, 95, 101, 110, 134, 188; II, 87-89, 98, 136, 137, 147, 164, 168, 170, 171, 173.
Malewa (d.): II, 71.
Malang (nj. m.): II, 19, 20.
Mamar (kr.): II, 87.
Mammangung: II, 88.
Mamu (d.): II, 135.
Mamu (kare): II, 65, 66.
Mamut (kr.): II, 87.
Mandalika: I, 132.
Mandalika (pulu): I, 132; II, 109.
Mandangéh of Mandangin: II, 57, 59.
Mandar: II, 63, 65.

- Mandaraka (a.): II, 138.
 Mandaraka (ki): II, 193.
 Manda-Watjana: II, 60, 176, 177.
 Mandy (m.): I, 61.
 Mangarai: II, 55.
 Manggappa (d.): II, 69, 71, 72, 74-77, 85, 86, 88, 98, 110, 113, 135.
 Mangku-Bumi (pg.): II, 9.
 Mangku-Juda: II, 120, 129, 181-183, 185, 187.
 Mangku-Rat I Tegal-Wangi (sunan): I, v, 1, 6-8, 114, 157; II, 4, 6, 15, 17, 27, 28, 29, 31, 42, 44, 48, 139, 190, 193.
 Mangku-Rat II Amral of Karta-Sura (sunan): I, 2, 7, 8; II, 1, 3, 6, 49, 50, 144, 181, 182, 186, 188, 191, 193.
 Mangku-Rat III Mas (sunan): II, 3.
 Mangun-Rat Agung: I, 9.
 Mangun-Djaja: II, 3, 23, 76.
 Mangun-Nagara: II, 115, 140, 164, 175.
 Manila: I, 120, 121.
 Mansur: II, 164.
 Mantja-Nagara: I, 13; II, 47, 99, 102, 103, 119, 120, 138.
 Mapparabung Nuruddin Daeng Mattalli' Karaeng Panaragang: II, 86.
 Mardijkers: II, 147, 173.
 Maréwa (d.): II, 120, 129.
 "Mars": I, 123.
 Marta-Dipa: II, 134.
 Marta-Djaja (lurah m.): II, 31, 142.
 Marta-Djiwa (lurah): II, 35.
 Marta-Laja (ki dip.): II, 193.
 Marta-Lulut: II, 29.
 Marta-Naja (rd.): II, 142.
 Marta-Nata (ng.): I, 5, 47, 51, 61, 70, 71, 108-110, 113, 118-128, 130-133, 135, 137, 140, 143, 145-152, 155, 156, 162, 208; II, 17.
 Marta-Pati (rd.): II, 56, 59, 60, 174-178.
 Marta-Pati (ratu): II, 48.
 Marta-Pura: I, 67.
 Marta-Pura (ad.): II, 40.
 Marta-Sana (pg.): I, 22; II, 109, 115, 127, 139-141, 143-145, 154, 156, 157, 159, 181, 183-185.
 Marta-Sara: I, 76.
 Marta-Sari (pg.): I, 41, 42.
 Marta-Wangsa: I, 138; II, 141.
 Mas (kali): I, 138; II, 23, 167, 169, 172.
 Mas (pg.): II, 1.
 Mas (pg.) van Pasir: II, 75.
 Mas (rd.): I, 32, 34 (neef van Mangku-Rat I).
 Mas (rd.): II, 3 (zoon van Mangku-Rat I).
 Masahar: II, 120, 138.
 Massuro (d.): II, 135.
 Massouhy: II, 113.
 Mataram, Matarammers: passim.
 Mataram (kj. gedé): II, 14.
 Mataram (pg. a.): I, 1.
 Mataram (rd. aju): II, 41.
 Mataram (sultan): I, 74.
 Mataram (suluhunan): II, 74.
 Mataram (tg.): I, 2, 4, 5, 14-18, 20, 24-27, 30, 36, 40, 52, 62, 75, 76, 83, 89, 109, 135, 148, 150, 152, 153, 159, 179, 186, 195, 198; II, 17, 25, 26, 140, 157.
 Matjan Wulung: II, 57, 59, 60.
 Maulana (pg.): II, 40.
 Mauray (Willem): II, 162.
 Mekka: I, 8, 76, 198; II, 63.
 Mekka (sultan van): I, 42.
 Melaja: II, 48, 125.
 Melaja of Mlaja (rd. demang): I, 29; II, 46-49.
 Menganti (sri): I, 29.
 Merapi (gunung): II, 34, 78, 145.
 Merabu (gunung): II, 145.
 Mesigit Watu: II, 9.
 Michielsen (Evert): I, 44, 47, 59-65, 67, 72, 107, 112-114, 118, 124, 126, 127, 129, 130, 131, 136, 137, 139-142; II, 5, 8, 9, 11.
 Mijah (ki) (= ki Djamiah?): I, 40, 75.
 Minangkabau (keizer van): I, 176.
 Mindi (m.): II, 174.
 Mirma-Gati (kj.): I, 162, 163, 165, 170, 182, 184, 200, 204, 206; II, 90, 107, 113, 119, 131, 142, 144, 152-156, 161.
 Mlaja (dem.): II, 46-49.
 Mlaja-Kusuma (rd. dem.): II, 46.
 Mogat Sari (rd.): II, 56.
 Mohamed Oesman: II, 43.
 Molukken: I, 68, 69, 77, 117, 119.
 Momoe (d.): II, 136.
 Mongjaja (kjai): I, 45.
 Moor, Moren: I, 69, 70, 83, 135, 160, 198, 202; II, 47, 68, 135, 148, 150.
 Moot (Aert Pleunen): I, 88.
 Moslim: I, 80, 86, 199.

Muara Bérés: I, 144.
 Muara Pasilijan: I, 42.
 Mulder (Fred.): II, 26.
 Muller (F. H.): I, 136, 144.
 Muria-gebergte: I, 128; II, 182.
 Musi: I, 54, 57, 58, 64.
 Mustika: II, 60, 177.

N

Nagarung: I, 109.
 Naju (lurah): I, 122, 126.
 Naja-Karti (si): II, 35.
 Naja-Menggala (kenjol): II, 156, 185.
 Naja-Patra (kj. lurah): II, 87, 89, 100, 101.
 Naja-Tjitra (kj.): I, 60, 77, 133, 169, 177, 183.
 Naja-Truna: II, 23.
 Nala (lurah): I, 122.
 Nala-Dika: II, 89.
 Nala-Gati (lurah): I, 122.
 Nala-Pada (lurah): I, 122.
 Nala-Tjitra: I, 138.
 Nala-Wangsa: I, 41.
 Nampa Suta Dria: II, 35.
 Nampu-Dadi: II, 189, 190, 192.
 Nana Wadona: II, 144.
 Nara-Paksa: I, 42.
 Naske (G.): II, 68.
 Nata-Airnawa (tg.): I, 33, 89, 111, 141.
 Nata-Brata (pg.): II, 16, 17, 21, 156.
 Nata-Pradja (si): II, 35.
 Nayaria de Wangsa: I, 66.
 Nerang-Kusuma (ad.): II, 40.
 Ngabdurahman Sajiddin Panatagama: I, 9.
 Ngabéhi (kj. of rd.): I, 66, 169, 172.
 Ngadi-Langu: II, 144.
 Ngadj-Barang: II, 189, 190, 192.
 Ngampél-Denta: II, 1, 168.
 Ngirik: I, 179.
 Nila-Prawata: II, 49.
 Niti-Juda (kj. ng.): I, 126.
 Niti-Negara (tg.): I, 20, 21; II, 25.
 Niti-Pradja (kj.): I, 21; II, 79.
 Niti-Sastra (kj.): I, 21; II, 79, 94.
 Nolé (Jacob): I, 55.
 Numbak-Anjar: II, 99.
 Nusatapi: I, 119.

O

Ockersen (O.): I, 6; II, 125.
 Ockersz (Corn.): I, 55-58.
 Oedjang Salang: I, 196.
 Oedjor: I, 122.
 Oedjong Bajang: I, 106.
 Oji (rara): II, 3, 7, 23, 24, 27.
 Onda-Kara (ki): II, 38.
 Onderop: II, 95.
 Ongga-Djaja: II, 99.
 Ongga-Juda: I, 29.
 Ongga-Pati: I, 29.
 Ongga-Patra: I, 29.
 Onrust: I, 88.
 Oost-Java: I, vi, 112, 157; II, 72, 74, 78, 85, 123, 142, 151, 179, 182, 190.
 Oost (Grote): II, 147.
 Opak (kali): I, 10, 14.
 Oppijnen (J. v.): II, 163, 166, 174.
 Outers (Christ.): II, 188-190.

P

Pababaran: II, 58.
 Padjadjaran: I, 47.
 Padang: I, 17; II, 16-18, 29, 41, 138, 143.
 Padjang (pg.): I, 6; II, 41.
 Padjangkungan: I, 112, 187.
 Padjarakan: II, 87-89, 108.
 Padjarakan (ng.): II, 89.
 Paduka Sri Ratu: I, 173.
 Padu-Reksa: II, 14.
 Pagarage: I, 41.
 Pagiwa: I, 188.
 Paiton: II, 103, 105, 107.
 Pajaten: I, 147.
 Pakis-Wiring: II, 144, 145.
 Paku-Buwana I (sunan): II, 41, 44.
 Pakurang: II, 60, 176.
 Palar (desa): II, 17.
 Palembang: I, vii, 18, 37, 40, 51, 53-66, 69, 73, 108, 128, 133, 137-140, 156, 157, 167, 174, 185, 186, 208; II, 184.
 Pallaboan (m.): II, 31.
 Pallandinge(n): II, 113.
 Pamagetan: II, 138.
 Pamálang (ratu): II, 20.
 Pamanahan (kj. gedé of ageng): II, 14, 40.
 Pamantjangan: II, 80.

- Pamanukan: II, 146, 157, 160.
 Pamekasan: II, 56-60, 175, 176.
 Peminggak (pg.): II, 43.
 Pamot (ar.): II, 115, 120.
 Pana-Raga: II, 7, 8, 24, 27, 41, 138, 141, 142, 181, 182.
 Panaragang (kr.): II, 86-88, 113.
 Panarukan: II, 101, 102, 107, 109, 110.
 Panatagama: II, 118, 142.
 Pandan (ratu): II, 24, 184, 185.
 Pandan-Arang (kj. ageng): II, 40.
 Pandan-Sari (ratu): I, 2.
 Pandjang (kapitein): I, 55, 57.
 Pandjang-Djiwa (ng.): I, 42.
 Pandji (kai): II, 12.
 Pandji (pun): II, 120.
 Pandji-Arungan: I, 26.
 Pandji-Karsula: II, 95, 99-101, 107.
 Pandji Sakti (gusti): I, 52.
 Pandji (Waneng) Pati: I, 26.
 Pandonga (m.): II, 31.
 Panganteen (rd.): II, 43.
 Panggajun (kangdjeng ratu): II, 1.
 Pantja-Wara, Pantja-Wura: I, 33; II, 90.
 Panular (rd. a.): II, 187, 192.
 Panumping: II, 99.
 Parakan Muntjang: I, 5.
 Paranggi (kr.): II, 63.
 Parèn Duwan: II, 58.
 Parrack, Parrick: I, 197.
 Pasir (Borneo): II, 75, 88.
 Pasir (Java): II, 189.
 Pasingan (tg.): I, 27, 28, 31, 32.
 Pasisir: I, 13, 19, 20, 88, 91, 109, 177; II, 47, 102, 118-120, 172.
 Pasoelinh: II, 71.
 Pasuruhan: I, 26, 51, 109; II, 31, 70, 84, 87-89, 100, 136, 173.
 Patah (rd.): II, 49.
 Patanahan: II, 189, 190.
 Patani: II, 79.
 Patani (pg. van): I, 54.
 Pati: I, 17, 20, 47-49, 64, 111-113, 121, 122, 138, 149, 208; II, 124, 130, 142, 144, 171, 182.
 Pati (tg.): I, 11, 33, 44-46, 59, 72, 84, 86, 88, 91, 92, 94, 96, 97, 103, 106-120, 122, 123, 125-131, 133, 135-138, 140-143, 147, 208; II, 3, 8, 27.
 Patra (lurah): I, 46, 146, 150.
 Patra-Djaja (rd.): II, 93.
 Patra-Juda (lurah): I, 29.
 Patra-Kelasa: II, 31.
 Patra-Menggala (kj.): I, 88, 89, 94.
 Patra-Naga: I, 154.
 Pattingalloang (kr.): II, 65, 84.
 Paulo (Antonie): I, 2, 86.
 "Peerl": I, 168.
 Pegirian (kali): II, 167, 172.
 Pegu (Peguanen): 82, 139.
 Pekalongan: I, 19, 126, 177; II, 109, 133, 144, 145, 149.
 Pekik: I, 2, 142; II, 1, 4, 5, 7, 8, 10, 23, 24, 33, 38, 57.
 Penneman (Franc.): II, 150, 151.
 Perak: I, 79, 196.
 Perang Wadana (ng.): II, 104, 106.
 Perzië, Perzen: I, 37, 80, 82, 85, 123, 139, 140; II, 10.
 Petarangan: II, 189.
 Peter de Grote: I, 69.
 Piero of Piroe: II, 52, 86, 110, 125, 135, 148-151, 163.
 Pietersen (Matthijs): I, 86, 87, 92, 94-96, 98.
 Pigeaud (Th.): II, 17, 32, 59, 172.
 Pingit: II, 140, 144, 184.
 Pires (Tomé): I, 82.
 Pit (Joannes): I, 169.
 Plèrèd: I, vii, 10, 12, 14, 31; II, 156, 188, 193.
 Plèrèd (sultan): I, 8.
 Poerbatjaraka (ng.): II, 29.
 Poleman (Chr.): II, 108, 111-114, 118, 119, 121-123, 129.
 Pontang: I, 50; II, 65, 66.
 Pontja-Niti: II, 115.
 Portugal, Portugezen: I, vi, 54, 70, 71, 95, 97, 120, 121; II, 62, 64, 89, 95.
 "Postillon": I, 140.
 Praba-Jeksa: I, 10, 11.
 Praba-Lingga: II, 88.
 Praba-Lingga (ng.): II, 89.
 Prana-Juda: I, 129.
 Pranalieka (rd. a.): II, 116.
 Prana-Taka: II, 38, 144, 184.
 Pranatgata (ng.): II, 116.
 Prana-Wangsa: I, 154.
 Prasman: I, 198.
 Prawira-Taruna (rd.): II, 95, 97, 98, 100, 102, 105-107, 115.
 Priaman: I, 196.
 Priangan: I, 145.
 Pringga-Laja (ad.): II, 14, 27, 115.
 Pringga-Watjana: I, 193.
 Prins (Jan): II, 193.

- Probatarany (pg.): II, 88.
 Promadita (si): II, 35.
 Propheet (Jurriaan): I, 159, 169, 170, 190.
 Puger (pg.): II, 12, 31, 41, 43, 44, 80, 83, 115, 127, 139, 140, 153, 154, 156, 184-187, 192.
 Pulang-Djiwa (a.): II, 100, 140.
 Pulu Kambing: II, 57.
 Pulu Mangarai: II, 162.
 Purbaja (a.): II, 27.
 Purbaja I (pg.): I, 6; II, 42.
 Purbaja II (pg.): I, v, 3-7, 16, 24, 25, 29, 30, 33-36, 42, 43, 52; II, 7, 8, 10, 12, 20, 22-24, 26-27, 42-44, 52, 80, 94, 115-122, 125, 139, 140, 182, 183.
 Purbaja III (pg.): I, 7; II, 42, 140.
 Purbaja IV (pg.): I, 7; II, 42, 139, 181, 187.
 Puspa-Nagara (dip.): II, 59, 60.
 Puspa-Raga (kentol): I, 126, 146.
 Puspanti-Naja: II, 59.
 Puspa-Wangsa: II, 97.
 Putjang: II, 189, 190.

Q

Quinammers: I, 55.

R

- Radèn (kandjeng pan.): II, 41, 42.
 Radèn (rd.aju): II, 41.
 Radja-Menggala (ki): II, 115, 120.
 Raffles (T.S.): I, 12; II, 14, 20, 27.
 Rahmat (rd.): II, 1.
 Rahmat (rd. m.): II, 1.
 Rama (pan.) ing Kadjoran: II, 38, 41, 44, 51, 138.
 Ramayana: II, 172.
 Rangga-di-Menggala: II, 144.
 Rangkah: I, 1.
 "Rat van Avonture": II, 81.
 Ratu (pan.) van Tjerebon: I, 39.
 Ratu (pg.) van Palembang: I, 57.
 Rawa: II, 188, 189.
 Redi Kidul: I, 179.
 Reksa-Menggala (kj.): I, 158, 160, 161, 181, 182, 184.
 Reksa-Negara: II, 134.
 Rembang: I, 88, 90, 93, 112, 152, 182, 187; II, 68, 82, 88, 96, 118, 123, 124, 129.
 Renesse (Abr. Dan. van): II, 112, 169.
 Resika: II, 17.
 Reyger (Hans): II, 163.
 Reyniersz (Carel): II, 96, 111.
 Riebeeck (Jan van): I, 168.
 Rongga (ki): I, 26.
 Rouffaer (G. P.): I, 10-12, 109; II, 17, 46, 47, 49, 80.
 Rudjit-Nala: I, 39.
 Rumphius (G. E.): I, 72, 129.
 Rus (Leendert): II, 97.
 Rutgers (Wijnand): I, 47.
 Rija-Menggala (pg. ad.): II, 41, 42, 44.
 "Rijsende Sonne": II, 68, 69.

S

- Sabakingking: I, 41.
 Sabda-Karti (kj.): I, 173, 187, 193; II, 107.
 Sabda-Wangsa (lurah): I, 124, 125, 153, 154.
 Sagara-jasa, zie: Segara-jasa.
 Sahwawrat (rd. m.): I, 1.
 Said Kalkum ing Wotgaleh: II, 40.
 Saint-Martin (Is. de): I, 194; II, 19, 163, 164, 173, 180.
 Sajidin: I, 1.
 Salam (entjik): I, 182.
 Salatiga: II, 145.
 Saleier: II, 73.
 Saloran (tg.): I, 5.
 Samarang, Samarangers: I, 17, 19, 40, 47, 49, 53, 61, 62, 64, 67, 70, 71, 75, 76, 86, 89, 91, 93, 99, 101-103, 107-111, 116, 117, 122, 123, 125, 130, 131, 146, 148, 167, 169, 173, 176, 177, 179, 182, 184, 185, 190, 193, 194, 206, 208, 209; II, 26, 40, 65, 69, 79, 81, 83, 104, 110, 111, 126, 127, 133, 142, 144, 148, 182-186.
 Sambielangh (ketib): II, 176.
 Sampang, Sampangers: I, 29; II, 47, 49, 50, 54, 56-59, 61, 68, 88, 103, 109, 113, 115, 129, 136, 142, 144; II, 47, 49, 50, 54, 56-59, 61, 68, 88, 103, 109, 113, 115, 129, 136, 142, 144.
 Sampang (pg. of dip.): I, 25, 29; II, 48-51, 54-57, 80, 83, 121, 122.
 Sanco: I, 151.

- Sangjang Penengah: I, 40.
 Santa-Marta: II, 61, 174.
 Santa-Naya: I, 22.
 Sapar (maand): II, 16, 22, 188, 191.
 Sapu-Djagad: I, 33.
 Sara-Geni: II, 90.
 Sara-Lati (ki): II, 31.
 Sarangga: I, 122.
 Sasmita (of: Wira-Sasmita): II, 35.
 Sastra-Djiwa: II, 35, 36.
 Sastra-Dria: II, 35.
 Sastra-Nala: II, 35.
 Sastra-Widjaja (R.): II, 57.
 Satang Poutangh: II, 117.
 Satjadimarta: I, 40.
 Sawit (nj. ageng): II, 48.
 "Schelvisch": II, 110.
 "Schol": I, 105.
 Schouten (Dirck): I, 81, 84, 85, 88, 105
 Schouten (Wouter): I, 82.
 Schuer, Schuyr (W. van der): II, 79,
 128, 130-133, 147, 148, 181, 190.
 Sedekari: II, 88, 100.
 Sedjana-Pura (rd.): II, 8.
 Segara-Jasa: I, 12, 13, 124; II, 17.
 Seloegoe: II, 91.
 Semangi: II, 142, 143, 182.
 Sénapati: I, 6, 38; II, 14, 40-42.
 Sendi (lurah): II, 35, 36, 125, 156.
 Sepandjang: II, 178.
 Serang Dajun: II, 57.
 Setan Kober: I, 29, 31.
 Setomi (nj.): II, 192.
 Shiras: I, 80.
 Siam, Siamezen: I, 67, 78, 96, 139; II,
 64.
 Sidaju: I, 19, 109, 130; II, 89, 93, 107,
 138, 173, 182.
 Sidaju (rg.): I, 19, 130, 140; II, 84, 99,
 103-107, 109, 120, 138.
 Sidapaksa: II, 106, 107.
 Sidekari: II, 88, 100.
 Sijem: I, 67.
 Silarong (pg. of ad.): I, 29, 32; II, 22,
 27-29.
 Silingsingan: I, 28.
 Silva (Jos. de): II, 64.
 Simonsz (Simon): I, 158, 160.
 Sindu-Bradja: II, 177.
 Sindu-Karti: II, 133, 144.
 Sindu-Negara: II, 29.
 Sindu-Séna (tg. pg.): II, 41.
 Sindu-Watjana: I, 137.
 Sindy (lurah): II, 38.
 Singa-Bradja: II, 177.
 Singa-Lodra (ki): II, 130.
 Singa-Naja (rd.): II, 144.
 Singa-Negara: II, 29.
 Singa-Padu (m.a.): II, 60.
 Singa-Perbangsa: I, 126.
 Singa-Ranu (tg.): I, 5, 36, 39-42; II, 29.
 Singa-Sarèn: II, 33.
 Singa-Sari (pg.): II, 3, 31-35, 52, 53,
 80, 83, 88, 115-119, 121, 122, 125-
 127, 140, 153, 154, 156, 157, 185,
 186, 192.
 Singa-Sari (rd. aju): II, 33.
 Singa-Wangsa (rd. of ng.): I, 19, 174-
 176; II, 84, 103-105, 107-109, 128,
 131, 144, 145, 174-176.
 Singa-Wangsa-Karti: I, 177.
 Singgahan: I, 195.
 Siou (aru): II, 136.
 Sitinggil: I, 11, 12.
 Sjah Jahan (Groot-Mogol): I, 80.
 Sloom (J. Alb.): II, 122, 147.
 "Snauw": II, 130.
 Soelon (entjik): I, 162.
 Soelong: II, 71.
 Soesoehoenan Ratoe Mataram: I, 175.
 Solo (Kraton): II, 39, 124.
 Solo (rivier): II, 142, 143, 182, 183.
 Solor: I, 112.
 Sotja: II, 96, 97, 113, 178, 179.
 Soutabieda: II, 117.
 Soutana: II, 88.
 Specerij-eilanden: I, 69.
 Speelman (Corn.): I, 64, 69, 72, 165,
 166, 194; II, 3, 4, 6, 14, 16, 18, 19,
 21, 31, 32, 34, 50, 51, 53, 56, 61-65,
 71, 75, 76, 84-87, 100, 133, 135, 137,
 141-143, 145-179.
 Spijck (boomwachter): I, 48.
 Srimenganti: I, 10, 12.
 "Stompneus": I, 197.
 Straeten (Danckert van der): I, 158,
 159, 161, 164, 190.
 "Struus": II, 81.
 Subur (rara): II, 41.
 Succelenburg: II, 75.
 Sudjana-Pura: II, 27.
 Suka-Dana: I, 37, 59, 63, 67, 108.
 Suka-Dana (pg.): I, 67.
 Suka-Pura: I, 4, 5.
 Suka-Sana: II, 153, 157.
 Sulebar: I, 40.

- Sulong (entjik): I, 182, 184.
 Sulong (ki): II, 71.
 "Sultan": II, 132.
 Sumanna (kr.): I, 72; II, 62.
 Sumatra: I, 53, 54, 56, 62, 176.
 Sumbawa: II, 71, 73-75, 85, 95, 136, 137.
 Sumedang: I, 5.
 Sumendi (ng.): II, 14, 38.
 Sumenep: II, 56-60, 68, 88, 136, 175, 176.
 Sumeng-Asta: II, 56.
 Sumengit: I, 29.
 Sumur Angsana: I, 42.
 Sunda-eilanden (Kleine): II, 74.
 Sundalanden: I, 145.
 Supatra (a.): II, 141, 182.
 Sura-Agul-Agul (tg.): I, 2, 3.
 Sura-Baja, Sura-Bajenen: I, 2, 49, 72, 109, 129, 130, 136, 138, 139, 143, 157, 194; II, 1, 4, 5, 7, 23, 32, 36, 39, 47, 50, 52-54, 57, 70, 80-83, 86-88, 96-100, 103, 118, 119, 135, 140, 141, 149-151, 159, 162, 165, 166, 168, 170-177, 179, 180, 184.
 Sura-Baja (pan.): I, 5.
 Sura-Baja (pg.): I, 35, 157; II, 4-8, 24.
 Sura-Baja (tjarik): II, 157, 158.
 Sura-Baja (tg.): I, 136, 138, 140-142, 147, 150, 157; II, 8, 11,
 Suracqsaka: I, 75.
 Sura-Karta: I, 17, 109.
 Sura-Menggala: II, 102, 103.
 Sura-Nata (tg.) of Surja-Nata: I, 33, 108, 110, 116, 137, 142, 143; II, 53, 142.
 Sura-Natan: I, 10.
 Sura-Pradja (kentol): II, 156.
 Sura-Sadji, Sura-Sowan: I, 40, 42.
 Sura-Wangsa (kj.): I, 18, 201; II, 79, 103.
 Sura-Wikrama (tg.): II, 6, 7, 19, 20.
 Surja-Nata (tg.): I, 66.
 Surja-Pati (tg.): II, 59.
 Susuhunan Ingalaga: II, 186.
 Suta (kj.): I, 33, 79, 89, 110, 111.
 Suta (si): II, 35, 158.
 Suta-Daja (kj. m.): II, 157.
 Suta-Dita: II, 93.
 Suta-Djaja: II, 93.
 Suta-Karti: I, 122.
 Suta-Nanga: I, 181-185, 187.
 Suta-Nangdita: II, 35.
 Suta-Pradja: II, 93.
 Suta-Prana (lurah): II, 87, 101.
 Suta-Pradja: II, 93.
 Suta-Truna: I, 144, 206; II, 60, 177.
 Suta-Wangsa: II, 125.

T

- Tack (François): II, 112.
 Tadjem: I, 31.
 Tadjji: I, 27; II, 14, 99, 138-140, 142, 144, 185.
 Taiwan (= Formosa): I, 119.
 Talbeecq (luit.): II, 172, 173.
 Tallo': II, 85, 135.
 Tallo' (vorst of radja van): II, 71, 75, 84.
 Tallo' (kr.): II, 70, 71, 75, 84.
 Tallo' (radja): II, 71.
 Tamalaba (kr.): II, 84.
 Tambora: II, 74.
 Tameng-Hita: II, 144.
 Tampora: II, 112, 113.
 Tanara: I, 42; II, 66.
 Tandjung Gedé: I, 42.
 Tanete: II, 81.
 Tanpasingan (tg.): I, 5.
 Tanu-Menggala (kj.): I, 152, 159, 160, 177, 180; II, 142, 156, 157.
 Tanu-Pradja: I, 138.
 Tanu-Reksa (rd.): II, 26.
 Tapa (ratu): II, 57.
 Tapa (rd.): II, 192.
 Tartaria: I, 139.
 Tawang Alun (si): I, 25, 26.
 Tegal: I, 16, 47, 48; II, 133, 148, 158, 184, 188, 189, 193.
 Tegal-Arum: I, 1, 8, 16.
 Tegal-Wangi: I, 1, 8, 9, 13, 15, 22, 23, 31, 34, 38, 148; II, 29, 31, 85, 135, 188-190, 193.
 Telaga-Wana: I, 185.
 Tello, zie: Tallo'.
 Tembajat: II, 40.
 Tembajat (sunan): II, 40.
 Tempora: II, 105.
 Tempuran: II, 105, 113, 114.
 Tengger-gebergte: II, 101.
 Tapa-Sana (pg.): II, 13-15, 142.
 Ternate, Ternatanen: I, 180, 183; II, 102, 108.
 Terung: II, 172, 173, 179.

- Thong Honqua: I, 200.
 Thonissen (Pieter): I, 47.
 Tibore (radja): II, 74.
 Tingsoy: I, 139.
 Tinumpak (ratu m.): I, 1.
 Tiron (rd. a.): II, 32, 34, 36, 53, 80.
 Tjakra (rd.): II, 27.
 Tjakra-ning-Rat I (dip.): I, 31; II, 47-49, 59, 175.
 Tjakra-ning-Rat II: II, 46-51, 57, 58, 115, 175. Zie ook: Sampang (pg.).
 Tjandra-Kanta: II, 39, 43.
 Tjanggih (bagus): I, 40.
 Tjaruban: II, 89.
 Tjatnalla: II, 174.
 Tjenrana: II, 63.
 Tjerebon, Tjerebonners: I, 1, 5, 18, 39, 41, 42, 51-53, 60, 104, 107, 141, 147; II, 2, 12, 23, 88, 133-135, 148, 187.
 Tjerebon (adipati of koning van): II, 2, 134.
 Tjerebon (kjai): II, 57-59.
 Tjerebon (pan.): II, 42.
 Tjerebon (pg.): I, 147; II, 121.
 Tjidurian: II, 66.
 Tjilintjing: I, 144.
 Tjilipati (ki): I, 40.
 Tjiliwong: I, 183.
 Tjipontang: II, 66.
 Tjipta-Wangsa (kj. lurah): I, 154.
 Tjitarum: I, 48, 93, 109, 145.
 Tjitra: I, 122.
 Tjitra-Antaka (kj. lurah): I, 165.
 Tjitra-Nala (si): I, 88, 92, 94, 109.
 Tjitra-Tawa: II, 29.
 Tjitra-Tegal Ampèl (ki): II, 29.
 Tjitra-Wangsa (m.): II, 60, 176.
 Tjondrapradana: II, 39.
 Tjiudjung: II, 66.
 Toe Ragam (kj.): II, 153.
 Toja-Sumurup: II, 8.
 Tombol (ki): I, 40.
 Tonkin: I, 139.
 Tontjock: II, 125.
 Trajem: II, 145, 185.
 Trita-Juda: II, 174.
 Truna-Djaja (ki): II, 115.
 Truna-Djaja (rd.): I, 6; II, 5, 6, 15, 39, 43, 44, 46-61, 70, 86, 87, 98, 109-111, 113, 114, 118, 125, 133-138, 140, 141, 143, 146-153, 158, 159, 161-175, 177-179, 181, 183, 184, 187, 191.
 Truna-Djaja (radja): II, 123.
 Truijtman (Johan): I, 44, 57, 58, 105, 107, 112, 113, 115, 116.
 Tuban: I, 82, 177, 181, 194; II, 9, 32, 89, 93, 118, 123-125, 173, 182.
 Tulangbawang: I, 40.
 Tulolo (d.): II, 84-86.
- U**
- Udjung Sura-Baja: II, 98.
 Ukur: I, 5.
 Undang (pg. of rd.): II, 48, 49.
 Urawan (tg.): II, 36, 39.
- V**
- Valée (Amelis de): I, 186, 190; II, 22.
 Valentijn (ds. Franç.): I, 8, 72, 119, 191; II, 3, 6, 8, 10, 19, 20, 32, 33, 63, 191, 193.
 Verspreeet (Abraham): I, 6, 13, 176-189; II, 1, 3, 22, 26.
 Viera (Francesco): I, 70, 72, 95.
 Vlamingh van Outshoorn: I, 85.
 Vlie: I, 98.
 Vliet (Jeremias van): II, 97.
 Volsch (Bernhard): I, vi, 85, 93, 95; II, 2.
 Voorhoeve (P.): I, 136.
 Voor-Indië: I, 97, 117.
 Vorstenlanden: II, 40, 44.
 Vos (Jan): I, 10, 12.
- W**
- Wadja: II, 185.
 Wagenaer (Zacharias): I, 168-174, 190; II, 21, 22, 25, 26.
 Waja Coesoema: I, 205.
 Wajah (ki): II, 15-17.
 Wala-Dana: II, 28, 29.
 Wana-Jasa: II, 189, 190, 192.
 Wana-Kusuma: II, 40.
 Wanèng-Pati (rg.): II, 164.
 Wangsa-Bradja: II, 60, 177.
 Wangsa-Dangu: II, 60, 176, 177.
 Wangsa-Dika (rd.): II, 43.

- Wangsa-Dipa (ng.): I, 64, 159, 177, 180, 192, 203; II, 32, 61, 84, 90, 93, 95, 103, 116-119, 121-123, 127, 128, 130-132, 142, 146-148, 153-156, 158-161, 183-185, 188, 190, 191.
 Wangsa-di-Pradja: I, 41.
 Wangsa-Dita: II, 97.
 Wangsa-Djaja: II, 58.
 Wangsa-Gati: I, 122.
 Wangsa-Karti (rd.): I, 169, 172, 174, 177.
 Wangsa-Kartika (rd.): II, 15.
 Wangsa-Marta: I, 47.
 Wangsa-Menggala (ki): II, 130, 154.
 Wangsa Nacka: II, 177.
 Wangsa-Nanga (rd.): I, 174.
 Wangsa-Pada (si): I, 94.
 Wangsa-Pati: II, 65, 120, 126.
 Wangsa-Patra: I, 174; II, 190.
 Wangsa-Prana (ng.): I, 194, 205; II, 119, 120, 130-132, 173.
 Wangsa-Radja (kj.): I, 19, 67, 91, 103, 108-110, 112, 117, 125, 130, 131, 140, 143, 194, 205.
 Wangsa-Suta (si): II, 35.
 Wangsa-Taka: I, 122.
 Wangsa-Tjipta: II, 41.
 Wangseng-Gati: II, 141, 182, 184, 185, 187.
 Wangseng-Ita II, 94.
 Wareng: II, 30.
 Warung: II, 138, 182.
 Wasja (radja) II, 88.
 Waterpoort: II, 147.
 Wates: I, 144.
 Wawala: II, 21.
 Wawrat (rd. m. Sah): I, 6.
 Werdi-Sastra (R.): II, 57.
 Wesenhagen (Jan van): II, 35.
 Westerlingen: I, 69.
 "Westfrieslant": I, 131.
 Westgat: II, 162.
 West-Java: I, 141, 143-145.
 Westkust van Sumatra: I, 176, 180.
 "Westzanen": I, 86.
 Wètan (kangdjeng ratu): II, 31.
 Wètan (rd. aju): I, 1.
 Wètan (ratu): II, 15, 17, 18, 20.
 Widjaja (prabu) van Padjang: II, 41.
 Widjil (gunung): II, 30.
 Willem: II, 130, 151.
 Willem (Buytenhem): II, 151.
 Willemsz (luit. Michiel): I, 87.
 Winanga (kali): I, 13.
 Windu-Adji: II, 139, 189, 190.
 Wira-Angon (kj.): II, 125.
 Wira-Atmadja (rd.): II, 100, 115, 140.
 Wira-Atmaka (kj.): I, 18, 21, 173, 177, 181, 189-197, 199-206; II, 34, 68, 79, 82, 84, 89, 90, 92, 95.
 Wira-Badjra: II, 60.
 Wira-Bumi (pandji): II, 102, 120.
 Wira-Daju: II, 124.
 Wira-Dika(ra): I, 21, 135, 159, 161-175, 177, 181-189; II, 25.
 Wira-Dipa: II, 56, 125.
 Wira-Djaja (kj.): I, 17, 19-21, 47, 83, 84, 91, 92, 94, 109, 134, 135, 148, 150, 152-154, 160, 161, 186, 208; II, 17, 26, 115, 120, 124.
 Wira-Gati: II, 89, 130.
 Wira-Guna (tg.): I, 2-5, 14, 23, 25, 26, 30-33, 74-79, 143.
 Wira-Juda (rd.): II, 182.
 Wira-Karti: I, 18, 40, 172, 173, 199, 201.
 Wira-Kusuma: II, 43, 182.
 Wira-Mantri: II, 130.
 Wira-Medja: II, 43.
 Wira-Menggala (ad.): II, 144.
 Wira-Menggala (pg.): II, 43.
 Wira-Menggala (pg. ad.): II, 42.
 Wira-Menggala (rd. a.): II, 26, 27, 42, 52.
 Wira-Nagara: I, 26; II, 56.
 Wira-Naja: I, 41.
 Wira-Nata-Pada (rd. a.): II, 116, 121.
 Wira-Paksa (dem.): I, 42.
 Wira-Pati (ng.): II, 115.
 Wira-Patra (kj. ng. of tg.): I, 15, 16, 23, 30, 31, 33.
 Wira-Pura: II, 9.
 Wira-Redja (ng.): II, 7, 8, 23, 24.
 Wira-Saba: II, 89.
 Wira-Sari (rd.): II, 140.
 Wira-Sasmita (kj.): I, 61.
 Wira-Seraja: II, 9.
 Wira-Setia (kj.): I, 89, 140, 143, 146, 147, 149, 150.
 Wira-Suta (kentol): I, 126, 144; II, 133, 134, 148, 184.
 Wira-Tantaha: I, 41.
 Wira-Wadjra: II, 177.
 Wira-Wangsa (ng.): I, 47, 125; II, 124, 144.
 Wisa-Menggala: I, 174.

Wisjapur: I, 139.
 Wissingh (Jan): I, 55.
 Woensel (Corn. van): II, 147, 171.
 Wôh (ratu): II, 3.
 Wonderaer (Sebalt): I, 15, 30, 39, 75,
 79; II, 154.
 Wongs-Baja: I, 29.
 Wongs-Gati (ng.): II, 89.
 Wongs-Ita: I, 195.
 Wongs-Pradja: I, 195.
 Wongs-Tjakra: I, 195.
 Wongs-Truna: II, 23.
 Woude (Jan ter): I, 112.

Wringin Pitu: I, 169.
 Wudjil (gunung): II, 30.
 Wulan (m. aju): II, 41.

Z

"Zalm": I, 194; II, 55.
 "Zante": I, 194, 197, 198.
 Zeeburch (Michael): I, 45, 86, 113, 122,
 136.
 Zeelst (Hendrick van): I, 101, 102.
 Zindy (lurah): II, 38.
 Zuidzee: I, 177, 179; II, 9.